

НАУКОВЕ
ТОВАРИСТВО
ІМ. ШЕВЧЕНКА
В КАНАДІ

ЗАХІДНЬО КАНАДСЬКИЙ ЗБІРНИК

ПРИСВЯЧЕНИЙ
125-ЛІТТЮ ПОСЕЛЕННЯ
УКРАЇНЦІВ У КАНАДІ

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ
Д-РА ПЕТРА САВАРИНА

ТОМ
XLVIII

частина 8

**ЗАХІДНЬОКАНАДСЬКИЙ
Б
І
Р
Н
И
К**

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА В КАНАДІ

ЗАХІДНОКАНАДСЬКИЙ ЗБІРНИК

Том XLVIII

ЧАСТИНА ВОСЬМА

*Сучасні муралі з містечка Мондер (провінція Альберта),
на яких відтворено початки українського життя в Канаді*

Едмонтон — Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2020

УДК 94(477).152
ББК 63
3 – 38

Збірник про українське життя в Західній Канаді

Частина восьма

Редактори: Алла Недашківська і Микола Ів. Сорока

Відповідальний редактор: Роман Шиян

Коректор: Лариса Кислюк

*Видання Західноканадського ювілейного збірника здійснено завдяки дотаціям від
Альбертського товариства збереження української культури
та Товариства українських піонерів Альберти*

Надруковано в Україні заходами
Наукового товариства ім. Шевченка в Канаді

3 – 38 **Західноканадський збірник** / За ред. А. Недашківської і М. Ів. Сороки. Едмонтон – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. Том XLVIII. Частина восьма. 296 с.; іл.

ISBN 978-1-928004-03-5 (hardcover book)
ISBN 978-1-928004-04-2 (electronic book/pdf)

Присвячений 125-літтю поселення українців у Канаді, восьма частина «Західноканадського збірника» продовжує висвітлювати різні сторони суспільно-культурного життя українців Канади, служити джерельною базою діаспорної україніки та сприяти активному діалогу між Україною й українським зарубіжжям. Збірник також присвячений світлій пам'яті д-ра Петра Саварина, визначного діяча нашої української громади.

УДК 94(477).152
ББК 63

ISBN 978-1-928004-03-5 (hardcover book)
ISBN 978-1-928004-04-2 (electronic book/pdf)

© Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді, 2020

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY OF CANADA

COLLECTED PAPERS ON UKRAINIAN LIFE IN WESTERN CANADA

Vol. XLVIII

PART EIGHT

Edmonton – Ostroh
Ostroh Academy National University Press
2020

Collected Papers on Ukrainian Life in Western Canada

Part Eight

Editors: Alla Nedashkivska and Mykola Iv. Soroka

Managing editor: Roman I. Shiyan

Corrector: Larysa Kysliuk

*The publication of this special edition was made possible through the grants provided by
Alberta Ukrainian Commemorative Society
and the Ukrainian Pioneers Association of Alberta*

Prepared and published by the Shevchenko Scientific Society of Canada

Collected Papers on Ukrainian Life in Western Canada / Eds. A. Nedashkivska
and M. Iv. Soroka. Edmonton – Ostroh : Ostroh Academy National University
Press, 2020. Vol. XLVIII. Part Eight. 296 p.; il.

ISBN 978-617-7328-80-2

Dedicated to the 125th anniversary of Ukrainian settlements in Canada, the eighth part of the «Zakhidniokanadskyi zbirnyk» continues to examine various aspects of the social and cultural life of Ukrainians in Canada, to serve as a source for Ukrainian studies in the diaspora, and to contribute to an ongoing dialogue between Ukraine and Ukrainians abroad. This volume is also dedicated to the memory of Dr. Petro Savaryn, prominent leader of our Ukrainian community.

ISBN 978-617-7328-80-2

© Shevchenko Scientific Society of Canada, 2020

*На відзначення
125-ліття української імміграції до Канади*

Світлій пам'яті д-ра Петра Саварина

ВСТУПНЕ СЛОВО

Дорогі Читачі,

Пропонуємо Вам особливий, ювілейний Західноканадський збірник Наукового товариства ім. Шевченка в Канаді, підготований осередком Західньої Канади в Едмонтоні.

Цей Збірник святкує 125-ліття поселення українців у Канаді, коли сама Канада нещодавно святкувала своє 150-ліття. Збірник присвячений світлій пам'яті д-ра Петра Саварина, визначного діяча нашої громади, відомого правника, політика, науковця, дипломата, громадського діяча, ініціатора численних починань та здобутків, «вогню» та заряду енергії українства й українськості. Петро Саварин також був довголітнім головою осередку Західньої Канади з початку 1990-х років до 2014 року, а також одним з ініціаторів довгострокового видання Західноканадського Збірника, яке досліджує, аналізує та архіває багатогранне життя українців у Канаді вже тепер у восьми томах, які почали виходити з 1973 року.

Особливий цей ювілейний Збірник і тим, що вперше виходить в обох форматах, як друкованому, так і цифровому.¹ У друкованому форматі Збірник виходить колекційним накладом – 125 примірників, оскільки присвячений 125-літтю поселення українців у Канаді.

У Збірнику читач знайде численні статті та багатий матеріал про життя українців у Канаді, від перших поселенців до нашого мінливого та бурхливого сьогодення. Збірник висвітлює широке коло питань у різних ділянках суспільно-культурної діяльності, а саме: громадське життя українців у Канаді, освіту, мистецтво, музику, театр, книговидання, релігію, а також питання багатокультурності, політики та українсько-канадських відносин.²

Починають Збірник тексти про Петра Саварина, які нагадують нам про геніальність нашого дорогого наставника, політика і стратега. Далекоглядність д-ра Саварина, його глибоке і стратегічне мислення, яким він позитивно і плідно впливав на життя і долю української громади простежуються як у статті Устини Стефанчук про юні роки Саварина, так і в записах інтерв'ю Марусі Петришин про питання освіти в Канаді та Альберті. Стефанчук описує молоді

¹ Просимо зауважити, що всі попередні Збірники оцифровані і їх можна знайти за цією адресою: <https://era.library.ualberta.ca/communities/f4f394ae-51c2-4321-8de5-89f3b00b72fc/collections/6bf8ec7d-3e7c-4157-a471-6820dd9f8526>.

² У збірнику використовується як харківський, так і сучасний український правопис, а також збережений авторський стиль письма. Відповідальність за достовірність фактів, покликань, власних імен, а також правильність перекладу у всіх статтях покладено на авторів. Редакційна колегія не несе відповідальності за особисті погляди, помилки чи неточності в текстах авторів.

роки Петра на тлі війни та складні умови життя тих часів. Із цієї статті взнаємо про навчання юного Петра, його виховання вдома, пластове життя та багато інших деталей, які справді вимальовують ескіз долі цілого покоління ровесників Петра. Маруся Петришин, документуючи своє інтерв'ю з д-ром Саварином, представляє читачеві цікаві та детальні факти про початки україномовної освіти в Канаді, про труднощі й перемоги українців у справі плекання своєї мови і культури та багато іншої інформації про життя громади загалом.

Обидві статті вимальовують постать Петра Саварина, який завжди своєю енергією надихав інших, і по суті не мав меж для своєї працездатності. Д-р Саварин через ціле своє життя в Канаді заохочував українців брати участь у канадському житті, ставати і бути частиною всеканадського життя, але обов'язково плекати своє, українське. Його слова: «Вас поважатимуть лише тоді, коли ви горді зі свого» резонують з нами багатьма і сьогодні.

Продовжує Збірник стаття Пола Бродового, який через власні спогади подає екскурс у історію перших заселень прерійних провінцій Канади українцями.

У секції Збірника про громадське життя українців у Канаді взнаємо про історію різних громадських організацій, які мали вагомий вплив на життя українців через усю історію їхнього поселення. Микола Воротиленко детально окреслює заснування та діяльність Українського національного об'єднання Канади та інших організацій від самих початків до сьогодення. Він закінчує свою статтю детальним описом місії УНО та впливу, який ця організація має на життя українців у Канаді, а також на виховання нового покоління у душі українства. Юрко Даревич наводить багато фактів та інформації про роботу та проекти Українсько-канадського дослідно-документаційного центру. Цікаво читачеві довідатися про історію створення та розповсюдження фільму «Harvest of Despair – Жнива розпачу», який мав неабиякий успіх не тільки в Канаді, а й поза її межами. Ю. Даревич також пише про створення англomовного фільму «Between Hitler and Stalin – Ukraine in WWII» та про інші, не менш вагомні проекти та публікації Центру. Богдан Горіх описує ініціативу нагород Гетьмана як відзнаку лідерства та волонтерства від Конгресу українців Канади, Провінційної ради Альберти. Увага зосереджується саме на ювілейній події нагород 2016 року, яка була присвячена 125-літтю української еміграції до Канади. У статті також дізнаємося про переможців, організації та окремих осіб, яких нагородили у сімох номінаційних категоріях за їхні визначні здобутки та надзвичайний вклад у багатогранне громадське й суспільне життя громади. Про Пласт взнаємо із статей Орісі Олійник, Маркіяна Лазурка та Славки Шулякевич. Олійник детально описує історію пластових таборів у Канаді, а саме у скелястих горах Альберти, і також подає низку світлин, які засвідчують цю бурхливо-позитивну історію. Шулякевич та Лазурко фіксують останню крайову зустріч 2016 року, яка була організована як святкування 125-ліття поселення українців у Канаді. Із цієї статті взнаємо про детальне планування, організацію та проведення цього ювілейного дійства для пластуна Канади.

Про україномовну освіту пишуть Олена Сіваченко, Алла Недашківська та Оленка Білаш. Їхня увага зосереджується на історії становлення, розвитку та

діяльності Методичного центру української мови при Канадському інституті українських студій Альбертського університету. Авторки проводять читача через історичні етапи роботи Центру та його заслуги й досягнення у розвитку україномовної освіти.

Українське мистецтво в Канаді є темою двох статей Дарії Даревич, яка пише про канадських мистців Василя Курилика та Ірену Носик. У першій статті авторка зосереджується на визнанні Курилика та вшануванні його надбань мистецькою елітою Канади. Із цієї статті також довідуємося про деталі життя та творчості видатного мистця світового рівня. Глибокий аналіз творчості Ірени Носик, канадської мисткині українського походження, простежується у другій статті Д. Даревич, де подані цікаві моменти творчого та особистого життя художниці. Статті проілюстровані репродукціями найвідоміших творів обох мистців.

Музичне та театральне життя описані у статтях Андрія Горняткевича, Люби Жук та Іриней Жук, Галини Котович та Христини Осташевської. Горняткевич розповідає про початки популяризації бандури в Едмонтоні, про роботу музичних гуртків, осередків, курсів та занять у школах гри на бандурі. Ознайомлюємося також із важливими ініціативами самого автора, який навчав багатьох та вкладав і вкладає багато зусиль та енергії для розвитку і плекання цього виду музичного мистецтва. Люба та Іриней Жук зосереджують свою увагу на творчості та діяльності композитора Юрія Фіяли. Авторки детально описують внесок цього відомого композитора не тільки в українську музику діаспори, але й у класичну музику Канади і світу. Шевченківські концерти, які організує Музичне товариство Альберти є темою статті Котович, у якій детально аналізуються тематичні концерти останніх років. Дізнаємося про значення творчості Шевченка для української музики (концерт 2017 р.), актуальність творчості великого поета для канадської діаспори (2016 р.), вплив поета на інші культури та натхнення для цілого світу (2015 р.), геніальність його слова та ідейних принципів (2014). Через усю статтю відчувається сила та натхнення творів Шевченка, яке вони передають і до сьогодні. Осташевська описує історію створення та діяльності дитячого художньо-драматичного гуртка «Джерело» з 1992 року. На основі архівної інформації авторка представляє початки молодого театру, які сьогодні розвинулися у справжній драматичний гурток із широким та різноманітним репертуаром. Вона підкреслює те, що «Джерело» було і залишається вагомим складником культурного життя української громади Едмонтону.

До витоків першої української книги у діаспорі веде стаття Таїсії Ківшар. Авторка аналізує розвиток української книговидавничої справи в Канаді піонерської доби, що допомагає читачеві зрозуміти життя та суспільство перших поселенців. Ківшар детально подає інформацію про заслуги освітян першопоселенців, просвітницьку діяльність піонерської доби, появу кирилиці у друкарській справі Канади та загалом про збереження самобутності українців у Канаді завдяки друкованому слову.

Усі статті про життя українців у Канаді присвячені здобуткам української громади у численних суспільних сферах, хоча і досягнених попри серйозні труднощі та перешкоди. Ці різноманітні здобутки, ініціативи та досягнення відігравали і надалі відіграють ключову роль у формуванні українськості, включенні українців у канадський багатокультурний соціум та постійне його збагачення.

Хольгер Куссе та Маріанна Новосьолова аналізують тексти молитов за Україну, які стали частиною релігійного дискурсу після 2014 року, тобто під час конфліктних процесів та війни Росії з Україною. Вивчаючи тексти багатьох молитов, автори представляють цікавий та багатогранний аналіз статей, опублікованих у «Віснику» Української Православної Церкви в Канаді.

Розділ про персоналії розпочинається віршем поета Леоніда Коровника, присвяченим роковинам Тараса Шевченка. Як завжди, поезія Коровника вражає своєю витонченістю та мелодійністю. У цьому розділі читач також знайде цікаву, детальну і часто-густо маловідому інформацію про видатних українських особистостей, які жили та творили в Канаді. Це, наприклад, Павло Юзик, видатний діяч та політик, про вклад якого у політику багатокультурності пише Сергій Ціпка. Це також Євген Маланюк, видатний письменник, поет, культуролог-енциклопедист, публіцист і літературний критик, про якого дізнаємося зі статті Надії Миронець. Цікаву та багатогранну постать Микити Мандрики, відомого діяча, науковця і поета, детально аналізує Микола Сорока. Про Анатолія Романюка, видатного демографа, який зробив теоретичний та прикладний внесок у статистичну науку Канади й України, діляться спогадами Франк Тривато, М.В. Джордж, Род Бежо та Олександр Гладун.

Українсько-канадські відносини сьогодення в економічній і торгівельній сферах, а також у сферах політики та гуманітарних наук описує і аналізує Андрій Веселовський. Автор також торкається питання ролі української громади у становленні цих відносин, наголошуючи на тому, що українська громада Канади не стояла осторонь від процесів в Україні за всі часи свого організованого існування. Як пише автор: «Українська громада залишається для федеральних урядів, незалежно від партійності, свого роду символом успішності політики багатокультурності».

У розділі «Полеміка» Любов Василів-Базюк дискутує із польським письменником Сроковским про події 20-40-их років минулого століття на землях Волині й Холмщини та про закони й дії польського уряду. Авторка також подає свій вірш «Чекаю воскресіння».

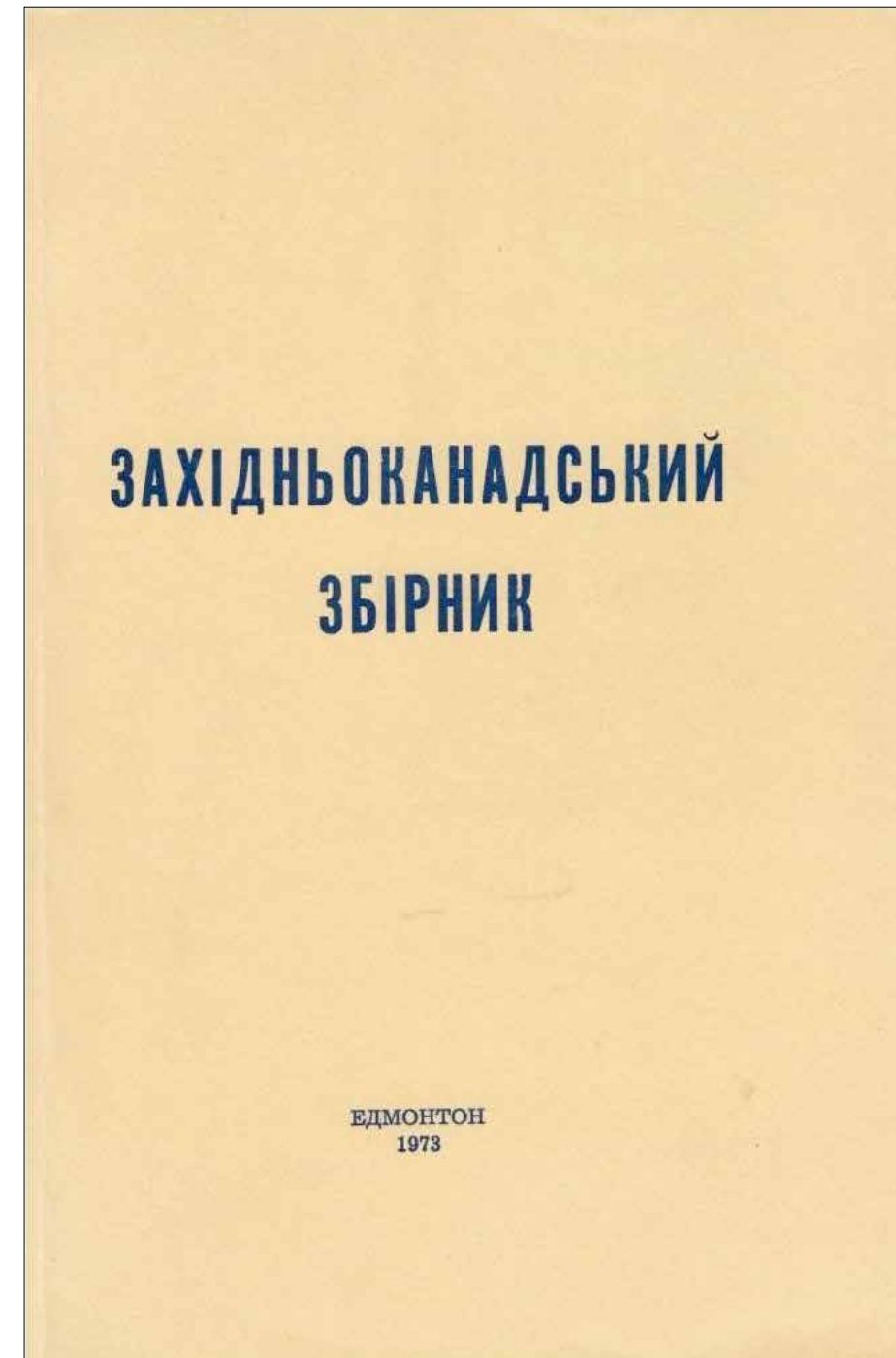
Завершує Збірник низка рецензій. Валерій Полковський аналізує останні публікації Української вільної академії наук у Канаді і підкреслює здобутки та перспективи діаспорознавства й українознавства на північноамериканському континенті, зокрема в Канаді. Галина Котович пропонує свої роздуми про книгу «Ukrainian Sugar Beet Immigrants» Орисі Олійник та Вадима Олійника, у якій ідеться про маловідому історію іммігрантів 1948-1950 років для праці на фермах у південній Альберті. Котович надає детальний огляд історії цієї імміграції

та аналізує саме видання. Розділ закінчується рецензією Валерія Полковського на книгу «З собою взяли Україну: Від Тернопілля до Альберти» Петра Саварина, якому цей ювілейний Збірник і присвячений. У рецензії Полковський нагадує нам про д-ра Саварина як відомого правника, будителя українства за кордоном та ініціатора багатьох починань і здобутків. Говориться і про те, як Саварин у своїй книзі подає зріз життя українців, починаючи з 1960-х років минулого століття, та пише про наполегливу працю у збереженні українства діаспорою в Канаді. Взнаємо також про питання багатокультурності, про ініціативи д-ра Саварина, які були спрямовані на розбудову повноцінного та багатовекторного життя українців у Канаді; про його роль у створенні провідних організацій, інститутів та центрів, які впливали і надалі впливають на життя української громади; про його думки про важливу роль науки та необхідність співпраці у постійному русі вперед.

Хочу закінчити цей вступ словами глибокого змісту Петра Саварина. У своїх роздумах Петро Саварин закликає нас усіх до копіткої щоденної праці на благо українства та благо України: «Не все зерно впадає в добрий ґрунт, але СІЯТИ ТРЕБА, СІЯТИ – КОНЕЧНО, бо хто, не сіявши, може надіятися жнив?» (с. 107).

Отже, продовжуймо ініціативи та здобутки українців у Канаді, лише деякі з них описані в цьому ювілейному Збірнику. Але, дорогий д-ре Саварин, ми СІЄМО і БУДЕМО СІЯТИ у плідний ґрунт, який Ви, разом з багатьма іншими засіяли та удобрили. Плідна основа, яку Ви заклали, надзвичайно родюча, і ми працюватимемо над майбутніми рясними плодами. А Ваша світла пам'ять завжди залишатиметься з нами, у наших подальших здобуттях та досягненнях!

Алла Недашківська
Голова Осередку НТШ Західньої Канади в Едмонтоні
1 серпня 2019 р.

Перший випуск Збірника, 1973 р.

*НТШ Едмонтон, презентація 7-го Збірника (зліва направо):
Богдан Медвідський, Богдан Гарасимів, Олександр Панкєєв, Микола Сорока,
Зенон Когут, Петро Саварин, Сергій Ціпко, Алла Недашківська, Хризант Дмитрук,
Іван-Павло Химка, Роман Петришин, Леонід Коровник, 2014 р.*

*Презентація 7-го Збірника (зліва направо): Петро Саварин, Сергій Ціпко,
Микола Сорока, Михайло Саварин, Ярс Балан, 2014 р.*

НЕКРОЛОГ

САВАРИН, ПЕТРО (1926-2017)

Петро Саварин відійшов у Вічність 6 квітня 2017 р., у той самий день, коли його дружині, Олі, виповнилося 87 років. Оля та Петро прожили разом у шлюбі 67 років сповненні любові та відданості одне одному. Петро приділив все своє життя Олі, зокрема останні шість років, коли вона боролася з деменцією.

Петро народився 17 вересня 1926 р. у родині Михайла та Анни (ур. Атаманюк) Саваринів у м. Зубрець (Україна). Його пам'ять з любов'ю та сумом плекатимуть дружина, Оля; діти: Віра (з чол. Павлом), Михайло (з друж. Устиною), і Галя (з чол. Бояном); онуки: Лука (з друж. Гленні), Світлана (з чол. Джастином), Уляна (з чол. Джоном), Теа (з чол. Богданом), Мотря (з чол. Радживом), Богдан (з друж. Ерін), Антонія, та Юліян (з друж. Соломією); Мар'яна (мати Мотрі, Богдана, та Юліяна); і правнуки: Олександр, Анна-Софія та Адрія.

Петра пам'ятатимуть як знаного провідника української громади та канадського громадського діяча. Свого часу він обіймав посаду Канцлера Альбертського університету, та брав активну участь у розбудові багатьох організацій.

Панихида відбудеться 9 квітня 2017 р. о 6-й годині вечора у Соборі Св. Йосафата (10825-97 вулиця, м. Едмонтон).

Похорон та Божественна Літургія відбудуться 10 квітня 2017 р. у Соборі Св. Йосафата за участю кліру цього собору. Поховання відбудеться по тому на цвинтарі Св. Михаїла.

Замість дарування квітів запрошуємо всіх робити пожертви для Канадського інституту українських студій.

Просимо спрямовувати світлини, спогади, та співчуття за адресою: www.parkmemorial.com

Вічна пам'ять!

ПАМ'ЯТІ ПЕТРА САВАРИНА

Устина Стефанчук
(Едмонтон)

ГІМНАЗІЙНІ РОКИ ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ: СПОМИНИ ПЕТРА САВАРИНА (з розмов, записаних у вересні–жовтні 2015 року)

(*стилістику мови оповідача збережено)

Ця історія дворічної давності почалася з буденної розмови з Петром Саварином і як десятки інших могла ніколи не бути оприлюдненою. Виявилося, розповідь чекала свого часу.

– *«Маєш квасне молоко до бараболі?»* – спитав мене пан Саварин, підсуваючи до себе миску з картоплею – *квасне молоко – це смак і запах моєї юності, навчання в гімназії, товаришів, пригод ...німецької окупації. Нам дітиськам все тоді здавалося пригодою, певно, бо так було простіше миритися з дійсністю».*

Для розуміння життя Галичини у часі німецької окупації слід звернути увагу на кілька аспектів. На початку серпня 1941 року з просування німецько–радянського фронту на схід у галицьких містах з'являється німецька цивільна адміністрація, яка одразу ставить собі за мету перебрати керівництво усіма адміністративними одиницями, вищими рівня району. У деяких більших містах у керівництві з'являються також місцеві кадри, як допоміжний виконавчий персонал. Починаючи від зосередження загального управління в одних руках і закінчуючи загарбанням помешкань в елітних районах міст покроково проявляє своє справжнє обличчя новий окупаційний режим. Невдовзі мало в кого залишаються ілюзії щодо правдивих цілей і методів німецького командування та їх карального органу – Гестапо. Основним завданням таємної поліції Гестапо було виявлення та протидія ворогам Райху. З початків окупації такими ворогами стають, поміж іншими, тисячі українців: селяни, інтелігенція, студенти. Причини затримання варіюються від протистояння у конфіскації їжі чи майна і закінчуючи комуністичною пропагандою та антиурядовими настроями; звинувачення нерідко були сфабриковані і завершувалися фізичними розправами.

Освіта загалом і шкільництво зокрема опиняються у стані служіння ідеології і розглядалися як невід'ємний етап у впровадженні нацистського «нового порядку». Попри повернення Галичини до передвоєнної польської моделі навчання, знищеної радянською адміністрацією, відкриття нових українських навчальних закладів, відновлення гуртків та читалень, товариств «Просвіта», «Рідна Школа», основною метою нової влади було лише забезпечення достатнього рівня кваліфікації та освіти для працівників – будівничого ресурсу імперії. На тлі цих подій відбувалося шкільне життя Петра Саварина: з одного боку, таке звичне, повне юнацьких захоплень, здобуття нових знань, романтики та максималізму, а з іншого – обтяжене трагічними обставинами війни і терору.

Рідне село Петра Саварина Зубрець Бучацького р-ну

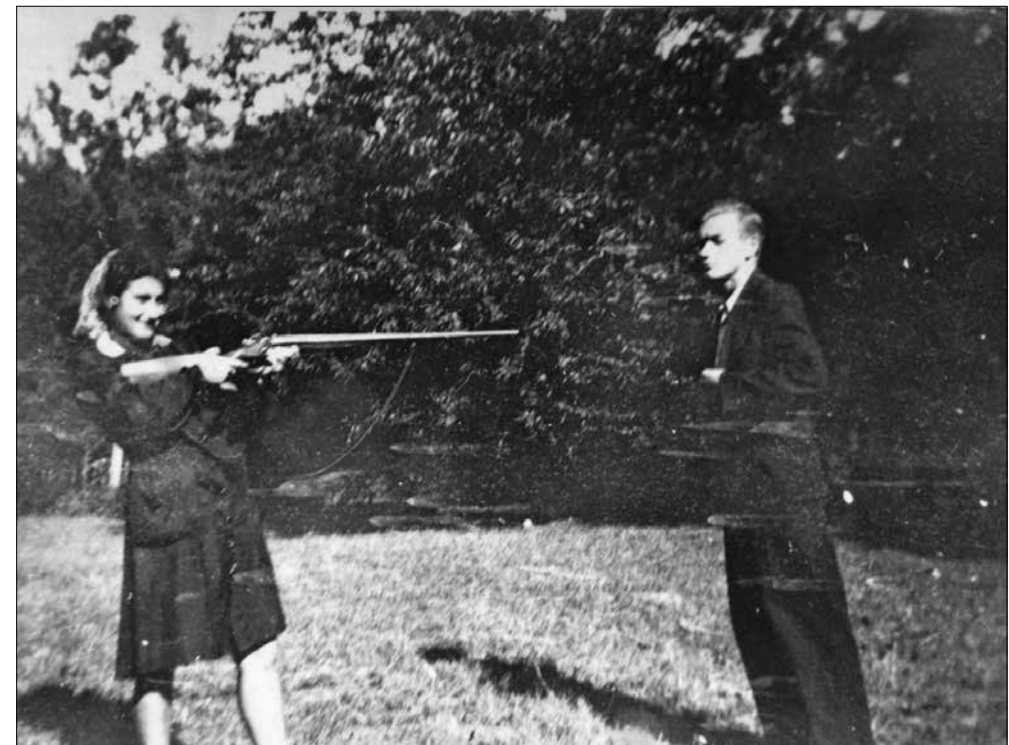
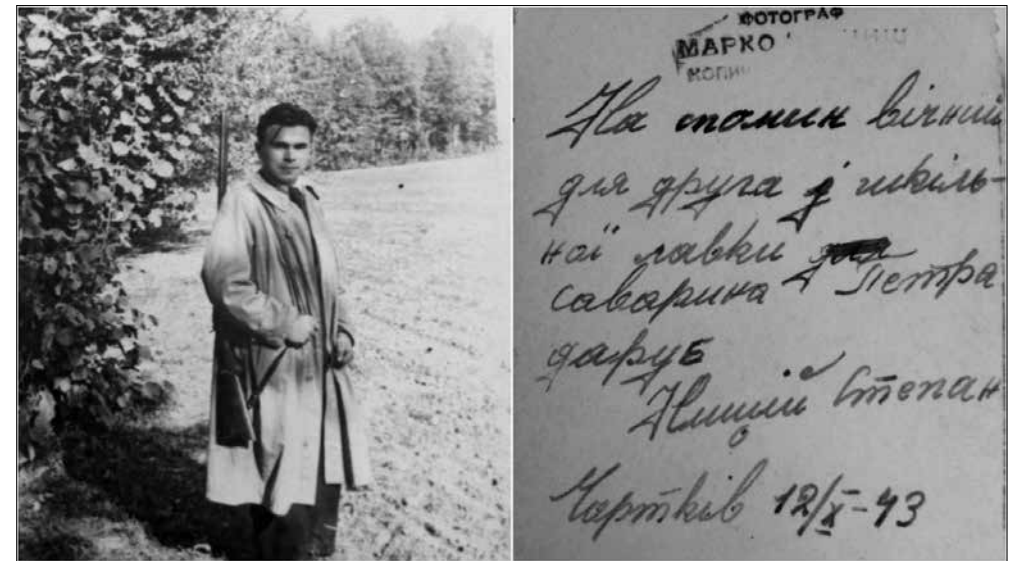
«Знаєш, Станиславів (австрійська назва міста Івано–Франківськ, актуальна в часі навчання там Петра Саварина –У.С.) де я ходив до п'ятої і шостої гімназійної класи (1941–1943 рр.), на мене справив колосальний вплив. Це було для мене місто подиву. Найперше, мене дивувало, як багато містян – чи то інтелігенції чи то простих робітників, колишніх сільських дітей, як я – сміється Петро Саварин – відвідують різні культурні події, наприклад, театр». Завершив речення і замовк. Замислився. Раптово схопився, зібрав свої речі і паличку, почимчикував до дверей. «Я події моїх останніх років дитинства... війну і все, що з нею пов'язано давно сховав у окрему комірчину своєї пам'яті і не заглядаю туди» – сказав вже в дверях. Тоді усміхнувся своїм звичним широким усміхом і пішов неквапливо, розглядаючи сусідський квітник.

Спілкування з Петром Саварином складало особливу приємність, насамперед через рефлексивний спосіб його мислення, який був наслідком споглядання світу з невгамовною цікавістю і вмінням усьому довкола щиро дивуватися. Від часу його згадки про Івано–Франківськ і квасне молоко я не переставала думати про події того часу, накладала той обірваний клапот розповіді на історичні факти, і все більше наростало бажання копнути глибше. Мені важливо було заповнити прогалини, дати собі відповіді на кілька питань, зокрема, про травматичний досвід, набутий у дитячо–юнацькому віці, і наслідки репресування пам'яті, про оті, згадані Петром Саварином «комірчини», у які ховалося усе лихоліття війни. Якщо подумати, вони ж нікуди не зникали і все життя були з ним, у ньому. Тож я вирішила до наступної зустрічі озброїтися належним чином і таки випитати усе і навіть записати.

На початках розмова не складалася, і доводилося кожне слово витягати, а співрозмовник вперто уникав (як мені помилково здавалося) теми, до якої я, не менш наполегливо, старалася його звернути. Не одразу зауважила я стосик старих знімок на столі, заздалегідь приготованих, як потім виявилось, до можливої розмови про роки його юності. З'ясувалося, що потреба розповісти про дорослішання на тлі війни визрівала в нього вже давно і лише чекала свого вдячного слухача. Якийсь час ми мовчки пили компот з яблук, і Петро Саварин переглядав вицвілі шкільні фотографії. Вирази його обличчя постійно змінювалися і він періодично підсував окуляри вказівним пальцем.

“Гарна була – нарешті перервав мовчанку – маленька, але красуня... добре вчилася – Любця Никифоряк. Це вона зробила фото з колеги (товариша) нашого в 7 класі в Чорткові, так, ніби вона вже в УПА. Наше дозрівання було з духом воєнним. Почався шкільний рік 1943–44 року. Згадується мені весь час наш учитель співу професор Мокрицький. Ми з ним співали різних пісень, головне – упівських з Волині і народних. В мене перед очима, як він грає на скрипці і співає: «На погідному блакиті сірий шнурок журавлів. Ніби тихий плач по літі чути їх далекий спів. Будь здорова, рідна земле, будь здорова через рік. Ми повернемося тут знову з–поза моря, з–поза рік» (ймовірно, йде мова про пісню на слова Богдана Лепкого – У.С.). Деякі наші учні питали: «чи повернемося?» А в Мокрицького котилися сльози. Я тоді уявити не міг, що ми опинимося за морем. «Не знати, де ми опинимося – казав старий професор, а ми – діти, то брали на весело, то все було нам, як байка. А він знав, що то буде далі. «Мало хто лишисться – бідкався Мокрицький, – після цієї війни, будуть палити і вбивати все живе. Може ще гірше зачнуть, бо будуть люті, що втрачають Україну. А вони мають великі плани на нас і на нашу землю». Ми дивувалися, чого він плаче. Цікаво, що з ним сталося? А це – Дарця Паладійчук, – продовжив вже більш радісно пан Саварин – вона, як і я, перейшла з Франківської гімназії до Чортківської».

Українська гімназія у Станиславові, куди здібного учня Петра Саварина батько відправив після сільської народної школи, відзначалася, насамперед, вибірковим колективом прогресивних вчителів–науковців, серед яких, зокрема, Осип Левицький – сотник УГА, австрійський військовий аташе у Києві доби

«Петро Саварин переглядав вицвілі шкільні фотографії...»

Гімназійні товариші

Петро Саварин (крайній праворуч)

Гетьманату, керівник «Пресової Квартури УГА», професор, а в часі німецької окупації – директор гімназії.

«Ми голодували з хлопцями (Петро Саварин впродовж навчального року мешкав у хаті з господарями (називалося це «на станції»), в яких з товаришами винаймав кімнату – У.С.), бракувало харчів. Нас жило в господарів трійко – я і такий мій колега, Товпига, і ще старший на рік Борчук з сусіднього села Порохови (Бучацький район – У.С.). Але він був з багатой родини, довозили йому з дому більше харчів, то ми під'їдали часом ще його пожитки. Мого тата десь одного разу зловило Гестапо: відібрали харчі, так побили, що най Бог боронить, то він боявся їхати знову. Ми висідали в Тисмениці, кілька станцій перед Івано-Франківськом і йшли пішки, бо на станції поліцаї ловили, конфіскували харчі і били палками. Хтось би подумав, що то тільки совети вічно голодні і обідрані відбирали їжу, а ні».

Пам'ятаю в Чорткові фронт, єврейські посілості були ліквідовані і почищені (обкрадені) – продовжив Петро Саварин, відповідаючи на моє питання про настрій міст – все *judenfrei* (вільне від євреїв – У.С.). У Франківську, я пригадую, дістався тетто, яке в 1943 році було спустошене, спорожнілі будинки. Все було обгороджене парканом з колючим дротом. А нам хлопцям і страшно, і цікаво, знайшли діру в загороді і лазили, як по музею. Мою увагу все повертали бібліотеки які тут і там валялися просто серед вулиць, я роздивлявся ті пошматовані книги в болоті. Подиву гідні збірки! Але що ж... все понищено, наперед власників, а тоді і їх книги, щоб сліду не лишити...

Мені пригадується, як у Станиславіві ми були в театрі і Гестапо вирвало двері. Я тоді був впорядником (розводив людей на їхні місця), то був одинокий спосіб даром дістатися на виставу. Стояв на другому поверсі, дивився, як вони вийшли на сцену, входи позакривали і почали арештовувати людей. Потім на другий день повісили тих людей, щось коло тридцяти, перед самим театром. На лямпах. Казали, тому, що націоналісти – вороги Райху. Я втік по дощовій ринві, зловили – були б, певно, теж вбили.

Ще раніше пам'ятаю, як йшли по дорозі колони – десь з півтисячі євреїв на роботу – супроводжувала їх ззаду і спереду поліція. Нікому не можна було тоді зупинятися, дивитися. Німці кричали «*Weiter gehen*» (іди далі). Але на хідниках і так майже не було видно людей, боялися, щоб не забрали. Як хтось в дорозі «мав щось до сказання», то часом стріляли просто там. І лишали тіло лежати, усі в колоні переступали його і мовчки йшли далі. Багато учнів з гімназії зникало щодня. Ми з колегами, щоб дістатися з помешкання на навчання, перебігали брамами. Наш директор, професор Левицький, зробив нам, не місцевим, мапи – такий собі плян, як найкраще добратися, щоб не попастися на очі поліції. Часом городами, часом дахами.

В Станиславіві гімназія була класична, і німці в 1943 році половину розпустили (більшість забрали на працю, т.з. *baudienst* (примусові будівельні роботи – У.С.) і частина учнів мусіла шукати собі іншої школи. Нас кілька, серед інших – мій товариш Федько Товпига, перейшли до гімназії в Чорткові. Мені було із Зубрця ближче. Я йшов 10 км пішки до Бучача, там сідав на поїзд і їхав

якусь годину. Не треба було перетинати Дністер, бо з тим була морока. Щоб заїхати до Франківська, то перше треба було дістатися Нижнева (село Тлумацького району над Дністром – У.С.), потім якось через ріку, а тоді поїздом. До Нижнева з дому яких 25 км я ішов пішки, хіба тато мав час мене завезти. Як в Галичі збомбили міст через Дністер, то стало ще гірше. Так я з більшого міста перейшов до меншого».

Навчальний рік 1943–1944 Петро Саварин зустрів вже в українській приватній гімназії «Рідної школи» ім. Маркіяна Шашкевича у містечку Чортків (48 кілометрів від рідного села Зубрець (тоді Бучацького повіту), куди батько перевів його з Станиславівської.

«Гімназія у Станиславові була елітна, клясична, в Чорткові було простіше, там були селянські діти. До Франківська треба було здати іспит, щоб дістатися, там були добірні учні. Ті, які не давали раду з наукою, довго там не затримувались, тоді як до інших гімназій можна було потрасти цілком просто. Я почувався не зле в Франківську, але далеко ліпше в Чорткові. То було вдома: багато друзів, знайомих з села, з Бучаччини. Та й атмосфера була легша в самому місті. В старій гімназії Гестапо завідувало просто на лекції і забиравало учнів, в Чорткові такого не було. Певно німці вважали, що то селянські діти, і їх треба лишити землю обробляти.

Але атмосфера була воєнна всюди. Що тут скажеш. З гімназії в Чорткові теж забирали учнів, то вчителі старалися, як могли, боронити. Щодня ходили делегацією до жандармерії, щоб випросити звільнення для котрогось зі студентів. І деякі поверталися, спеціально, якщо в родині була лише одна дитина, то вони відпускали, щоб було кому господаркою займатися.

В Чорткові найбільше щастя було попоїсти, як і в Франківську. Не доставало харчів для родини, а в місті то треба було ще господарям давати якісь продукти, щоб мали нас чим кормити. В більшості на станції ми їли кулешу, і всякі речі з муки. Доброї вже не було, такої, як на петльовані вареники, то мішали з житом і всяким іншим. Я не знаю, як батько довозив на станцію. Тяжко було. Та родина, в якій ми мешкали, теж жила з наших харчів, а тих харчів і ми не мали досить. Вже тут мій молодший брат Івась розповідав, все, що краще – то мені посилали, спершу до Станиславова, тоді – до Чорткова. А вони вдома голодували. Багато з харчами нам допомагала моя тета Настя Андрунишин, її доня, моя кузинка, була в УПА, її знищили в Харкові. Ми вже потім дізналися.

Наші гімназійні учителі дбали за нас також. Як Різдво прийшло, то організували людей, щоб зносили для учнів харчі. Нас в Чорткові на станції мешкало знову троє – я, той самий Федір Товпига і Ницій Стефко. Гаврилишин жив теж десь на станції, бо його родина з Глибокої Долини біля Жизномира. То було яких 2–3 км від Бучача. Я повертав до них дорогою до школи і пані Гаврилишин частувала мене квасним молоком з бараболею, часом варениками. Боже, як то смакувало!!! Казала: «Ітч, Петруню, ти певно голодний, вже перейшовся 10 кілометрів». А я не тому був голодний, а тому, що в нас вже не було що їсти вдома. Ще на дорогу давала бутерброд. І казала, як буду вертатися, щоб приходив ще попоїсти.

Гімназійне товариство: посередині в першому ряду – Богдан Гаврилишин; ліворуч – Люба Никофоряк; згори перший – Степан Ницій; третій – Ярослав Апостол

Крайній ліворуч в першому ряду – Богдан Гаврилишин; крайній ліворуч в другому – Сяхо Росляк

Богдан Гаврилишин і ще один колега зі школи – Сяхо Росляк (йде мова про Ярослава Росляка сина д-ра Михайла Росляка – фундатора та опікуна чортківської гімназії – У.С.) опинилися теж в Канаді, Сяхо став суддею Вищого суду Альберти. Мудрий був хлопець. Я пам'ятаю багато моїх гімназійних колегів: Федько Товпига, Мелтон Грицина (ми сміялися, що він найкраще знає греку і латину, бо його батько був учителем в нас і муштрував його вдома), Стефко Нищій, Дарця Паладійчук, Апостол Славко, Люба Мисевич, Стефа Бура... З професорів пригадую тільки учительку з літератури і мови пані Анну Ракочу і учителя руханки, Боярського.

Страшно було і важко дістатися з Бучача до Чорткова. Після Сталінграду німці одні їхали на схід, інші – ранені, верталися. Неможливо було залізти на поїзд, людей було, як оселедців напхано. А як ти мав це з собою торбину харчів, то хіба на голові тримати, а ще журился, щоб не відібрали. Здається, тоді був голод на Закарпатті і Лемківщині, селяни звідти їздили зі своєю одежею – кожухами, чоботями – міняти на харчі в Галичині. Але такого жаху, як у Франківську, все одно не було, виглядало все трохи спокійніше. Тому нам у чортківській гімназії вдавалося робити речі, на які ми б ніколи не наважилися в Станиславові. Ми організовували вечори пам'яті учасників Бою під Крутами, вистави, патріотичні концерти. Розважальних заходів майже не було, в околиці серед громади був траур, здається, в пам'ять про жертв, закатованих німцями у 1942–43 роках.

Певно то був вже листопад 1943 року, коли ми з нашою клясою вирішили насипати символічну могилу борцям за волю України майже в самому центрі міста.

Але таке нам не подарували. Щастя, що завчасно прибіг комендант поліції – українець і сказав розібратися, бо буде біда, гімназію зліквідують, а з нами хтосьна що зроблять. Добре, що ні учителі, ні батьки не мали з тим до діла, могло б скінчитися трагічно. Рано другого дня прийшли і почали арештовувати студентів. Директор Доктор Поліха мав авторитет, знав вільно німецьку, боронив нас і якось, врешті, полагодив то все.

В чортківській гімназії були великі кляси і хоч одні приходили, а інші відходили (деякі зникли без сліду) директор, наш вчитель математики професор Теодор Поліха, старався дати їм місце, бо «ця посвідка (посвідчення зі школи – У.С.) готова вам пригодиться». Заготовлював їх ще з початку року. Всім роздав з початку 1944, щоб ми могли показати, якби нас хтось спинив. Мене не рухали, бо старший брат Стефан вже був в Німеччині. Я досі думаю, що мій тато, щоб записати мене до 7 кляси, змінив мій рік народження з 1927 на 1926. І так вони з доктором Поліхою урядили, що я мав посвідку 1926 року і вже дотепер живу. Як я знаю, бо моя сестра Маруся прислала мені документ польською мовою, що я є «Piotr Savaryn, 1927 roku 19 września» (навіть день інший – 19-го вересня, а не 17-го, як я звик вже 88 років писати). Десь маю мати *bescheinigung* (посвідчення) з сьомої кляси, але десь загубилося між іншими паперами.

«Символічна могила борцям за волю України»

П'ятий праворуч – близький колега Братків;
крайній ліворуч – Сяхо Росляк, Петро Саварин – фотографує

o. Марко Дирда серед учнів

Коли в Івано–Франківську нас треба було підганяти до науки, то в Чорткові ми самі бралися. Порозумнішали. Біда навчила. Вчителі казали вчитися, бо не знати, де будемо, і коли ті знання придадуться. То я завдячую Чортківській

гімназії вмінням цінувати школу. Мені все легко йшла наука, і я поважно до неї не ставився. Не здавав собі справи, як багато pomoже мені та посвідка в житті. З нею я без проблем дістався на курси в Німеччині, а звідти до університету в Едмонтоні.

Було в Чорткові в гімназії багато пластунів, може більше, ніж нормальних (сміється). Доктор Поліха пластував ще з–перед війни. Дуже дбав за пластунів, яких німці особливо переслідували. Він знав, як законспірувати таємні східини, як міняти квартиру для зустрічей і уникали переслідування.

Майже вся наша молодь була у підпіллі, старші класи переходили вишколи, вступали до УПА. Дух був такий, що або до УПА, або до Дивізії, або до

Різдво 1944 року

Німеччини на роботу. Ми з татом сіли і порадилися. Він казав, що треба йти до регулярної армії. В лісі України не збудуєш. Бо рано чи пізно зрадять, вишукують, знищать. Післав нас з братом до Дивізії.

Крім доктора Теодора Поліхи найбільшим моїм автритетом був o. Марко Дирда – гімназійний духівник і провідник хору.

Отець часто організовував різні вистави і концерти: оце Федько грає чорта, і я якусь ролю маю.

Доля покерувала так, що через менше як 10 років він буде мене вінчати в катедрі св. Йосафата в Едмонтоні з моєю Олею.

Вінчання

А тоді я ще про те не знав. Слухав його, як і інші учні з відкритим ротом. А він все повторював: «Просіть Бога, діти, щоб наука не пішла в дубину». І я просив і зараз прощу.

Знаєш, нас з дитинства вдома виховували любити Бога і Україну, також, шанувати працю понад усе. Моїм найбільшим захопленням були книги.

Їх під ліжком було

так багато, що здавалося, що воно на них тримається. Тато відганяв мене від книг до роботи на подвір'ї, щоб я хоч трохи сонця дістав і повітря. Тож гімназійні роки були здійсненням мрії, бодай під цим оглядом. А книги стали пізніше моєю працею.

Вже потім в Ельвангені знову доля звела з Бодьом Гаврилишиним – ми були в одній пластовій станиці. 1950 року я приїхав зі Сходу до Едмонтону і кого я тут стрінув – Сяхо Росляка. Він вже ходив на університет. Кажу, так і так, хочу теж до університету. Але чи зможу? Чи дам раду? Я зовсім не знаю мови. А Сяхо каже: «Петре, не журись! Вони потребують студентів, ти головне добре вчися. Тут все нормально, студенти не дуже хочуть вчитися, а ми ж то знаємо, чого ми тут і чого хочемо». Пізніше мій декан казав «Your English is not up to standard, but your knowledge far better than other students». Я був багато років старший за всіх і з досвідом життя».

23 березня 1944 року Чортків зайняли інші окупанти – радянські війська. Петрові Саварину не вдалося докінчити шкільного року, а матуру він здавав уже в гімназії містечка Ельванген у таборі переміщених осіб в Німеччині.

*Петро Саварин –
учень таборової гімназії*

Багато залишилося неказаним, або сказаним лише невербально, ледь відчутними змінами в інтонації; багато питань залишилося без відповіді, а ще більше з'явилося нових питань, і, особливо, шкодується, що таких розмов з Петром Саварином було так небагато, а тим, які відбулися – не завжди надавалося належного значення. Ця конкретна розповідь важлива як ескіз до розуміння долі цілої генерації; як фрагмент, необхідний для цілісного сприйняття подій і обставин, в яких формувався Петро Саварин і інші українці, які починали своє свідоме життя з досвідчення жахів війни. Кожен такий епізод стає противагою тавруванню, міфологізації та спекуляціям історією, які набули нових вимірів у звичній антиукраїнській риторичі, що вкотре підводить до думки про важливість вивчення історії крізь призму людських дол, де проговорювання і осмислення досвідів, насам-

перед, найбільш травматичних – це пересторога проти повторення в майбутньому, а також, відповідь на питання про себе, свою відповідальність, свою роль. Це однаково справедливо щодо окремої людської одиниці і суспільства в цілому.

Вже при якійсь іншій нашій розмові, яка стосувалася якихось цілком віддалених речей, Петро Саварин несподівано висловив думку, яка навіть не одразу мені поєдналася з нашою розмовою і його спогадами з воєнних часів: *«Я мусів відрізати усі спомини одним махом, – сказав він, – але, насправді, вони ніколи нікуди не ділися: чим більше їх ховати, тим сильніше вони вилазять. Це я про «комірчини». Деякі люди з віком гублять пам'ять, а мене Бог наділив...»*

Особлива подяка за фото, надані для публікації:

Родині Петра Саварина,
Пані Марії Дитиняк–Росляк
та керівництву Чортківської гімназії в особі пані Наталії Горячної

Маруся Петришин

(Колишній директор Методичного центру української мови, Альбертський університет, Едмонтон)

ІНТЕРВ'Ю З ПАНОМ ПЕТРОМ САВАРИНОМ

Зміст

Початки створення двомовної програми в Альберті

- Політика багатокультурності Уряду Канади
- Право на свободу культури націй Канади

Суспільні цілі розвитку культури та мови

- Обов'язки особи та національної меншини щодо культури та мови

Історія створення двомовної програми

- Вигідна тогочасна політична кон'юнктура в Канаді

Початок діяльності П. Саварина над створенням двомовної програми

- Формування комітету багатокультурності КУКУ
- Створення «Пропозиції» в 1972 році
- Переговори та робота з Урядами Альберти та Канади
- Створення українських підручників

Робота політичного комітету над формуванням освітньої політики

Стосунки із програмою сьогодні

Успіхи та невдачі програми

Мрії та сподівання щодо програми

Уроки на майбутнє

Петро Саварин був одним із засновників української двомовної програми в Альберті та підрозділу Канадського інституту українських студій, який передбачав підтримку програми у тих потрібних ділянках, що знаходилися поза мандатом шкіл, шкільних рад та департаментів освіти, як наприклад, видання навчальних ресурсів. У своїй діяльності він керувався глибокими цінностями, якими він ділився під час своїх доповідей на різних заходах. Це інтерв'ю, зроблене з нагоди 30-річчя КІУСу й опубліковане тут вперше, показує переплетення його діяльності з серйозними міркуваннями про минуле та майбутнє. Галина Клід редагувала цю версію інтерв'ю.

М. К. П. *Пане Петре, як би Ви охарактеризували Вашу роль у створенні двомовної програми в Альберті з перспективи 25 років її існування?*

П. С. Я брав участь у створенні двомовної програми як один із її засновників, який вірив у багатокультурність в Канаді. Ми усі тут емігранти. На мою думку, не важливо, коли ми та інші приїхали, ми всі повинні мати однакові

права й обов'язки. Я не вірю в так звані нації–засновники, не вірю, що вони мають пріоритет лише тому, що їхні предки приїхали сюди швидше. У новому світовому демократичному укладі усі повинні мати однакові права, зокрема, право на свою мову й культуру.

М. К. П. *Якою була Ваша роль у створенні програми?*

П. С. Моєю роллю було продати ідею двомовної програми Уряду Альберти. Я знав про викладання української мови в Канаді до Першої світової війни. Знав про те, як її ліквідували після Першої світової війни. Більшість моїх колег цього не знали. Вони були здивовані тим, що колись, понад півсотні років тому в школах Альберти, Саскачевану й Манітоби вивчалась українська мова. Вони не знали, що на тому місці, де тепер стоїть пам'ятник Шевченкові перед Законодавчим будинком Манітоби, у 1917 році палили українські книжки. Так само, як за часів Гітлера палили єврейські книги у Берліні. Я знав про це. Коли настав час робити Пропозицію у справі нової канадської Конституції, я поінформував, що мова й культура – це справа провінцій. Я вивчав «Конституційну історію Канади» і знав, що «Британський Акт щодо Північної Америки» надає відповідну юрисдикцію провінціям. Я запропонував: «Спочатку напишемо пропозицію для провінцій у справі мови й культури, а після цього будемо робити пропозиції Канадській комісії до Конституції». І мої колеги погодилися зі мною на 100 відсотків. Вони були інтелігентні та думаючі люди, одразу ж приступили до праці. Очевидно, моїм завданням було уточнити, хто приготує аргументи.

М. К. П. *Чи бачите Ви протиріччя між правами двомовності та правами багатокультурності?*

П. С. Ми погодилися із самого початку прийняти так звану офіційну двомовність, але одночасно ми сказали, що й інші мови повинні мати своє місце у Канаді. Я завжди вважав, що поміж найбільшими індивідуальними правами – такими як свобода слова, свобода релігії, свобода зібрання, повинні бути ще й права для меншин – наприклад, право на свободу культури. А культура, очевидно, включає мову. І мене дотепер дивує, чому цієї свободи не визнано універсальною? Але настане час, коли вона буде визнана.

М. К. П. *Як можна поєднати право вивчати й практикувати культури меншин із культурою англосаксонців і французів Канадської держави?*

П. С. Скажімо, у школах, де є відповідне число бажаючих вивчати свою мову й культуру, студенти повинні мати такий самий доступ до них, як і до двох державних мов – французької та англійської. Без найменших заперечень. Вони повинні бути підтримані фінансово з боку держави. Поки окрема культура жива й хоче жити, необхідно надавати їй право повного росту й життя. Якщо є достатньо студентів і вчителів, то необхідно надати і школу, і підручники, і всі привілеї, що мають офіційні мови.

М. К. П. *Якою є ціль вивчення культури меншин для дитини, для української громади та загалом для Канади?*

П. С. Ціль – виховати універсальну людину, з любов'ю до своєї рідної культури, і пошаною до усіх інших культур. Кожна нова мова, нова культура розширяє духові горизонти людини, і це є чимось фантастичним!

Я, наприклад, прийшовши у школу, вивчав польську мову, тобто пізнав другий світ. Потім прийшли Совети і російська мова – я пізнав російський світ, і обрії мої розширилися ще ширше. Прийшли німці – я вивчив німецьку мову, ще один величезний світ. Я читаю в оригіналі також німецькі твори. Прибувши до Канади, я вивчив англійську мову – і перед мною відкрився ще один світ.

А користь для Канади у тому, що, висловлюючи свої думки, я можу проєктувати філософії тих світів на певне питання, на яке необхідно відповісти, і моя відповідь буде краща, аніж людини, яка володіє одною мовою й із знанням одного світу.

Мені прийшов на згадку Др. Кук, який був студентським консультантом. Коли людина вступала в університет, він запитував: «Що ти хочеш вивчати і чому? Чому ти взагалі прийшов в університет?» Мене він теж розпитував. Я каліченою англійською мовою відповідав на його запитання. Після цього він улаштував мені іспит:

- Коли був створений Британський Акт щодо Північної Америки?
 - Чи знаєш, хто були «батьки» політичної Канади – Джон Мак Доналд та інші?
 - Чи знаєш таких і таких англійських королів?
 - Чи знаєш, коли були створені провінції у Канаді?
 - Чи знаєш, ким були Шекспір, Джордж Бернард Шоу?
 - Чи знаєш англійську драму, англосаксонське мистецтво?
- Зрозуміло, що іспиту я не склав.

Але після цього я попросив Др. Кука: «Дозвольте тепер поставити Вам кілька питань». Він каже: «Це цікаво». А я питаю:

- Які з імператорів Риму були найважливішими?
- Що трапилось з Юлієм Цезарем?
- Чому Марк Антоній загинув у Єгипті?
- Як далеко простягалася Римська імперія?
- Хто був Олександр Великий?
- Хто був Карл Великий, із держави якого виростили три нації у Європі?
- Хто були Мікеланджело та Ботічеллі?
- Чи пан доктор знає про Жан-Жака Руссо, Леонардо да Вінчі, Достоевського, Шевченка, Толстого? Чи читали Ви «Братів Карамазових», «Війну і мир»?
- Чи знаєте «Пісню про невільників»?

Він сидів і занотовував, відповідаючи «так» чи «ні». На завершення сказав, що він іспиту теж не склав.

І я сказав: «Я так і сподівався. Я вихований в іншому світі, в якому Англію називали «перфідний Альбіон», яка «завжди збоку».

Я йому розповів про те, що трапилось при Ватерлоу, я відповів на запитання про Наполеона. Я дещо знав, але не настільки, щоб скласти іспит. Він теж знав певні речі, але не настільки, щоб скласти мій іспит.

Зокрема, згадуючи про Російську імперію, я казав: «Ви знаєте про Англійську імперію? Ви стільки мене питали про «Втрачений Рай» та інші речі, які Ви знаєте, але розкажіть про Російську імперію: коли вона виникла, коли туди прийшло Християнство? Як Чингіз-Хан прийшов у Європу?»

Бачите, чим більше людина знає про ті світи, тим кращу відповідь вона може дати на запитання нашого часу. Я вже не згадую про Песталоцці, Локка та інших філософів, які давно казали: «Чим більше людина впирає у свій мозок різних мов, тим більше її мозок поширюється і краще розвивається».

А яка користь громаді? Якщо громада має людей із широкими поглядами, й вони беруть участь у загальноканадському житті, то вони підносять свою громаду до рівня братерства й рівності. Дискримінація йде далі. Це нормально. Більшість має свої закони і впливає на меншість. Але коли з меншостей вилунуються люди, які мають широкі погляди на життя і можуть дати кращі відповіді на питання дня, то громади приймають ці відповіді й користають із них.

М. К. П. *Яким є обов'язок держави, групи та особистості у плеканні мов і культур?*

П. С. Обов'язком держави є дозволити природне право кожної культури й мови бути собою, на своє існування та розвиток. Я вважаю, що кожна людина, не важливо, якої вона культури, мови, походження, має право й обов'язок бути собою й класти у державну скарбницю все своє найкраще, що має. Якщо хтось цю гілку відрізує і не бере до уваги, держава на тому втрачає. Співіснування культур створює з часом найкращу культуру. Тому обов'язком держави є дозволити всім живучим меншостям показати й вкласти в загальну скарбницю усе найкраще, що вони мають.

А обов'язок кожної меншини – дати із себе все, що вона має найкращого для своєї країни. І так користає на цьому мудрий народ.

М. К. П. *Чи Ви можете навести конкретні приклади?*

П. С. Наведу приклад у політиці. Багато різних меншостей брало участь у канадській політиці і цим вирівнювало різні нерівності Канади: українці, німці, італійці та індійці. Серед політиків ми мали Лучковича, Глинку, Диккура, Гнатишина, Юзика та інших послів. Наші судді брали до уваги і зменшували ту дискримінацію, що існувала, вирівнювали її, бо в іншому випадку створюються ворожечі. І це існує на усіх сферах життя: в науці, культурі, політиці, економіці. Також було б набагато краще, якби ми мали своїх мільйонерів. Наразі Пітер Ньюмен у «Canadian Establishment» пише, що тисяча родин у Канаді керує державою, бо вони мають мільйони, володіють корпораціями, і т. д. Інші ж, що не мають доступу до влади й капіталів, відсутні у політиці. Вони б трохи «згладили» обличчя страшного капіталізму, вони б його трішки демократизували. Він би перестав бути для народу таким кострубатим. В іншому випадку більшість, маючи своїх представників, які керують економікою, продовжують вносити економічну нерівність. А це не є добрим для держави.

М. К. П. *Повернемося до початків двомовної програми. Чи Ви можете описати політичну кон'юнктуру початку 70-х років, котра створила умови для виникнення програми?*

П. С. Був добрий клімат – політичні зміни. Соціальна кредитна партія та її лідер, Прем'єр Менінг, будучи вже 25 років при владі в Альберті, був утомлений і вважав, що повинен відійти. При всяких змінах можна домогтися певних користей. Приходила до влади нова партія – Консервативна. Тоді українці, включившись у нову партію, скористалися з тих змін.

Я, наприклад, мав нагоду поговорити зі своїми колегами з Соціальної кредитної партії, зокрема, з п. Головачевим, який тоді був провінційним секретарем: «Пане Міністре, я вже близько 15 років у Консервативній партії і думаю, що вона прийде до влади після Вашої партії. Понадто, Прем'єр Менінг завжди спирався на англосаксонців. Подумайте: Адвокат Понич – «party whip», але чи він у Кабінеті? Ні! Томин уже 25 років був послом, учитель середньої школи, чи він у Кабінеті? Ні! Тому я кажу: «У кабінеті сидять люди, які навіть не мають закінченої середньої освіти. Але нікого з меншин. Усі – англосаксони».

М. К. П. *Скільки Вам було років у 1970, коли це все розпочалося?*

П. С. Я з 1926 року – тобто 44 роки.

М. К. П. *Чим Ви займались у цей час?*

П. С. Я закінчив право у 1956 році. З 1959 року я мав свою адвокатську канцелярію.

М. К. П. *І Ви були членом Консервативної партії?*

П. С. Так, і не лише членом, але в кінці 1950-х років я вже допомагав Консервативній партії і був офіційним агентом Джері Америкона. Він балотувався від консерваторів, та не пройшов. Потім я пішов із Скорейком у 1958–1959 роках і з Діфенбейкером. Став президентом Консервативної партії в північно-східному Едмонтоні. Ми понад 20 років разом із Горстом Шмідом вели його кампанії. У 1970 році, коли Менінг передав прем'єрство Гарі Стром (він скандинавського походження), я написав Стромові – погратулював йому за його промову в Клубі українських професіоналістів і підприємців та одночасно звернув його увагу на те, що до сих пір не було жодного українця в Раді Університету Альберти. Ви уявляєте – до 1970 року?! Він мені гарно відписав: «Я поспробую розглянути цю справу», але це не допомогло. Лише через два роки, у 1972 році, я з допомогою консерваторів отримав призначення, як перший українець, до Ради та до Сенату Університету.

М. К. П. *Повернемося до 1970 року. Ви перебуваєте у Консервативній партії, працюєте адвокатом. Яке становище Ви займали в українській громаді?*

П. С. До того часу я вже був головою КУКу, головою Клубу професіоналістів і підприємців, який ми створили ще в 1960 році. Був секретарем протягом двох років, у той час, як Дикур був Головою. В той час я працював в Українському народному домі заступником Голови й Головою редакційної колегії, також був довгі роки станичним у «Пласті». В той час я працював у різних організаціях.

М. К. П. *На якій організаційній стадії Ви знаходились у 1970 році?*

П. С. У 1970 році я продовжував працювати у Клубі професіоналістів і підприємців, коли Головою Клубу був Г. Барабаш. Мене покликали до комітету багатокультурності робити пропозицію у справі нової канадської Конституції. В основному я працював у Комітеті багатокультурності, який був комітетом КУКу та Клубу професіоналістів і підприємців. Я також працював у Консервативній партії, хоча мав хороші стосунки з українцями у Партії Соціального кредиту. Я вже не згадую про «Пласт» та інші організації.

М. К. П. *Чи Ви в той час бачили можливість мати політичний вплив?*

П. С. Абсолютно! Кожна зміна у політиці дає можливість зробити певний поступ. Я зразу побачив, що можу мати політичний вплив. У 1958 році я був секретарем комітету, який робив пропозицію у справі української мови в школах Альберти, яка почала діяти у 1959 році. Ми отримали дозвіл на навчання українською мовою у середніх школах, спровадили Славутича, зробили підручник. Я організував «Gateway Publishers» – видавництво, яке друкувало підручник «Conversational Ukrainian».

У 1964 році я працював у комітеті КУКу, який подавав пропозицію до «Bilingualism and Biculturalism Commission» у справі статусу українців, української мови, культури та взагалі українців у Канаді. Я думаю, що ми розробили тоді найкращу пропозицію, яка обдумувала роль не лише англомовних і франкомовних меншин, до комісії у цілій Канаді. У 1971 році Г. Барабаш задзвонив до мене і каже: «Петре, ми хочемо створити комітет та розробити пропозицію у справі нової Канадської конституції. Кого ти хочеш бачити у комітеті?» Я сказав, що як дістану добрих людей, то готовий увійти до Комітету. І мені їх вибрали, хоча я навіть не був тоді на зборах: Лаврентія Дикюра вибрали секретарем, Г. Барабаш був екз-офіціо як голова Клубу, доктор К. Папроцький, брат парламентарія С. Папроцького, Василь Косташ, адвокат Ярослав Росляк. Професора М. Лупула ми попросили бути редактором «Пропозиції». А пізніше, коли ми вже готували Пропозицію, то ще ввійшли Осташевський, як голова КУКу і мій близький колега та доктор Левко Фарина, як голова Клубу професіоналістів і підприємців. Так що ми мали прекрасних людей.

М. К. П. *Коли Ви описуєте певні події, Ви у своїх статтях дуже часто згадуєте людей. На Вашу думку, чому люди важливі?*

П. С. Жодну справу не можна довести до логічного завершення, якщо не маєте відповідних людей. Для всякого проекту потрібні 4 елементи.

Перший елемент – інтелект. Повинна бути група людей, яка готова працювати разом, де кожен член додає свої знання до справи.

Другий елемент – мета. Завжди повинна бути ціль. Якщо капітан корабля не знає, куди він має плисти, то він нікуди не допливе. Він би плавав вічно і вмер на морі. Але він знає, наприклад, що він пливе з Галіфаксу до Лондона чи навпаки. Так що спочатку – люди, а тоді – мета, ціль, те, що Ви хочете зробити.

Третій елемент – детальний план. Без плану ви ніколи нічого не зробите.

Четвертий елемент – постійна діяльність згідно із планом, аж поки Ви свою ціль не досягнете. І ми собі тоді сказали: «Так будемо робити. Сходина будемо робити щотижня. Розробимо пропозицію, будемо налагоджувати контакти, підемо у спільноту, будемо нашу ідею продавати, аж поки не досягнемо цілі – без огляду на час». Треба йти точно за планом – навіть найкращий план нічого не дасть, якщо Ви не будете йти згідно з ним. Інколи так не хочеться, по дорозі ви зустрічаєте такі труднощі, що вам хочеться щось сказати й плюнути на це все – але ви маєте план. Ви вірно зауважили – я не тільки покладаюсь на людей, я одночасно інформую українську громаду. Я у деталях даю пресі усе, що ми робимо, я ангажую інших людей: магістра Михайла Хом'яка, магістра Юрія Стефаніка, отця доктора Михайла Супуляка: «Ось Вам матеріали, напишіть». Так що ми в той час зібрали таку групу людей, яких я хотів.

М. К. П. *На якій стадії перебувала робота Комітету?*

П. С. На той час – у 1970 році – уже працювало Товариство учителів української мови, батьківський комітет, кілька професорів в університеті: доктори О. Старчук, Я. Славутич, Д. Струк. Пані К. Чернявська й пані Ф. Пелех задумували відкрити українські садочки, оскільки уряд провінції запропонував, щоб люди почали вчити дітей від садочків. В кінці 1970 року уряд провінції призначив доктора Ворса очолити освітню комісію Альберти, щоб вивчити, як функціонує наша освітня система. Проф. Манолій Лупул та Василь Косташ брали участь у роботі Комітету і під кінець 1970 року зробили «Пропозицію». Під час роботи над цією «Пропозицією» «Товариство учителів української мови» також домагалось включити українську мову в державну освітню програму.

М. К. П. *Що Ви зробили, коли «Пропозиція» уже була готова?*

П. С. Коли ми зробили «Пропозицію», Лаврентій Дикур відразу домовився про зустріч із Прем'єром Гарі Стромом.

М. К. П. *Які на той час були думки щодо приміщення для української двомовної програми?*

П. С. Як тільки ми оголосили, що хочемо української мови, тоді ж виникли запитання: «Де та які школи вибрати?» Урядовці та політики: доктор Філіп Лямору, Гайстінгс, Міністри Д. Фостер, Л. Гайндмен підсували думку:

– Ми вам дамо одну школу, вона буде повністю українська, а як будете посуватися вперед, будемо звозити туди дітей.

А я сказав:

– Ні, ні, ні! Це буде гетто. Вистачить лише сказати «Школа Св. Василя» – то всі будуть знати, що це етнічна школа. Ми хочемо інтеграції. Тобто, дайте нам кілька публічних чи сепаратних шкіл у різних місцях, де будуть і українські класи. Не хотілось, щоб це як тінь переслідувало наших дітей. Якщо кажеш, що ти з Гарварду – кожен знає, Стенфілду – кожен знає. Якщо ти скажеш, що ти зі школи Страскона – теж кожен знає, що це за школа. Я не хочу, щоб це була тільки українська етнічна школа. І я взяв картку паперу і показав Гайндменові: 4 школи – у східно-південному Едмонтоні, 4 – в північному Едмонтоні, де найбільше зголоситься учнів, і ми тоді вибрали по чотири менше-більше.

Проф. Лупул теж вважав, що коли ми дістанемо одну або дві школи, то треба буде звозити дітей із цілого міста. «Це може викликати негативну реакцію як і в загалу, так і в наших батьків. Головне – це буде гетто, а ми хочемо вийти з гетто», – сказав Лупул. Я вважаю, що це є одним із моїх успіхів – що я ще тоді намітив, що ми є невід’ємною частиною спільноти. А не гетто. І якщо моя дитина ходить до школи Св. Кевіна, то й інші туди ходять, і не тикнуть пальцем, що це була етнічна школа. Друга річ – я працював над виготовленням підручників за кошт провінційного Уряду.

М. К. П. *Розкажіть децю більше про виготовлення підручників для двомовної програми?*

П. С. Міністр освіти Лю Гайндмен тоді сказав: «Ми готові схвалити пілотний пробний проект на три роки, але на підручники буде потрібно якихось 30 тисяч. Уряд готовий оплатити половину, а як Ви?» – «Якщо треба половину грошей – дамо половину». Ми сиділи за столом, навпроти мене сидів Міністр культури Горст Шмідт. З Горстом ми довгі роки були менеджерами виборчих кампаній. Далі Гайндмен питає: «Чи ваша громада надасть 10 тисяч доларів?» А я кажу: «Надасть». На кускові паперу пишу Горстові: «Горст, чи ти маєш вільних \$10,000?». А він відписує: «Маю» – і повертає мені через стіл папірець. Гайндмен далі говорить: «Ні, ти знаєш, 30 тисяч буде замало, мабуть треба буде лише на пробний проект 50 тисяч, а ще треба буде підручники і посібники робити. Виглядає, буде ще потрібно 20 тисяч доларів». Я ту ж саму картку Горстові посилаю: «Горст, чи ти можеш подвоїти суму?» А він відписує: «Подвоюю». Він був мій колега, із яким ми 13 років працювали у політиці, як брати. Ми розмовляли німецькою мовою, а він – баварець, такий самий діпіст, як і я.

Після цього ми запросили пані Ксеню Турко, пані Віру Славутич та інших, щоб розпочали робити ці посібники. Я кажу: «Підручники будемо продавати батькам, можливо, щось і заробимо. Гайндмен: «Ні, оскільки ми фінансуємо ці речі, все, що прийде, буде нашим». А я кажу: «Лю, хіба у вас мало грошей? Дозволь нам брати ці гроші. Ви їх не потребуєте, а ми будемо за ті гроші, які придуть, робити нові підручники. Буде такий собі «оборотний фонд». А він питає: «То Ви готові слідкувати за цим?» Я кажу: «Так, я готовий». Тоді Гайндмен каже: «Добре! Хай це будуть Ваші гроші й ви за них будете виготовляти нові все підручники». І від тоді ми з Манолієм Лупулом узяли під контроль цю справу й разом із Шкільною Радою робили ці підручники. За певний час у нас назбиралося 200 тисяч доларів. Одного дня я зрозумів, що маю досить цих справ. Роки йшли, а я щороку змушений був давати звіт, щороку мусив йти до Шкільної Ради рахувати, скільки у сховище пішло книжок, прочитати те, що вони роблять, прозвітувати. Манолієві теж було цього досить, тож ми кажемо: «Нехай Клуб УПіП перебирає ці справи». Але я був задоволений тим, що ми могли ці справи робити, заощадили ці гроші, бо ці гроші прийшли на створення Методичного кабінету української мови від Клубу. Пізніше ми передали цю працю «Методичному Кабінетові Української Мови» при Канадському інституті українських студій.

Коли Лю Гайндмен став Канцлером Університету, я погратулював йому. Прийшовши до своєї старої канцелярії в Атабаска Голл, кажу до нього: «Лю, пригадуєш, ми у свій час говорили на тему грошей за підручники. Ми заробили дещо грошей, близько 200 тисяч, і знаєш куди вони повернулися? В Університет». А він каже: «Нічого собі! Твоя ідея була правильною.» Я кажу: «Бачиш, я щасливий, що вони повернулися сюди. Ти знаєш, ми не хотіли на цьому заробляти. Це були наші спільні гроші». А він каже: «Ти мені тоді добре казав, я не хотів із тобою сперечатися». Я вважаю, що це був один із наших успіхів. Ми мали візію, хоча могли були залишити цю справу в руках уряду. І хто знає, чи могли б вони робити те, що ми робили, і хто знає, куди б ті гроші були пішли. А вони таки пішли на наші речі.

М. К. П. *На Вашу думку, як обставини й вимоги сьогодення відрізняються від обставин 1970 років?*

П. С. Властиво не відрізняються. Завжди існує постійний виклик – активно братися за справи. Демократію треба боронити на кожному кроці, як і свободу свою. «Постійне безсоння є ціною за мир». Так само й постійне безсоння та вклад є ціною твоєї рівності та твоїх прав у країні, яка є багатокультурною, та яка керується більшістю; більшість цих привілеїв належать більшості, яка утримує владу. Я маю на думці політичну участь на усіх щаблях канадського життя, яка, на жаль, в останні часи підупала. Ми мали колись кільканадцять осіб у парламенті, кількох міністрів; вони були організовані, належали до Клубу, належали до нашої громади. Ми колись мали наших членів у Раді та Сенаті Університету Альберти, там, де є реальна влада. А тепер хто там є? Ми колись мали мерів у Едмонтоні – Гавриляка та Дикура.

Тепер немає тієї «волі до служіння». Це є проблема. Ми не дуже то готові служити і брати участь у житті канадської громади, захищати свої інтереси, дбати про повагу до самих себе, за свою участь у канадському житті! В молоді роки я працював у різних організаціях. Зокрема, молодь повинна брати участь у житті громади. Я міг обмежитись до правничої роботи, і робити гроші, і жити так, як більшість живе, нічим не турбуючись. А я пішов у політичний та університетський світ, щоб мати певний вплив на долю нашої етнічної групи.

Подивіться, як писали про Дикура: «Найкращий мер, політичний лідер і т.д». Ви знаєте, скільки це добра приносить нашій громаді? Але його треба було підтримувати, я два рази був менеджером його виборчої кампанії, коли він ішов на посаду члена міського управління.

Тепер того немає. І втримати наш статус, тримати його на відповідному рівні майже немає кому. Хоча ми й маємо багато послів-українців, але кожен думає про себе. Немає того гурту, який був у наші часи. А ми мали колись пробоєву групу. Коли ми скликали збори Клубу чи комітету багатокультурності, то приходило три міністри та кілька послів, щоб працювати разом з нами. Зараз немає такої співпраці. Стельмах, Тринчій, Янковський, Волошин, Гладій теж щось роблять, на власний розсуд, а наші послі колись були добре організовані. І хто ми тепер? Чи є хтось у Раді Університету, де вирішуються питання освіти

нашого народу? Я нікого не знаю. А треба було б мати! Ми маємо високої класи професіоналів та підприємців, але вони не хочуть іти на публічний форум і захищати свою етнічну групу. А без цього усе валиться!

М. К. П. *Які у Вас відносини із програмою сьогодні?*

П. С. Я спостерігаю за її розвитком, приходжу на всякі події. Наприклад, був у церкві Св. Василя, де зібралися й святкували учні 25–ліття двомовних шкіл. Я й далі цікавлюся й потерпаю за всякі справи, бо у нас є нагода і всі можливості, є право – а ми з нього до останнього не користуємо. І це є прикре явище. Наша українська спільнота у 1970 роках була попереду багатокультурності. Як Ви знаєте, що Прем'єр–міністр П. Е. Трюдо оголосив багатокультурність у Вінніпегу, на Конгресі КУКу. Тепер ми не підтримуємо багатокультурність, за яку ми раніше боролися. Тобто, достатньо не підтримуємо, нам не дають належного місця на всіх щаблях нашого суспільного й політичного життя. Не ті, на які ми могли б здобутися, якби ми поважали себе і включилися в повну систему. Нас же багато, понад мільйон. А ми цього не використовуємо, і це є прикрим явищем.

Замало здобути; набагато тяжче є втримати. Очевидно, я радію, бо дивлюся – школи є, витримали, вже бачите, 25 років Богу дякувати, Канадський інститут існує та розвивається, Село української культурної спадщини, що ми домоглися – існує, Енциклопедію зробили. Але ми могли б мати багато більше, безмірно більше, якби ми утримували наші справи на відповідному рівні.

М. К. П. *Повертаючись до зустрічей 1970 років у справі двомовної програми, якими були Ваші надії та побоювання?*

П. С. Нашим найбільшим страхом було – чи громада нас підтримає, чи дасть дітей в українські класи. Я до цих пір пам'ятаю такі факти: як тільки ми в 1958–1959 роках увели українську мову в середніх школах Альберти, то «на папері» зголосилося близько півтори тисячі дітей, а фактично прийшло чотириста. На курси вчителів зголосилося щось біля 60 чоловік, а прийшло 30; із них курси закінчила половина.

Ми хвилювались, чи ми дістанемо необхідну кількість учнів. Не було досить новоприбулих, відповідно – свідомих, щоб послали своїх дітей і внучат до школи. З одного боку, ми сказали Урядові Альберти: «Нам належить, нам потрібно! Ми маємо учителів, ми маємо дітей, ми можемо зробити підручники». А вони – Лю Гайндмен і Берт Гоголь – кажуть нам: «Добре, але чи Ви будете мати досить учнів?» А усіх, кого ми назбирали в дитячий садок – близько 100 дітей. Уявляєте собі? В Едмонтоні, де 12 відсотків населення – українці, а у провінції – понад 8 відсотків? Урядовці відповідають: «Дамо. Будуть сміятися і з вас, і з нас, з уряду. Не лише із–за того, що Ви себе виставляєте. Це буде страшним приниженням, якщо Ви твердите, що маєте й дасте необхідну кількість учнів, а справа не піде». На щастя, в ті часи ми мали хороший Клуб із 300 членами, ми мали впливових людей, церковних владик, церкви, організації і т.д. Так що справа пішла, але не так, як того б хотілося.

Але коли говориться про певну групу, то завжди ризикується. Це не армія. Ви не скажете: «Я диспоную сотнею й сотня буде!» Ви не знаєте, що скаже кожна громада. А ми, змагаючись за наші українські права – право бути собою, офіційно включити вивчення мови та культури в школах, вказувати на те, що в Альберті більшість – етнічні групи, дві третіх усього населення. А мої колеги мені в очі реготали: «Що ти маєш на увазі, Петре? Вони ж не розмовляють українською мовою. Вони не зацікавлені у цьому! Ти знаєш це так само добре, як і ми». Що я міг сказати? Лише: «Ні, більшість із них й далі залишаються українцями». Це було нашим великим неспокоєм, це й до теперішнього часу є проблемою.

М. К. П. *Що саме перешкоджало Вам у роботі над програмою?*

П. С. Байдужість громади, асиміляція, мішані подружжя... Візьмемо за приклад одного з моїх приятелів. Він має дві доньки та одного сина. Одна з них працює в Калгарі, має ступінь доктора, вийшла заміж за неукраїнця, дітей не має, до української громади не належить. Інша донька теж вийшла заміж за неукраїнця, має двох дітей, але чи двоє її дітей належить до української громади? Ні! Син також одружився з неукраїнкою, але його діти ходять до двомовної школи. Тато, безперечно, великий патріот України і великий робітник. Маючи 85 років, він і далі працює на благо української громади. Ніби не було українського хлопця, ніби не було й української дівчини... Чогось їм здається, що «у сусіда трава зеленіша»... А потім багато розлучається. Я не стверджую, що українські подружжя не розлучаються. Але шанс зберегти свою ідентичність в українській сім'ї, набагато вищий. Ми, українці, не мали своєї держави донедавна. Почуття меншовартості плекалося століттями. Із–за цього ми втратили цілі покоління, мову. Мій колега, Конвей, якого Ви знаєте, мав прізвище Козакевич. Я уявляю, як боліло серце в його батька, коли він міняв своє прізвище, а змінив, бо був тиск, йому казали в його ж трастовій компанії: «Із таким етнічним прізвищем Ви ніколи не станете керівником». І він став Конвеєм. «Що ж такого у прізвищі? – запитував Лучкович. Йому казали: «Везе ж тобі, вражий сину». А він на це: «Це ти вражий син!». Він мав «хребет», але навіть його син змінив своє прізвище. Прикрі речі... Тепер ситуація покращується, бо Україна як держава вже існує... Факт її існування підносить наш статус: уже немає потреби ховатися в інших світах, а можна випрямити хребет. Але надолужити втрати майже неможливо. І крім цього – поклик рідної землі. Мої діти – ще мої, мої внуки – ще теж до певної міри мої, а вже наступні покоління все більше та більше асимілюються.

М. К. П. *Повертаючись у минуле, що було успішним та правильним у Вашій роботі?*

П. С. Ми повернули статус нашій мові, який був утрачений під час Першої світової війни. Українська мова вивчалась у школах трьох провінцій: Манітоби, Саскачевану й Альберти. Але пізніше англосаксонські шовіністи її ліквідували.

Для вирішення проблем ми пішли політичним шляхом, оскільки мали політичні зв'язки. Якби ми пішли тільки до керівництва шкіл і вимагали викла-

дання української мови, то нічого б із цього не вийшло. Якби ми йшли лише до керівництва Університету, то з цього також нічого б не вийшло. Але я знав, хто приймає остаточні рішення. у 1958 році ми прийшли з нашою пропозицією до Прем'єра Менінга. Нас тоді підтримали українські послы Томин та Головач. Я пригадую розмову із заступником Міністра освіти – ми зустрілись на зборах, і почали говорити на тему мови.

Я кажу йому:

- Треба ввести вивчення української мови в тих школах Альберти, в яких є необхідна кількість україномовних учнів.

- Для чого? Ми усі канадійці, тобто англомовні. – відповідає він.

- Знаєш, право на мову та на ідентичність є природнім правом особистості, так як право на життя, і повинно бути зафіксоване.

– О, але ти цього не отримаєш!

Але ми отримали те, що бажали, політичним шляхом.

Інший випадок. Одного разу Манолій Лупул, Дикур і я прийшли у справі історії України до Президента Університету Альберти Др. Ваймена. А він каже: «Якої історії? Якої України? Немає такої історії, немає такої країни». Ми відповіли: «Але може бути й буде!». І ми досягнули цього, також політичним шляхом.

В 1970 році я писав Стромові й скаржився, що немає жодного українця в Раді Університету. А у 1972 році Джим Фостер, Міністр освіти, призначив мене у Board of Governors на місце Люсьєна Мейнарда, який став суддею.

Тож згодом, коли я прийшов з Олею на вечірку до дому доктора Ваймена, він упізнав мене (минуло лише півроку від часу візиту до нього нашої делегації щодо Історії України): «А, я знаю Вас! О, так, ми зустрічалися – Ви приходили до мене. І Ви отримаєте «Історію України» професора І. Рудницького». А перед цим він нашої делегації казав: «Україна – колонія Москви! Не держава!»

Я навмисне пішов до Ради Університету Альберти, бо знав, де є влада й сила. Міністр освіти потім сказав: «Ми дамо гроші на КІУС». То я на зборах Board of Governors спитав: «Є гроші, то в чому проблема?»

Ми працювали над створенням КІУСу п'ять років. І знову ми пішли іншим шляхом – політичним. Я вже був там, де «гроші рахують». Я вже був на Board of Governors, як голова Інвестиційного комітету, заступником Голови Фінансового комітету та представником Ради Університету в Сенаті Університету Альберти. Вони вже тоді вимушені були рахуватись зі мною.

М. К. П. Чи були справи, які Вам не вдалося зробити?

П. С. На мою думку, ми могли краще зорганізувати нашу громаду і на вищій рівень поставити шкільництво. Наша група була замалою, щоб мати можливості впливу, та ми не мали ані часу, ані енергії для цього. Наприклад, при школі Св. Василя було близько 100 дітей. Думаєте, що всі вони прийшли в садочок? Ні! Манолій ходив до школи при церкві святого Андрія, де навчалось кілька десятків дітей. Там йому сказали: «Жалуємо, ми маємо свої українські класи». Ми не вибирали своїх людей у шкільні ради. Так, там працювали Орест

Демко, Василь Дячук, Василь Середа, але їх було замало, щоб поставити справи на вищому рівні. Громада як слід не підтримала їх акції. Інший приклад. Ми були настільки «зелені», що просили на створення КІУСу лише 350 тисяч доларів. А могли просити півмільйона, мільйон і, мабуть, отримали б. Пізніше, я трохи виправив ситуацію, таки діставши півмільйона доларів (цю суму додав мій колега Джим Хорсмен, Міністр освіти). В той час ми не мали прецедентів такої роботи, і не знали, як діяти найкращим чином. А повинні були знати.

М. К. П. Яку особисту позицію Ви б порадили зайняти своїм внукам щодо культури й мови?

П. С. Самим вивчити свою мову та культуру і гордитися ними. Коли людина, із страху або опортунізму, намагається приховати своє походження, свою ідентичність, вона тільки доводить свою меншовартість. Вас поважатимуть лише тоді, коли ви горді зі свого. Інакше до вас ставитимуться як до меншовартісної особи і не дадуть вам того, що вам належить. Коли людина зберігає своє, а одночасно включається в загальне життя і додає до загальної скарбниці, її цінують, а інакше кажуть: «Не варто». Так завжди є в житті, і я переконався у цьому не раз.

М. К. П. Які уроки ми можемо вивчити з цього 20-річного проекту і скористатись ними у майбутньому?

П. С. Що нам варто послати наших дітей і онуків у широкий світ загально-канадського життя. Щоб мати впливи, треба брати участь ширше: в політичному, муніципальному житті, в університеті, на кожному щаблі, а не лише жити у своєму світі. Будуть і добрі приклади: «Ага, Козьяка діти йдуть до двомовної школи, а твої чому не підуть? О, як його діти йдуть, може, і я повинен послати своїх для прикладу».

Урок для нас – брати участь ширше у суспільному житті, не розриваючи зв'язків зі своїм етносом, без якого ми далеко не зайдемо, бо не має пошани той, що губить власне і соромиться свого походження. Не можна соромитись мами, якою б неосвіченою, бідною та непривабливою вона не була. Це лише доводить Вашу меншовартість. Вас поважатимуть за те, що ви маму шануєте, в іншому випадку – до Вас пошани не буде. Без самоповаги ми не збережемо наших здобутків. Тому її потрібно підтримувати, і потрібно постійно нагадувати про неї. Чому до цього часу вшановуємо 11-го, в 11-ій годині, 11-го дня, в 11-му місяці – щоб зберегти пам'ять полеглих за свободу, зберегти повагу до тих, хто пожертвував усім. Нам необхідно поширювати ці речі, кажучи: «Бачите, як важко їх здобувати? Продовжуйте їх!» У цьому є урок для нас.

М. К. П. Дуже дякую.

П. С. Прошу.

Люди, які згадані в інтерв'ю:

Джері Амеронген – депутат Прогресивно-консервативної партії та колишній спікер Законодавчої Асамблеї Альберти, 1971-1986.

Катерина Чернявська – голова передшкільних програм Едмонтонської округи публічних шкіл.

Михайло Хом'як – колега у суспільній праці та журналіст «Українських вістей».

Орест Демко – член Католицької шкільної ради, 1955-1966.

Джон МакДональд – перший прем'єр-міністр Канади.

Фіона Пелех – учителька передшкільля Едмонтонської округи публічних шкіл.

Василь Середа – член Католицької шкільної ради, 1951-1954.

Віра Славутич – асистент учительки передшкільля Едмонтонської округи публічних шкіл.

Д-р Яр Славутич – професор Альбертського університету.

О. д-р митрат Михайло Сопуляк – головний редактор «Українських вістей».

Міг Юрій Стефанік – член редакційної колегії та менеджер «Українських вістей».

Ксеня Турко – учителька середньої школи, автор першого навчального довідника.

Д-р Валтер Ворт – освітній факультет Альбертського університету, голова урядової комісії з питань освіти з 1969 р.

Партія соціального кредиту

Ернест Менінг – прем'єр Альберти, 1943-1968.

Гарі Стром – прем'єр Альберти, 1968-1971.

Амброзій Головач – депутат федерального парламенту, 1953-1958, депутат Законодавчої Асамблеї Альберти, 1959-1971, міністр у справах культури і молоді, 1971.

Консервативна партія

Василь Дячук – радник шкільної окремої округи, 1962-1964 та 1966-1971, депутат Законодавчої Асамблеї Альберти, 1971-1986.

Д-р Кен Папроцький – депутат Законодавчої Асамблеї Альберти, 1971-1982.

Лю Гайндмен та Юліян Козяк – міністри освіти Альберти.

Горст Шмід – міністр у справах культури і молоді.

Українсько-канадські політики

Михайло Лучкович – перший депутат українського походження у федеральному парламенті від Партії об'єднаних фермерів, 1926-1935.

Іван Дікур – депутат українського походження у федеральному парламенті від Ліберальної партії, 1949-1957.

Антон Глинка – депутат українського походження у федеральному парламенті від Партії соціального кредиту, 1940-1949.

Василь Скорейко – депутат українського походження у федеральному парламенті від Прогресивно-консервативної партії, 1958-1979.

Василь Гавриляк – посадник міста Едмонтону, 1951-1959, 1963-1965, 1974-1975.

Рамон Гнатишин – депутат українського походження у федеральному парламенті від Прогресивно-консервативної партії, 1974-88, генерал-губернатор Канади, 1990-1995.

Павло Юзик – сенатор від Прогресивно-консервативної партії, 1963-1986.

Члени комітетів з питань багатокультурності та конституції Канади при Клубі українських професіоналів і підприємців (КУПІП)

Григорій Барабаш – голова Клубу, 1970

Лаврентій Дікур – секретар

Ростислав Дзеник

Д-р Левко Фарина – голова Клубу, 1971

Д-р Манолій Лупул – професор Альбертського університету

Роман Осташевський

Ярослав Росляк

Петро Саварин

Професори університетів

Д-р Макс Ваймен – ректор Альбертського університету, математик.

Д-р Данило Струк – професор української мови й літератури (1967-1999), отримав ступені магістра в Альбертському університеті (1964) та доктора в Торонтському університеті (1970).

Д-р Іван Лисяк-Рудницький – професор історії України, почав викладати в Альбертському університеті з 1971 р. при допомозі дотації 15,000 дол. від КУК.

Р. Джовнс – голова округи едмонтонських публічних шкіл, 1968-1972, якого заступив Майкл Стрембіцький, 1972-1994.

Едмонтонський Комітет українців Канади – голови

Міг Роман Осташевський

Ярослав Росляк

Богдан Конвей – голова Конгресу українців Канади, Провінційна рада Альберти.

ЖИТТЯ ПЕРШОПОСЕЛЕНЦІВ

Пол Бродовий

(*Магістр гуманітарних наук, Едмонтон*)

ПО СЛІДАХ УКРАЇНСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ В ГРІНДРОДІ

Моя презентація розпочнеться з опису одного з моїх дитячих спогадів, який залишився зі мною (застряг у моїй пам'яті) всі ці роки мого життя. Спогад – це час, коли між уроками під час навчання в середній школі я запитав себе про те, хто ж такі є українці та як так вийшло, що після одинадцяти років перебування в школі я нічого про них не знаю, крім того, що вони існують, адже ж я сам українець і живу у фермерській громаді поряд з багатьма українськими сім'ями. Вивчаючи європейську історію, я дізнався про росіян і величезну імперію, яку вони набули, і нічого про українців та їхню історію. Я потроху почав все більше усвідомлювати, що здебільшого я належав до невидимих людей в цьому світі. Саме ці тихі невидимі люди розорали/освоїли землі та поселилися на фермах біля селища Гріндрод в провінції Британська Колумбія на початку 1920 років. Не дивлячись на всі труднощі та падіння, через які вони перейшли, вони досягли успіху і в 1924 р. побудували одну з перших українських греко-католицьких церков у Британській Колумбії. Поселення продовжувало зростати до середини 1930 років, після чого повільно почало занепадати, оскільки діти отримували освіту і виїжджали, а старші люди помиралі або переїжджали в центри для пенсіонерів у ближніх Ендербі або Верноні.

Тільки після нещодавно прочитаного есею, написаного Долорес Вебер, ученицею середньої школи Ей. Ел. Форчун в Ендербі (1979 р.), який було відзначено призом, я дізнався про історію українського поселення в Гріндроді. Міс Вебер отримала перше місце від Окананганського історичного товариства за свій есей під назвою «Історія українців у Гріндроді»¹. Авторка висловила особливу подяку панові Еду Голдстрому та пані Руді Лідстоун за їхнє наставництво та допомогу під час написання есею. Пані Лідстоун була моєю вчителькою у 5 класі.

¹ Weber, Dolores. «Forty-third annual report of the Okanagan Historical Society», 30–42, <https://open.library.ubc.ca/collections/ohs/items/1.0132217#p51z-5r0f>.

Я пам'ятаю її по-справжньому зацікавленою своїми учнями і дуже уважною та тактовною до учнів-тубільців. В її класі було завжди приємно знаходитись.

Міс Вебер розпочинає свій есей описом впливових рушійних сил, які спричинили швидке заселення західної Канади за три десятиліття до Першої світової війни. Перенаселення українського селянства в східній частині Австро-Угорської імперії та агресивна імміграційна політика канадського уряду, який пропонував четвертину секції вільної землі іммігрантам, надав потужного поштовху українцям заселяти прерійні провінції Канади.

Поселенці могли купити шістьдесят чотири гектари прерійної фермерської землі за \$10.00, і якщо вони йшли далі на захід, земля була безплатною². Однак, не вся земля в прерійних провінціях була придатною до фермерства, і це, поряд з суворішим кліматом та відсутністю медичного догляду, створювало великі перешкоди для деяких українських поселенців у їхніх спробах укорінитися на нових землях нової країни. Вони ставали легкою здобиччю для спекулянтів землею, які обіцяли їм набагато кращу землю далі на захід. Наприкінці 1910 років групу українських сімей в Сарто, Манітоба спокусили, щоб вони продали свої домашні господарства (гомстеди) компанії, яка називала себе Швабською компанією, взамін на, як виявилось, непридатну для фермерства землю в Британській Колумбії. Преподобний Василь Чопей, перший священник українсько-католицької церкви в Гріндроді, надав свідчення, як українців обманула компанія, що займалася спекулюванням землею.

«Перший рух українських людей в район Північного Оканангану Британської Колумбії був організований компанією зі спекулювання землею. Вона (компанія) викупила землю цих людей в Манітобі за двадцять п'ять доларів за акр, а потім продала їм нікудишню землю в районі Сеймур Арм Британської Колумбії за двісті доларів за акр. Таким чином компанія збагатилася, ошукавши та експлуатуючи наших іммігрантів-поселенців»³.

Прибувши в Сікамас в 1919 р., а потім взявши човни до Сеймур Арм, українці виявили, на їхнє велике незадоволення, що земля, яку вони купили за сильно заниженою ціною, була непридатною до фермерства, оскільки вона була піщаною та гористою сільською місцевістю з густими лісами. На додаток, не було роботи, і всі товари мали переправлятися вверх по озеру баржами з Сікамуса. Усвідомивши, що їх обманули, вони були в безвихідній ситуації, оскільки витратили майже всі свої гроші, і відтак були змушені провести зиму в хатинах (халупах) попереднього поселення. Вони послали свого представника назад в Сарто, щоб вимагати від Швабської компанії повернути їхню власність або знайти їм більш придатну до господарювання землю в Британській Колумбії. Компанія розпочала перемовини про нове поселення з паном Карлінім, який був власником більшості землі в районі Гріндрода. Після того, як компанія зробила перший внесок за землю, українці перебралися до свого нового місця прожи-

² Землю уряд надавав переселенцям безкоштовно. Сума в \$10.00 стягалася для оформлення паперів на землю. – *Примітка редакції*.

³ Weber, 31; Chohey, Basil Rev. The 25th Anniversary of the Ukrainian Catholic Church in Grindrod (1924–1949). Edmonton: Alberta Printing Co., 1978.

вання і розпочали «каторжну» працю з очищення землі від лісу та будівництва своїх домів. Декілька років пізніше, після укорінення у своїх нових володіннях, пан Карлін скликав їх всіх разом, щоб оголосити їм деякі дуже неприємні та тривожні новини. Він поінформував їх, що Швабська земельна компанія більше не робила оплати землі після початкового першого внеску, і що українці повинні сплатити йому тридцять доларів за акр землі, або забратися звідти. Свого часу, оскільки українці ще не розуміли англійської мови, вони прийняли завіряння земельної компанії та не вимагали від неї прав власності на нову землю, яку вони отримали взамін тієї землі, яку вони передали компанії. Ті з українців, що мали гроші, заплатили панові Карліну за землю, яку, як вони вважали, вони вже купили, в той час як ті, що не могли сплатити ці гроші, змушені були покинути поселення. Сплативши вдруге за свою землю, українці залишилися без грошей і змушені були працювати поза поселенням, щоб забезпечити себе, оскільки земля, яку вони купили, була, головним чином, необробленою землею, що потребувала, щоб її очистили, перед тим як «вести господарку» (займатися фермерством). Чоловіки почали працювати неподалік на лісозаготівлях, на пилорамах, у фруктових садах або на Канадській тихоокеанській залізниці (CPR). Деякі чоловіки спромоглися знайти працю помічниками на заможних фермах в районі.

Міс Вебер подає декілька свідчень важкої праці, якою займалися жінки, щоб заснувати життєздатну ферму (господарку). Вона описує типовий день для багатьох із них, який був би подібний до дня, який мала пані Анчиковська. Пані Анчиковська: «Вставала о 4:30 або 5:00 ранку, щоб принаймні дві години очищати і викорчовувати чагарники, перед готуванням сніданку і перед тим, як послати дітей в школу. Потім надходив час виконувати домашні роботи і повертатися до праці в полі. Лягали спати або о 9:00, або 10:00 вечора, для того, щоб розпочати наступний день рано. Все робилося руками або повторно використовувалося, так щоб нічого не пропадало. Овечу шерсть очищали/обробляли, чесали і пряли, так що можна було її в'язати на одяг ввечері. Білі сорочки робили з мішків муки. Навіть алкоголь був домашнього приготування»⁴.

Я знав пані Анчиковську і досить добре пам'ятаю той день, коли моя мама, я і дві мої молодші сестри взяли наш маленький червоний візок і накрили стіл на гравієвій доріжці, щоб побачити пані Анчиковську. Пані Анчиковська впала з коня пару років перед тим і не могла нормально ходити, оскільки не було грошей на лікаря, отже вона не отримала лікування зламаного стегна. Після того, як нас так щиро і тепло привітала пані Анчиковська, ми, троє дітей, пішли гратися на дворі. На той час лише чотири роки минуло після закінчення Другої світової війни і більш ніж двадцять років проминуло з того часу, коли українці вперше оселилися в Гріндроді. Вони заснували тут свої маленькі фермерські господарства і стали відносно успішними та заможними. Поза будинком пані Анчиковської була гарна зелена трава з квітами і деревами в тіні. Поряд з будинком був маленький струмок, в якому плавало півдюжини качок. Вони нас

привабили, і ми хотіли з ними гратися. Я підхопив довгу палку і почав плескати нею у воді, що привернуло увагу качок, які радісно плавали у струмку. Я не знав, яку силу я міг застосувати і був шокований, побачивши, як одна з качок перекинулася і не рухалася: незабаром після цього я усвідомив, що я її вбив. В паніці, я повернувся до своєї сестри і сказав їй бігти і розповісти пані Анчиковській, що собака вбив качку. Я все ще бачу пані Анчиковську, всю зігнуту, яка махає і кричить на собаку, який намагався бути дружнім до своєї хазяйки, але якого насварили і відігнали за те, чого він не робив. Я не почував себе дуже добре через те, що я скоїв, і декілька років пізніше я все ж таки розповів пані Анчиковській про свій вчинок.

Міс Вебер провела інтерв'ю з десятьма іншими українськими поселенцями, які надали цікаві свідчення викликів, з якими вони зіткнулися в перші роки після прибуття до Гріндрода. Вона згадує, що українські поселенці були відомі своїми відмінними садами, які вони вирощували на своїх малих клаптиках землі. Вона також розповідає, як громада часто збиралася разом з особливих приводів, таких як весілля та релігійні свята, особливо у Різдвяний час та на Великдень. Саме під час весіль українські жінки демонстрували свою кулінарну майстерність, незважаючи на те, що часто мали лише найелементарніші продукти для приготування їжі.

Під час інтерв'ю з Марією Стрільчук міс Вебер записала наступне свідчення:

«Весілля були як гала-справи, звично три дні святкувань. В ті дні не було служб громадського харчування, але група жінок збиралася перед самим весіллям і готували численну кількість голубців та інших традиційних страв. Випікання хлібів і приготування голубців здійснювалося на свіжому повітрі, у великих, глиняних печах, які, як виявилось, були майже необхідними для кожного дому. Чудово було бачити, як ці жіночки випробовують ці великі печі щодо відповідних температур, перед тим як покласти туди великі паляниці хліба. А хліб виходив золотисто-коричневим і таким смачним. Під час всіх днів святкувань весілля кухарі були зайняті підготовкою та печенням, в той час як інші розставляли, а потім переставляли столи для постійного потоку гостей»⁵.

У 1923 р. українці зіткнулися з відвертою дискримінацією, коли місцева шкільна рада спочатку відмовилася дозволити українським дітям відвідувати школу в Гріндроді, оскільки діти не розмовляли англійською мовою. Вони наполягали на тому, щоб українці побудували свою власну школу. Після декількох зустрічей питання залишалося невирішеним до тих пір, поки одна жінка не прибула з Салмон Арм і не переконала Раду, що їхнє етнічне походження нічого не має до діла – діти мають право на добру освіту.

У додаток до того, що українці хотіли бачити своїх дітей високоосвіченими, маленька українська громада прагнула мати відправи/богослужіння так само, як їхні предки. У 1923 р. вони вирішили побудувати Церкву імені святих Петра та Павла, яку вони закінчили рік пізніше. Вона була серед перших подібних церков у Британській Колумбії. У інтерв'ю міс Вебер з парафіянами згадується про

⁴ Weber, 31–32.

⁵ Weber, 34.

те, як люди одягалися у кольорові костюми, несли хоругви, і як брали участь у різних релігійних святкуваннях, що відбувалися крізь рік, як ось «освячення води», коли парафіяни йтимуть до води і вирізатимуть хрест на льоду для того, щоб священник його посвятив. Великдень був особливою подією, і учасники інтерв'ю згадують, що коли були дітьми, Великодня служба до схід сонця справляла тривале враження на них. Кожен входив у церкву, співали «Христос воскрес», матері та бабусі несли кошики з декорованими Великодніми писанками та крашанками, які вони давали дітям, а ті відтак отримували їх з великим задоволенням. Це був щасливий кінець, після того як діти висиджували довгу службу»⁶.

Після побудови церкви у 1924 р. та її освячення єпископом Будкою у 1927 р., Гріндрод привабив більше українських поселенців. На середину 1930 років громада досягла свого піку, 45% людей, які жили в районі, були українського походження. Але з часом діти виростили і майже всі виїжджали. Багато з них одружувалися з представниками інших етнічних груп, в той час як старші люди або помирали, або йшли на пенсію та переїжджали до більших центрів. Зрештою, не стало вже більше членів, щоби мати священника і остання служба відбулася 4 січня 1970 р.

Не дивлячись на невдачі, яких зазнали українські поселенці, вони зберегли позитивний погляд на життя навіть під час Великої депресії 1930 років. В одному з інтерв'ю опитуваний повідомив міс Вебер про те, що на громаду не сильно вплинуло суворе падіння економіки під час Великої депресії: «Я не пам'ятаю, щоб депресія була такою поганою/сильною. Нам не вистачало одягу, так, але було достатньо їжі; у нас були коні, худоба, качки та кури. На Різдво замість іграшок ми отримували нові олівці та записники, але були щасливі. Було багато радості як для молодих, так і старих»⁷. Вона завершила свій есей цитатою одного з поселенців, «Українські поселенці в Гріндроді зазнали багато труднощів, як і всі інші, але завжди був спів і сміх. Це був непоганий час – ми були щасливі, бо були разом».

Вже немає більше первісної української греко-католицької церкви в Гріндроді, оскільки її знищила пожежа у 1999 р. Але церква та її люди продовжують жити в нашій пам'яті, і я впевнений, в пам'яті тих, хто брав участь в її богослужіннях. Мої найраніші дитячі спогади пов'язані з церквою. Ось один з них: коли мені було чотири роки, і я сидів на задньому сидінні батькового автомобіля поряд з бабусею, вона тримала в своїх руках статую одного зі святих, яку вона жертвувала церкві. Я також пам'ятаю процесію на Великдень з хоругвами та співом, коли вони ходили навколо церкви.

Одного літа, коли мені було дев'ять років, я відвідував щоденну Біблійну школу на канікулах в церкві, яка мені дуже сильно подобалася. Наприкінці Біблійної школи всі діти сповідалися. Коли надійшла моя черга, я просто не міг пригадати щось конкретне, щоб висповідатися, і так я щось придумав і диву-

вався трохи, чи дізнається священник, що я зробив. Мої відвідини церкви закінчилися, коли мені було десять років, коли місіонерка, пані Єлінек, з Місії нових племен запропонувала допомогти моїй мамі в полі, а потім попросила мою маму, чи вона дозволить мені та моїм двом молодшим сестрам відвідувати Вільну методистську церкву, яка була напроти від вулиці, де знаходилася українська церква. Я виявив, що недільна школа була дуже цікавою і приносила задоволення, і я завжди чекав уроків і читання газети в недільній школі, яка іноді мала історії про християн в Радянському Союзі. Я прийняв постулати Вільної методистської церкви і після закінчення середньої школи у 1962 р. поступив у Олдергейт-коледж та отримав ступінь бакалавра з теології трьома роками пізніше. Я не став священником, як планувалося, а пройшов курс навчання на століяра і став спеціалістом у 1972 р. Я працював по спеціальності, але одного дня, влітку 1976 р. я дізнався, що Гел Ліндсей, проповідник п'ятидесятників, матиме зустріч з пророцтва у Ванкувері. Мені уже було явно після прочитання його книги «Покійна велика планета земля», що його інтерпретація Святого письма не базувалася на дуже детальному та об'ємному вивченні всього суттєвого Святого письма.

Коли я сидів на цій зустрічі з пророцтва, Ліндсей констатував, що Радянський Союз піде війною проти Ізраїлю, але ізраїльтяни мають нейтронну бомбу, яку вони використовуватимуть, щоби знищити радянську армію. Мені було дуже сумно слухати, як Ліндсей описував підступну природу спроби слов'ян знищити Ізраїль та євреїв. Я міг би прийняти передбачення Ліндсея, що Росія хотіла би атакувати Ізраїль, щоб знищити його, але не люди України. Я виростав з українцями, і навіть після того, як я почав відвідувати Вільну методистську церкву, до мене завжди відносилися з теплотою та повагою. Покидаючи зустріч, я мав погане передчуття, оскільки знав, що в Америці та Канаді є мільйони людей, які вірять в ті самі доктрини, які пропагував Ліндсей. Я знав, що ці люди вже отримали великий вплив у політичній та культурній сферах і продовжуватимуть працювати над втіленням їхнього розуміння Біблійного пророцтва.

Я вирішив на той момент, що займуся, як я описую, науковим розумінням Біблійного пророцтва. Я використовував свою уяву, щоб намагатися зрозуміти розум Бога, і чому він створив Всесвіт таким чином, як Він це зробив, і для чого Йому потрібно було створити чоловіка, коли він уже створив ангелів у Небесному царстві. Поступово з'явився генеральний план поряд з утворенням в моєму мозкові правдоподібного сценарію, який дозволив мені зрозуміти, як велика боротьба між добром і злом повинна бути вирішена, так, щоби нарешті зробити можливим встановлення ідеального світового порядку в Божому вічному царстві. Я почав вірити, що тривала боротьба українців за свободу і державу буде, в кінці кінців, успішною, і що вони відіграватимуть суттєву роль у боротьбі за вирішення того, як принести ідеальне правління в цей світ.

⁶ Weber, 38–39; Strilchuk, Mary. 21 травня 1979, Grindrod, B.C.

⁷ Anchikoski, Tony. 18 травня 1979 р, Grindrod, B.C.

*Українська громада Гріндроду
біля незавершеної церкви св. Петра й Павла на початку 1920 років
(Автор фотографії В. Могорук, запозичено із праці Долорес Вебер)*

*Парафіяни української церкви св. Петра й Павла разом з єпископом Будкою
навесні 1927 року*

*Пані Анчиковська (87 років) –
єдина із живих першопоселенців
Гріндроду. Вона переїхала із
с. Шего (провінція Саскачеван)
восени 1921 р. разом з чоловіком
і чотирма дітьми. Її родина
мешкала у будинку сусідів
два місяці, поки їхня хата
будувалася. Вони заїхали в нову
хату у лютому наступного року.
Пані Анчиковська й досі мешкає
в цьому будинку*

Пол Бродовий отримав ступені бакалавра теології (Алдерсгейтський коледж, Мус Джо, Саскачеван, 1965) та магістра гуманітарних наук (Альбертський університет, 2006). Дослідник євангелістського руху. З 2008 року виступав у вишах України з низкою доповідей про історію Канади, українську діаспору, корінні народи та релігію й інтерпретацію Біблії. Нині досліджує питання екологічної економіки.

УКРАЇНСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В КАНАДІ

Микола Воротиленко

(Голова відділу УНО в Едмонтоні 2013-2019, Едмонтон)

ДО 85–ЛІТТЯ З ДНЯ ЗАСНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ КАНАДИ

Історія Українського Національного Об'єднання (УНО) є невід'ємною частиною 125–літньої історії української діаспори Канади, а також 150–літньої історії Канади. Нинішньому поколінню членів УНО та братніх організацій корисно знати, хто і чому створив УНО, та що являли собою Канада і українська громада в ті часи. Проте, ознайомлення з історією заснування УНО потрібно розпочати з історії заснування Української Стрілецької Громади. Узагальнюючи всі ці питання, ми повернемося до появи перших українських поселень на землях Канади.

Перша хвиля імміграції українців припадає на 1891–1914 роки. За цей час близько 180,000 «русинів»–українців приїхало до Канади. Більшість із них були малоосвіченими селянами з західних українських етнічних земель, які за тих часів належали до складу різних країн Європи. Найпершими та найвідомішими переселенцями вважаються Іван Пилипів та Василь Єленяк, які проклали шлях до Канади тисячам українців.

Причини імміграції українців до Канади та інших країн в кінці XIX століття

У XV–XIX століттях українські етнічні землі були захоплені різними колонізаторами: московитами, поляками, татарами, турками та іншими сусідами. В той час, як поміщики мали по 500–1000 гектарів землі, пересічний український селянин мав лише 1–5 гектарів. Цієї землі не вистачало, щоб прогодувати традиційно великі українські селянські родини. Деякі родини не мали землі взагалі. Канада на той час пропонувала безкоштовно надати кожній родині переселенців по 160 акрів (65 гектарів) диких, неосвоєних лісистих ділянок. Потрібно

було лише сплатити \$10 за оформлення документів на право власності та мати по приїзді принаймні \$25. Отримавши свої 160 акрів, родина залишалася сам–на–сам з дикою природою. Спочатку будували собі тимчасове житло – «бурдей» або курінь, де жили навіть зимою при –40°C.

На початок Першої світової війни у 1914 році українська громада за своїм релігійним, політичним та культурним становищем була дуже різноманітною. Це були:

- русини греко–католики
- русини православні
- руські православні
- незалежні русини греко–католики
- «серафимці»
- пресвітеріани
- соціалісти
- народовці
- та інші малочисельні групи

Під час Першої світової війни, з 1914 по 1919 роки, імміграція до Канади була практично відсутня. Близько 10 тисяч українців з Канади воювали у канадському війську. Один з них, Пилип Коновал, отримав найвищу військову нагороду – «Хрест Вікторії» за хоробрість. Разом з тим, із початком цієї війни уряд Канади заарештував більше 5 тисяч українців, у яких відібрали майно і яких помістили до концентраційних таборів лише за те, що вони мали австро–угорські паспорти, а Канада воювала на боці Англії проти Австро–Угорщини та Німеччини. Трагічність цієї ситуації полягала в тому, що українці не мали жодного відношення до війни Австро–Угорщини проти своїх сусідів та стали жертвами своєї бездержавності. Уряд Канади вибачився за інтернування українців лише через 100 років після цих подій.

Важливою подією для української громади у світі стало проголошення у 1917 році Української Народної Республіки (УНР). Це дало великий поштовх для відродження української свідомості, історії, культури, мови та духовності.

Друга хвиля імміграції українців до Канади припадає на 1919–1939 роки

За цей час до Канади приїхало близько 70 тисяч українців. Більшість із них вже були освіченими, мали різноманітні професії та були учасниками збройної боротьби за незалежність України. Також вони вже мали досвід організаційного життя в Україні з 1917 по 1922 роки.

Після того, як на початку 1920 років Польща почала проводити пацифікацію на етнічних українських землях та терор проти українського населення, значна частина українців вдалася до еміграції. У той самий час уряд Польщі стимулював виїзд українців з етнічних українських земель. Хоча в інших країнах за агітацію до еміграції можна було потрапити до в'язниці.

Таким чином, у 1920 роках у Канаді була присутня «перша хвиля» українських переселенців з їхніми нащадками і постійно прибувала «друга хвиля». На

жаль, представники «першої хвилі» не завжди знаходили спільну мову з представниками «другої хвилі». Цьому було декілька причин:

а) значною мірою «перша хвиля» спостерігала за подіями в Європі та в Україні здалека і не завжди розуміла, що саме там відбувається. В українській діаспорі ще не була вихована власна національна політична, історична, наукова, аналітична та просвітня еліта, оскільки України як держави не існувало. Разом з тим, відбувався величезний ідеологічний вплив на українську громаду з боку сусідніх держав, які захопили українські етнічні землі та володіли ними сотні років, асимілюючи українців;

б) сама «перша хвиля» вже була релігійно й ідеологічно розбита на декілька, інколи непримиренних частин громади. Дехто вважав себе русинами, дехто – рутенами, руськими, бойками, гуцулами, галичанами, інколи не знаючи, що всі вони українці зі спільною мовою, традиціями та культурою. Хоч за попередні 30 років життя у Канаді духовні інституції та провід громади провели величезну роботу з національної освіти дорослих та дітей. Тобто, спільна українська мова, народні та церковні звичаї єднали людей. Найбільше вони не могли зрозуміти, «чом то одні русини, а дві віри», маючи на увазі греко–католиків та православних;

в) величезну антиукраїнську роботу проводили промосковські та прокомуністичні сили, про які ми поговоримо пізніше;

г) в українській громаді ще не існувало загального та керівного спільного центру, який би об'єднував всіх українців.

Основні об'єднання українців у Канаді на початку ХХ століття та їхня подальша історична доля

Українська Греко–Католицька Церква і громада

Перші українські поселенці в своїй більшості були греко–католиками, але через відсутність протягом перших десяти років українських священників вони приставали до церков інших конфесій: французьких, англійських, польських, румунських, угорських, та навіть до протестантських церков, оскільки до безрелігійності вони не звикли. У 1899 році у Вінніпезі священник Д. Поливка створив першу Греко–католицьку парафію у Канаді. Під тиском римо–католиків французів та ірландців Папа видав «Буллу», якою скасував греко–католицький обряд і підпорядкував українських греко–католиків під римо–католицьких єпископів. Але українці дуже рішуче виступили проти цього, і Папа змушений був відкликати свою «Буллу». Водночас, це призвело до того, що частина українських греко–католиків перейшла до Руської Православної Церкви, яка діяла у Північній Америці. У 1912 році до Канади приїхав о. М. Будка, який заснував Руську Католицьку Церкву та почав видавати газету «Український Русин». Проте, він був більше орієнтований на католицьку церкву, ніж на українські справи, тому це викликало ще один розкол в українській громаді. Молоде покоління

не погоджувалося з його поглядами. Але в цілому УГКЦ почала розвиватися успішніше, і цей процес триває до сьогоднішнього дня.

У 1928 році греко–католики почали видавати газету «Західні Вісті», яка, починаючи з 1931 року, продовжує виходити під назвою «Українські Вісті».

Пізніше, у 1932 році, громада об'єдналася у «Братство Українців Католиків» (БУК), «Лігу Українських Католицьких Жінок Канади» (ЛУКЖ) та молодіжні відділи. Всі ці організації існують до сьогодні.

Наприкінці ХІХ та на початку ХХ століття УГКЦ провела величезну роботу на етнічних українських землях у Європі з виховання населення в українському дусі та традиціях. Значною мірою військовий і політичний провід українців був вихований в родинях греко–католицьких священників. В Україні УГКЦ за часів СРСР існувала в підпіллі, але проводила велику роботу для отримання незалежності України. Коли СРСР розпався, УГКЦ в Україні відродилася і тепер відіграє дуже важливу роль у розбудові Незалежної України. 18 серпня 2013 року в Києві було освячено та урочисто відкрито Патріарший собор Воскресіння Христового на лівому березі Дніпра.

Українська Греко–Православна Церква і громада

На початку ХХ століття в Канаді, деяка частина громади, яка належала до Православної церкви, організувалась у гуртки під назвою «Народовці». Так, у 1907 році у Вінніпезі була створена організація «Українські Народовці», яка почала видавати газету «Український Голос». Це був перший часопис у Канаді, в якому використовувалось слово «український». Пізніше, вони стали основою становлення УГПЦ та «Союзу Українців Самостійників» (СУС). Такі гуртки існували ще з середини ХІХ століття на етнічних українських землях в Європі і зробили велику роботу у справі національного та патріотичного виховання населення західноукраїнських земель. Початок становлення Української Греко–Православної Церкви в Канаді починається після проголошення Української Народної Республіки у 1917 році, і відновлення Української Автокефальної Православної Церкви в Україні. Це викликало велике піднесення в діаспорі. Більшість православних були прихильниками С. Петлюри.

18–19 липня 1918 року в Саскатуні зібралось близько 150 делегатів з західних провінцій на «Довірчі збори», на яких було проголошено заснування Української Греко–Православної Церкви в Канаді. ІІ Собор УГПЦ в Вінніпезі 27 листопада 1919 року виніс ухвалу: «УГПЦ в Канаді вважає себе частиною Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) в Україні, однак злучиться з нею аж тоді, коли вона буде автокефальна, незалежна від московської, або якої іншої церкви, а духовна і адміністративна влада буде в руках українців». Наприкінці 1920 року ІІІ Собор УГПЦ доручив консисторії і відділу братства звернутись до Київської митрополії, щоб дістати українського єпископа для Канади. Але там уже правили більшовики і делегацію не пустили до України. Оскільки у США УАПЦ вже існувала, то на ІV Соборі у 1924 році було

прийнята ухвала звернутись до архієпископа Івана Теодоровича, щоб він прийняв УГПЦ в Канаді під свій духовний провід. Що і сталось.

Розуміючи важливість просвіти для своїх дітей та громади, активісти почали організовувати просвітні «читальні». Перша така читальня в Канаді була створена Павлом Рудиком у 1903 році в Едмонтоні. Вони ставили вистави та займалися просвітою. Пізніше ця «читальня» дала народження драматичному гуртку ім. І. Франка. У 1917 році в Едмонтоні був започаткований студентський гурток ім. А. Коцка. Навесні, 10 березня 1918 року, в Едмонтоні започаткували «Український інститут ім. М. Грушевського», який став відділом Інституту ім. П. Могилы. Тепер – це Інститут ім. Св. Івана біля Альбертського університету, який належить до Української Православної Церкви в Канаді, існує до сьогодні та є однією з найстаріших організацій української громади в Канаді.

У 1927 році православна громада об'єдналася у «Союз Українців Самостійників» (СУС), «Союз Українок Канади» (СУК), та «Союз Української Молоді Канади» (СУМК). Всі ці організації існують до сьогодні. Колишній СУС існує під ім'ям «Товариство Українців Самостійників» (ТУС).

Союз Гетьманців Державників

29 квітня 1918 року гетьман Скоропадський внаслідок державного перевороту захопив владу в Україні. Його підтримала окупаційна німецька влада на українських землях. Разом з низкою позитивних рішень гетьман зробив і кілька стратегічних помилок. Зокрема, він проголосив про входження України до складу Росії, чим викликав невдоволення населення. Січові стрільці під проводом Є. Коновальця підняли повстання і вигнали його з України. Послідовники гетьмана Скоропадського опинилися у Канаді і США. У 1920 роках вони створили свою дуже сильну мережу військового типу – «Союз Гетьманців Державників». На той час вони вже виступали за звільнення України від московського поневолення. Проте за помилки потрібно «платити».

«Союз Гетьманців Державників» у Канаді було створено у 1924 році з декількох просвітньо–спортивних товариств, які об'єднувала виразна монархічна ідеологія. На чолі стояв гетьман Скоропадський, який почав створювати свою мережу в Європі та Америці. Члени дбали про військовий вишкіл. Для цього вони перебували у частинах резерву канадської армії, щоб отримати вишколи для визволення України. Вони навіть мали власні літаки. «Гетьманці» були одними з засновників Конгресу Українців Канади у 1940 році. «Союз Гетьманців Державників» припинив своє існування в 1950 роках.

Створення громадських об'єднань

Великі непорозуміння, які виникли в українській громаді на церковно–релігійному ґрунті, відштовхнули значну частину людей від церкви. Священики називали їх за це «соціалістами», хоча вони в основній своїй масі жодного відношення до соціалізму, у сучасному розумінні цього слова, не мали. Після того,

як перші переселенці стали трішки на ноги, почалась і громадська діяльність із відкриття домів–читалень, яким надавали імена Т. Шевченка, І. Франка та М. Павлика.

На початку ХХ століття вже існувала розгалужена система українських «Народних домів», шкіл, бібліотек, танцювальних, хорових та театральних колективів, не пов'язаних із церквами, а також жіночих та молодіжних мистецьких гуртків при різних організаціях. Було багато інших об'єднань місцевого характеру, коли об'єднувались вихідці з якогось певного регіону.

Соціалістично–комуністичний рух у Канаді

Цей рух у Канаді бере свій початок ще на українських землях, де наприкінці ХІХ століття соціалізм заволодів головами багатьох людей, у тому числі і головами представників української інтелігенції, таких як І. Франко, М. Павлик, В. Винниченко, М. Грушевський, С. Петлюра та інших. Серед перших українських переселенців також були соціалісти.

Після більшовицького перевороту в Російській імперії 1917 року весь світ поділився на два табори: комуністичний та антикомуністичний. Хоча це розділення суспільства розпочався ще наприкінці ХІХ століття. На жаль, розділилась і українська громада в Україні та діаспорі. Тобто, в Канаді також існували соціалістично–комуністичні сили і їхні «братні» структури. Вони орієнтувались повністю на більшовицьку Москву та Україну у складі Радянського Союзу. Їхній провід відкидав християнство і замінив його комуністичною ідеологією. Саме тому вся інша українська громада не підтримувала з ними жодних стосунків. Інколи це виливалось у велике протистояння та конфлікти. Про це мова буде дещо пізніше.

У 1907 році в Канаді був створений «Український Соціалістичний Союз», який почав видавати газети «Червоний прапор» та «Робітничий нарід». У 1914 році була створена «Українська Соціал–демократична партія Канади», яка керувалася марксистською ідеологією. 29 березня 1918 року у Вінніпезі соціалісти на своєму мітингу привітали російських робітників–революціонерів та засудили створення Української Народної Республіки. У 1918 році канадський уряд заборонив УСДП, заарештував десятки її членів та заборонив їхню пресу. Пізніше, у 1918 році виникла нова організація – «Товариство Український робітничо–фермерський дім» (ТУРФД), котра існує до сьогодні під назвою «Товариство об'єднаних українських канадців» (ТОУК). У 1921 році була заснована підпільна «Комуністична партія Канади», більшість членів якої становили іноземці, найбільше фіни, українці, словаки та євреї. З огляду на велику кількість українців, при КПК існував український відділ. Створювався він під впливом перемоги більшовиків у Росії і за їхньої фінансової, матеріальної та ідеологічної підтримки, орієнтуючись повністю на Москву та Україну в складі СРСР. При цьому, відділ виступав як «захисник» інтересів робітників та фермерів перед буржуазією, чим привабив до себе велику кількість українців. У 1920 роках ТУРФД налічував: 116 чоловічих, 50 жіночих, та 55 молодіжних відділів; 60

бібліотек; 75 самодіяльних оркестрів та гуртків. У 1918 році в Едмонтоні була відкрита українська книгарня, куди Москва постачала різну пропагандистську літературу, і яка проіснувала до 2012 року. Хто пам'ятає «Українську книгарню» на 97 вулиці біля магазину «Орбіт», то мова йде саме про неї. Всі члени організації були носіями української мови, культури, традицій, але, на жаль, були задурманені московською пропагандою. Залежно від взаємовідносин між «Західним світом» та Москвою, протягом своєї історії прокомуністичні організації уряд Канади то забороняв, а майно відбирав, то знову дозволяв. Серед членів ТОУК Москва мала своїх агентів, через яких намагалась впливати на політиків у Канаді. Наприклад, ці агенти намагались впливати на мерів міст Торонто, Оттава та Вінніпег, щоб ті на міських ратушах не вивішували українські прапори під час різних українських свят та під час вшанування жертв Голодомору. Особливу активність вони виявляли, разом із посольством СРСР у Канаді, в жовтні 1983 року, виступаючи проти встановлення у місті Едмонтон першого в світі пам'ятника жертвам Голодомору 1932–1933 років в Україні. Після розпаду СРСР і здобуття Україною незалежності членство в організації розділилось. Молодь, середнє покоління та частина старшого покоління сприймають і вітають незалежну Україну. Більшість членів організації були і є звичайними людьми та патріотами української культури, мови та традицій. Втім, все ще існує невелика, але дуже впливова частина проводу організації, яка живе у минулому і орієнтується на Москву. Лише по 10 роках незалежності України деякі відділи ТОУК змінили радянські прапори на українські. У 2014 році під час кривавих подій на Майдані центральний провід ТОУК у Вінніпезі прийняв сторону Януковича, «Партії регіонів» та Москви, і звинуватив США та Європу у ескаляції проблем в Україні та підтримці «фашистів» і «націоналістів» в Україні. У своїй декларації, розміщеній на їхній веб-сторінці, www.auuc.ca, провід ТОУК звертається до країн Європи та США з проханням зменшити їхню ворожнечу та ненависть до Москви. Провід ТОУК виправдовує дії Москви в Криму, захищає «Партію регіонів», комуністів та виступає проти наближення України до Європи, закликаючи до більшої співпраці України з Москвою. Вони попереджають, що «фашистська» Україна буде так само небезпечною, як і нацистська Німеччина. Це можливо було б зрозуміти у 1918 році. Але мати такий погляд на події в Україні у 2014 році та під час чергової агресії Москви проти України виглядає маразмом або зрадою по відношенню до України. Наївністю столітньої давності це важко назвати.

Повертаючись у минуле, ми мусимо зауважити, що економічна криза між двома світовими війнами і, особливо у 1932–1933 роках, була однією з причин поширення комуністичного руху в Канаді. Після закінчення Першої світової війни Канада зіткнулася з економічною депресією. Люди втрачали роботу, а фермери не могли продати власну продукцію. Разом з тим, до Канади почали прибувати представники нової хвилі імміграції. Приїздили десятки тисяч людей, які тисячами їздили з одного кінця Канади до іншого у пошуках роботи. З'явився кримінал. З війни повернулося більше сотні тисяч колишніх канадійських вояків, яких уряд мусив, у першу чергу, забезпечити роботою, якої не

було. Таке становище було чудовим ґрунтом для добре проплачених і тренуваних московсько-комуністичних агентів, які увивались між натовпами безробітних і розповідали їм про той рай, який будеться в Росії. Їм, на жаль, вірили. У той самий час українські греко-католики боролись з греко-православними і навпаки. На це витрачалися сили, час та фінанси.

До економічної кризи початку 1930 років Європа закупувала, головним чином, канадську пшеницю. Але у 1932–1933 роках Європа відмовилась від канадської пшениці. Продукція фермерів сильно впала в ціні. Пшениця залишалась на полях, оскільки ціна на неї була настільки малою, що було не вигідно її збирати. Фермери ставали банкрутами. Комуністичні агенти ходили від ферми до ферми і агітували людей страйкувати. Восени 1932 року вони організували «голодний марш» фермерів (головно, українців) з сім'ями на Едмонтон, який жорстоко розігнала поліція. Побачивши поліцію, комуністичні ватажки повтікали, а поліція побила наївних та довірливих фермерів.

На жаль, існує зв'язок між Голодомором 1932–1933 років в Україні та економічною кризою серед українських фермерів у Канаді.

Українці в Україні і Канаді традиційно вирощували пшеницю. Для Канади Європа була одним з головних покупців зерна. Уряд СРСР у 1932–1933 роках відібрав зерно в українського селянства у Радянській Україні, що призвело до штучного Голодомору та винищення близько 7 мільйонів українців. У цей же час СРСР продавав українське зерно до Європи за дуже низькими цінами. Наслідком цього було те, що Європа відмовилась від канадського зерна, і це викликало банкрутство фермерів у Канаді. Абсурдність становища полягала в тому, що значна частина українських фермерів у Канаді була на боці соціалістів та комуністів і симпатизували Москві.

Комуністична пропаганда та її засоби «переконання»

Для неосвічених людей комуністичний провід влаштовував комуністичні школи, де як підручники використовували україномовну прокомуністичну літературу. Провід готували як у Канаді, так і у СРСР. Організували хори, мандолінові оркестри, драматичні гуртки, ідальні для безробітних. Найбільшу роботу комуністичні агенти проводили серед українських фермерів, серед яких розповсюджували різні друковані комуністичні матеріали. Комуністи для «фізичного» поширення своїх ідей та захисту своїх лідерів створили бойові бригади «Гроденські ребята» (тут, мабуть, мається на увазі «городські ребята» – М.В.), які влаштовували провокації під час різних українських віче та акцій, тобто просто били своїх політичних противників. Фактично, прокомуністичні сили тримали під своїм контролем великі маси безробітних та дрібних роботодавців. Того, хто мав проукраїнські погляди, не брали на роботу. На всіх роботах у лісах, копальнях, цегельнях комуністи мали величезний вплив на людей. Ніхто не міг їм нічого протиставити. Інколи їхні представники потрапляли до керівництва бізнесів. Якщо хтось заперечував їм, то таких людей вони перевиховували

кулаками – вночі накривали ковдрою і відбивали всі органи, або звільняли з роботи, що було під час економічної кризи катастрофою для родин.

Комуністи намагалися впливати не лише на дорослих, але й на дітей, а також і через дітей. Оскільки прокомуністичні сили були більш агресивними та організованими, то їхні діти били та насміхалися над дітьми «жовто-блакитників».

Автор подає настільки детальну інформацію про комуністичний рух у Канаді для того, щоб теперішнє членство УНО та БО і новоприбулі українці краще зрозуміли ті обставини, за яких жили, працювали, будували церкви та домівки представники перших хвиль української імміграції.

Українська Робітнича організація (УРО)

Це була невелика організація, яка існувала спочатку як «Федерація Українських Робітничо–Фармерських організацій», а потім – як «Союз Українських організацій». Вона постала у середині 1930 років як об'єднання фермерів та членів ТУРФД, що були незгодні з репресіями Москви в Україні і на знак протесту вийшли з ТУРФД. Це значно послабило промосковські та прокомуністичні сили в Канаді. Члени організації видавали різко антирадянську газету «Правда». УРО підтримувала та була прихильником В. Винниченка. Також УРО виступила однією з засновників КУК у 1940 році. Припинила своє існування скоріш за все у 1970 роках.

Приїзд до Канади колишніх вояків українського війська після Першої світової війни

Після поразки і втрати Україною нетривалої державності багато колишніх вояків різних відділів українських військ та «січових стрільців» перебували у таборах по різних країнах Європи. Вони чекали на рішення Ради Послів держав–переможців з українського питання. Після Першої світової війни колишні імперії розпалися, і на їхньому місці виникли нові незалежні держави, які будувались за етнічно–територіальним принципом. На теренах колишньої Австро–Угорської імперії відродились: Польща, Угорщина, Чехія та Словаччина, Румунія та інші держави. У 1923 році на своїй нараді Рада Послів під впливом Москви, яка вже окупувала більшу частину України, відмовила українцям у праві мати власну державу і передала українські землі під управління Польщі, Чехословаччини та Румунії на 25 років з правом через 25 років провести референдум на цих територіях про самовизначення населення цих земель. Але ці країни почали проводити політику асиміляції українців шляхом терору та репресій, особливо колишніх українських вояків. Зокрема, це набуло катастрофічних наслідків у Східній Галичині, яку Ліга Націй офіційно передала Польщі 14 травня 1923 року за умови надання українцям автономії. Проте, польська влада з самого початку відмовилась від своїх зобов'язань і почала проводити активну політику колонізації та асиміляції, що в свою чергу викликало спротив з боку українців. Однією з жертв цих дій польського уряду стала Ольга Басараб, чиє ім'я носить Організація Українок Канади (ОУК). Також польська влада змінила назву краю Галичина на Східна Малопольща. Польський уряд переселяв

та заохочував своїх громадян, особливо колишніх відставних офіцерів поляків переселятись на «східні» землі, де їм обіцяли землю, фінансову допомогу та місцевих «рабів». В результаті цього багато репресованих патріотів та представників української інтелігенції подалися на еміграцію до Канади та інших країн, де вони приєдналися до вже існуючих українських об'єднань. Канада і значна частина української громади зустріли їх не зовсім привітно. У Канаді на той час були сотні тисяч своїх безробітних. Більшість із колишніх українських вояків не володіли англійською мовою, і тому їх могли взяти лише на найтяжчу, найбруднішу та низько оплачувану роботу, де вони працювали по 10–14 годин на день заробляючи у середньому по 1 долару на день.

Але найбільше представників другої хвилі імміграції гнітило те, що значна частина громади перебувала під впливом комуністів і не вірила їхнім розповідям про злочини Москви та більшовиків на теренах України, а комуністичні бойовики, «гроденські ребята», били тих, хто говорив правду про злочини Москви. Щоб протистояти комуністичним силам, серед українських вояків виникла ідея створити свою власну організацію. Прикладом для цього стали їхні побратими в Європі, які започаткували різні українські організації.

Українська Стрілецька Громада (УСГ) в Канаді

28 січня 1928 року у Вінніпезі колишні Січові Стрільці, учасники визвольної боротьби за незалежність України у 1917–1922 роках, та вояки інших українських військових формувань започаткували організацію військового типу «Українська Стрілецька Громада» в Канаді з завданням:

- об'єднати всіх колишніх вояків незалежно від їхньої партійної чи релігійної належності;
- плекати традиції українського війська;
- поширювати український військовий дух у суспільстві та підтримувати зв'язки з Україною;
- бути готовими до визвольної боротьби за незалежність України;
- допомагати українським інвалідам в Україні.

Був обраний комітет – О. Васишин, І. Гуляй, І. Іванусь, О. Штойко – для розробки статуту і підготовки установчих зборів. Установчі збори відбулись 6 лютого 1928 року, і на них було обрано управу УСГ:

- голова – Остап Васишин
- писар – О. Стасина
- скарбник – О. Штойко
- комісія з перевірки – І. Гуляй та С. Богач

УСГ мала понадпартійний і релігійно понадконфесійний ідеологічний характер. Фактично, це була перша українська організація, яка ставила інтереси України вище релігійних чи будь-яких інших інтересів.

Окрилені успіхом своїх побратимів у Вінніпезі, 11 листопада 1928 року у Едмонтоні в Інституті ім. М. Грушевського зібрались: Г. Бабуняк, М. Байрак, М. Брікнер, А. Жмурко, Б. Зелений, О. Крамар, Г. Литвин, М. Малінка, М. Па-

щин, В. Пуцентело, М. Шевців, І. Шпур, О. Юркевич, які вирішили заснувати гурток УСГ у Едмонтоні при Інституті ім. М. Грушевського.

Тоді ж вибрали управу:

- Б. Зелений – голова
- О. Крамар – заступник
- О. Юркевич – секретар
- М. Брікнер – господар
- М. Малінка – касир
- В. Пуцентело, М. Пашин, Г. Литвин – перевірна комісія

На жаль, пізніше управа Інституту ім. М. Грушевського поставила вимогу до УСГ перейти лише на православну ідею, на що УСГ їм відмовила, і їхні дороги розійшлися, хоча інколи якась співпраця існувала.

У своїй промові з нагоди заснування гуртка УСГ, голова УСГ Б. Зелений сказав:

«Ми нічого не хочемо від нашої старшої імміграції. Тільки зрозуміння, за що ми боролись з окупантами на нашій землі. За що ми боремось і сьогодні. Коли ми зрозуміємо, якою є наша спільна ціль, то зрозуміємо, що тільки боротьбою зможемо її досягнути. Тоді й зрозуміло, що на боротьбу потрібна допомога. Ми не можемо бути бездіяльними. Якщо на землях не досягнемо спільної мети, то і надалі будемо рабами на своїй землі». Ці його слова актуальні для нас і сьогодні.

УСГ існує до сьогодні при УНО і представлена вояками, які захищали Україну або були у канадському війську.

Протистояння між УСГ та комуністами

Прокомуністичні сили, розуміючи, що з'явилась нова духовно та ідеологічно сильна організація, оголосили війну Українській Стрілецькій Громаді на всіх напрямках. Програючи цю війну, за «порадою» з Москви прокомуністичні сили вирішили організувати альтернативний відділ так званої «Червоної стрілецької громади» в Канаді, щоб роз'єднати, переманити до себе колишніх вояків. Для цього у січні 1931 року в домі ТУРФД на розі 96 вулиці і 107 проспекту в Едмонтоні вони організували Віче. Сюди були запрошені також мадяри, словаки, поляки, чехи – всього близько 200 чоловік. Прийшло також 12 членів УСГ з Едмонтону подивитись, що відбувається. Після всіх промов та суперечок комуністами був кинутий клич «бий жовто-блакитників». Тріщали чуби, стільці, двері і вікна. Бійка перейшла на вулицю. На крики прибігли ще члени УСГ, які проводили репетицію недалеко. Таким чином, ми можемо уявити картину, як серед ночі більше 200 українців через протилежність політичних поглядів били один одного, а поліція стояла та дивилась, не втручаючись. Представники інших народів, які були запрошені комуністами на збори, не розуміли української мови, тому коли почалась бійка, вони, не розуміючи, що відбувається і хто є хто, почали бити комуністів. Так піддавшись московській пропаганді українці за 10 тисяч кілометрів від своєї землі «чубасили» одне одного. Але,

як результат, ніякого голосування не відбулось, і червона стрілецька громада не була створена. Проте протистояння тривало.

У 1937 році в Едмонтоні в родині одного з найактивніших членів УСГ та УНО Михайла Шарика сталась трагедія. Ідейні вороги його батька Михайла замучили їхнього десятилітнього сина Ярослава.

Не дивлячись на війну з комуністами, та, на жаль, протистояння з ТУС, «Союзом Гетьманців Державників», церквами та іншими українськими організаціями, УСГ зростала і розширювала свою роботу. УСГ була створена винятково як військова організація. Тому для задоволення культурних та освітницьких потреб членів УСГ було прийняте рішення створити «Українське Національне Об'єднання» (УНО). Але, ще раніше, у листопаді 1930 року у Вінніпезі під час протестних акцій проти польського терору на західноукраїнських землях, в яких активну участь брало жіноцтво членів УСГ, було прийняте рішення заснувати «Організацію Українок Канади» (ОУК) імені Ольги Басараб. ОУК існує до сьогодні, має свої відділи у багатьох містах Канади, і проводить дуже велику роботу з виховання молоді, збереження традицій та української культури.

Українське Національне Об'єднання Канади (УНО)

У газеті «Новий шлях», яку видавала УСГ, було вміщено оголошення, що 17 липня 1932 року у приміщенні Інституту ім. М. Грушевського відбудеться велике Віче, на якому буде обговорюватись можливість створення нової української організації. Для цього був створений організаційний комітет, який підготував декілька доповідей. Голова Віче, Степан Васкан, пояснив присутнім, що «існує мета створити в Канаді організацію українського національного об'єднання, яка мала б охопити всі верстви українського суспільства в Канаді, без уваги на релігійні чи політично-партійні переконання». Першим виступив адвокат Микита Романюк з доповіддю про національно-визвольні рухи взагалі, та про те, як інші народи досягли своєї незалежності. Наступним промовцем був голова видавництва «Новий шлях» Василь Гультяй, який розповів про визвольний рух на українських землях, про поневолення Галичини поляками у 1340 році і московитами у 1654 році та про те, як українська еліта зрадила свій нарід. Третім виступив учитель Олекса Григорович, який говорив про канадських українців та національно-визвольну боротьбу. Він відзначив, що «в українській громаді відбувається партійна гризня, католики ведуть боротьбу з православними і навпаки та взаємно виключають себе з національного руху. Релігійна боротьба посилюється одиницями, що мають особисту користь з неї». Четверту промову виголосив редактор «Нового шляху» Михайло Погорецький про політичну програму нової організації та підкреслив, що «українці можуть розраховувати лише на власні сили». Петро Хаба говорив про економічну програму майбутньої організації. Антін Глінка у своїй промові відзначив, що «нова організація буде проти всілякої гризні між українськими націоналістами та релігійними організаціями, і він вважає шкідливим для українських справ ставлення партійних та релігійних інтересів понад загальнонаціональними». Також

він закликав «знищити в собі те почуття меншовартості, яке англійці називають «інферіоріті комплекс». Василь Дорош говорив про важливість преси та друкованого слова. Завершив Віче дуже емоційний виступ Володимира Купченка, який сказав, що «український нарід, на протязі сотень років, поніс багато жертв у своїй визвольній боротьбі за Україну, але ми українці в Канаді, зайняті іншим. Ми розсварені нашими провідниками, що стараються одні одним підкладати ногу в загальноукраїнських справах. Пам'ятаймо, що жоден нарід не здобув собі волі й держави плачем, наріканням, жебрацтвом, концертами та виставами, а здобув собі волю власною кров'ю». Майже всі присутні в залі погодились на створення нової організації.

Таким чином 17 липня 1932 року в залі Інституту ім. М. Грушевського в Едмонтоні членами УСГ було організовано Українське Національне Об'єднання, як об'єднання прихильників та родин членів УСГ. Після проведення Віче до УНО відразу записалось 54 особи.

Перша Управа УНО:

- голова – Олекса Григорович (вчитель),
- заступник голови – Степан Васкан,
- писар – Василь Гультай,
- скарбник – Петро Хаба,
- радник – Володимир Купченко (вчитель),
- провірна комісія – Микола Шпачинський, Семен Головач, Василь Слюсаренко.

Пізніше було відкрито більше 50 відділів по Канаді, що потребувало створення Крайової Управи УНО в Канаді. У 1933 році був створений відділ Організації Українок Канади в Едмонтоні, а у 1934 році – відділ Молоді Українських Націоналістів.

У різних місцевостях Канади існували як співпраця, так і протистояння між УНО та іншими представниками громади. Переважно, це залежало від конкретного священика або проводу місцевої громади.

Значення появи УСГ та УНО в Канаді

УСГ, УНО, ОУК та МУНО – це організації, які дещо зупинили розкол української громади за релігійними та політичними поглядами, оскільки були понадпартійними та понадрелігійними. Ці організації були першими силами в Канаді, які у 1920–1940 роках зуміли дати політичну, ідеологічну, історичну та фізичну відсіч прокомуністичним силам. Однією з головних причин успіху в цьому було те, що це були віддані Україні і загартовані в боях та дисципліновані колишні вояки. Лише одним своїм існуванням та розповсюдженням правди про злочини Москви, УСГ та УНО, вони разом з іншими українськими організаціями зменшували та унеможлилювали масове поширення комуністичної та промосковської ідеології в Канаді. УСГ, УНО, ОУК та МУНО стали організаторами створення власного видавництва і газети «Новий шлях», кредитових спілок, а пізніше – «Конгресу Українців Канади» та «Світового Конгресу Українців».

Упродовж 85 років вони були однією з головних українських просвітницько-культурних організацій в Канаді, з широкою мережею своїх відділів.

У 1920–1950 роках УСГ, УНО та БО були одними з головних українських організацій, які проводили політичну, фінансову, ідеологічну та гуманітарну підтримку Україні, яка воювала за свою незалежність. УНО та всі її братні організації з перших днів свого існування надавали великого значення допомозі українцям на етнічних українських землях в Європі. Вони виступали проти польської «пацифікації» у Галичині, розповсюджували правду про московський Голодомор в Україні та про злочини комунізму, особливо під час Другої світової війни. Один з організаторів УНО, Антін Глинка – член Парламенту Канади, проводив величезну роботу для приїзду до Канади третьої хвилі українців. Вихованець МУН Павло Юзик став «батьком» проголошення Канади як багатокультурної держави. У 1963 році він виголосив це у своїй промові перед Королівською комісією. У 1971 році Прем'єр-міністр П'єр Трюдо затвердив офіційний статус Канади як багатокультурної держави.

У 1947 році члени УНО та БО спільними зусиллями та на власні пожертви побудували домівку УНО в Едмонтоні. До УНО долучились українці з третьої хвилі імміграції, які принесли нові ідеї та сили. Це дало величезний поштовх для розширення діяльності УНО. При домівці УНО в Едмонтоні працювали танцювальні ансамблі, хор, Рідна школа і декілька разів на місяць ставили вистави. Найбільше в цьому напрямку було зроблено Мирославом Куцем, який присвятив УНО більше 60 років свого життя. Багато тепер відомих українських хороших та танцювальних колективів у Канаді були започатковані при домівках УНО. В Едмонтоні – це хор «Дніпро», організований у 1953 році Романом Солтикевичем, та всесвітньо відомі танцювальні колективи «Шумка» (1959 р.) і «Черемош» (1969 р.), започатковані Мирославом та Любою Куць. Також М. Куць власноручно розписав більше 3000 писанок, які відповідали традиціям різних регіонів України.

Разом з тим, наприкінці 1980 років через вікові причини активність членів УНО та її БО почала зменшуватись. Відродження активності УНО почалось після приїзду до Канади у кінці 1980 та на початку 1990 років українців з Польщі, які вже мали досвід організаційної роботи. Найактивнішими стали: Слава та Юрій Йопики з сином Ярком; Оля та Іван Цибульські з синами Стефаном та Петром; Іван Рабко; Зенон Щур; Іванка та Ярослав Шевчуки; Іванців; Оля Яремко та інші. Передавали їм досвід своєї праці ветерани УНО: Микола Суховерський, Мирослав Куць, Степан Коваль, Орест Віндик, Левко Залуцький, Василь та Марія Гошко, Олег Вовк, Ганна Стівен, Люба Федущак, Славка Гладун, Стефанія Геврик, Лотта Снігурович та інші.

Наступна хвиля імміграції вже була з України, коли розвалився СРСР. Це, в переважній своїй більшості, були освічені та професійно підготовлені люди. Але вони не мали досвіду організаційної роботи в українських організаціях. Значною мірою представники четвертої хвилі імміграції були носіями радянського менталітету з його історичними, освітніми та культурними рисами; їм бракувало свого національного українського менталітету. Але УНО та її БО по-

чали робити дуже велику та важливу справу. Вони почали працювати з ново-прибулими та їхніми дітьми, провели і проводять велику просвітницьку роботу з вивчення української історії, культури, традицій та виховання молодого покоління. За останні 20 років до УНО та БО вступили родини: Тамара та Микола Воротиленко з дітьми Іваном, Марією, Олександром; Алла та Валерій Семенко з донькою Софією; Леся та Роман Петрів; Олександра Срібняк; Юрій Єрмаков; Оксана Гурська; Ольга Космина; Слава Поріцька, а пізніше – новоприбулі Іван Липовик, Степан Липовик, Віталій Сторожук, Петро Олексюк, Богдан Марфей, Сергій Іванюк. Всі вони долучились до діяльності УНО та її БО та відновили багато з того, чого вже не проводилось у домівці УНО якийсь час, а також принесли багато свого та нового. У 2016–2018 роках до УНО вступили: о. Юрій Подтепа, Андрій Литвинець, Роман Михайляк, Євген Срібняк, Михайло Стойко, Андрій Сумарук, Юрій Зарапін. Нові члени УНО та БО разом з ветеранами УНО протягом останніх 30 років брали активну участь в організації різних подій, які відбуваються у громаді:

- організації та проведенні щорічних Днів Спадщини,
- щорічному святкуванню Дня Незалежності України,
- щорічному вшануванню жертв Голодомору в Україні,
- щорічному святкуванню роковин Т.Г. Шевченка,
- проведенні різних фестивалів, виставок, та інших подій
- проведенні щорічних Різдвяних та Великодніх прийняттів для членів УНО, БО та їхніх родин

За останні роки також було організовано багато подій власними силами в домівці УНО: виставки: «Чарівний світ писанки» (2000, 2003 рр.), «Рушники» (2001 р.), «Виставка писанок» (2009 р.), «Великодній ярмарок» (2010 р.), «Чим українська хата багата» (2011 р.), «Великодні кошики» (2012 р.), виставка «В пошані до Мирослава Куця» (2013 р.), «Петриківські візерунки» (2013 р.), «І оживе добра слава, слава України» – виставка присвячена 200-літтю з дня народження Т. Г. Шевченка разом з УКАМА, музеями православної та греко-католицької громади (2014 р.), «Чарівний світ ікон» (2015 р.), «Скарби Українського різьбярства» (2017 р.). У 2017 році відбувся ювілейний банкет з нагоди 85-ліття УНО та ОУК, на якому були присутні представники від провінційного уряду та громади. Головним промовцем був Вахтанг Кіпіані – історик та журналіст з України. У 2017 році з нагоди ювілею була встановлена меморіальна дошка на домівці УНО.

Для членів УНО, БО та їхніх родин щороку влаштовуються Різдвяне та Великоднє прийняття. Також щорічно проводиться Великодній розпродаж пасок, спечених руками членкинь ОУК.

У 2017 році силами членкинь ОУК було організовано святкування 25-ліття дитячого гуртка «Джерело». Зорганізували «Джерело» українці з Польщі. Ініціаторами були колишня голова ОУК О. Цибульська та С. Йопик.

Після того як Москва розпочала чергову агресію проти України у 2014 році, в домівці УНО було проведено декілька концертів, творчих вечорів та забав, весь прибуток з яких та пожертви були відправлені до України. Також було зі-

брано та відправлено до України декілька пакунків з різними медикаментами та медичним обладнанням.

При домівці УНО тепер працюють:

- дитяча театр-студія «Джерело», художні керівники: Алла Семенко, Христина Піх та музичний керівник Дмитро Руснак, в якій займаються більше 30 дітей;

- літературно-драматичний театр «Сузір'я», який щороку готує виставу для традиційної «Маланки». Керівниками були Л. Петрів, Н. Гриців, Я. Виговська, В. Сторожук. Силами «Сузір'я» поставлено вистави: «Сватання на Гончарівці», «Сорочинський ярмарок», «На перші гулі», «Маруся Чурай», «Вечір на Івана Купала», «За двома зайцями», «Наймичка», «Веселий капелюх», «За Україну, за її волю» та інші. Відбувся також літературний вечір, присвячений творчості поетів Я. Славутича та О. Кандиби. Відбулася також зустріч з письменником з України Ю. Винничуком;

- Український музичний ансамбль «Рута», який організувала Алла Семенко з колишніх учасників «Джерела»;

- у західній частині міста Едмонтон від УНО почала працювати дитяча танцювальна школа «Проліски» для найменших, яку організувала Марія Воротиленко;

- Тамара Воротиленко провела каталогування бібліотеки при домівці УНО, яка налічує понад три тисячі примірників. Також вона організувала архів УНО та БО.

Тепер вже виросло декілька поколінь, кому не зрозумілі різні чвари між українцями у минулому. Ми тепер практично не маємо жодних міжцерковних чи міжорганізаційних конфліктів та проблем у спілкуванні та співпраці. Ми маємо лише одну Україну. Ми дуже щасливі, що членами УНО та її БО тепер є представники декількох поколінь українців у Канаді та декількох хвиль імміграції. Автор цих рядків вдячний всім колишнім та теперішнім членам УНО, ОУК, МУНО за можливість мати український острівець на канадській землі. Ми маємо можливість виховувати наших дітей в українському дусі, зберігати нашу мову, культуру та традиції та маємо обов'язок передати все це наступним поколінням.

Юрко Даревич

(Професор-емерит фізики Йоркського університету, громадський діяч, Торонто)

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО–КАНАДСЬКОГО ДОСЛІДЧО–ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ

Вступ

До часу розпаду Советського Союзу в 1991 р. знання про Україну загалу населення і провідних верств у країнах світу поза межами України було майже неіснуюче. Це стосувалося й країн західних демократій, включно з такими як Канада, в якій проживали сотні тисяч населення українського походження. Я виростав і ходив до школи в Канаді в 1950 роках. Мені завжди було дивно, що коли загибель мільйонів українського населення в сталінських Гулагах та під час штучно створеного сталінським режимом СРСР Голодомору були явищами досить широко відомими серед загалу українців Канади, Америки та інших країн, ці явища були майже вповні невідомі серед загалу наших «неукраїнських» співгромадян. Інформація про жакливі злочини комуністичного режиму СРСР, очоленого Сталіним, була майже вповні відсутня в шкільних та університетських підручниках з історії ХХ століття, в тому числі історії Європи. До речі, СРСР тоді загалом звали Росією, а Україну вважали за провінцію цієї «Росії». Щоправда, були деякі видання англійською мовою, в яких описували трагічну долю українського народу і Голодомор, але вони були винятками, в яких не раз неточно, неповно або неправильно представляли ці події чи їх лише побіжно згадували. Англійські видання української діаспори, такі як такі як «The Black Deeds of the Kremlin» (1955 р.)¹, були маловідомі, слабо розповсюджені і, здебільшого, ігноровані.

Причини такого стану були різні. На мій погляд, найголовнішою причиною ігнорування в західному світі трагічної долі українців в СРСР, поряд з байдужістю до всього «не західного», було досить поширене небажання правлячих верств та інтелігенції західних демократій бачити чи підкреслювати жорстокість та нелюдність комуністичного режиму СРСР та особливо його вождя Сталіна. Також ніяково було визнати, що недавні советські союзники заходу у Другій світовій війні мало чим відрізнялися від «диявольського гітлеризму». Другим вагомим фактором було досить поширене «русофільство» (а з тим – «советофільство») та ліві соціалістичні погляди (а то й «комунофільство») серед частини інтелектуальної верстви населення західних демократій. Важ-

¹ *The Black Deeds of the Kremlin: A White Book*. Edited by S. O. Pidhainy. Vol. 1 Book of Testimonies and Vol. 2 The Great Famine in Ukraine 1932–1933. Toronto: Ukrainian Association of the Victims of Russian Communist Terror, 1953–1955.

ливим фактором також була потужна советська пропаганда і дезінформація, в тому числі очорнення всіх негативно наставлених до комунізму і СРСР як «імперіалістів» чи правих реакціонерів, а у випадку українців у західному світі – як «фашистських поплентачів» чи «коляборантів».

Українська діаспора в західному світі відзначувала річниці проголошення незалежності України в 1918 р., а від кінця Другої світової війни – річниці Голодомору та робила заходи поширювати інформацію про цю трагедію серед загалу населення західного світу, видаючи книжки, статті та брошури. Хоча ці заходи не увінчалися великими та скорими успіхами, ми розуміли, що через це невільно знеохочуватися, але треба збільшувати наші зусилля та зробити їх більш ефективними.

Початкові роки (1981–1984): Створення фільмів про Голодомор

Коли наближався 1983 рік, тобто 50–ліття Голодомору, я і моє покоління вже були дорослими та займали різні професійні позиції серед суспільств західних країн. Ми, як і покоління наших батьків, теж хотіли зробити щось помітне для поширення знання про Україну та Голодомор.

У 1981 р. молодий тоді поет, письменник і перекладач з Торонта Марко Царинник² розпочав працю над англійською книжкою про Голодомор. Група моїх друзів і я, а також Василь Янішевський, професор електричної інженерії Університету Торонта, адвокат Богдан Онищук та інші (я тоді був професором фізики Йоркського університету в Торонто), постановили допомогти в тому заході і в квітні 1982 р. створили організацію під назвою «Фонд Дослідів Голоду в Україні», яку незабаром змінили на «Комітет Дослідження Голоду в Україні» з осередком при Інституті Св. Володимира в Торонто³. Тоді виникла думка, що для загалу неукраїнського населення найкраще було би зробити документальний фільм про Голодомор англійською, французькою та іншими мовами.

Члени Комітету⁴ усвідомлювали, що виготовлення фільму потребуватиме

² Марко Царинник (М. Сarynyuk), український поет і перекладач, народився у 1944 р. в Берліні. По війні перебував з батьками в таборі «Ді-Пі» в Авгсбурзі (Німеччина), відтак у Філадельфії (США), куди переїхав з батьками, де закінчив середню і вищу освіту. Студював англійську літературу в Університеті Пенсильванії. Наприкінці шістдесятих років переїхав до Торонта (Канада). Переклади англійською мовою:

Alexander Dovzhenko: The Poet as Filmmaker. Cambridge–London, 1973; Osadchy, Mykhailo. *Cataract*. New York–London, 1976; Pliushch, Leonid. *History's Carnival*. New York–London, 1977, 1979; Kotsiubynsky, Mykhailo. *Shadows of Forgotten Ancestors*. Littleton, 1981; Drach, Ivan. *The Madonna of Chornobyl*. Toronto, 1988; Kalynets, Ihor. *Crowning the Scarecrow*. Toronto, 1990; Zabuzhko, Oksana. *A Kingdom of Fallen Statues*. Toronto, 1996; *Anthology of Small Prose of Ukrainian Writers*. A co-translator with Marta Horban. Toronto, 1999.

³ Інститут Св. Володимира – резиденція для студентів університетів та український культурний центр в середмісті Торонта: 620 Spadina Ave, Toronto, ON M5S 2H4 – www.stvladimir.ca.

⁴ В той час (1983) членами Комітету були (за абеткою) Остап Винницький, Юрко Даревич, Всеволод Ісаїв, Василь Кирилюк, Богдан Онищук, Петро Смильський та Ва-

поважних фінансових засобів, тобто багатьох тисяч доларів та досвідченого і професійного персоналу з виробництва фільмів. Тому ми розпочали кропітку, активну й остаточно успішну кампанію збирання декількох сот тисяч канадійських доларів. Для виготовлення фільму запросили відомих українських режисерів Славка Новицького з Міннеаполісу та Юрія Лугового з Монреалю. Водночас ми склали список осіб, з якими потрібно було перекласти інтерв'ю. Окремі подорожі для запису свідків відбулися до різних скупчень українців по цілому північно-американському континенті. Але навіть у цей час, на початку вісімдесятих років минулого століття, не всі були готові, щоб їх показувати на фільмових стрічках. В уяві чималого числа людей, які пережили цю нелюдську трагедію, усе ще існувало почуття загрози з боку Советського Союзу, як для них самих, так і для їхніх рідних в Україні.

Між першими фільмованими записами було одноденне інтерв'ю з англійським журналістом і письменником Мелколмом Маггериджем, яке зняв Марко Царинник в Англії в травні 1982 р.⁵ У своїх спогадах Маггеридж описує («Chronicles of Wasted Time», 1972), що за молодих літ він був ідеалістичним соціалістом, який у 1932 р. поїхав з дружиною до СРСР. Там дійсність скоро розвіяла його уявлення про СРСР як соціалістичний рай. В 1932–1933 рр. Маггеридж працював у Москві кореспондентом англійської газети «Manchester Guardian». У 1933 р. він без дозволу советських властей подорожував Україною та, повернувшись до Англії, був одним із перших, хто подав правдиві факти про Голодомор («Manchester Guardian»: 26, 27 і 28 березня 1933 р.).

Подальші записи зробили в Європі, серед яких були записи з родиною колишнього німецького консула в Харкові Андора Генке а також з працівником німецької амбасад в Москві Йоганом фон Гервартом (це були дипломати ще догітлерівської (Ваймарської) Німеччини – Ю.Д.). Записали також коментарі західних науковців, в тому числі Роберта Конквеста⁶ – спеціаліста з советських студій, професора Стенфордського університету в США та інших. В той час питанням Голодомору зацікавився і молодий американський науковець Джеймс Мейс⁷, який остаточно присвятив своє життя дослідям цієї трагедії.

Наполеглива праця над збиранням фільмових архівів, над записуванням інтерв'ю з українськими жертвами, свідками–неукраїнцями та знавцями Голо-

силь Янішевський (голова Комітету). Чимало осіб, що формально не були членами Комітету, допомогли працювати над цим фільмом.

⁵ У фільмі «Жнива розпачу» (чотирма мовами – українською, англійською, французькою та еспанською) є лиш уривки згаданого інтерв'ю з Мелколмом Маггериджем. Повне інтерв'ю англійською мовою, як і копії фільмів про Голодомор (будь якою з чотирьох мов), можна придбати в УКДДЦ: тел. 416 966–1819, www.ucrdc.org.

⁶ Р. Конквест видав ряд важливих наукових праць, в тому числі книжку «The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivisation and the Terror–Famine» (Oxford University Press, 1986). Це перша книжка про Голодомор написана відомим західним науковцем. Ця цінна книжка вийшла два роки після презентації нашого фільму «Harvest of Despair» у 1984 році.

⁷ Джеймс Ернест Мейс (James Earnest Mace) – нар. 18 лютого 1952 в Маскогі, Окла-гома, США; помер 3 травня 2004 в Києві, Україна) – історик, політолог, дослідник Голодомору в Україні.

домору протягом наступних місяців увінчалася успішним одноденним документальним фільмом, який вийшов англійською мовою під назвою «Harvest of Despair», українською – «Жнива розпачу», французькою – «Moisson du Désespoir» та еспанською – «Cosecha de la Desesperanza»⁸.

У дослідженні теми, записуванні інтерв'ю та збиранні архівних кадрів співдиректорам і співрежисерам Славкові Новицькому та Юрієві Луговому допомагав гурт добровольців. Повний список тих, що спричинилися до завершення діла, поданий у титрах до фільму. Окремо слід згадати тих, хто зробив особливий внесок у завершення цієї справи, а саме (за абеткою): Андрій Бандера з Торонта; Пітер Блов – сценарист фільму з Торонта; Володимир Богдашевський з Мюнхена; та Богдан Онищук з Торонта. Орест Субтельний, професор історії Йоркського університету в Торонті був історичним дорадником. Марко Царинник написав перший проєкт сценарію фільму.

Під час роботи над фільмом все ще існував Советський Союз, отже, архіви, документи і свідки з країн комуністичного бльоку, включно з Україною, були недоступними. Нам доводилося покладатися на ті джерела та матеріали, які були доступними в західному світі. В ті роки в Канаді, Америці, Німеччині та інших країнах ще жило чимало осіб, що пережили сталінське лихоліття і Голодомор або були його свідками. Фільмування інтерв'ю зі свідками Голодомору відбувалося в Торонті та інших місцевостях Канади, Америки та Західної Європи. Запис цих інтерв'ю здійснювали, крім вже згаданого Марка Царинника, переважно Славко Новицький разом з іншими співучасниками проєкту, в тому числі членами Комітету.

Це також стосувалося дослідження документів та архівних матеріалів про Голодомор. Наприклад, мій шістнадцятилітній син Данило разом зі мною багато годин переглядав архівні фільмові кадри в кіноархівах Лондону та Парижу і занотовував ті уривки, які могли би пригодитися для фільму. За допомогою Володимира Богдашевського з Німеччини записали в цій країні відеоінтерв'ю з Іваном Майстренком⁹, який перед II Світовою війною був журналістом в УРСР, репресований, а по війні проживав у Мюнхені. Відтак, разом з Богданом Онищук, членом Комітету з Торонта, ми провели інтерв'ю з Андором Генке, консулом «догітлерівської» (Ваймарської) Німеччини в Харкові за часів Голодомору, та з його дружиною¹⁰. Пані Генке, між іншим, подарувала нам дві світлини, знятих нею, в тому числі фотографію нещасного, що помер з голоду і лежав на вулиці неподалік німецького консуляту.

⁸ Українська, англійська та французька версії фільму були зроблені в Канаді. Еспанську версію зробили дещо пізніше в Буенос Айресі в Аргентині заходами Олега Романишина, члена Дирекції УКДДЦ з Торонта, та особливо головного координатора проєкту Олега Яхна з Буенос Айресу з допомогою української громади в Аргентині. Переклад фільму на еспанську мову здійснила Ірена Величко.

⁹ Іван Майстренко (16 серпня 1899, Опішня – 18 листопада 1984, Мюнхен) – автор спогадів «Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні» (Едмонтон, 1985).

¹⁰ В час, коли записували інтерв'ю, пан Генке був частково паралізований і мав труднощі висловлюватися, тому відповіді на наші питання давала його дружина.

Як це завжди трапляється при створенні фільмів, ми записали багато годин інтерв'ю та зібрали багато матеріалу, з якого лише невелика частина потрапила до фільму. Решта зібраного матеріалу – це цінна архівна колекція, яка знаходиться в архіві «Комітету Дослідження Голоду в Україні». «Комітет» було реорганізовано в «Українсько–Канадський Дослідчо–Документаційний Центр» коротко по закінченні праці над фільмом у 1984 р. Для прикладу згадаю, що на наше прохання о. Порфирій Підручний ЧСВВ, родом з Бразилії, який працював у видавництві отців василіян у Римі, розшукав в архіві Міністерства закордонних справ Італії і переслав нам звіти Серджіо Граденігі¹¹ – італійського консула в Харкові під час Голодомору, в яких є дуже вражаючі описи Голодомору і зауваження автора щодо його трагічного впливу на український нарід. Ці матеріали були передані (через американсько–українського дослідника Голодомору Джеймса Мейса) для Комісії Конгресу США у справі голоду в Україні й опубліковані у звіті цієї Комісії¹².

Одне з особливо цікавих відеоінтерв'ю містить свідчення Льва Копелева¹³, який, як советський активіст, брав участь у так званих «хлібозаготівлях» в Україні під час Голодомору. Унікальність цього свідчення полягає в тому, що це одинокі інтерв'ю, записане з одним з комуністичних активістів–співвиконавців Голодомору, який мав мужність публічно розповісти про свою роллю в цій трагедії українського народу. Друге подібно вартісне інтерв'ю це, як вже було згадано, інтерв'ю з англійським кореспондентом Малколмом Маггериджем, в якому він не лише описує те, що бачив під час Голодомору, але й викриває негідну і неправдиву писанину кореспондента газети «Нью-Йорк Таймс» і апологета Советського Союзу Валтера Дюренті¹⁴.

¹¹ Серджіо Граденігі – італійський дипломат і консул Італії в Харкові 1932–1934 рр. Народжений 1886 р. в Трієсті (тоді місто в Австрійському Цісарстві), помер 1966 р. в Аргентині, куди емігрував 1948 р. Служив в італійським війську в I Світовій війні і теж в Етіопії 1935–1936 рр. Член Італійської Партії Фашистів. Переслав детальні звіти про події в Україні, зокрема про Голодомор, щодва тижні. Їх читав особисто Муссоліні, як видно з анотацій, зроблених на тих звітах, збережених в архіві МЗС Італії. Проте, за режиму Муссоліні, нічого зі згаданих звітів не потрапило поза архів італійського МЗС. В одному з листів Граденігі писав: «Наслідком теперішньої трагедії в Україні буде російська колонізація цієї країни, що вплине на її етнічний склад. В майбутньому, а може і невдовзі, не буде мови про Україну чи український нарід – а з тим і про українську проблему – бо Україна буде територією з більшістю російського населення».

¹² U. S. Commission on the Ukraine Famine, Report to Congress. Adopted by the Commission, 19 April 1988. Submitted to Congress 22 April 1988. Washington: United States Government Printing Office, 1988. 524 p.

¹³ Kopelev, Lev. *The Education of a True Believer*. New York: Harper & Row, 1980, 248–265. Уривок: <http://soviethistory.msu.edu/1934-2/pavlik-morozov/pavlik-morozov-texts/education-of-a-true-believer/>

¹⁴ Walter Duranty (1884–1957) – британсько–американський кореспондент, головою газети «Нью-Йорк Таймс», в якій писав статті, заперечуючи Голодомор, хоч у розмові з британським дипломатом Вільямом Стренгом (William Strang) у вересні 1933 р. Дюренті сказав, що до десяти мільйонів загинуло з голоду, в тому числі 4–5 мільйонів в Радянській Україні і яких 3 мільйони на Кубані і Поволжі. Див.: *The Foreign Office and*

Головна праця над виготовленням фільму була виконана співрежисерами фільму, Славком Новицьким і Юрієм Луговим. Вони виготовляли попередні версії, які були розглянуті їх згаданими співробітниками. Це призвело до численних модифікацій сценарію і фільму. Працю над фільмом закінчили влітку 1984 р., приблизно через рік після початку роботи Новицьким і Луговим. Остаточне редагування сценарію фільму зробив професійний канадійський фільмовий сценарист Пітер Блов (Peter Blow).

Під час роботи над фільмом вирінуло питання щодо числа українських жертв Голодомору. Комітет вирішив вживати заокруглену цифру «7 мільйонів» подібно до того, як у випадку Голокосту єврейського народу за часів Другої світової війни вживають заокруглену цифру «6 мільйонів», оскільки точне число загиблих достеменно невідоме.

Я пам'ятав, що у авторитетній «Encyclopaedia Britannica», яку я у віці 16 років дістав у подарунок від моїх батьків (1955 р.), була стаття про населення СРСР за національністю на підставі переписів 1926 і 1939 років¹⁵. У статті подано таблиць з числами населення 169 національностей (етнічних груп), а саме (подаю лиш декілька перших):

Національність	1926	1939	% зросту
Росіяни	77,791,124	99,019,929	27.28
Українці	31,194,976	28,070,404	– 10.02
Білоруси	4,738,823	5,257,431	10.94
Узбеки	3,968,289	4,844,020	22.07
Татари	3,477,507	4,300,356	23.37
Казахи	3,968,289	3,098,764	– 21.19
Євреї	2,672,499	3,020,141	13.01

З поданих вище народностей лише українці і казахи¹⁶ мали зменшення чисельності населення. Я вже тоді (у 1955 р. – Ю.Д.) знав про голод, створений Сталіним, то й зрозумів, що цей спад числа українців у СРСР віддзеркалював наслідки «Сталінського Голодомору». Якщо зробити екстраполяцію числа росіян з 1926 року до 1939 року, на підставі пересічного приросту населення між тими роками, то одержимо число 99 мільйонів росіян у 1939 році, що добре співпадає з числом 99,019,929 осіб, поданим у переписі. Це вказує на те, що ця екстраполяція є правильною. Така ж сама екстраполяція числа українців з 1926 до 1939 року дає число 38 мільйонів осіб, тобто, за нормальних обставин число українців у СРСР мало зрости на 10 мільйонів між 1926 та 1939 рр. (число росіян збільшилося на 21 мільйон осіб за цей самий період). Це вказує на те, що

the Famine. M. Carynyuk, L. Y. Luciuk and B. S. Kordan. Kingston, Ont.: Limestone Press, 1988, 309–31.

¹⁵ *Encyclopaedia Britannica*. 1955, vol.19, p. 724, table VI.

¹⁶ Казахи були кочовим народом, то їх примусове перетворення з кочовиків на колгоспників довело до пропорційно більших втрат, ніж українців.

Сидять (зліва направо): єпископ Торонта і Східної Канади Української Католицької Церкви Ізидор Борецький, Верховний архієпископ Української Католицької Церкви кардинал Мирослав Любачівський і голова УКДДЦ Василь Янішевський. Стоять (зліва направо): члени дирекції УКДДЦ Богдан Онищук, Василь Кирилюк, Остап Винницький, Юрко Даревич і Микола Кушпета. (Світлина правдоподібно зроблена у 1985 р. в резиденції владики Борецького в Торонті)

згадуване число у 7 мільйонів українських жертв Голодомору в СРСР (включаючи УРСР, Кубань і Поволжя) не є перебільшенням.

Прем'єра англомовної версії фільму «Harvest of Despair» відбулася в аудиторії Медичного інституту Торонтського університету 21 жовтня 1984 року за участю декількох сотень глядачів, між якими було багато відомих представників канадського суспільства, які сприйняли фільм дуже позитивно, а часто й емоційно¹⁷.

Дуже важливою складовою частиною праці над фільмом було збирання грошей на його виготовлення, яке очолив Остап Винницький – референт фінансів Комітету. За мірками професійних студій, фільм був зроблений за невеликі гроші (декілька сотень тисяч канадських доларів – Ю.Д.). Більшість із цих грошей становили численні пожертви української громади та її установ, в тому числі Канадської Фундації ім. Тараса Шевченка, і дотація в сумі \$50,000 від Міністерства багатокультурності Федерального уряду Канади.

¹⁷ Програмка прем'єри опублікована в збірнику «Український Голокост 1932–33. Свідчення тих, хто вижив» (ред. о. Юрій Мицик, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Т. 5. – С. 18–19).

Більше року кипіла робота на винайманій монтажній апаратурі, яка була розташована в окремій кімнаті Інституту Св. Володимира в Торонті. Великою допомогою було й те, що частину технічної роботи Юрій Луговий мав змогу виконати у канадській державній кіностудії «National Film Board of Canada» (Telefilm Canada).

Розповсюдження фільму про Голодомор

Виготовлення якісного документального фільму про Голодомор у невеликій, добре фінансованій професійній кіностудії треба вважати неабияким успіхом. Все ж таки, зробити фільм – це одна річ, але забезпечити його розповсюдження – це вже друга, і не менш важлива справа, зовсім нелегка до здійснення у відсутності корпоративних засобів, якими користуються великі професійні виробники кінопродукції.

Комітет від початку розумів, що можливість показу документального фільму, та ще й про невідому широкому загалові трагедію, в комерційних театрах дуже низька. Нашим наміром було добитися показу фільму на телемережах західного світу, й тому фільм зробили тривалістю у 55 хвилин, із врахуванням кількох хвилин на оголошення чи рекламу. Втім, щоби викликати зацікавлення телемереж, треба було мати якісь попередні успіхи. З цією метою Комітет представив фільм для демонстрації на низці фільмових фестивалів, тобто показів нових фільмів. Цією акцією головно займалася, дуже сумлінно і ефективно, Зоряна Гриценко–Лугова – дружина Юрія Лугового, яка зареєструвала фільм для показу у десятих фільмових фестивалях у 1985 р.¹⁸ Фільм здобув неабиякий успіх на цих фестивалях, одержавши нагороди, між ними – першу нагороду із золотою медаллю в категорії «документальний фільм» на Міжнародному фестивалі фільмів і телевізійних програм у Нью-Йорку (листопад 1985 р.) і головну «гранд» нагороду та срібну чашу за найкращий фільм для телебачення (обраний з понад 700 фільмів – Ю.Д.). Також фільм одержав першу нагороду в категорії світової історії на Національному фестивалі освітніх фільмів в Оакленді (Каліфорнія) у червні 1985 р. Натомість, Фестиваль документальних та коротких фільмів, що відбувся у листопаді 1985 р. у Ляйпцігу, тоді в комуністичній Німецькій Демократичній Республіці, повернув фільм без жодних коментарів.

Наступним важким до здійснення завданням Комітету було добитися висвітлення фільму на телемережах в країнах західного світу. Труднощі полягали в тому, що трансляція програм на телемережах, зокрема комерційних телемережах (а такими були більшість мереж в Америці і Канаді) потребувала спонсорів, готових за це заплатити (а йшлося про великі кошти). Мереж, які спеціалізувалися на показі історичних чи документальних фільмів (таких як сучасний «History Channel») у 1980 роках ще не було. До того ж «пробитися» до керівних осіб в телемережах, щоб зацікавити їх фільмом, зробленим «аматорами», було

¹⁸ Список фестивалів і нагород поданий на с. 307 збірника «Український Голокост 1932–33. Свідчення тих, хто вижив». – Т. 5.

зовсім нелегко. Комітет розіслав касетні копії фільму «Harvest of Despair» з пропозиціями висвітлення до всіх більших телемереж в Америці, Канаді, Великобританії, Австралії та інших країнах. Першою відгукнулася німецька мережа «Westdeutscher Rundfunk», яка запропонувала дублювати фільм німецькою мовою і заплатити Комітетові 40,000 доларів за право його висвітлювати. Попри згоду Комітету, ця німецька мережа остаточно відмовилася від показу програми в етері, формально вказуючи брак грошей як причину (хоча Комітет був готовий погодитися на багато меншу суму)¹⁹. Керівник історично–політичних програм австрійської телемережі «Österreichischer Rundfunk», якого я відвідав особисто у Відні, сказав мені, що фільм дуже цікавий і добре зроблений, але вони його показати не можуть з огляду на передбачену негативну реакцію СРСР та нейтральний статус Австрії згідно з умовою між СРСР і західними союзниками про надання Австрії незалежності по II Світовій війні.

Українські громади в Канаді, Америці, Англії та інших країнах вживали заходів, щоб уможливити показ фільму на телемережах цих країн. Таким чином, канадійська державна телемережа «Canadian Broadcasting Corporation» показала фільм 5 вересня 1985 р. і знову – в травні 1986 р. Перед тим, 15 травня 1985 р., фільм був показаний в Оттаві депутатам Парляменту Канади (англійською і французькою мовами). Відтак, фільм був висвітлений австралійською державною телемережею «Australian Broadcasting Company» та телемережею в Ірландії. В Америці вдалося зацікавити фільмом керівника відомої інформаційно–дискусійної програми «Firing Line» Вільяма Баклі (William Buckley), і таким чином фільм був показаний на цій популярній програмі мережі PBS, після чого пан Баклі провів цікаву дискусію про Голодомор за участю запрошених американських науковців. Телестанції PBS у Детройті, Чикаго, Нью-Джерзі і Сан-Франциско теж провели покази фільму.

У 1986 р. в Англії пани Петро Тимошук і Роман Морозюк з Ноттінгему провадили кампанію, щоб фільм «Harvest of Despair» був показаний на британській телемережі «БіБіСі» (BBC). Ще у 1985 р. Комітет вислав касетну копію фільму до «БіБіСі», але одержав від них лише коротку формальну відмову без коментарів. Склалося так, що від серпня 1986 р. до червня 1987 р. я з дружиною Дарією і донечкою Ладусею перебував у Лондоні, де проводив дослідну працю з теоретичної фізики у Лондонському університеті. По дорозі з Торонта до Лондону я принагідно сидів біля співробітниці британської телемережі «Канал 4» (Channel 4), яка знала людину в «БіБіСі», що відповідала за документально–історичне програмування, а саме пана Дейвіда Сефіра (David Safir). З її поміччю я зміг передати йому касету фільму з проханням, щоб він його переглянув. Відтак, 1 грудня 1986 р. мені вдалось особисто побачитися з п. Сефіром. Пан Сефір сказав, що його цікавить тема фільму, оскільки він чув про голод 1933 р. від своїх рідних, що походили з Одеси. Переглянувши фільм, він повідомив мене кілька днів пізніше, що рекомендуватиме його для показу на «БіБіСі»,

¹⁹ Відтак виявилось, що уряд Західної Німеччини не бажав, щоб фільм був показаний в Західній Німеччині.

що й сталося декілька місяців пізніше. Безпосередньо після показу фільму у цій мережі «БіБіСі» відбулася дискусія за участю англійських істориків і одного запрошеного російського історика. Цей історик не заперечував, що голод відбувся і що згинуло багато мільйонів населення, але заперечував, що Голодомор був спрямований проти українців.

Крім згаданих країн, фільм був показаний телемережами Бельгії, Ірландії, Японії, Фарерських островів та у мережі мовою Романш у Швейцарії. На жаль, телемережі у Франції не показали фільм, попри старання української громади, зокрема нашого співробітника з Нансі пана Володимира Бойчука.

Крім згаданих телемереж, фільм був показаний у багатьох університетах і школах Канади й Америки, а прем'єри фільму відбулися в багатьох містах. Загалом кажучи, фільм «Harvest of Despair» мав неабиякий успіх, незважаючи на напади з боку Советського посольства в Оттаві²⁰ та труднощі, які старалися спричинити прихильники Советського Союзу на Заході. Слід згадати й про те, що перед грудневим референдумом 1991 р. в Україні фільм показували на українських телевізійних каналах. За допомогою світової української громади було організовано місцеві прем'єри та покази фільму на телевізійних мережах країн поселення українців, і такі покази продовжуються й до сьогодні. Записи фільму у форматі «ДіВіДі» (DVD) часто роздають школам, бібліотекам і політикам, зокрема під час акцій, спрямованих на визнання Голодомору геноцидом українського народу, які успішно проходять у багатьох країнах світу. Вартим уваги є те, що нещодавно, у 2017 р., у відомому журналі «Економіст» в рецензії на книжку Ен Епелбаум про Голодомор (Anne Applebaum, «Red Famine» – Ю.Д.) згадали, що знання про Голодомор у західному світі розповсюдилося внаслідок появи фільму «Harvest of Despair» у 1984 р. та книжки про Голодомор «Harvest of Sorrow» відомого англо–американського історика Роберта Конквеста у 1986 р.

Без сумніву, з розпадом СРСР, а з тим і доступом, хоч і обмеженим, до архівів колишнього СРСР зроблено і буде зроблено ще не один фільм про Голодомор та більшовицьке лихоліття. Все ж таки, фільм «Жнива Розпачу», зроблений у Канаді в 1982–1984 рр., залишиться одним із перших таких фільмів та унікальним проектом хоча би тому, що представляє трагедію Голодомору в чотирьох мовах і подає свідчення осіб, що були тогочасними свідками дорослого віку тих трагічних подій.

*Від Комітету Дослідження Голоду в Україні
до Українсько–Канадського Дослідно–Документаційного Центру*

Із закінченням роботи над фільмом «Жнива розпачу» в нас залишилося багато цінного архівного матеріалу у формі фільмованих інтерв'ю з тогочасними свідками та дослідниками Голодомору. Як вже було згадано, лише невелика частина з цього матеріалу потрапила до фільму. Члени Комітету постановили розширити обсяг і діяльність і змінили назву Комітет Дослідження Голоду в Укра-

²⁰ Пресове повідомлення Советського посольства в Оттаві, ч. 60, 28 квітня 1983, опубліковане в перекладі з англійської мови у збірнику «Український Голокост 1932–33. Свідчення тих, хто вижив». – Т. 5. – С. 311–313

іні на Українсько–Канадський Дослідчо–Документаційний Центр (УКДДЦ), який інкорпоровали як канадійську добродійну неприбуткову установу. Тоді (у 1984 р.) до управи УКДДЦ ввійшла Іроїда Винницька з Торонта, яка стала Головним архіваріусом УКДДЦ і яка притягнула до праці в УКДДЦ низку помічників–добровольців, в тому числі Надю Луців та Христю Колос.

Управа (дирекція) УКДДЦ складалася і складається до сьогодні з добровольців, з обраним головою (президентом) на чолі. Голову, як і всіх директорів, обирають на загальних зборах УКДДЦ. Головами УКДДЦ були (в хронологічному порядку): Василь Янішевський (1982–2003 рр.), Всеволод Ісаїв (2003–2012 рр.), Юрко Даревич (2012–2017 рр.) і теперішній голова Микола Держко (від січня 2017 р.). Склад Дирекції УКДДЦ мінявся протягом років, зокрема з відходом у вічність наступних членів–засновників: Василя Янішевського, Остапа Винницького, Василя Кирилюка і Петра Смильського. Теперішня дирекція складається з наступних осіб (за абеткою): Іроїда Винницька, Юрко Даревич, Юрій Дашко, Микола Держко (голова), Оксана Закидальська, Всеволод Ісаїв, Христя Колос, Євген Ладна, Надя Луців, Андрій Макух, Іван Підкович, Ірина Ревуцька, Олег Романишин і Роман Степчук. Всі члени дирекції є добровольцями, які не одержують жодної фінансової винагороди за свою працю в Центрі.

Завданням і метою УКДДЦ визначили наступне:

1. Виготовлення і розповсюдження документальних, історичних фільмів про український нарід і Україну, про українську Канаду та українську діаспору загалом українською, англійською та іншими мовами.

2. Записування аудіо– й відеоінтерв'ю з українцями Канади, України, Америки та інших країн, включно із розповідями про їхнє життя, родину, професійну і громадську діяльність та особливі переживання і досягнення.

3. Записування аудіо– й відеоінтерв'ю з українцями Канади, України, Америки та інших країн, які пережили Голодомор, війни, ув'язнення у советських і німецьких концтаборах, що були в українським підпіллі тощо.

4. Виготовлення і розповсюдження українознавчих інформаційних та освітніх матеріалів англійською, українською, французькою та іншими мовами.

5. Спонсорська підтримка доповідей, конференцій і виставок на українознавчі теми.

6. Служити джерелом інформації та зробити архіви і фільми та видання УКДДЦ доступними науковцям, студентам, журналістам, політикам та іншим зацікавленим, особливо через інтернет.

7. Збирання фондів на втримання і діяльність УКДДЦ.

Поширена діяльність УКДДЦ потребувала постійно зайнятої особи, екзекутивного адміністратора для координації завдань і керування канцелярією. Цю посаду займали наступні особи (у хронологічному порядку): Роксоляна Сливинська, Нестор Микитин, Надя Скоп і в цей час Божена Гембатюк.

УКДДЦ добудував сім кімнат (дві з них великого розміру) на південному боці першого поверху Інституту Св. Володимира, 620 Spadina Ave. в Торонті, що напроти Університету Торонта. Одну з кімнат, яка забезпечена кліматним контролем, призначено для постійно зростаючого архіву фільмів УКДДЦ та

авдіо– і відеозаписів інтерв'ю. Цю добудову оплатили з прибутків, отриманих від телемереж за показ нашого фільму про Голодомор, як і за рахунок пожертв від добродійних установ та окремих осіб.

*Створення фільму «Між Гітлером і Сталіном –
Україна в Другій світовій війні»*

Черговим проєктом УКДДЦ було створення одногодинного англійського фільму «Between Hitler and Stalin – Ukraine in WWII». Для цього знову зібрали потрібну суму грошей і заангажували Славка Новицького для виробництва фільму. Йому допомагали члени дирекції та інші співробітники, особливо Андрій Григорович і Олег Романишин, які працювали платними спеціалістами, імена яких згадано у титрах фільму. Головним диктором фільму був відомий голлівудський актор українського походження Джек Паланс. Фільм завершили у 2003 році, а 2005 року випустили версію українською мовою: «Між Гітлером і Сталіном – Україна в Другій світовій війні». Нещодавно, у 2016 році, випустили англійський фільм з титрами російською мовою. Всі згадані фільми можна придбати в УКДДЦ і через інтернет–сторінку: www.ucrdc.org. Деякі фільми УКДДЦ також доступні в інтернет–мережі, в тому числі і на YouTube (напр. Uke Tube <https://www.youtube.com/watch?v=c-xJeKpm6-A>).

*Фільм і виставка про ув'язнення українців урядом Канади
під час Першої світової війни*

Влітку 1914 р. вибухнула війна між Францією, Британією, Росією й Італією (т. зв. «Антанта»), з однієї сторони, та Німеччиною, Австро–Угорщиною і Туреччиною (т. зв. «Центральні держави»), з іншої, до яких прилучилися дрібніші союзники. Канада, як країна підлегла тоді Британії, стала на бік Антанти. В Канаді тоді було багато нових емігрантів з австрійської Галичини і Буковини, які ще не мали канадійського громадянства. Уряд Канади заарештував цих «ворогів» і від 1914 до 1920 років змусив їх до примусової, безплатної праці по таборах, розкиданих по цій Канаді. Юрій Луговий, співрежисер фільму «Жнива розпачу», створив 1994 року одногодинний англійський фільм про це т. зв. «інтернування» під назвою «Freedom Had a Price» («Воля мала ціну»). УКДДЦ підтримав створення і розповсюдження цього фільму.

У 1995 році УКДДЦ отримав фонди від уряду провінції Онтаріо для виготовлення подорожньої виставки про це інтернування під назвою «The Barbed Wire Solution: Ukrainians and Canada's First Internment Operations 1914–1920» («Розв'язка за колючими дротами – канадська перша операція інтернування 1914–1920 рр.»). Співпрацівниця УКДДЦ Світлана Медвіцька з Торонта стала управителькою цього проєкту. УКДДЦ залучив фірму «Vojak Creative Strategies» з Оттави для створення згаданої виставки. Виставка подорожувала по Канаді, зокрема по тих місцевостях, де були табори інтернованих. Тепер виставка розміщена у музеї міста Вернон у Бритійській Колумбії.

Розбудова архіву та записи усної історії

Архів УКДДЦ започаткували 1988 р., починаючи з відеозаписів, що залишилися після виготовлення фільмів УКДДЦ. Від того часу архівом управляє Іроїда Винницька за допомогою Наді Луців, Христі Колос та гуртка добровольців. Окрім згаданих фільмованих звоїв, УКДДЦ збирає документи, світлини, та аудіо– і відеозаписи–інтерв'ю з індивідуальними особами, т. зв. «усну історію», що стосується України і української діаспори, особливо української Канади²¹. Це включає наступні теми: Голодомор (тобто, свідчення тих, що пережили Голодомор, і свідчення їхніх нащадків), Другу світову війну (включаючи насильно вивезених на працю до Німеччини в'язнів німецьких, советських і польських концтаборів), Українську Повстанську Армію, Дивізію «Галичина», українців у збройних силах Канади, повоєнні табори скитальців (т. зв. «табори Ді Пі») та їхню еміграцію до Канади, Америки, інших країн заходу, усну історію українців Канади, українсько–єврейські стосунки (зокрема, про українців, що помагали євреям в роки Голокосту)²², насильницьку депортацію українців з їхніх прадідніх земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя (т. зв. акція «Вісла») та інше. Проектом «Усна історія української Канади» керує і займається Софія Ісаїв за допомогою добровольців і відповідно підготовлених студентів. Все це каталогують і вписують до цифрового каталогу, що спрощує пошук окремих матеріалів. В цьому протязі років багато допомагав Андрій Головатий.

УКДДЦ є в процесі оцифрування, тобто перенесення на якісний електронний формат свого архівного матеріалу. Це вимагає багато праці і великих коштів. Взагалі, зібрання фондів на діяльність і утримання УКДДЦ є одним з головних завдань членів дирекції та керівниці канцелярії УКДДЦ Божени Гембатюк. Більшість фінансів надходить від українських установ та індивідуальних жертводавців, від програм федерального уряду Канади та уряду провінції Онтаріо. Особливо важливими для забезпечення діяльності УКДДЦ є повторні донори, а саме (за абеткою англійською мовою):

1. BCU Foundation, Toronto
2. Canadian Foundation for Ukrainian Studies – Curkowskyj Fund, Toronto
3. Cosbild Club, Toronto
4. Mrs. Delores Buka–Huculak, Toronto
5. Holodomor Research & Education Consortium, Edmonton and Toronto
6. Ihnatowycz Family Foundation, Toronto
7. Prometheus Foundation – Stefan Onyszczuk & Stefania Szwed Foundation, Toronto

²¹ Повні оригінальні записи всіх інтерв'ю, зібрані Центром на всі згадані теми, в більшості українською, але і англійською мовою, знаходяться в архіві УКДДЦ, де їх можна послухати/оглянути за домовленням.

²² Уривки записів інтерв'ю про українців, що помагали євреям під час Голокосту за німецької окупації України 1941–1944 років, можна послухати або прочитати на сайті http://ucrdc.org/Archive–Oral–History–Ukrainian_Assisting_Jews_During_the_Holocaust.html, де вони подані в перекладі англійською мовою

8. SUS Foundation of Canada, Toronto
9. Temerty Family Foundation, Toronto
10. The Homenko Fund, Winnipeg
11. The Huculak Foundation, Toronto
12. The Kalimin Foundation, Toronto
13. Ukrainian Canadian Foundation of Taras Shevchenko, Winnipeg
14. Ukrainian Credit Union Limited, Toronto

Важливим джерелом фінансування УКДДЦ є особлива програма міста Торонто, спрямована на підтримку діяльності благодійних установ, якою вже багато років керує Люба Зараска за допомогою Наді Скоп.

Багато інформації про УКДДЦ, його проекти та архіви подано на англійській інтернет–сторінці www.ucrdc.org. Дирекція УКДДЦ відповідає за зміст сторінки, а її технічним оформленням займається Валерій Горчинський. Іван Підкович, член дирекції УКДДЦ час від часу розсилає електронні повідомлення про діяльність УКДДЦ.

Архів УКДДЦ – це цінне джерело, що є доступне, за попереднім згошенням, науковцям, дослідникам, студентам, журналістам та іншим зацікавленим особам.

УКДДЦ приймає до свого архіву особисті матеріали і документи (метрики, паспорти, дипломи, світлини, фільми, недруковані спогади тощо). Потенційні донори повинні заздалегідь повідомити канцелярію УКДДЦ про бажання передати особисті архівні матеріали.

Книжкові видання УКДДЦ

Одним з важливих видів діяльності Центру є видання архівних матеріалів УКДДЦ у друкованій формі. Це клопітка і коштовна справа, адже велика частина архівних матеріалів Центру є у формі аудіо–/відеозаписів, які треба транскрибувати і часто перекладати з однієї мови на іншу.

Дотепер УКДДЦ видав сам чи у співробітництві наступні друковані праці:

- Luckyj, George S. N. *Keeping a Record: Literary Purges in Soviet Ukraine (1930s): A Bio–Bibliography*.²³
- Roman Serbyn, *The Famine of 1921–1923 and the Ukrainian Press in Canada*.²⁴
- Wsevolod Isajiw (Ed.) *Famine–Genocide in Ukraine 1932–1933: Western Archives, Testimonies and New Research*.²⁵
- *Український Голокост – Свідчення тих, хто вижив*, Том 5 (о. Ю. Мицик, І. Винницька, ред.).²⁶

²³ Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, in Association with Ukrainian Famine Research Centre [UCRDC], Toronto: 1987.

²⁴ Український текст, резюме англійською і французькою мовами. UCRDC 1995.

²⁵ ISBN 0–921537–56–5. Книгу видано 2003 року англійською мовою. Зміст поданий на сайті <http://ucrdc.org/Publications–Famine–Genocide.html>.

²⁶ ISBN 978–966–518–452–2, 2008 р., 322 сс. українською мовою. Тексти 48 свідчень жертв і свідків Голодомору: http://ucrdc.org/Publications–Ukrainian_Holocaust.html.

- Wsevolod W. Isajiw, Andrew W. Gregorovich, Oleh S. Romanyshyn, *Between Hitler and Stalin Ukraine in WWII The Untold Story*²⁷, UCRDC, 2013.
- Іроїда Винницька (ред.) *Незвичайні долі звичайних жінок – усна історія двадцятого століття*²⁸. УКДДЦ 2013 р. (835 ст.).

Теперішня діяльність УКДДЦ

Крім продовження діяльності, описаної вище, УКДДЦ розпочав новий проєкт, а саме: створення фільму про українців, які служили у збройних силах Канади під час Другої світової війни. Центр створив окремий комітет для виконання цього проєкту в складі: Андрій Соханівський (голова), Оксана Закидальська, Андрій Макух, Юрко Сегійчук і Юрко Даревич з Торонта та Ярослав Балан з Едмонтона. Комітет заангажував мистця кіно Івана Паскевича²⁹ з Вінніпега зробити цей фільм. УКДДЦ отримав обіцянку фінансування цього фільму в сумі до \$240,000 від Фонду Українсько-Канадійських Ветеранів (Ukrainian Canadian Veterans Fund), але потрібно буде зібрати ще додаткові фонди.

УКДДЦ співпрацює особливо з двома інституціями, що займаються тематикою Голодомору, а саме: Holodomor Research and Education Consortium³⁰(HREC) і Holodomor National Awareness Tour³¹(HNAT). Обидві установи мають свої офіси у приміщенні УКДДЦ.

HREC – це спілка дослідження і освіти про Голодомор при Канадському інституті українських студій Університету Альберти. Її очолює Франк Сисин.

HNAT – це мобільна кляса-автобус, в якому учні середніх шкіл Канади за замовленням беруть участь у одноденній клясі, під час якої вони вчать про Голодомор. HNAT очолює Богдан Онищук – довголітній співпрацівник, а тепер почесний член УКДДЦ; Валентина Курилів – членкиня дирекції УКДДЦ, яка виготовила зміст програми навчання про Голодомор, який використовують в мобільній клясі-автобусі.

УКДДЦ дав обидвом згаданим інституціям доступ до фільмів і аудіо-/відео-записів з архіву УКДДЦ. Наприклад, УКДДЦ спільно з HNAT видали відео-запис розповіді англійського письменника і журналіста Мелколма Маггериджа (Malcolm Muggeridge) про його працю кореспондентом англійської газети «Манчестер Гардієн» (Manchester Guardian) в Москві у 1932–1933 рр. та його неавторизованої подорожі Україною під час Голодомору.

Більш повну інформацію про установи HREC і HNAT подано англійською мовою на сайтах проєктів, вказаних в примітках 30 і 31.

УКДДЦ вже багато зробив і продовжує робити для розповсюдження знання про трагічну долю України і українців у ХХ столітті, зокрема під час сталінського Голодомору і Другої світової війни. УКДДЦ зібрав і буде далі збирати свідчення про ці події, як-от документи, та відео-/аудиозаписи до історії українців Канади, ширшої української діаспори і України. Цей матеріал буде безцінним джерелом інформації про українців у світі, а особливо про українців Канади. Зацікавлених допомогти в цій праці, зокрема осіб з-поза Торонта і околиць, просимо зголоситися до канцелярії УКДДЦ: office@ucrdc.org, тел.: 416-966-1819.

²⁷ ISBN 978-0-9696301-1-1. Англomовний додаток до фільму «Between Hitler and Stalin: Ukraine in World War II, the Untold Story», виданий УКДДЦ у 2003 р.

²⁸ Книжка складається з текстів 21 інтерв'ю з українськими жінками, що пережили лихоліття ХХ століття. В книжці включені резюме англійською мовою. <http://ucrdc.org/Publications.html>, де подані ціни видань УКДДЦ.

²⁹ Іван Паскевич є автором ряду фільмів англійською мовою з українською тематикою. https://en.wikipedia.org/wiki/John_Paskievich.

³⁰ <http://holodomor.ca/about-us/>.

³¹ <https://www.holodomortour.ca/>.

Богдан Горіх
(Магістр політології, Едмонтон)

НАГОРОДА ГЕТЬМАНА 2016: ДО 125-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ДО КАНАДИ

КОНГРЕС УКРАЇНЦІВ КАНАДИ – ПРОВІНЦІЙНА РАДА АЛЬБЕРТИ

Історія українських поселенців у Альберті та Канаді сягнула своєї 125 річниці у 2016–2017 роках. Це віха, яку відзначають усі, в чийх жилах тече українська кров: від нащадків перших переселенців з України у далекому минулому, до тих, хто емігрував до Канади з сучасної України. Об'єднаний почуттям глибокого обов'язку перед своїми громадами, Конгрес Українців Канади – Провінційна Рада Альберти (КУК–ПРА) присвятили свій основний захід цій нагоді: врученню Нагороди Гетьмана 2016.

Вручення Нагороди Гетьмана проводять щороку як відзнаку виняткового волонтерства та лідерства окремих особистостей, котрі служать українській громаді Альберти, Канади в цілому та поза її межами, надихаючи нових лідерів на нові досягнення. З нагоди 125-ї річниці поселення українців в Канаді, КУК–ПРА зосередилися на окремих особистостях та організаціях, котрі як першопрохідці, піонери та лідери мали та мають особливий, визначний та позитивний вплив на життя нашої громади в провінції Альберта.

Нагорода Гетьмана 2016 призначена для тих, хто вирізняється особистими досягненнями, а також для тих, чий волонтерські та професійні зусилля позитивно сприяли адаптації українців до життя в Альберті упродовж періоду становлення нашої 125-літньої історії. Ця ювілейна нагорода є прагненням відзначити тих, хто заклав підґрунтя успіхові українців як ключового народу та важливого складника Канади та Альберти.

Для нагородження було встановлено сім номінаційних категорій:

1. Лідери в імміграції – спадкові поселенці;
2. Віра, Надія та Благодійність;
3. Підприємництво заради успіху;
4. Піднесення та зміцнення громади;
5. Лідерство у сфері культури;
6. Зміцнення шляхом освіти;
7. Збереження нашої історії.

Кожна категорія включала перелік критеріїв, при цьому найважливішим було бажання відзначити тих, хто був першим у своїй визначальній ініціативі, тих, хто окреслював потреби, і тих, хто брав на себе труд підняти цілину і

рухатися у нових напрямках. Ці зусилля повинні були бути спрямованими на утвердження видатного та/або тривалого, позитивного впливу на життя української громади в діаспорі.

Організаційний комітет КУК–ПРА оголосив конкурс на номінації від громади. Також комітет провів широкі дослідження з нашої Історії. Задля об'єктивності, комітет спирався на документи та дослідження як докази, оскільки живих очевидців вже не стає. Було проаналізовано історії десятків організацій та архіви окремих осіб для визначення остаточного списку тих, хто справді заслуговує на нагороду. Щира подяка історикові, Радомирові Білашу, за вагомий внесок у цій дослідницькій роботі.

Маючи надзвичайно велику кількість організацій як претендентів на нагороду, однією з проблем було не зайти надто далеко з номінаціями. Є і завжди було дуже багато організацій та нових ініціатив, які впливали на нашу громаду упродовж нашого 125-літнього перебування в Канаді. Питання остаточного вибору постало складним. Наприклад, у номінації в сфері освіти, вирішили відзначити Інститут Михайла Грушевського (пізніше названий Інститутом Св. Івана (St. John's Institute)). Цей інститут був заснований 1918 року як ініціатива української післяшкільної освіти. А програмі української мови Альбертського університету, яка розпочала свою роботу у 1959, у номінуванні було відмовлено. Непросте рішення, з огляду на значний внесок обох. Але, зрештою, список номінантів був об'єднаний, і відбірковий комітет лідерів громади затвердив остаточний список тих, кого слід особливо відзначити.

Отже, в суботу, 22 жовтня 2016 року в Залі Католицького храму Святого Василія відбувся заключний бенкет. Ця подія повернула нас до традицій минулого, завдяки копіткій роботі організаційного комітету та волонтерів. Столи було розставлено як у давнину, довгими рядами як на початку 1900-х років. На них стояли підсвічники наповнені зерном, а скатертини були підрублені рядниною. На додачу, страви були приготовлені відомим шеф-кухаром Едмонтону Бредом Лазаренко з родиною, самі є нащадками українського діда, який одним із ранніх емігрантів до Канади. Їхні домашні ковбаси та запечене поросся додали піонерського духу до головного меню.

Під урочистий бій на бубнах та звуки сурм всі переможці, організації та окремі особи, були представлені громаді.

Лідери в імміграції – Спадкові поселенці:	Віра, Надія та Благодійність:
• Іван Пилипів	• Українська Православна Церква Святих Петра та Павла, Сучава, Альберта
• Василь Еленяк	• Свято-Преображенська Русько-Православна Церква та Українська Католицька Церква Успіння Пресвятої Діви Марії (Стар, Альберта)
• Антон Паїш	• Братство Українських Католиків
• Никола Тичковський	• Українська Ліга Самостійників
	• Орден Святого Василія Великого

Підприємництво заради успіху:
• Канадійський Руський Народний Союз
• Магазины та торгівля: Кооперативний магазин, Магазин Федуна, Руська Народна Торговля, та Спілка торговців Альберти
• Журнали: «Нова Громада», «Канадієць», «Вісті»
• «Українські Вісті»
• «Новий Шлях»
• Українська Книгарня
Лідерство у сфері культури:
• Товариство «Боян»
• Українська виїзна група постановки танцю Василя Артеменка та Товариство Самобравованія
• Хор «Дніпро»
• Хор «Верховина»
• Рада українського мистецтва Альберти
• Асоціація українського танцю Альберти
Зміцнення шляхом освіти:
• Читальна асоціація Тараса Шевченка та Читальня
• Товариство просвіти
• Український Інститут Михайла Грушевського (Інститут Св. Івана) / Бурса Інститут ім. Тараса Шевченка (Вегревіль)
• Асоціація українських батьків-білінгвів

• Сестри–Служниці Непорочної Марії
Піднесення та зміцнення громади:
• Михайло Говда та Петро Сварич
• Народні Доми, Читальні Просвіти
• Українські молодіжні та студентські організації: Боян, Студентське товариство ім. М. Шашкевича, Пласт, СУМК, Молода Україна, УКЮ, СУМ, Добра воля та Український студентський клуб, Студентське товариство ім. Адама Коцко
• Народна Рада
• Жіночі організації: Ліга Українських Католицьких Жінок Канади, Союз Українок Канади, Ліга українських канадських жінок та Організація Українок Канади.
• Українське Національне Об'єднання (УНО)
• Ліга українських канадців (ЛУК)
Збереження нашої історії:
• Український музей Канади – Едмонтон та Калгарі
• Українська бібліотека: Українська православна парафія Святого Володимира (Калгарі)
• Український Канадський архів та музей Канади
• Музей Ліги українських католицьких жінок Канади
• Музей Шандро – Віллінгдон, Альберта
• Село української культурної спадщини
• Музей Отців Василянів
• Канадський Інститут Українських Студій
• Асоціація українських піонерів Альберти

Переможцям Гетьманської Нагороди були вручені почесні грамоти, прикрашені мистецьким твором художниці Лариси Цимбалюк–Челядин.

Відзначені установи представляють різні хвилі української еміграції до Канади, а їхнє розмаїття відображає часові зміни, потреби, інтереси та реалії життя українців у цій країні. Важливість їхнього вагомого впливу відображено тим фактом, що серед нагороджених були представники або їхні нащадки, вихідці з таких славетних родин як Пилипів, Еленяк, Паїш та Тичковський.

Серед присутніх була велика кількість високоповажних гостей. Нашу громаду вірян представляли Його Святість Єпископ Іларіон (Рудник) – Українська Православна Церква Канади, Його Святість Єпископ Давид Мотюк – Українська Католицька Епархія Едмонтону, Сестра Долерата Шалаган – Сестри Служительки Непорочної Марії, та Отець Потєпа – Українська Православна Церква Канади.

Серед присутніх були також високоповажний Андрій Шевченко – Посол України в Канаді¹, почесний гість Джейсон Кенні – Колишній федеральний Міністр Громадянства, Імміграції та Мультикультуралізму²; почесний гість Ед Стельмах – Колишній Прем'єр Альберти³; та почесний гість Дерон Білоус – Міністр Економічного Розвитку та Торгівлі, Заступник Голови Уряду (Народно-Демократична партія). Присутні також були декілька федеральних членів

¹ У супроводі його дружини Ганни Гомонай.

² Міністр Кенні одержав цього вечора нагороду з рук Посла Шевченка як відзнаку ролі Кенні, яку він відіграв при наданні Канадою допомоги Україні з початку війни на Донбасі.

³ І дружина Марія Стельмах – Українське Католицьке Братство.

парламенту (MPs)⁴ та члени Правничої Асамблеї провінції (MLAs)⁵. Серед них багато мають українське походження, що підкреслює наші досягнення з часів перших поселенців.

Тут також були очільники нашої громади, такі як Андрея Копилець, Віцепрезидент - Конгресу Українців Канади; Олесь Луців-Андрійович – Президент Конгресу Українців Канади – Провінційна Рада Альберти; Оріся Бойчук – Президент Конгресу Українців Канади – Едмонтон; і Галина Липські - Уилсон – Президент Конгресу Українців Канади – Калгарі. Ведучим бенкету був Богдан Горіх. Культурну програму проводили Діяна Байдала та Ник Федорі, обоє танцюристи колективу «Вітер», які вітали гостей та присутніх. Аліція Слюсарчук грала на цимбалах, а музичний гурт «Забава у Колі» забезпечила справжню забаву та гучні танці після бенкету.

Commemorating 125 Years of Ukrainian Immigration to Alberta, Canada
Вшанування 125-ліття української еміграції в Альберті, Канада
1891 - 2016

Всі переможці нагороди Гетьмана, особи та організації, одержали репродукцію картини «Урожайний захід сонця» художниці з Едмонтону Лариси Елюк Матчак.

На завершення слід сказати, що серед найбільших труднощів була неможливість відзначити всіх, хто заслуговує на нагороду. Здебільшого, ці труднощі були викликані відсутністю відповідної інформації, а також тим, що багато подробиць діяльності організацій та окремих людей вже втрачено з часом. А йдеться про людей та організації, які мали вагомий вплив на історію українців у Альберті. А ще траплялося так, що всю інформацію, що зібрав комітет, він не мав змоги належним чином опрацювати для визначення впливу кожної групи на зміцнення та розвиток української громади.

⁴ Керрі Діот, Член Парламенту – Едмонтон Грісбах (Консервативна партія); Майкл Купер, Член Парламенту, Сейнт Альберт – Едмонтон (Консервативна партія).

⁵ Ніколь Гьорінг, MLA – Едмонтон – Кастрл Даунс (Народно-Демократична партія); Джессіка Литтлвуд, MLA- Форт Саскачеван – Вегревіль (NDP); Хезер Світ, MLA-Едмонтон – Маннінг (Народно-Демократична партія); Натан Купер, MLA – Олдс – Дідсбурі – Трі Гілс (Вайлдроуз); Марк Смит, MLA – Девон – Дрейтон Вали (Вайлдроуз).

З іншої сторони, були історії та організації справді вражаючі, наприклад Канадський Руський Народний Союз⁶. Він був заснований у 1907 році групою українських гірників з Банкхеду, Альберта (зараз на території Національного парку Банфф), яким керував Я. Д. Кравець. Робота шахтаря була небезпечною. Часто траплялися нещасні випадки. Тому українці організували свою власну страхову лігу, Канадський Руський Народний Союз, для матеріального та морального захисту робітників, які страждали від постійної небезпеки та катастроф у своєму житті. І кожен може відвідати порослі лісом шахти та місця поселень, зробивши невеличкий похід в Національному парку Банфф⁷.

Зауважимо ще один чинник, який брав до уваги комітет, відбираючи номінантів: не зверталось уваги на політичні чи ідеологічні розбіжності, такі як погляди емігрантів щодо соціалістичних рухів. Озираючись назад, справді виглядає найвним з боку деяких поселенців охопити глобальні соціалістичні рухи, підтримувані з СРСР. Але, розглядаючи суто з позиції тих часів, коли поселенцям треба було відповідати на виклики з адаптації до життя в Канаді, все це є цілком зрозумілим. І які б помилки їм не приписували, вони також відіграли значну роль у розвитку української громади в Канаді.

Підсумок

Цією унікальною та ювілейною Гетьманською Відзнакою КУК-ПРА вітає всіх українських емігрантів, їхніх нащадків та організації, які вони заснували та розвинули. Всі відіграли визначну роль упродовж 125 років нашого успіху в Альберті та Канаді. З нетерпінням чекаємо на нові ініціативи, успіхи, досягнення та здобутки в майбутньому.

Примітка: Особлива подяка всім членам організаційного комітету: Олесі Луців-Андрійович (президенту КУК-ПРА з 2014 року до сьогодні), Славці Шуляхевич, Ларисі Гайдюк, Радомирові Білашу (історик Кук), Деборі Стаюк, та Богданові Горіху (головному ведучому бенкету).

Богдан Горіх, політолог та історик за фахом, магістр політології зі спеціалізацією Міжнародні відносини, досліджував питання Північної та Південної Кореї. На даний момент працює Радником з питань фінансування та грантів у відділенні Муніципалітетних справ, Уряду Альберти. Працював спеціалістом з міжнародної освіти в уряді, а також науковим співробітником Українського Дослідницького центру університету Макювен, координатором програм при Канадському інституті українських студій Альбертського університету і радником з громадських справ у Канадському посольстві в Україні, Києві. Богдан був і є активним членом багатьох громадських організацій та ініціатив).

⁶ Марунчак Михайло. Історія українців Канади. – Вінніпег: Українська академія мистецтв та науки, 1991. – Т. 1. – С. 194.

⁷ Для тих, хто хоче відвідати колишнє містечко гірників, погуляйте стежкою «Каскад ставків до Банкхеду», що починається з озера Мінневанка Сценік Драйв у Національному парку Банфф.

Орися Олійник, Маркіян Лазурко і Славка Шулякевич
(Пластові сеньйори, Едмонтон)

ПЛАСТ У СКЕЛЯСТИХ ГОРАХ АЛЬБЕРТИ

Частина 1: ДЕЩО ПРО ТАБОРИ, МАНДРІВКИ ТА ЗУСТРІЧІ В СКЕЛЯСТИХ ГОРАХ

(Орися Олійник)

Починаючи з 1948 року, Пласт – «організація української молоді для патріотичного всебічного виховання», Станиця Едмонтон – веде постійну працю з молоддю у вигляді регулярних занять упродовж року. Втім, найважливішою частиною цього самовиховання в Пласті є табори, мандрівки, та зустрічі. Табір влітку – це кульмінація річних занять. Тут є нагода практично застосовувати та засвоїти все те, про що йшлося на гутірках та інших заняттях під час року. А також, приготувавшись до табору чи мандрівки, пластуни вивчають та засвоюють багато інших потрібних знань.

Як пише співзасновник Пласту др. Олександр Тисовський (ДРОТ) у посібнику для українського пластового юнацтва «Життя в Пласті» (2-ге доповнене видання, 1962 р.):

«Довше перебування серед природи стало невід’ємною частиною пластового самовиховання. В українському Пласті має воно вже свою довголітню традицію. Можна сміливо сказати, що без цього безпосереднього зв’язку з природою, без фізичної і духовної наснаги, без цих нагод і пригод, серед яких росте наш пластовий досвід і самопевність, немає справжнього Пласту.

У таборах маємо нагоду не тільки набувати різних пластових умілостей, але й проводити життєрадісно й безжурно час серед краси природи і черпати від неї силу для тіла й духа. У них скріпляється духовий зв’язок нашої пластової спільноти, у дружньому середовищі виробляємо почуття дисципліни, правопорядку і співвідповідальності за долю своїх друзів...»

Отож, влітку 1950 року в Едмонтоні відбувся перший дводенний табір з нагоди Свята Весни. Участь у події взяла ціла Станиця. Комендантом табору був пл. сен. Ярослав Іванусів. Табір відбувся на Форест Гайтс (Едмонтон). Цікаво відзначити, що теперішня пластова домівка міститься саме в цьому районі! Того ж самого року також відбулися табори «Перша Зірка» у Карвелі (для новачків), «Соняшний Промінь» (для юначок), «Зелений Клин» (для юнаків) та старшо-пластунський табір «Дружба».

Від того часу по сьогоднішній день щороку організуються декілька таборів. Щоправда, табори бувають різноманітними за статтю учасників, за укладом, за характером тощо. За способом таборування табори можуть бути постійними або мандрівними. Та навіть у постійному таборі мандрівка є неодмінним засобом виховання. Також слід зазначити, що з різних нагод відбуваються для урядів юнацтва табори чи зустрічі спільні з іншими станицями або й з іншими країнами. Це дає надзвичайну нагоду познайомитися та поспілкуватися з ширшим колом пластунів. Як правило, мандрівки тісно пов’язані з зустрічами.

Вже у 1954 році пластуни Едмонтону поїхали поїздом до Вінніпегу на першу зустріч. Ця Ювілейна Зустріч була присвячена 40-літтю УСС і проходила під гаслом: «А ми тую стрілецьку славу збережемо». У 1961 році пластуни були знову у Вінніпезі, де взяли участь в урочистому відкритті пам’ятника Тарасові Шевченку біля будинку Законодавчої влади Манітоби та у фестивалі «Українська Молодь Шевченкові», а опісля поїхали до оселі у Кемп Мортоні на Ювілейну Пластову Зустріч «Шляхами 50-річчя Пласту».

Тут у Едмонтоні нам пощастило через відносну близькість до Скелястих Гір. Якщо ми говоримо, що пластуни люблять мандрувати на природі, то це тим більше є правдою про їхні мандри у горах. Гори наповнені притаманними їм чарами, які приваблюють усіх. Ось що ми співаємо в пластових мандрівних піснях:

«У мандри, у мандри ходім, юні друзі, зі співом веселим, бадьорим, до гір, що синіють на обрієкрузі, в широкі, розлогі простори... і «...Ходім, побратими! Шуміть нам, смереки! Освічуй нам путь, ясновозий» або «Гей, підемо, пластуни-молодці, на високу гору і знайдемо в лісі при потоці місце для табору» чи «Гей, там у горах високих вітер свobodно гуляє, в темних проваллях глибоких з шумом ялиці хиляє...», а також «...Сиділа б при ватрі кожен вечір, при мові-розмові молодечій, гляділа б досхоchu, як зірки мигочуть кожен вечір» та нарешті «Сірили у сумерку півночі шатра, застиг мов у чорному безрусі ліс, лиш ясним промінням іскрилася ватра і сипала зорям привіт» (Пісні з книжечки «В Дорогу! Пластовий Співаник», Авґсбург, 1949 р.).

Чомусь так воно є, що в горах усе перебільшене та більш драматичне: смереки та потоки шумлять значно голосніше, зірок стільки, що не порахуєш, а багаття іскриться більш променисто. Красиві гірські докільця сприяють успішному здійсненню завдань, які стоять перед учасниками.

Перша пластова одиниця Едмонтону таборувала у Скелястих Горах у 1961 році. Це був гурток старших пластунок «Цвіт папороті» (колишні юначки гуртка «Волошки»). Вони мандрували в околиці озера Морейн (Lake Moraine) у Національному парку Банф під проводом альпініста Ярослава Росляка, а таборували біля потоку Морейн. До сьогодні пам’ятаю, як спів наш лунав горами та давав нам наснагу до подальшої мандрівки, а вечором заспокоював нас перед відпочинком! Наступного літа подібний табір було проведено біля озера О’Гара у Національному парку Його.

Вже у 1963 році відбувся набагато більший табір у Національному парку Джаспер. Участь у цьому таборі брали західні станиці: Едмонтон, Саскатун, Вінніпег та група з МУН із Сейнт Пол (Міннесота, США). Спершу відбулася зустріч на пластовій оселі в Сіба Біч, а відтак – табір у парку Джаспер (Snaring River). Участь у цих заходах взяло 140 осіб, включно з провідниками. Комендантами таборів були ст. пл. Дарія Даревич та ст. пл. Богдан Олійник.

Рік по тому (1964 р.) Едмонтонський Пласт провів юнацький вишкільний табір «Хомолюнґма» у парку Банф. Під командою ст. пл. Юрія Даревича учасники таборували в околиці озера Морейн у Ларч Велі (Larch Valley) біля полудневого підніжжя гори Темпл (Mount Temple), верхівку якої було подолано деякими учасниками табору.

Треба згадати, що у 1966 році відбулася МПЗ (Міжкраєва пластова зустріч). Зголосилося 415 учасників з Канади та з США. Спершу учасники взяли участь у святкуванні 75-ліття поселення українців у Канаді у Національному парку «Елк Айленд», а звідти учасники поїхали до парку Джаспер (Snaring River) на Зустріч «Дивись, на тебе ждуть верхи». Після цієї зустрічі вони кількома групами роз'їхалися по парку, де відбулися окремі табори. Наприкінці всі повернулися на місце загальної Зустрічі на велику ватру та закриття.

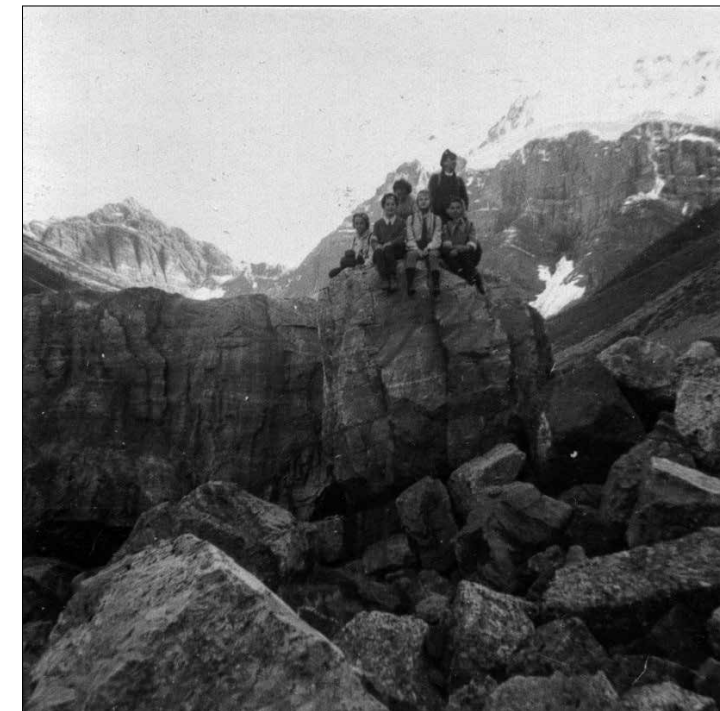
Також пізніше відбулося кілька менших таборів: гірський мандрівний табір «Скелясті мрії» для юначок та «Мокрі скелі» для юнаків у парку Джаспер біля Фраят Крік (Fryatt Creek) (1968 р.) і гірський вишкільний табір для юнацтва Едмонтону і Вінніпегу у парку Банф поряд з Парадайз Крік (Paradise Creek) на північному підніжжі гори Темпл: «У Підніжжі святині» для юначок та «Гірська голота» для юнаків (1971 р.). Учасники завжди згадуватимуть перший табір через чорних ведмедів, які відвідували їх вдень, і ведмедя грізлі, який одної ночі напав на інтендантське шатро. Другий табір став незабутнім через незрівнянні прогулянки до Сходів Велетня (Giant Steps), до снігу та льодовиків в тій околиці.

У 1972 та 1973 роках табори відбулися вже не в національних парках, але на східному схилі гір біля Кутней Плейнз (Kootenay Plains). Ці терени з давніх часів мають особливе значення для індіанців племені Стоуні (Stoney). Тут вони щороку проводили ритуали «Танцю сонця» (Sun Dance). Юначки табору «Шумлять верхи» та юнаки табору «Гірські чорти» (1973 р.), мабуть, все пам'ятимуть постійні звуки барабану, вдень і вночі, а особливо – під час нічної тривоги: темна ніч, звуки «бум, бум, бум, бум ...», а тут, раптом, свисток, і треба якнайшвидше збиратися до купи!

Окремо слід згадати велику зустріч 1978 року. Зацікавлення таборуванням у горах було надзвичайне: понад 1,400 пластунів та гостей взяло у ній участь. Приїхали вони з Австралії, Аргентини, Великої Британії, Німеччини, США, Франції, Швейцарії та, звичайно ж, з Канади. Зустріч відбулася у Селі спадщини української культури, а потім всі роз'їхалися групами у різні місця до національних парків Банф, Джаспер та Кутней (Британська Колумбія). Табори прихильників, прихильниць та УСП відбувалися на індіанській резервації племені Стоуні коло Морлі (Morley). Наприкінці програми саме сюди учасники з'їхалися з усіх таборів на святочне закриття.

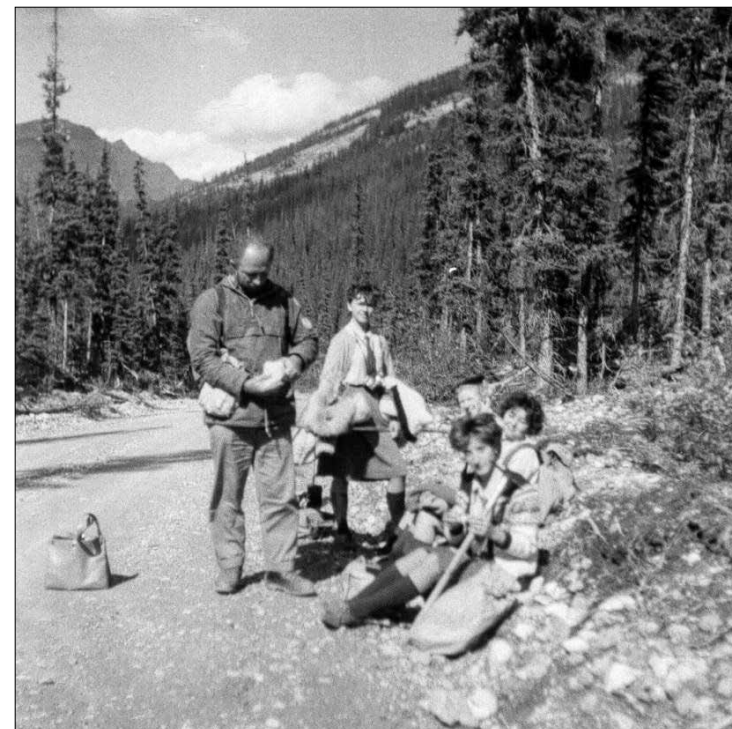
Пластова Станція Едмонтон, перше Свято Весни, Форест Гайтс, 1950

Гурток старших пластунок «Цвіт Папороті» у Лейк Морейн, Банф Парк, 1961

Гурток «Цвіт Папороті» у Ларч Велі, Банф Парк, 1961

*Гурток «Цвіт Папороті» в дорозі до Лейк Огара, Його Парк, 1962
провідник альпініст Ярослав Росляк*

Юнацькі та старіопластунські Курені перед початком дефіляди, Вінніпег, 1961

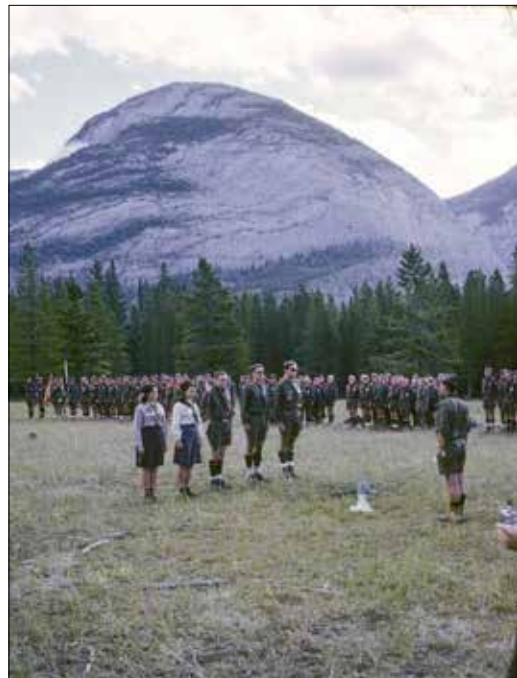
Прогулянка долиною, Джаспер Парк, 1963

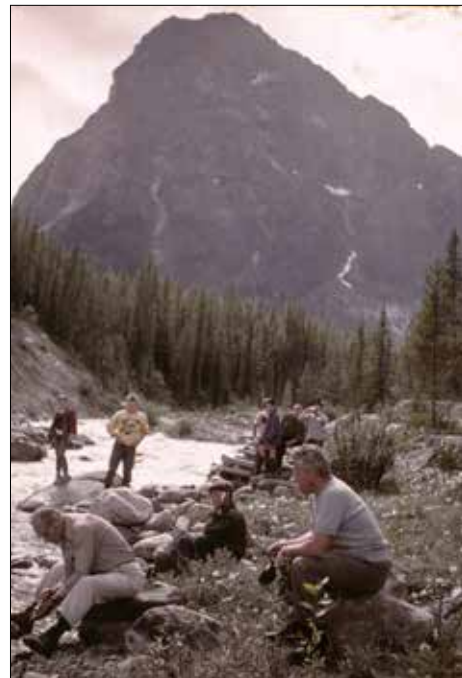
На вершині Мороу Пік, Джаспер Парк, 1963

Коло підніжжя гори Темпл, Парадайз Велі, Банф Парк, 1971

*«До звіту глянь!», Міжкрайова
Пластова Зустріч, Джаспер Парк, 1966*

*Відпочинок біля Фраят Крік,
юнацький табір, Джаспер Парк, 1968*

Юначки мандрують каменистим шляхом, Парадайз Валі, 1971

«Нарешті ми дійшли до снігу!», Парадайз Валі, 1971

*Сніданок у пластовому таборі, Джаспер Парк, 1963.
Другий справа: ст. пл. Богдан Олійник, комендант табору юнаків*

Учасники Міжкраєвої Пластової Зустрічі 1978 р. на Українському Селі Спадщини

Підняття прапорів на Міжкраєвій пластовій зустрічі, Джаспер Парк, 1966

Юнаки обідають під час Міжкраєвої пластової зустрічі, Джаспер Парк, 1966

Обід на каменях, Парадайз Велі, 1971. Провідник пл. сен. Ярослав Іванусів ЛЧ

Мандрівка снігами та льодовиками, Парадайз Велі, 1971

*Табір юнацьких кошів Едмонтону, Кутеней Плейнз, 1973.
Зліва: пл. сен. Ярослав Іванусів ЛЧ, пл. сен. Марійка Татчин
та пл. сен. Віра Кунда, комендантка юначок.
Справа: пл. сен. Богдан Олійник, комендант юнаків, та ст. пл. Іван Гарах*

Кінцева святочна ватра, Кутеней Плейнз, 1973

Дефіляда на Українському Селі, МПЗ, 1978

Спортовий день в Українському селі, Міжкраєва пластова зустріч, 1978

Кінчальна ватра, завтра їдемо в гори! МПЗ, 1978

Ще варто згадати про великий крайовий табір 1991 року. Едмонтонська станиця знову відповідала за його підготовку. Того року знову вшановували поселення українців у Канаді – цього разу вже 100-ліття події. Знову на початок відбулася Зустріч на Селі спадщини, а потім 180 учасників з дев'яти станиць Канади поїхали таборувати до Скелястих гір в околицях Банфу.

Тут згадано далеко не всі табори та мандрівки. Про інші, а також ширші описи вже згаданих подій можна прочитати у деяких одноднівках Пласту в Едмонтоні.

Пластова станиця Едмонтону стоїть на порозі 70-ліття. До цього часу чимало кадрів пластунів перейшли усі етапи пластування. Маю сподівання та надію, що наступне десятиліття принесе багато можливостей та нагод, щоб успішно організувати багато різних таборів, зустрічей та мандрівок, і таким способом заповнити доповнення кадрів виховників та провідників на будучність.

ЧАСТИНА 2: КРАЙОВА ЗУСТРІЧ УПЮ В КАНАДІ «СКЕЛЯСТІ ШЛЯХИ, МИНУЛІ СТЕЖКИ»

(Маркіян Лазурко і Славка Шулякевич)

У 2016 році вся українська громада Канади відзначала 125-ліття поселення українців у цій країні, бо 1891 року з прикарпатського Небилова приїхали сюди, до Альберти, Василь Єлиняк та Іван Пилипів і оселилися в околиці Edna Star. За ними до вибуху Першої світової війни приїхали тисячі українців з Галичини й Буковини, що освоїли вільні землі Альберти, Саскачевану й Манітоби і дали почин українській діаспорі (одній із найбільших у світі).

Отже, тому Крайова пластова зустріч УПЮ пройшла в самому серці першого поселення української імміграції, на північному сході Альберти в Канаді у містечку Мондер (Mundare). Організаційний комітет під проводом пл. сен. Маркіяна Лазурка з Едмонтонської Станиці відповідав за планування, організацію та проведення зустрічі і таборів.

З'їхалося 168 юнаків та юначок зі станиць Вінніпег, Едмонтон, Калгарі, Монреаль, Оттава й Торонто та дев'ять учасників зі США. До того ж, ще понад 50 старших пластунів та пластунів-сеньйорів з Канади зголосились до булави, на гурткових, прогулькових та інтендантів. Гасло Зустрічі «Скелясті шляхи, минулі стежки» гідно відповідало не лише програмі, але й духові нашої пластової постанови і характеру наших предків та українських піонерів.

Від 6 до 8 серпня пластуни таборували в Українському Парку в Мондері. Протягом трьох днів перебування їм показали життя перших поселенців. Одним з головних завдань Зустрічі було те, щоб її учасники відчули, яким було життя українських іммігрантів у Канаді, й здобули відзнаку «Історик української імміграції». Юнацтво відвідувало музеї, брало участь в іграх та групових дискусіях, які допомогли їм виконати вимоги щодо здобуття відзнаки протягом перших трьох днів події.

Головні цілі Зустрічі були такі:

1. зустрітися з іншими пластунами;
2. сприяти розвитку української мови, культури та історії;
3. розвивати співпрацю в гурті в рамках скавтських традицій та навичок;
4. сприяти розумінню учасниками інших людей;
5. здобути різні вмілості, зокрема «Історик української імміграції»;
6. краще зрозуміти труднощі і досягнення наших перших українських іммігрантів за допомогою відвідин різних українських музеїв під відкритим небом та історичних пам'яток у провінції Альберта

Шостого серпня Пластова Зустріч почалася розтаборюванням і розпакуванням. Після прибуття з леговища юнацтво проходило через процес реєстрації (так, як і наші перші іммігранти). Всі вони отримали точну копію справжнього паспорта 1891 року з вписаними іменами (протягом цілої Зустрічі кожен учасник отримав три печатки). Подаємо зразок паспорта.

Кожний підтабір назвався так, як і старі канадські колонії:

- Стар (Star) – прихильниці
- Бетлфорд (Battleford) – прихильники
- Давфин (Dauphin) – учасниці
- Шоул Лейк (Shoal Lake) – учасники
- Принс Альберт (Prince Albert) – розвідувачки
- Фиш Крік (Fish Creek) – розвідувачі
- Йорктон (Yorkton) – скоби і вірлиці

Були також орієнтаційні сесії й екскурсії. Пластуни взяли участь у екскурсіях до Мондери, Грота, і музею Мондер – місьць, де представлено нашу українську канадську історію.

Під час офіційного відкриття Зустрічі (субота 19:00 год.) у святочному наказі було порівняно пластові цінності з цінностями піонерів-першопоселенців:

«Уявіть собі: спакувати свій мізерний виряд, залишити свій дім та виїхати в незнану країну далеко за океан, опинитись серед диких прерій та братися до мозольної праці, щоби 'видовбати' нове життя для себе та родини.

Уявіть собі життя, що переходило від однієї проби вмілості до другої, коли успішне довершення було нагороджуване новим днем, який приносив нові, ще складніші вимоги.

Уявіть собі, коли жити обов'язком 'любити Бога та Україну' вимагало спільної праці та особистої пожертви, щоби збудувати церкви та осередки і запровадити програми, які плекали нашу молитву, мову, історію та культуру. Хоч переселенці фізично залишили свою рідну землю, вони серцем залишилися українцями. Тому будували в прибраній країні свою 'малу Україну' та завжди жили надією кращої долі не лише для себе, а й для Української держави. Та кожна особа, незважаючи на те, в котрій хвилі імміграції, від

першої в 1891 до теперішньої, мала основну прикмету – залишити кращу спадщину для майбутнього покоління.

Тому ми тут на Зустрічі – свідомі українці, що належать до Пластової організації, що плакає ті самі цінності та вартості, що кріпили наших піонерів. Цінності та вартості, які провадять наше життя тепер і спонукають нас чинити добрі діла на користь майбутнього покоління.

Пам'ятайте про це, коли будете ходити 'стежками минулого', беріть до серця усе, що побачите та почувте та зробіть постанову кращим залишити світ, ніж ви його знайшли. А коли підете 'скелястими шляхами', сприймайте маленькі невідгоди піонерською витривалістю та бадьорістю.»

Того ж вечора були багаття. Кожний підтабір мав свою власну ватру. Леся Петрів відвідала підтабори прихильників і учасників, а Едвард Стельмах, колишній прем'єр Альберти, відвідав табір розвідувачів. Тема їхніх розповідей була «Чому українці приїхали до Канади».

Наступного дня, в неділю, всі пластуни вирушили до Села Української Культурної Спадщини на святкування «Українського Дня». У день фестивалю юнацтво брало участь у недільних церковних Богослужіннях і в головному концерті у другій половині дня. Взяли участь також у грі «Лисячий біг», відвідуючи історичні будови та знаходивши інформацію про піонерів за допомогою карти і підказок. Завдяки цій унікальній і цікавій грі юнацтво здобуло знання і розуміння раннього життя піонерів від 1891 до 1930 рр.

Після повернення до табору ст. пл. Ксеня Путько вміло провела святочну ватру з усіма пластунами й гостями. Ватру несподівано відвідав Сергій Фоменко з гурту «Мандри» і заспівав кілька пісень. На цій ватрі кожна станиця представила скеч на тему «Історія української імміграції».

У понеділок 8 серпня учасники поїхали до музею Шандро, де брали участь у пластових та спортивних змаганнях, а також в інтелектуальних іграх. Протягом дня відбувався показ фільму «Місце під назвою Шандро». Учасники слухали розповіді пана Василя про всі історичні будівлі на території музею. Повернувшись до Мондери і пообідавши, всі учасники взяли участь у веселій забаві, під час якої мали змогу вивчати танці і музику часів піонерів та забавлялися під музику оркестрів «Забава в колі» та «Евфорія».

Вранці 9 серпня всі пластуни вирушили в гори. Таборова частина відбулася у Національному парку Джаспер (365 км на захід від Едмонтону) у трьох околицях. Програму втілили в життя виховники на чолі з такими комендантами:

- табір прихильників (42 юнаки та юначки) – пл. сен. Ігор Михальчишин (Вінніпег);
- табір учасників (70) – пл. сен. Аріядна Хоптяна (Вінніпег), заступник ст. пл. скоб Андрій Хіловський, СМ (Едмонтон);
- табір розвідувачів (59) – ст. пл. скоб Лукаш Мончак, V (Оттава), заступник ст. пл. вірл. Христинка Туренко (Торонто);
- табір скобів та вірлиць (6) – ст. пл. Роман Сторошук (Калгарі).

Під проводом пл. сен. Влодка Горбая інтенданти приготували та видали у таборах понад 700 сніданків, 700 обідів та 700 вечерь, а пл. сен. Тарас Боцюрків та ст. пл. Зоря Беланже перед табором приготували 270 сніданків, 270 обідів та 450 вечерь для 2– і 3–денних прогулянок. Знаємо, що «військо марширує на животі», тому меню було різноманітним та відповідним до цього типу табору.

Якнайкращому здійсненню таборової програми допомагала чудова природа Канадських Скелястих гір (Rocky Mountains) та, особливо, світової слави траси – Skyline Trail, Tonquin Valley і купання у Miette Hot Springs.

Прихильники мали нагоду піти на чотири одноденні прогулянки; учасники – на дві одноденні та одну дводенну; розвідувачі – на дві одноденні та одну триденну, скоби і вірлиці – на шість одноденних та одну триденну. Програма була довершена сплавленням на плотах гірськими річками (white water rafting). Пластуни здобули вмілості «Куховарення», «Перша допомога», «Мандрівництво», «Табірництво» та «Історик українського поселення».

Респонденти опитника (n=110) дуже високо оцінили цю Крайову пластову зустріч. В загальному, 61 відсоток опитуваних вважає, що це був один з найкращих таборів, а ще 32 відсотки залишилися дуже задоволеними зустріччю. Пластуни особливо згадували прогулянки, природу, друзів, булаву, їжу, сплав на плотах–дарабах, програму та ватри.

Вважаємо, що ми досягли нашої мети, а учасники наповнилися українським піонерським духом та натхненням для подальшого пластування.

*Ця стаття вперше вийшла у журналі «Пластовий шлях» ч.1 (185) 2017.

ОСВІТА

Олена Сіваченко, Алла Недашківська та Оленка Білаш
(Методичний центр української мови, Альбертський університет, Едмонтон)

МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

Ось уже понад сорок років при Канадському інституті українських студій (КІУС) Альбертського університету функціонує Методичний центр української мови (МЦУМ). Основна мета центру – сприяння розвитку україномовної освіти в Канаді та за кордоном. Центр підтримує українські двомовні програми, займається підвищенням професійного рівня вчителів української мови, розробляє навчальні та методичні матеріали для середньої і вищої школи, проводить дослідження, пов'язані з тематикою україномовної освіти і суміжних галузей, а також працює над розвитком міжнародних контактів і підтримує тісні зв'язки з українськими громадами в Канаді та поза її межами.

1970-і роки

Створенню МЦУМ посприяв збіг ряду факторів та обставин. Насамперед це було викликано введенням в дію політики мультикультуралізму. Українська громада Альберти доклала значних зусиль до того, щоб у Канаді на законодавчому рівні було закріплено державну політику, спрямовану на збереження та розвиток культурного різноманіття. Як наслідок, у 1976 р. на базі Альбертського університету було створено Канадський інститут українських студій (КІУС), який мав розвивати українсько-канадські студії сприяти проведенню досліджень на українську тематику та підтримувати викладання української мови та культури в українсько-англійських двомовних програмах. Враховуючи результати навчального експерименту занурення у франкофонне середовище, проведеного Ламбертом у 1960-х роках, в Альберті була створена інноваційна українська двомовна програма – Ukrainian Bilingual Program (UBP) англійською мовою. Пізніше ця програма стала прикладом для наслідування іншими мовними групами та поштовхом для появи плеяди талановитих професіоналів, відданих справі збереження і розвитку україномовної освіти. З метою забез-

печення навчальних потреб UBП і було створено МЦУМ, який увійшов у склад КІУС.

Концепція розвитку і функціонування МЦУМ була сформульована першим директором КІУС доктором Манолі Лупулом. Згідно з цією концепцією, допомога UBП була одним із пріоритетів діяльності центру. Спочатку ця допомога зводилася до надання вчителям української мови можливостей професійного розвитку. Згодом завдання центру розширилися – вони стали включати не лише професійний розвиток вчителів, а й обслуговування та стійкий розвиток UBП, а також створення україномовної бібліотеки. У зв'язку з цим, одним із основних завдань МЦУМ на початку своєї діяльності (1976-1980) було акумулювання якомога більше матеріалів та ресурсів, необхідних для успішного вивчення та навчання української мови. Як результат, бібліотека МЦУМ наразі вміщує близько двадцяти тисяч видань та аудіовізуальних матеріалів, які збирали зо публічних та приватних колекцій у Нью Йорку, Нью Джерсі, Торонто та Едмонтоні.

Щоб допомогти UBП з учнівським набором, доктор Оленка Білаш, перший директор центру, підготувала відео та буклет «Чому двомовна освіта?» Використовуючи ці та інші матеріали, Білаш усіяко рекламувала українську двомовну освіту посадовцям, батькам, вчителям, представникам шкільних адміністрацій під час своїх подорожей провінціями Альберта, Саскачеван та Манітоба. Також, МЦУМ організував щомісячні зустрічі консультантів місцевих шкільних рад, представників гуманітарного факультету Альбертського університету та департаменту освіти провінційного уряду, директорів та вчителів шкіл, а також представників українських суботніх шкіл. Така співпраця дозволяла не тільки швидко реагувати на виклики, які поставали перед UBП, а й сформували підґрунтя для створення у 1990-х роках Ukrainian Language Education Consortium (ULECON).

1980-ті роки

Як було зазначено раніше, основним завданням МЦУМ на початку своєї діяльності було обслуговування UBП, що виникла з метою забезпечення потреб місцевої громади в україномовній освіті. Українська громада усвідомлювала важливість існування програм як у громадських, так і державних закладах освіти для підтримки функціонування та збереження для майбутніх поколінь української мови – важливого елементу української ідентичності. До початку 1980-х UBП уже стала прототипом для двомовних програм з семи інших мов: арабської, грецької, ідиш, китайської, німецької, польської та іспанської.

Якщо у 1970-х роках акцент у діяльності центру робився на перевагах двомовної освіти над одномовною, то у 1980-х роках вся увага зосереджувалася на наукових дослідженнях у галузі методики викладання української як іноземної/другої мови та розробці навчальних матеріалів. Ксенія Турко створила перші навчальні матеріали для UBП – збірку книжок для читання. Однак, як виявилось, підхід, покладений в основу цієї збірки, не зовсім відповідав вимогам навчальних програм для читання іноземною мовою. Тому постала необхідність у

нових навчальних матеріалах. Так виникла ідея серії *Nova*. Цю серію розробила Оленка Білаш для українських двомовних програм в провінції Альберта, вона була розрахована на учнів початкових шкіл, для яких українська мова не була рідною. В основу цієї серії покладено методику «природного» вивчення мови, суть якої полягає у підсвідомому оволодінні мовними навичками в рамках комунікативної ситуації. У зв'язку з цим, класне середовище мало бути максимально наближеним до того, в якому дитина вперше вивчає рідну мову вдома. Вивчення мови в рамках цього підходу розглядали як засіб, завдяки якому учні могли б вдосконалювати свої творчі навички, розширювати світогляд і вчитися глибше пізнавати світ.

На початку 1980-х Оленка Білаш розробила матеріали *Nova* для 1-3 класів, і до кінця 1980-х тісно співпрацювала з Кесі Сосновскі над розробкою матеріалів *Nova* для 4-6 класів. Робота над цією серією триває і нині. Серія стала колосальним проектом, перш за все, щодо фінансування. Але, як пише Петришин (2008), поява матеріалів була б неможливою без фінансової підтримки з боку уряду провінції Альберти – Міністерство освіти надало кошти для початкової розробки матеріалів та їх редагування. Також допомога надійшла і від уряду провінції Манітоба, який спонсорував частину публікацій серії. Проте, основу бюджету становили кошти, перераховані Українським Професійним Бізнес-Клубом міста Едмонтон. Постійно збільшував фінансову підтримку проекту і КІУС. Додаткове фінансування надходило від Канадської Фундації Українських Студій та Українського Канадського Фонду імені Тараса Шевченка. Частина грошей надійшла від Освітньої Ради Світового Конгресу Вільних Українців, яка придбала комплекти *Nova* для українських шкіл у Польщі та Словаччині, та Спілки імені Єпископа Будки, яка закупила книжки цієї серії для українських шкіл у Бразилії і Боснії (Петришин, 2008).

У другій половині 1980-х центр очолювали доктор Андрій Горняткевич та Анна Биско. Протягом каденції доктора Горняткевича було завершено каталогізацію колекції дитячих книжок. Биско організувала пілотування серії *Nova* для 1-2 класів та деяких матеріалів *Nova* для 3 класу в публічних та католицьких школах. Також вона посприяла утворенню Alberta Parents for Ukrainian Education Society, що упродовж багатьох років підтримує україномовну освіту у провінції. Пізніше успішний досвід діяльності цієї організації був перенесений на провінцію Манітоба.

Як зазначав у своїх спогадах Манолій Лупул (n.d.), діяльність МЦУМ у 1980-х роках зуміла об'єднати зусилля не лише місцевої громади, шкільних освітян, університетських інтелектуалів, а й залучила бізнесові та політичні еліти до підтримки україномовної освіти і не тільки в Альберті – проекти МЦУМ дали змогу розвинути всеканадську та міжнародну мережу для дискусії і співпраці з питань україномовної освіти.

1990-ті роки

Розвиток міжнародних зв'язків між педагогами-україністами залишався пріоритетним напрямком роботи МЦУМ і в 1990-ті роки. Здобуття Україною

незалежності у 1991 р. уможливило налагодження тісних зв'язків між канадськими та українськими освітянами та дало змогу обмінюватися професійним досвідом у галузі викладання української мови. 1990 р. делегація Міністерства освіти України відвідала Едмонтон і, зокрема, МЦУМ з науково-дослідницьким візитом. Як згадує Петришин (2008), того ж року доктор Володимир Кульчинський з Державного університету Парани, що в Бразилії, відвідав МЦУМ у рамках тритижневого візиту для ознайомлення з навчальними матеріалами, виданими в Канаді. Очікували, що перейнятий досвід допоможе запровадити українську мову в систему державної освіти Бразилії. Через кілька місяців Оленка Білаш та Джон Соколовські разом з викладачами Державного університету Парани прочитали курс для 48 вчителів української мови в Бразилії. Представлені матеріали серії *Nova* зацікавили педагогів і пізніше були адаптовані Магдаліною Лозовою для використання в цій країні. Того ж року Наталка Макогон адаптувала матеріали *Nova* для навчання української мови в Рідній Школі Австралії (Петришин, 2008).

Після успішного впровадження серії *Nova* у навчальний процес, вчителі UBP почали наголошувати на потребі навчальних матеріалів для середніх класів – так виник задум збірки *Collage*, робота над якою активно тривала у 2000-х роках.

У 1997 р. було створено Ukrainian Language Education Consortium (ULECON), підґрунтя для якого було сформоване ще у 1970-х роках. До цієї асоціації входять представники різних відділів Альбертського університету – МЦУМ, відділу сучасних мов та культурознавства, педагогічного факультету – Міністерства освіти Альберти, Асоціації вчителів Альберти, а також представники шкільних рад. Ця організація об'єднала і продовжує об'єднувати групи освітян, спільна мета яких – участь у проектах, спрямованих на розвиток україномовної освіти.

Ще одним пріоритетним напрямком роботи МЦУМ у 1990-ті роки було активне просування ідеї інтеграції сучасних технологій в україномовну освіту. Директор центру Маруся Петришин (1990-2013) постійно наголошувала на необхідності розробки навчальних ресурсів із використання сучасних технологій для вчителів та учнів UBP. Партнерські зв'язки МЦУМ з урядом Канади та іншими канадськими та міжнародними українськими організаціями, які виникли під час роботи над серією *Nova*, продовжували розвиватися. Така співпраця дала поштовх для створення у 2000-х роках всеканадського Українського інтернет-порталу знань (Ukrainian Knowledge Internet Portal Consortium, скорочено UKiP-CA).

2000-ні роки

Входячи у нове тисячоліття, МЦУМ, під керівництвом Марусі Петришин, продовжив роботу над розробкою нових друкованих та онлайн ресурсів для середньої школи, серед яких провідне місце зайняли серія *Vud'to* для старших класів та інтернет-портал *UKiP-CA*. Ініціатором і головною рушійною силою створення інтернет-порталу став Гері Попович, директор відділу дистанційного навчання провінції Альберта. Він пропагував ідею інтернет- та електронних

ресурсів, якими могли б користуватися як вчителі, так і учні провінції Альберта. У 2004 році в приміщенні міської ради Едмонтон було офіційно відкрито «oomgoot» – освітній портал з української мови та культури, який став частиною проекту *UKiP-CA*. Ресурс «oomgoot» включав навчальні вправи, відео, аудіо та мультимедійні елементи до текстів, призначених для широкого загалу користувачів: від школярів та студентів до батьків та вчителів (Петришин, 2008).

У 2000-х роках центр продовжував тісну співпрацю з громадськими організаціями різних рівнів, мета якої була зробити вивчення іноземних мов обов'язковим у шкільній системі провінції. Оскільки в Європі почали активно розробляти міжнародні екзамени на визначення рівня володіння мовами, і такі екзамени стали доступними для учнів канадських шкіл із французької та іспанської мов, МЦУМ ініціював пілотний проект з Львівським національним університетом ім. Івана Франка. Цей проект передбачав надання можливості учням UBR скласти сертифікаційний екзамен з української мови. У 2006 р. Данута Мазурик, старший викладач української мови на підготовчому факультеті для іноземних студентів Львівського університету, приїхала до Альберти у рамках цього проекту. Вона провела пілотний екзамен для учнів 11-их і 12-их класів і підготувала звіт про результати екзамену. Екзамен був складений з урахуванням «Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти» та за стандартами якості програм у провінції Альберта. За результатами екзамену у більшості учнів рівень володіння мовою перевищував рівень B1 – це дозволяло цим учням навчатися в українських університетах нарівні з носіями мови. Таким чином, учні в Канаді вперше мали змогу офіційно перевірити свій рівень володіння українською мовою, а результати засвідчили ефективність української двомовної програми (Петришин, 2008).

Сьогодення

У попередніх роках діяльність МЦУМ зосереджувалася, в основному, на розвитку української мови на рівні середньої школи. Ресурси для викладання української як іноземної/ другої мови у вищій школі розробляли лише окремі викладачі Альбертського університету: Андрій Горняткевич, Наталія Пилипюк, Олег Ільницький та Алла Недашківська.

З початком каденції нового директора – доктора Алли Недашківської та старшого радника центру – доктора Оленки Білаш (2013-2019) – окрім продовження роботи над розвитком україномовної освіти у середній школі, в центрі уваги МЦУМ стало викладання української мови у вищій школі. Було проведено низку наукових досліджень серед студентів, результати яких вказували на потреби студентів у нових навчальних матеріалах із залученням новітніх технологій. З метою забезпечення цих потреб робоча група, очолювана доктором Недашківською, розпочала створення відкритого освітнього ресурсу *ПодорожіUA*. Цей ресурс призначений для тих, хто хоче вивчити українську мову як іноземну «з нуля». В основу ресурсу покладено змішану модель навчання, де заняття у класі комбінуються з індивідуальними заняттями онлайн.

Така модель надає можливість студентам контролювати свій навчальний процес, адже заняття онлайн дозволяють вивчати мову будь-де і у будь-який час. За результатами пілотування, яке відбувалося у чотирьох університетах Канади, США та України, *ПодорожіUA* є ефективним засобом вивчення української мови як іноземної для дорослих. Проект перебуває на завершальному етапі і готується до опублікування. Знаково, що цей проект послугував прикладом для наслідування викладачами інших іноземних мов в Альбертському університеті. Наразі, враховуючи позитивні результати впровадження онлайн ресурсу *ПодорожіUA* в освітній процес, викладачі працюють над створенням аналогічних ресурсів для викладання французької, іспанської та німецької мов.

Загалом, діяльність МЦУМ на сучасному етапі охоплює кілька напрямків: це і підтримка українських двомовних програм, і підвищення професійного рівня вчителів української мови, і робота над розробкою навчально-методичних матеріалів для навчання української мови як іноземної у середній і вищій школі. Центр проводить наукові дослідження у галузі україномовної освіти та суміжних дисциплін, результати яких представляють на міжнародних наукових конференціях та публікують у наукових журналах. Також центр активно підтримує і постійно розширює зв'язки з українськими громадами в Канаді та поза її межами. Таким чином, МЦУМ, як і багато років тому, продовжує докладати максимум зусиль на підтримку і розвиток україномовної освіти в Канаді та за кордоном.

Список використаної літератури

Lupul, Manoli. «Ukrainian bilingual education». *Memoirs* (Unpublished book), part 3, chapter IV, n.d., 45-71.

Nedashkivska, Alla, and Olenka Bilash. «Ukrainian language education network: A case of engaged scholarship». *Building Engaged Scholarship in Canada*, vol. 1, no.1, spring 2015, 107-131.

Петришин, Маруся. «Методичний кабінет української мови: 1987-2007» // Західноканадський збірник. – 2008. – Т. XLIV, ч. 5. – С. 272-293.

Олена Сіваченко – науковий співробітник, Методичний центр української мови, Альбертський університет, Едмонтон.

Алла Недашківська – колишній виконавчий директор, Методичний центр української мови, Альбертський університет, Едмонтон.

Оленка Білаш – виконавчий директор, Методичний центр української мови, Альбертський університет, Едмонтон.

МИСТЕЦТВО

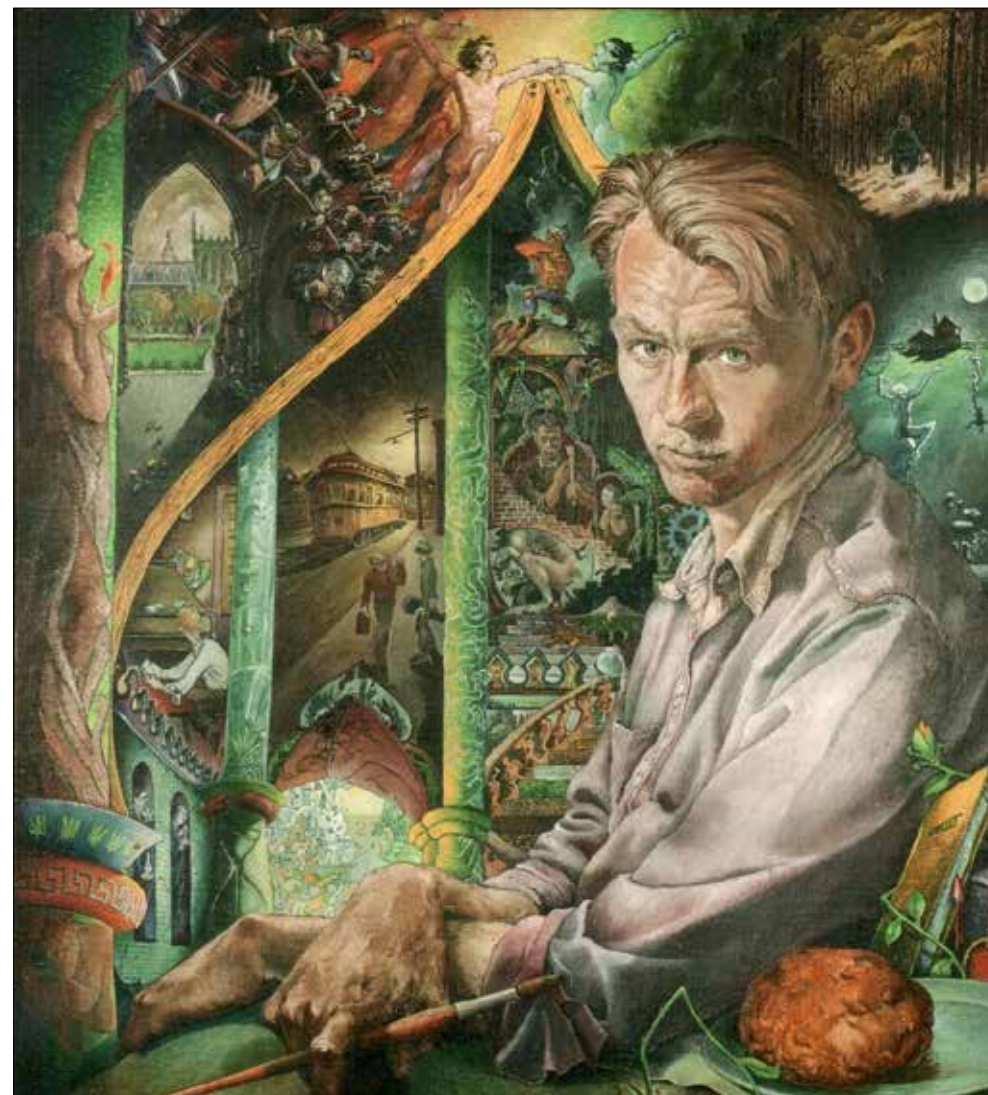
Дарія Даревич

(Доктор філософії, історик мистецтва, голова НТШ в Канаді, Торонто)

КАНАДСЬКИЙ МИСТЕЦЬКИЙ ЕСТАБЛІШМЕНТ ВШАНОВУЄ ВАСИЛЯ КУРИЛИКА

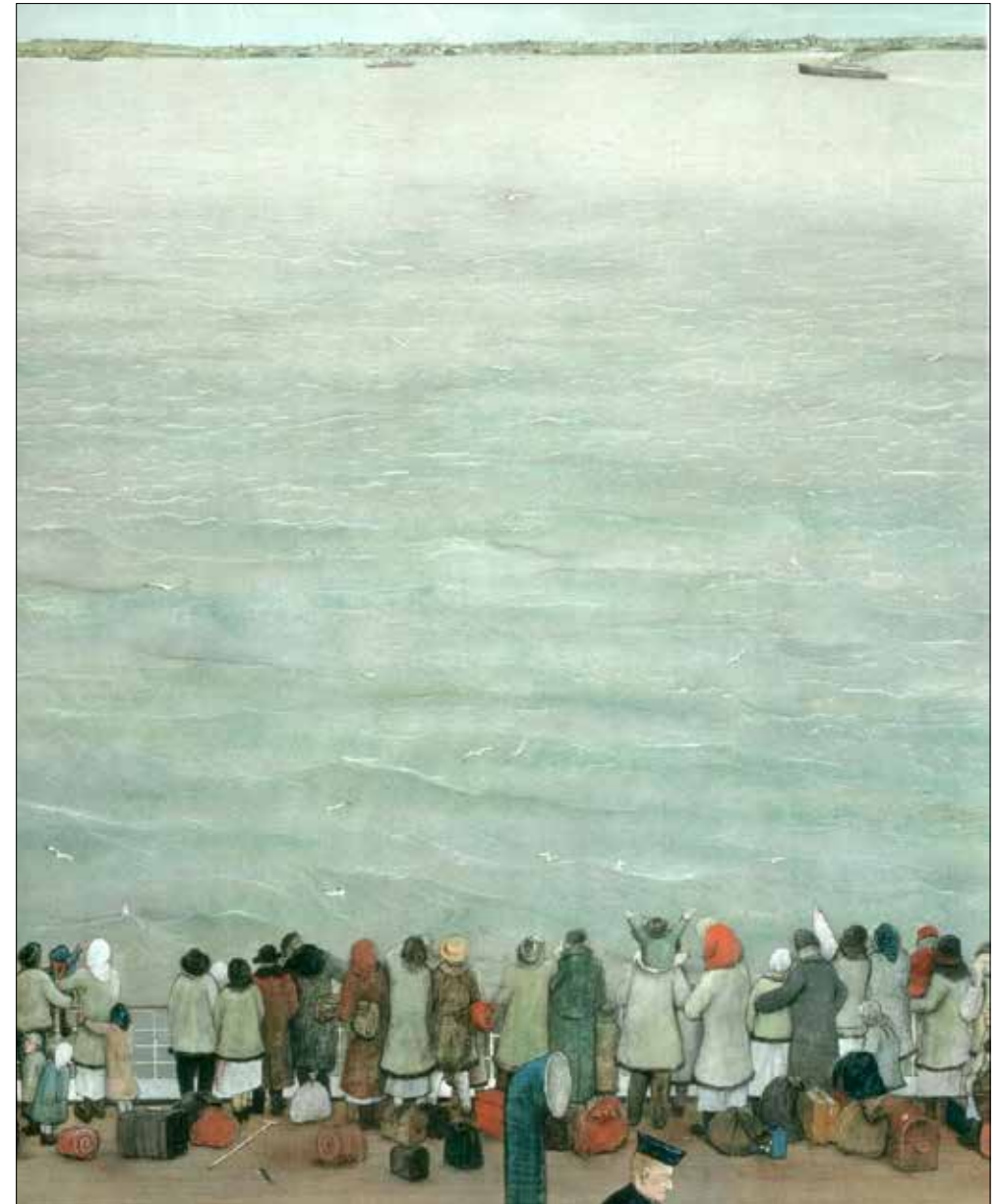
У 2017 році припадає 90 років від дня народження і 40 років від дня смерти найвідомішого канадського мистця українського походження Василя Курилика. З нагоди появи нового видання про мистця 16 травня 2017 року в Торонті відбувся вечір на його пошану. Вечір організував Мистецький інститут Канади (The Art Canada Institute) при Торонтському університеті, який видав першу книжку про Курилика в електронному форматі. Автором нового видання «William Kurelek: Life and Work» є Ендрю Кір (Andrew Kear) – головний куратор і куратор канадського мистецтва Вінніпезької галерії.

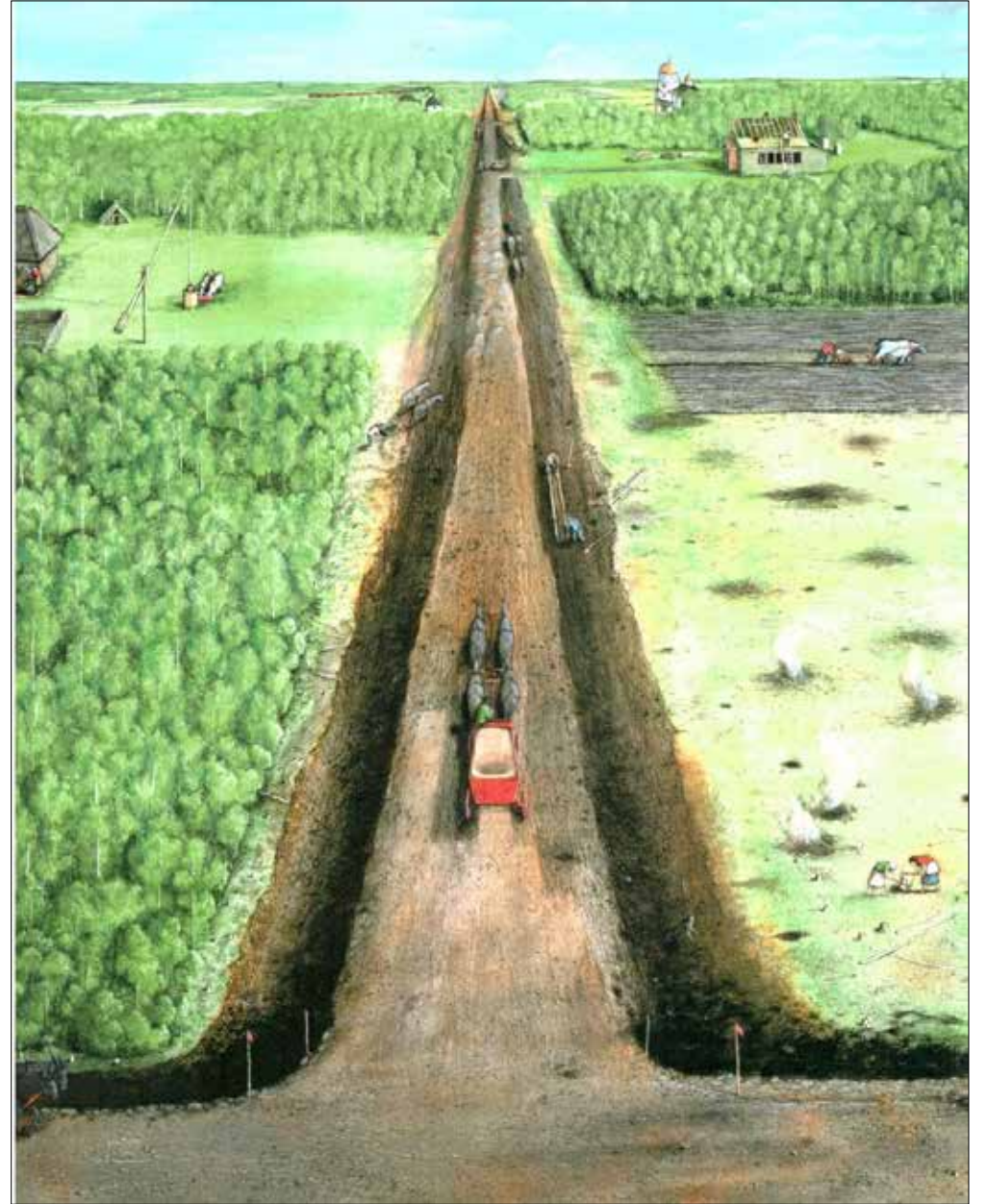
Вечір відбувся під заголовком «William Kurelek's Toronto: The Artist and the Av Isaacs Scene» (Торонто Василя Курилика: Мистець та середовище Ав Айзакса). Відкрила вечір і вела програму Сара Ейнджел (Sara Angel), яка є засновником і виконавчим директором інституту. В дискусії за столиком на сцені виступали Ендрю Кір, мистець Тоні Еркгарт (Tony Urquhart) і мистецтвознавець Сара Малрой (Sara Mulroy). Відповідаючи на запитання Сари Ейнджел, вони розказували про життя і творчість Курилика та ділилися своїми враженнями про мистецьке середовище Торонта у 1960 і 1970 роках. Особливий наголос було зроблено на стосунках між Куриликом та його галеристом Авром Айзаксом. Розмова велася при постійному висвітленні на екрані світлин і праць Курилика та інших мистців, яких виставляв Айзакс у своїй галерії. Між цими канадськими мистцями більшість захоплювалася популярним на той час безпредметним абстракціонізмом, зокрема американським абстрактним експресіонізмом. До них належали Грейгем Кофтрі (Graham Coughtry), Ричард Горман (Richard Gorman), Джін МекЮвен (Jean McEwen) і Тоні Еркгарт. Серед них Курилик був винятком, бо малював реалістично; часто тематика була релігійна чи критична у ставленні до сучасного канадського суспільства. На той час

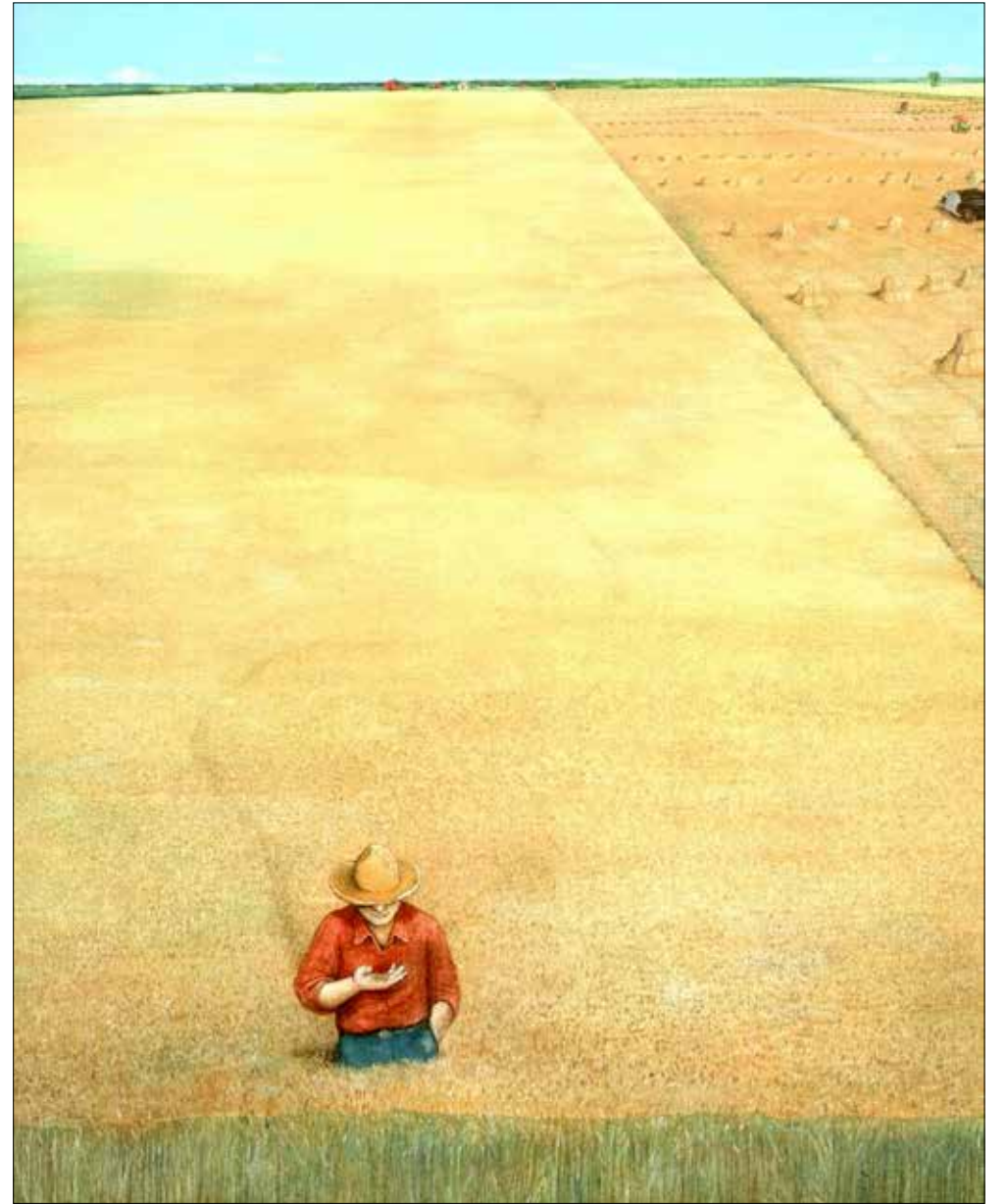
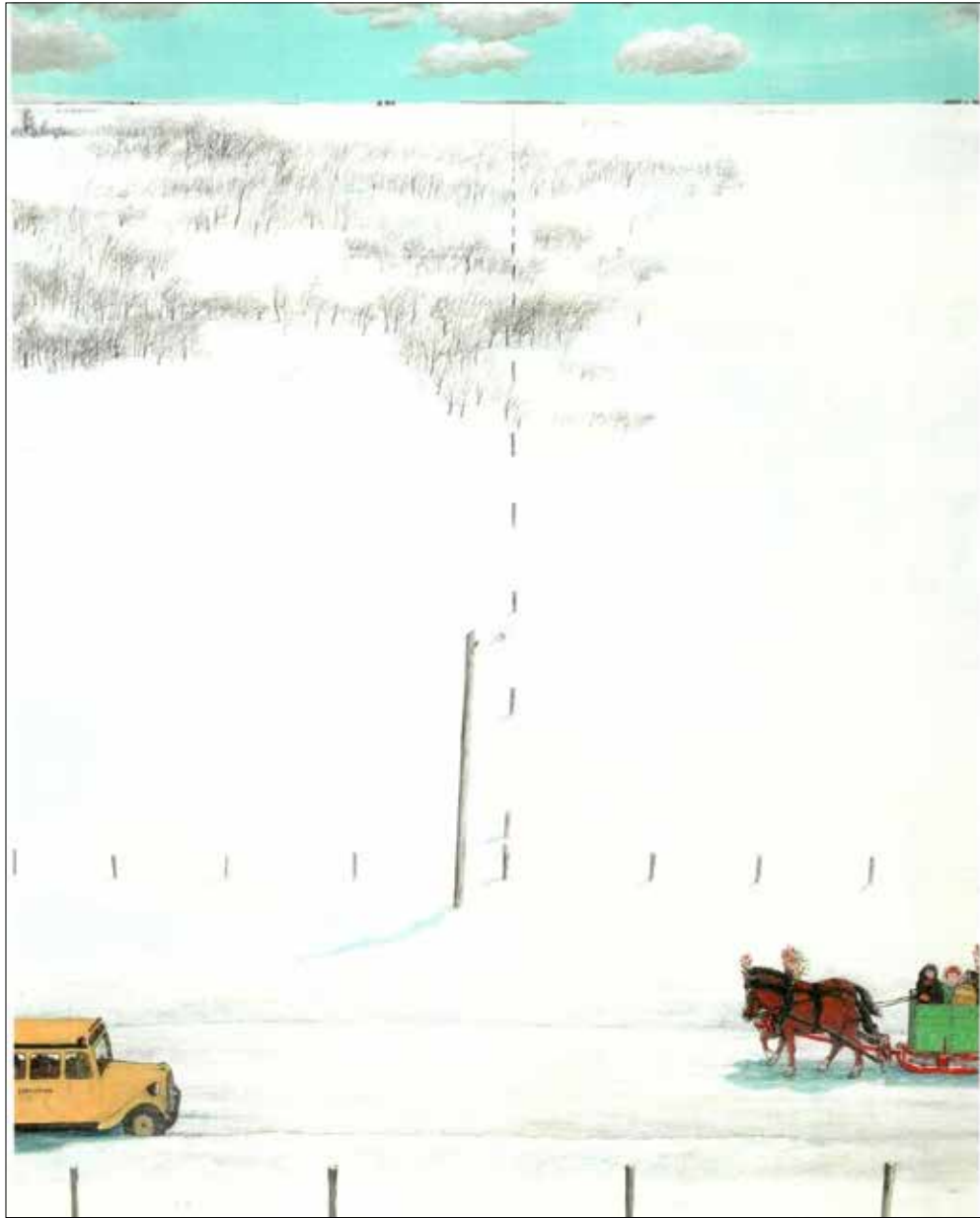

*Василь Курилик, «Автопортрет мистця як молодого чоловіка»,
1950, олія на фанері, 65.5 x 59.6 см., приватна колекція*

*Василь Курилик, картини із серії «Український піонер»,
1971, зміни і додатки 1976. Техніка виконання: акрилик, олівець,
кольорові олівці на мейсонайт. Величина всіх 6 частин: 1.52 x 7.5 м.
Збірка Національної Галерії Канади в Оттаві*

канадський мистецький естаблішмент негативно ставився до картин Курилика, вважав його ексцентриком або зовсім ігнорував.

Крім галериста Айзакса, винятком став і Альфред Барр (Alfred H. Barr, Jr.) – широко відомий і поважний колишній директор Музею модерного мистецтва в Нью-Йорку. Він приїхав на виставку і продаж сучасного канадського мистецтва на запрошення Жіночого комітету при Галерії Торонта (тепер це Онтарійська мистецька галерія) в листопаді 1961 року. Комітет запропонував йому вибрати картину для Музею модерного мистецтва, яку цей Комітет зобов'язався викупити і подарувати. На превелике здивування всіх, Барр вибрав малу картину «Буря з градом в Альберті» невідомого на той час Василя Курилика. Розмови про цю велику несподіванку не вщухали, про що пише в своїй інтернет-книжці Ендрю Кір.

Після офіційної презентації і дискусії до слова запросили присутніх. Зі своїми враженнями і споминами про Курилика виступили Гері Мелкомсон (Harry Malcolmson), мистецький критик, який у 1960-х роках негативно висловлювався про Курилика; мистці Люї Джейкоб (Luis Jacob), Шері Бойл (Shary Boyle) і Наталка Гусар, відома мисткиня українського походження, яка дванадцятилітньою дитиною захопилася картинами «Страстей Христових» Курилика в галерії Миколи та Ольги Колянківських у Торонті. Галя Кучмій, кінорежисер українського походження, повідомила присутніх про майбутній фільм, присвячений Куриликові, над яким вона вже працювала деякий час.

Між численними присутніми у переповненій залі театру Джорджа Ігнат'єва в Торонтському університеті була еліта канадських мистецьких кіл Торонта. Серед присутніх були: Деніс Рід (Dennis Reid), автор відомої «Історії канадського малярства»; д-р Ролд Насгар (Roald Nasgaard), автор і колишній головний куратор Онтарійської мистецької галерії; Джойс Зіменс (Joyce Zemans), професор історії канадського мистецтва, колишній декан Факультету красного мистецтва Йоркського університету в Торонті і колишній директор Канадської ради мистецтва. З відомих галеристів подію відвідали: Алан Лок (Alan Loch); Давид Так (David Tuck) і Лин Винік (Lynne Wynick – галеристи спадку Курилика; Джеймс Ротман (James Rottman), галерист Тоні Еркгарта, та Юлія Залуцька – власниця галерії сучасного канадського мистецтва. В залі були присутні Лідія Ебот (Lydia Abbott) і Роб Кавлі (Rob Cowley) з Авкціонного будинку канадського мистецтва (Consignor Canadian Art Auction House). Присутніми були також деякі канадські та українські мистці й колекціонери. Родина Курилика була представлена його сестрою Ненсі, а родина Айзакса – його донькою Ренан (Renann Isaacs).

Сорок років після своєї передчасної смерті Василь Курилик нарешті дочекався та удостоївся пошани і визнання з боку канадського мистецького естаблішменту, на які він давно заслужив¹.

¹ Стаття Дарії Даревич під цим самим заголовком і подібним змістом була надрукована в тижневику *Свобода* (Парсипані, ч. 26/27, 30 червня – 7 липня, 2017, ст. 12). Це був репортаж з вечора, присвяченого Куриликові. Тут друкується зі значним доповненням про життя і творчість Василя Курилика.

Як загалом відомо, Василь Курилик народився у 1927 році на фермі у Витфорді (Whitford), 75 миль від Едмонтону. Його батько Дмитро емігрував до Канади у 1924 році з Буковини, а мама, Марія Гуцуляк, народилася вже в Канаді в родині піонерів, які емігрували ще у 1896 році. Виростав Василь на фермі у Стонвалі (Stonewall) в Манітобі, куди Дмитро і Марія Курилики з дітьми переїхали у 1934 році і де він ходив до однокласної початкової школи. У Вінніпезі Курилик закінчив гімназію і Манітобський університет (1949) зі ступенем бакалавра з гуманітарних наук. Того ж року разом з родиною він переїхав до Стоуні Кріку (Stoney Creek) в Онтаріо неподалік від міста Гамільтон. Восени, проти волі батька, Василь вступив до Онтарійського коледжу мистецтва, але у другому семестрі покинув навчання з наміром вчитися мистецтву у мексиканських монументалістів. Після п'яти місяців навчання у новозаснованому Мистецькому інституті ім. Альєнде у Сан Мігелі (Мексика) Курилик повернувся до Канади, знеохочений програмою навчання. Він захопився заочним курсом рисування людського тіла методом Ніколаїдеса (Nicolaidese) та успішно закінчив цей курс за кілька місяців. Загалом вважається, що до великої міри Курилик у мистецтві був самоуком.

У Лондоні (Велика Британія), куди Курилик приїхав у 1952 році, в нього виявилася клінічна депресія. Він лікувався, спершу в психіатричному шпиталі Maudsley, а пізніше – у шпиталі Netherne, де він був під опікою Едварда Адамсона – одного з піонерів лікування арт-терапією.

Курилик довгий час мав проблему через болі в очах, але лікарі в Канаді та Мексиці не могли знайти причини. Цю проблему, пов'язану з його психічним станом, Курилик поборов, згідно з його власним твердженням, наверненням до Бога і молитвою. З атеїста він став ревним римо-католиком і таким залишився аж до смерті.

У 1956 році Курилик дістав працю у підприємстві Ф. А. Поллака в Лондоні, де вивчив техніку позолочення рам високої якості. Перед поверненням до Канади у 1959 році Курилик відвідав Святу Землю з метою зобразити Святе Письмо в картинах. Почавши від 1960 року, Курилик працював над найбільшою своєю серією «Страсті Христові за Євангелієм Св. Матвія», що складалася зі 160 картин. Цю серію картин купили Микола та Ольга Колянківські у 1970 році для того, щоб вона стала основою їхньої нової галерії та музею в Ніягарі Фоллс. Із вдячності за допомогу Курилик у 1971 році намалював серію картин «Український піонер», присвячену батькові. Серія складається з шести великих малюнків на фанері (разом 152 x 750 см), яку Курилик сам встановив у музеї.

У серії картин «Український піонер» Курилик зобразив шість стадій життя емігрантів: (1) українське село серед ночі, що символізує безнадійну долю і злидні селянства в Україні; (2) переїзд морем до Канади; (3) кінець мандрівки серед безкрайнього лісу, води і неба; (4) важка праця піонерів у засвоєнні землі та заснуванні господарств і громади; (5) розбудовані працею прерії взимку, де Курилик протиставить шкільний автобус, як символ поступу і технологій, весільним саням – символу українських традицій, що збереглися в Канаді; (6)

успіх хлібороба і власника землі – тата-мистця серед поля пшениці, що завершує останню панель серії. Зловісна хмара на горизонті — це «загроза явного матеріалізму», — пише Курилик².

Щоб зберегти музей і галерію у скрутний фінансовий час, панство Колянківські продали п'ять картин із серії «Українського піонера» урядові Канади, а шоста стала подарунком від них та їхньої Ніягарської мистецької галерії. 24 лютого 1983 року відбулося офіційне відкриття серії «Український піонер» в парламенті Канади, в залі House of Commons Railway Committee Room. На церемонії був присутній П'єр Елліот Трюдо, прем'єр Канади на той час. У 1990 році ціла серія «Українського піонера» була передана до Національної мистецької галерії Канади в Оттаві, де вона зберігається до сьогодні. В Ніягарській мистецькій галерії залишилися тільки якісні репродукції оригіналів. Там також зберігається серія картин «Страсті Христові», деякі інші картини Курилика та його архів.

Після повернення з Англії до Канади у 1959 році Курилик поселився в Торонті, де став працювати як досвідчений рамар у галерії Айзакса. Власник галерії Авром Айзакс швидко переконався, що картини Курилика мають потенціал і в 1960 році влаштував йому першу виставку. Відкриття виставки притягнуло багато людей і принесло мистцеві успіх. Упродовж наступних років Айзакс продовжував влаштовувати виставки Курилика і залишився представником-галеристом Курилика аж до передчасної смерті мистця від раку у 1977 році.

Немає сумніву, що Курилик був неймовірно відданим і продуктивним мистцем. Вважають, що він намалював і нарисував близько чотирьох тисяч творів, включно з численними красвидами Канади, серіями, присвяченими мамі та українським жінкам, польським піонерам, ірландцям, ескімосам, євреям, лісорубам та дитинству на преріях західної Канади. Його картини зберігаються у Національній мистецькій галерії Канади в Оттаві, у провінційних мистецьких галеріях, та в численних публічних і приватних колекціях. Восени 2016 року автопортрет Курилика під заголовком «Портрет молодого мистця» (Portrait of the Artist as a Young Man) 1950 року був проданий на аукціоні в Канаді за 531,000 канадських доларів.

Про Курилика написано багато статей і книжок та знято декілька фільмів. Автобіографію Курилика «Хтось зі мною» («Someone with Me») видав Корнельський університет (1973), і вона була перевидана в Канаді (1980). Сам Курилик був автором 13 книжок, які він написав як розповіді до серій своїх картин. Серед найпопулярніших книжок слід згадати «A Prairie Boy's Winter» та «A Prairie Boy's Summer»³. Обидві зображують життя дітей піонерів у західній Канаді. Заходами Колянківських вийшла книжка-альбом «The Passion of Christ According to St. Matthew by William Kurelek» (Niagara Falls Art Gallery and Museum, 1975), де поміщено репродукції всіх 160 картин серії. Колянківські та-

² «The Ukrainian Pioneer». "Introduction" by Mykola Koliankiivsky. Niagara Falls: Niagara Falls Art Gallery Kurelek Art Collection, 1980, 60.

³ William Kurelek, *A Prairie Boy's Winter. Paintings and Story by William Kurelek*. Tundra Books of Montreal, 1973 and *A Prairie Boy's Summer*. Montreal: Tundra Books, 1975.

кож видали у 1980 році книжку «Ukrainian Pioneer», про яку вже згадувалося у статті. У цьому виданні поміщено репродукції цілої серії «Український піонер» з поясненнями мистця трьома мовами.

Курилик також ілюстрував книжки інших авторів. Однією з них був переклад англійською мовою книжки «Лис Микита» Івана Франка⁴. Курилик виконав ілюстрації до книжки Мері Паксимедіс (Mary Paximadis) «Look Who's Coming: The Wachna Story» (Oshawa: Maracle Press, 1976). Це цікава історія українського піонера Теодосія Вахни та його родини в Манітобі протягом 1894–1939 років. Друге видання класики канадської літератури, книжки В.О. Митчела (W.O. Mitchell) «Who Has Seen the Wind» (Toronto: Macmillan of Canada, 1976), було ілюстроване рисунками і картинами Курилика.

Найновішу книжку про Курилика, «William Kurelek: Life and Work» Ендрю Кіра (Andrew Kear), видану в електронному форматі, можна знайти і прочитати на веб-сторінці Канадського інституту мистецтва: www.aci-iac.ca.

Дарія Даревич

(Доктор філософії, історик мистецтва, голова НТШ в Канаді, Торонто)

МИСТЕЦТВО І МІКРОСКОП У ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ ІРЕНИ НОСИК

Творчий шлях Ірени Носик – малярки, мозаїста і біологічного наукового ілюстратора у сучасний час поринув у забуття. Він є маловідомий у Канаді, де вона працювала, і взагалі невідомий в Україні, де вона народилася. А колись, у 1950–1970 роки, було цілком інакше. Про неї знали не тільки в українській громаді в Канаді, Америці та діаспорі, але також і в англomовному канадському середовищі.

Ірена Романа Носик народилася 30 травня 1928 р. у Чорткові, в Галичині, в Україні у родині бувшого сотника Української Галицької Армії і кооператора Івана Романа Носика (1899-1989 рр.) і Лідії Носик (1906–1981 рр.) з дому Горбачевської¹. Її мама походила зі старого українського роду Горбачевських. Дід Антін Горбачевський (1856–1944 рр.) був відомим адвокатом, громадським і політичним діячем, членом Австрійського Державного Трибуналу і сенатором Польського уряду. Стрийко Іван (1854–1942 рр.), старший брат Антона, був видатним хіміком, біохіміком, професором і ректором Карлового Університету і ректором Українського Вільного Університету в Празі, в Чехословаччині. Під час хуртовини Другої світової війни Ірена разом з батьками емігрувала до Праги, а звідти – до Інсбруку в Австрії, де вона отримала середню освіту.

З дитинства Ірена цікавилася мистецтвом. Тому не дивно, що, маючи можливість, вона записалася восени 1945 року до Мистецької школи Т. Кірхмаєра в Інсбруку. З 1946 р. вона також студіювала в Університеті Інсбрука ім. Леопольда Франценса (Leopold-Franzens-Universität Innsbruck) на факультеті філософії, де згідно з наявними документами навчалася повні два академічні роки (1946–1948 рр.)². На той час припадає її участь у першій груповій виставці. Праця «Étude» була прийнята на Міжнародну виставку красного, декоративного і прикладного мистецтва (Exposition Internationale d'art, d'arts appliqué et populaire) зорганізовану Соціальною Службою Скитальців (ДіПі) в Тиролю та Форальбергу, від 21 грудня 1947 до 4 січня 1948 р. в Інсбруку³. В цій міжнарод-

¹ Ірена Носик подавала різні дати народження. Дата 30 травня 1928 р. подана найчастіше і найбільше правдоподібна. Часом подано 1930 рік, або навіть 1932 р. Ще одна можливість – що вона народилася у 1925 р.

² Посвідка відвідування викладів зберігається в архіві мисткині, а копія – в автора статті.

³ Каталог виставки зберігається в архіві мисткині, копія – в архіві автора.

⁴ Ivan Franko, *Fox Mykyta*. Bohdan Melnyk, translator. Tundra Books, 1978.

ній виставці участь брали такі відомі мистці як Петро Холодний (молодший), Михайло Кміт, Мирон Левицький, Михайло Мороз та Леонід Перфецький. На виставці також були картини таких видатних майстрів українського малярства як Олени Кульчицької, Олекси Новаківського та Івана Труша. Викликає подив той факт, що картина молоді студентки Ірени Носик була прийнята на виставку поруч з працями завершених і знаних мистців.

У 1948 р. Ірена Носик брала участь у пересувній студентській виставці («Studenten stellen aus malerei, graphic, plastic, kunstgewerbe und photo»), організованій Університетом в Інсбруку, а також у Цюріху, Берні і Базелі у Швейцарії. В каталозі виставки подано три праці («Zeichnungen» / «Рисунк», «Bucheinbande» / «Обкладинка» та «Ex libris»).

З побуту в Інсбруку збереглося декілька праць олією на картоні та рисунків на папері. Між ними два малі краєвиди 1946 року, виконані в реалістичному стилі у світлих імпресіоністичних кольорах. Один з них – це зображення вулиці в місті з видом на церкву, другий – це вид на місто на тлі могутніх гір Альп. Два інші міські краєвиди виконані в темних кольорах, більш площинно. Також збереглися портрети різними техніками і рисунки олівцем, конте чи чорнилом, як, наприклад, «Голівка дитини» (1946 р.), виконана сенситивною контурною лінією олівцем і «Портрет невідомого» виконаний реалістично з легким моделюванням форми у тривимірному просторі.

У 1948 р. Ірена Носик одержала стипендію «Рах Романа» на продовження мистецьких студій в Римі, але з неї не скористалася, бо родина вирішила емігрувати до Канади. Разом з батьками вона приїхала у 1948 р. до Вінніпегу (Манітоба), де коротко працювала секретаркою у редакції часопису «Новий шлях». Навесні 1950 р. родина переїхала до Торонта, де батько дістав працю асистента в лабораторії Департаменту Зоології при Торонтонському університеті. В Торонті Ірена продовжувала студії в Онтарійському коледжі мистецтва, а у 1951 р. після конкурсу одержала працю мистця-ілюстратора у Департаменті зоології (відтак біології) Торонтонського університету⁴. Впродовж 26 років праці в університеті Ірена Носик створила понад 2,000 стінних методичних табель-картин-ілюстрацій великого формату для університетських лекцій і також багато ілюстрацій для студентських підручників і публікацій праць професорів. Деякі з цих ілюстрацій нарисовані з живих моделей, часто за допомогою мікроскопів. Близько 700 таких великих табель, намальованих олією на полотні, зберігаються в архівах Торонтонського університету⁵.

В години, вільні від праці, Ірена Носик продовжувала малювати для себе. Це, звичайно, були портрети, квіти та краєвиди – не панорамні зображення, але,

⁴ Перших 10 літ майстерня І. Носик містилася в старому будинку Ботаніки при 6 Queen's Park Crescent. Коли відкрився новий будинок, Ramsy Wright Zoological Laboratories, в 1965 р. вона перебралася працювати туди.

⁵ University of Toronto Archives, Thomas Fisher Rare Books and Archives, Harbord and St. George. В Архіві також зберігаються картини (13) Ірени Носик, передані у 2008 р. Це, здебільшого, картини інспіровані істотами, баченими під мікроскопом.

радше, інтимні закутки природи довколишнього світу. Вона активно включилася у мистецьке життя української громади міста Торонта. Коли у 1954 р. відбулася в Торонті «Перша зустріч українських мистців Канади й Америки з громадянством», Ірена Носик брала участь у святкуваннях та у виставці українських мистців. В каталозі виставки вона була представлена двома олійними картинами: *Портрет П. К.* та *Студія*. На «Образотворчій виставці молодих мистців» у Торонті у 1955 р. Ірена виставила чотири олії: «В Задумі», «Раки», «Студія» (портрет негритянки) і «Циганка». Вона рівночасно була членом «Мистецького комітету» тієї виставки. Коли в Торонті на початку 1956 р. з ініціативи Михайла Дмитренка, Богдана Стебельського та Івана Кейвана було створено «Українську спілку образотворчих мистців (УСОМ), Ірена Носик належала до перших членів цієї першої в Канаді організації професійних українських мистців. На першій виставці УСОМ 1957 р. в Торонті Ірена Носик експонувала три олійні картини: «Портрет Батька», «Портрет Студента» і «Мадонна». Впродовж наступних 60 років її праці були експоновані на майже всіх виставках УСОМ, аж до останньої виставки у 2016 р. – році її смерті. В УСОМ Ірена Носик була активним членом Управи і хронікарем протягом 1990–х рр.

Оскільки в каталогах того часу, як і в пресі, подано дуже мало репродукцій картин, списки творів звичайно без дат і розмірів праць, неможливо з певністю встановити, які саме картини були на виставках і як саме вони виглядали. Назви картин також часом мінялися. З нечисленних чорно-білих репродукцій можна припустити, що Ірена Носик черпала натхнення з візуального світу і часто зображувала його в межах реалістичного. Але вона також багато експериментувала і випробовувала різні мистецькі напрямки і техніки. В деяких картинах видно вплив фахової праці мисткині, де вона відтворювала організми і створіння, з якими працювала в університеті, але робила це з мистецьким хистом в експресіоністичнім стилі, як в олії «Раки»⁶.

Найбільшого розголосу і визнання Ірена Носик зазнала за свої небувалі, високоякісні праці під час роботи в університеті, які привернули увагу канадської преси. Перша стаття з'явилася в газеті Торонтонського університету, «The Varsity». Це була стаття і світлина мисткині на тлі табель-ілюстрацій в її університетській майстерні під заголовком «Another Unsung Campus Artist» (February 1, 1956). В статті згадувалося, що Ірена Носик мала високоспеціалізовану працю і велику здібність в мистецтві, застосованому до біології. Там же довідуємося, що за шість років праці вона створила понад 200 великих (6 до 10 футів) стінних табель-ілюстрацій з біології. Її праці знаходяться не тільки в Торонтонському університеті, але також в Університеті Квінс у Кінгстоні. Деякі з них були використані у виданнях «Товариства онтарійських натуралістів» («Society of Ontario Naturalists») та в кількох наукових виданнях в Америці.

⁶ Чорно-біла світлина олії «Раки» була репродукована в журналі «Наше життя», жовтень 1960, 11.

Відтак, найбільша англomовна газета «Toronto Daily Star» помістила в суботу, 5 січня 1957 р. велику статтю Джо Реткліффа (Jo Ratcliffe) про Ірену Носик під заголовком «Irene Paints Wrigglers». В статті Реткліфф пише, що:

«Ірена Носик малює портрети, але це не портрети, які звичайно бачимо в мистецьких галереях. Це портрети дивовижних і прекрасних сотворінь, що вертаються на прозірах під мікроскопом. Як самотній науковий мистець в департаменті Ірена рисує і малює всі таблиці, вживані професорами для демонстрацій на викладах. За розміром її полотна величиною сягають від 6 до 10 стіп аж до величини цілої стіни, а її моделі за розміром від мікроскопічних одноклітинних сотворінь до людей чи частин людського тіла. Спеціальністю Ірени є одностопові бактерії.» В статті подано, що Ірена Носик – українка, яка нещодавно прибула до Канади, і що у час, вільний від щоденної праці в університеті, вона малює портрети людей, краєвиди, вишиває і пише писанки.

Невдовзі, а саме 9 січня того ж року, канадська державна мережа СіБіСі запросила Ірену Носик виступити і продемонструвати свої праці у телевізійній програмі «Tabloid». За це їй виплатили гонорар у сумі \$35.00, що на той час становило поважну суму.

Щоденник *Торонто Трібюн* від 19 січня 1957 р. помістив статтю «Painting Nothing But Bugs Fine Life Work For Irene», у якій йшлося про те, що Ірена Носик є самотнім науковим ілюстратором у Департаменті біології Торонтонського Університету, і що вона народжена в Україні.

У вересні газета «Торонто Дейлі Стар» у своєму ілюстрованому тижневому журналі «Стар Віклі» на обкладинці помістила прекрасну кольорову світліну Ірени Носик з мікроскопом на тлі картини з нетлею («Star Weekly», 14 вересня 1957 р.). На сторінках 14–15 під заголовком «Cover Girl with Unusual Job» подано короткий текст і 5 світлин Ірени Носик під час праці в лабораторії біології Торонтонського університету. В тексті написано, що:

«Ірена Носик з Торонта є професійним мистцем з міжнародною репутацією – але її слава не є в чисто мистецьких колах. Вона спеціалізується в рисунках і малюнках потрібних для наукових демонстрацій в університеті... Її рисунки і малюнки високо цінуються в наукових університетських колах.»

Окрім світлин Ірени Носик під час праці і на тлі великих полотнищ дивовижних сотворінь – артроподів (комахи), клітин людської печінки і голів–скелетів тварин – включено фото Ірени Носик з «Автопортретом». Зображення доповняє і реалістичне, композиція фронтальна і виконана олією, експресивними мазками пензля в теплих кольорах.

Всі ці статті в англomовній пресі свідчать про великий успіх і визнання молодій мисткині, яка нещодавно прибула до Канади. Ніхто з інших новоприбулих українських мистців не спромігся здобути подібного визнання і популярності. Додатковим доказом того можна вважати запрошення Ірені від «Мистецької галерії Торонта» (пізніше «Мистецька галерея Онтаріо») стати її членом. Членство в офіційній міській галереї серед українських мистців було рідкістю.

Статті в англomовній пресі мали широкий відгомін в українській пресі, особливо в Канаді та Америці. Згадки і статті про Ірену Носик з'явилися в газетах: «Новий шлях» у Вінніпезі, «Гомін України» у Торонті, «Вільне слово» у Торонті, «Свобода» в Нью Джерзі, «Українське слово» в Парижі та в журналі «Овид» (Чикаго). Світлина Ірени Носик була поміщена на обкладинці журналу «Ми і світ» (Торонто, грудень 1959 р.)⁷.

У 1958 році Ірена Носик поїхала на два місяці до Європи. У Франції вона перебувала у вуйка, проф. д-ра Олександра Кульчицького, в Сарселі, де він працював над статтями і гаслами для Енциклопедії Українознавства⁸. У Парижі вона мала нагоду оглянути відомі музейні колекції і зустрітися з українськими мистцями Іванкою Нижник–Винників, Юрієм Кульчицьким і Андрієм Сологубом. Разом з поетесою Мартою Калитовською Ірена відвідала південь Франції та садибу Винниченків «Закуток» у Мужені⁹. Вона також відвідала Лурд. У Брюсселі (Бельгія) вона перебувала у родича проф. Романа Якимчука. Там Ірена мала змогу побачити велику світову виставку, де було багато цікавих павільйонів та експозицій. Після повернення Ірена Носик ділилася своїми враженнями про подорож, зокрема в ілюстрованій презентації для членів «Української спілки образотворчих мистців» (УСОМ) у вересні, на імпрезі «Організації українок Канади» «Під Осінніми Зорями» (16 листопада 1958 р.) в аудиторії Українського Національного Об'єднання в Торонті.

Виглядає, що під час побуту в Європі Ірена Носик зацікавилася мозаїкою. На Третій Виставці УСОМ у квітні 1960 р. вона вперше виставила 5 праць, виконаних технікою мозаїки: «Риба», «Квіти», «Олень», «Осінь» і «Пустиня». Пізніше, у вересні того ж року, журі прийняло дві мозаїки Ірени Носик, «Рибки» і «Дерева», для участі у великій виставці українського мистецтва в Університеті Вейн Стейт, в Америці¹⁰. Учасниками виставки були такі відомі мистці як Олександр Архипенко, Святослав Гординський, Михайло Дмитренко, Мирон Левицький, Галина Мазепа, Михайло Мороз, Петро Холодний та інші.

⁷ «Новий шлях», Вінніпег («Ілюстрований 'Стар Віклі' про Українку Малярку», дата невідома), «Гомін України», Торонто («'Стар Віклі' про Ірену Носик», дата невідома), «Вільне слово», Торонто («Великий успіх нашої талановитої землячки», ч. 8, 23 лютого 1957 та «Успіх нашої землячки», ч. 38, 21 вересня 1957), «Свобода», Джерзі Ситі («Cover Girl with Unusual Job», дата невідома), «Українське слово» в Парижі («Малярка невидимого», ч. 832, 1957, ст. 3), «Овид», Чикаго («Успіх нашої малярки», ч. 2–3 (79–80) 1957, ст. 39).

⁸ Сарсель, містечко недалеко Парижу, від 1951 р. був осередком Наукового Товариства ім. Шевченка в Європі. Там містилася редакція «Енциклопедії українознавства» де під керівництвом проф. В. Кубійовича вийшли: 3-томова тематична і 11-томова гаслова «Енциклопедії українознавства. О. Кульчицький, філософ, психолог, соціолог і культурно–освітній діяч був співробітником і одним з редакторів Енциклопедії.

⁹ М. Калитовська, «Одна «канадійська» зустріч», «Українське Слово» (Париж, ч. 878, 7 вересня 1958, 3).

¹⁰ Виставка відбулася від 24 вересня до 2 жовтня 1960 в Мек Грегор Меморіал Комуніті Артс Сентер Вейн Стейт Університету в Детройті. Головою Мистецької Ради був д-р Богдан Стебельський. Члени УСОМ із усієї Канади брали участь, разом 19 осіб. Усіх мистців із Європи, Північної та Південної Америки було 78.

Перша індивідуальна виставка Ірени Носик відбулася 17 жовтня 1962 році в Торонті. Вона набула широкого розголосу. Організаторами виставки в престижних сальонах Brook Bond Tea Centre в центрі міста (126 Bloor Street West) був Осередок Дочок Імперії ім. д-ра Олександра Кошиця (Dr. Alexander Koshets Chapter of the IODE), очолюваний Ольгою Приходько. Напередодні виставки з'явилися повідомлення про цю подію в «Toronto Daily Star» (October 15, 1962), в «Globe and Mail» (October 11, 1962), в «The Telegram» (October, 16, 1962) та у «Вільнім Слові» (13 жовтня 1962). На виставку прибула численна публіка включно з головою Департаменту Біології д-ром К. Фішером та професорами університету. У двох сальонах було естетично розміщено 36 праць мисткині. Серед них: три рисунки вугіллям, дві картини сепією, 23 олійні та 8 мозаїк. Тематично праці становили портрети, квіти і рослини, краєвиди та роздуми над буттям. Одна з картин була виставлена на ліцитацію, а дохід був призначений на допомогу студіюючій молоді під опікою Комісії Допомоги Українським Студентам (КоДУС).

Як виглядали експоновані праці, можна тільки здогадуватися на підставі чорно-білих світлин. На стояку видно «Хаос Починання». Ця велика картина – проект стінопису для нового величавого будинку Департаменту Біології. Тема філософська, але базована на організамах і створіннях, з якими мисткиня працювала в університеті. З інших картин, розвішаних на стінах, можна зауважити різноманітність стилів, що сягали від реалізму до експресіонізму, від стилізації форм до частинної абстракції. З мозаїк варто відмітити триптих з серії «Князь Ігор» («Плач Ярославни», «Князь Ігор», і «Бились день і бились другий»). Тут переважають площинність, спрощені форми і майже силуеткові зображення постатей. Вражає гармонійний ритм укладу смальти і статичність руху.

Відгук в англомовній пресі на виставку з'явився в газеті «Globe and Mail» (October 20, 1962), яка помістила світлину Ірени Носик з Ольгою Приходько, головою Відділу Дочок Імперії ім. д-ра О. Кошиця, з картиною «Quesal and Sactus». Офіційне видання Імперського Чину Дочок Імперії (IODE), «Ехо» («Echoes»), помістило коротке повідомлення про виставку, де написано, що: «Панна Носик має багато до внесення в канадське мистецтво».

Відгукнулася також українська преса в діаспорі, а саме: «Новий шлях» у Вінніпезі, («Виставка картин Ірени Носик», 27 жовтня і «Малярська виставка Ірени Носик», 3 листопада 1962 р.), «Вільне слово» в Торонті («Виставка малюнків Ірени Носик», 13 жовтня 1962 р. і «За культурні зв'язки з англомовним світом», 10 листопада 1962 р.), «Гомін України» в Торонті («Індивідуальна виставка Ірени Носик», 17 листопада, 1962 р.), «Наш клич» в Буенос Айресі, Аргентина («Образотворча виставка Ірени Носик», 21 листопада, 1962 р.), «Овид» в Чикаго («Мистецька виставка Ірени Носик», по. 4 (123) жовтень–грудень, 1962 р.), «Свобода» в Ньюарку («Успішна виставка малярських праць і мозаїк Ірени Носик», 19 лютого 1963 р.) і «Наше життя» у Філадельфії («Успіхи жінок», лютий 1963 р.). Газета «Вільне слово» від 10 листопада у статті «За культурні зв'язки з англомовним світом» писала: «Вся виставка була взірцево розміщена й зорганізована так, що стала зразком того, як треба нав'язувати кон-

такт з англомовним світом, який цікавиться нами (не лише під час виборів), і зібрати признання й зрозуміння наших намагань, наших мистецьких вартостей.»

Протягом 1960–1970 рр. Ірена Носик продовжувала брати активну участь у групових виставках в Канаді та Америці. Її праці були представлені на виставках УСОМ у 1960, 1961, 1965, 1967 роках і на «Образотворчій виставці мистців-жінок Торонта з нагоди ювілейних днів СФУЖО (4–5 квітня 1964 р.)», і пізніше, на подібній виставці «Союзу українок Канади» 1969 р., також у Торонті. «Об'єднання мистців українців в Америці» (ОМУА) експонувало картини Ірени Носик на групових виставках 1960 («Коні») і 1962 р. («Дружба в природі» і «Квіти») в Нью Йорку. Праці Ірени Носик також експонувалися 1964 р. на груповій весняній виставці в «Інституті Америки» в Нью Йорку.

З невідомих причин у 1976 р. Ірена Носик вирішила покинути працю в університеті і переїхати на посаду медичного ілюстратора до клініки в Нью-Йорку. В архіві зберігаються похвальні листи її керівників і професорів, які свідчать про високий рівень її праці та відданість. Що саме спонукало мисткиню покинути працю, достеменно невідомо. Згідно з інформацією від племінниці Марійки Голінати, Ірена ніколи не почала працю в Нью Йорку, і Торонто залишилося місцем її проживання.

Від того часу вся увага Ірени Носик була зосереджена на самостійній творчій праці. Вона продовжувала брати участь у групових мистецьких виставках, особливо в Канаді, і включилася до праці в галерії «Канадської української мистецької Фундації» (КУМФ) в Торонті, де вона деякий час в 1980 і 1990 рр. входила до Дирекції, була членом мистецької комісії та хронікарем¹¹. Як член Дирекції вона належала до мистецького комітету і виступала зі словом на відкритті виставок Людмили Шанти (1993 р.) та Івана Топелка (1994 р.).

Час до часу Ірена Носик також писала статті на мистецькі теми, наприклад: «Козацький Барок», «Дух Епохи – Михайло Ангел Буанороті», «Юрій Нарбут», «Олена Кульчицька», «Пабло Пікассо» і «Шевченко – маляр»¹².

Чергова індивідуальна виставка мисткині відбулася під патронатом «Товариства інженерів Північної Америки в Українському інституті Америки», в Нью Йорку, від 15 до 31 грудня 1979 р. і була продовжена аж двічі до 22 лютого

¹¹ Канадська Українська Мистецька Фундація (КУМФ) була заснована в Торонті у 1975 р. підприємцями Михайлом та Ярославою Шавранюками. Галерія КУМФ мала три приміщення: з 1975 р. діяла за адресою 2395 вул. Блор Захід; з 1979: на 2118–А вул. Блор Захід; а з 2014 р.: на 145 Еванс Авеню.

¹² Статті І. Носик друкувалися в наступних виданнях: «Козацький Барок», «Голос Молоді» (Вінніпег, липень, 1950), «Дух Епохи – Михайло Ангел Буанороті», Овид (ч. 4 (81) 1957, 5–7) і «Дух Епохи – Михайло Ангел Буанороті», II, «Овид» (ч. 5 (82), 1957, 13–16), «Юрій Нарбут», «Голос молоді» (ч. 8, серпень 1950, 8), «Олена Кульчицька», «Нові дні» (Торонто, вересень, 1981), «Слово на відкритті виставки Івана Топелка в КУМФ», «Нові дні» (Торонто, грудень 1994, 22). Також, збереглися тексти двох статей, написаних і виголошених: «Біографія Пікассо», манускрипт до виступу І. Носик на обговоренні виставки творчості Пабло Пікассо, зорганізоване УСОМ, 23 лютого 1964 р. в Інституті св. Володимира в Торонті, і «Шевченко Маляр», машинопис для виголошення на радіопрограмі («Прометей», 6 квітня, 1964 р.).

1980 р. На цій виставці Ірена Носик представила 45 робіт: 17 картин в техніках олії та акриліку, 15 – в техніці туші та акриліку та 13 мозаїк. Тематично переважали квіти, виконані різними техніками (17). Були картини з історичною українською тематикою, як-от: «Князь Ігор», «Хрищення України», «Степова Баба», «Скити», як і праці з фольклорною тематикою такі як: «Гуцули», «Аркан», «Святоіванська ніч». З мозаїк виставлено вже відомий триптих серії «Слово о полку Ігоревім». Подаючи інформацію про продовження виставки, «Свобода» писала, що «Особливу увагу звернули її мозаїчні твори (на виставці їх 13), в яких мисткиня передала цілі симфонії сильно натужених кольорів»¹³. У квітні 1980 р. під патронатом 28-го Відділу США з Ньюарку виставка переїхала до Ірвінгтону в Нью Джерзі.

У 1980–1990 рр. Ірена Носик брала участь у групових виставках, які відбувалися в галерії КУМФ в Торонті. У 1982 р. на велику «Світову виставку українських мистців» жюрі прийняло мозаїку Ірени Носик «Соняшник» (IN032). Тут уклад смальти поперек або під кутом створює особливі світлові ефекти, що впливають на наше сприйняття кольорової гами. Також, варто згадати виставку «Повернення», яка відбулася в галерії КУМФ у Торонті в квітні 1994 р., а пізніше переїхала до «Київського державного музею українського образотворчого мистецтва». Всі 39 картин цієї виставки з колекції Ярослави та Михайла Шафранюків передано до постійного фонду музею. Серед цих робіт була мозаїка Ірени Носик «Княгиня Ольга» (1990 р.). В цій мозаїці Ірена Носик користується комбінуванням смальти різних барв і відтінків, включно з кубиками золотої і срібної смальти. Цією технікою вона передає ефекти світла і співвідношення барв подібно до імпресіонізму в малярстві.

Ікона-копія «Угринської Пресвятої Діви Марії» Ірени Носик була частиною виставки «Мистецтво та етнічність: Українська традиція в Канаді», що була організована «Канадським музеєм цивілізації» в Гатіно (Квебек) з нагоди святкування 100-ліття поселення українців у Канаді 1991 р. У 1996 р. відбулася виставка *Воля* в Галерії Бегас в Детройті, яка була присвячена п'ятій річниці незалежності України, і в якій взяли участь мистці з України, Канади та Америки. На цій виставці Ірена Носик представила велику картину «Джерело життя», в якій можна побачити безліч дивовижних створінь – амеб та протозої навколо центральної точки в глибині композиції. Ця картина нагадує олію «Хаос починання» з індивідуальної виставки мисткині у 1962 р., але чи це є тією самою картиною, не можна сказати з певністю. Наступного року, у серпні 1997 р., відбулася виставка ікон в Канадському Музеї Цивілізації, яка включала ікону-копію «Угринської Пресвятої Діви Марії» роботи Ірени Носик¹⁴.

¹³ «Виставка Ірени Носик в УІА продовжена», «Свобода», 2-го лютого 1980 р.

¹⁴ Ця ікона увійшла до збірки «Канадського музею цивілізації» у 1990 р. з української колекції в Каса Лома в Торонті. Коли ліквідували постійну українську виставку в Каса Лома, експонати були передані до «Канадського музею цивілізації» в Гатіно у Квебеку. Сьогодні – це «Канадський музей історії».

Малярка Ірена Носик на обкладинці журналу «Star Weekly», 14 вересня 1957

Ірена Носик, Село в Альпах, 1946-1948, олія на картоні збірка І. Носик

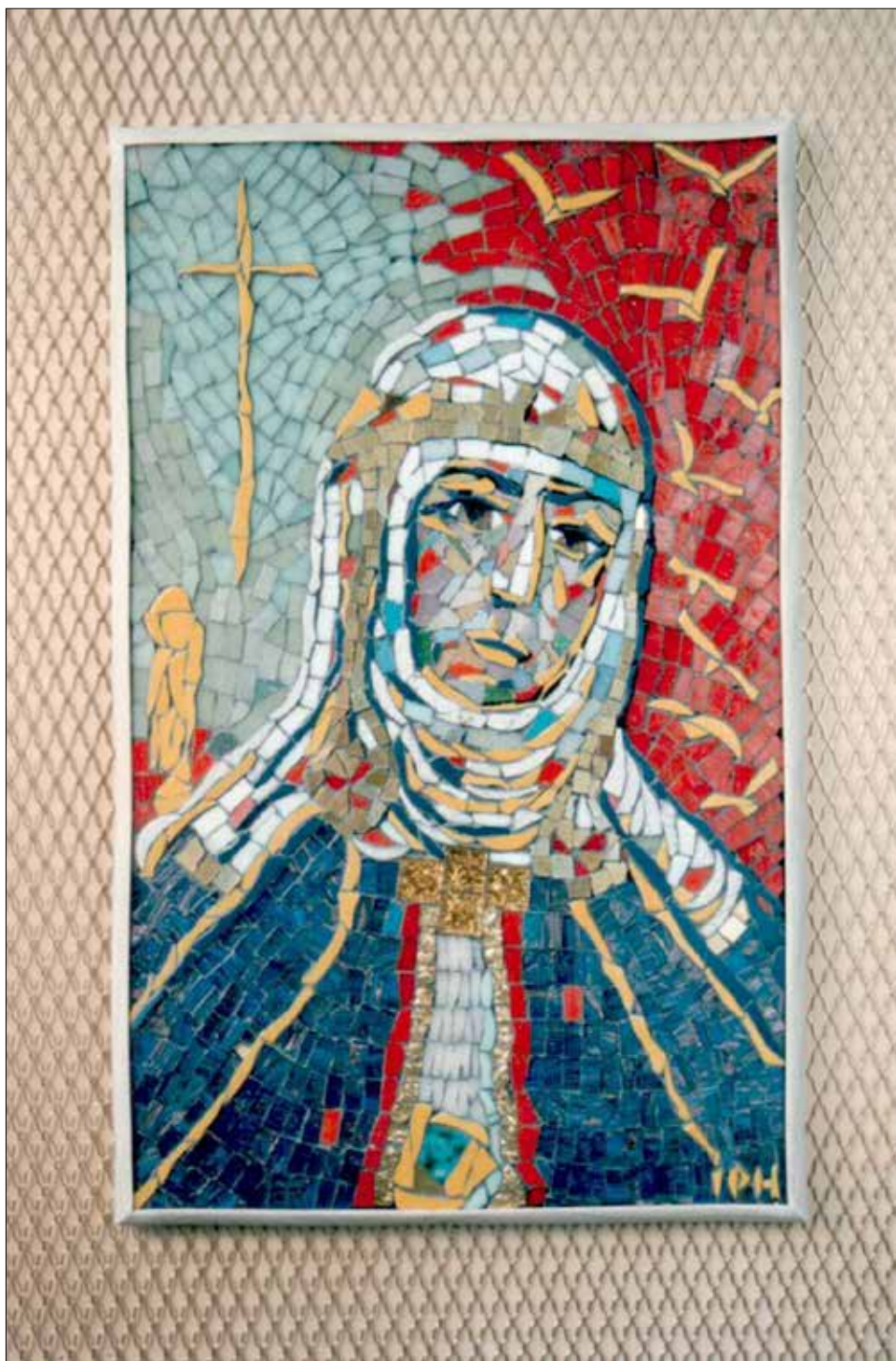
Ірена Носик, Студія (Портрет), 1954, олія на полотні, збірка І. Носик

Ірена Носик, Червоні Тюльпани, д.н., олія на полотні, збірка І. Носик

Ірена Носик, Соняшник, 1982, мозаїка, 44x44 см, збірка І. Носик

*Ірена Носик, Княгиня Ольга, 1990, мозаїка, 62x38.5 см,
збірка Національного художнього музею в Києві*

*Ірена Носик, Народження Капустяника, бл. 1969, олія на полотні,
36x46 см, Архів Торонтського університету*

*Ірена Носик, Джерело життя, 1962, олія на полотні, 90x127 см,
Архів Торонтського університету*

*Ірена Носик, Морська пава (копепод), бл. 1969,
акрил на полотні, 114.5x76 см, Збірка І. Носик*

Цікаво, що на виставку УСОМ «2000» Ірена Носик подала картину «Капустяник», на яку мисткиню надихнула її праця з гусеницями з часів, коли вона ще працювала науковим ілюстратором в університеті. Це мистецьке зображення буденної гусениці–шкідника, побільшеної на полотні до понад одного метра, сприймається як дивовижне створіння. Мисткиня також брала участь у тематичних виставках УСОМ у 2001 і 2003 роках.

Внаслідок автоаварії у вересні 2003 р. творча активність мисткині сповільнилася, але це не відібрало її життєрадісності, не затьмарило усміху на обличчі і блиску очей, попри численні операції. У 2006 р. Ірена Носик брала участь у «Ювілейній виставці УСОМ» в галерії КУМФ, де експонувала раніше виконану мозаїку «Король Данило». У 2016 р., коли УСОМ готувався до святкувань свого 60–ліття влаштуванням Ювілейної Виставки, Ірена Носик подала мозаїку «Квіти». На жаль, мисткиня не дожила до відкриття виставки і видання каталогу, в якому було поміщено її світлину і репродукцію картини. Вона відійшла у Вічність 21 липня 2016 р. у Торонті.

Поза сумнівом, творча праця Ірени Носик була багатогранною, а поле її мистецьких зацікавлень – широким. Вона не тільки малювала картини олією, акрилом, гуашшю та акварелями, але також займалася мозаїкою і керамікою. Мисткиня залишила по собі безліч рисунків, переважно виконаних олівцем, вугіллям і конте. Ірена Носик також ілюструвала казки для дітей і наукове видання про вовків для одного професора. Вона створила екслібриси для родини і приятелів, рисувала карикатури на своїх співробітників і відтворювала веселі і дотепні епізоди з життя.

Стилевий діапазон праць Ірени Носик широкий і неоднотайний. Вона багато експериментувала і отримувала надхнення з різних традиційних і модерних мистецьких течій: почавши від академічного реалізму, вона перейшла крізь модерні напрямки, такі як імпресіонізм, постімпресіонізм, експресіонізм, сюрреалізм, фотореалізм, аж до абстрактного безпредметного мистецтва.

Тематика її картин і мозаїк різна, але переважають портрети, квіти і краєвиди; трапляються птаці і, дуже рідко, мертва природа. Часом мисткиня звертається до української тематики, зокрема історичних подій, постатей княжої доби і фольклору. Деякі з її картин черпають натхнення зі світу біології, або зображують конкретні створіння, з якими мисткиня працювала 26 років в університеті.

Особливою та окремою частиною творчості Ірени Носик треба вважати її спеціалізовану працю в університеті, де вона створила понад дві тисячі методичних таблиць–біологічних ілюстрацій різних організмів та створінь, бачених під мікроскопом чи вивчених з природи. Точне виконання, докладний рисунок і тривимірне моделювання форм залежно від вимог зображених істот, таких як амеби, протозої чи водорості, комах в різних стадіях розвою, гусениці, птаці, черепи і скелети, людське тіло і багато іншого. Важливу роль відіграло точне відтворення баченого олійними фарбами на майже двометрових полотнах. Ця

ділянка творчості мисткині вимагає окремого вивчення в науково–мистецькому контексті.

До найбільш цікавих і своєрідних праць мисткині належать картини, створені на підставі біологічних зразків, з якими вона працювала в університеті, і з яких вона черпала натхнення. В цих картинах Ірена Носик перетворювала бачене через мікроскоп чи в природі у побільшені фантастичні зображення. Невидиме стає видимим.

Одна з перших картин, створених на основі світу, баченого через мікроскоп, – це олія «Початок буття» / «Джерело життя», де вирують в концентричному русі дивовижні аморфні форми¹⁵. Деякі видовжені овальні форми нагадують амеби, які є одними з перших організмів на землі, інші – це медузи та квіткоподібні морські анемони. В центрі і дещо в глибині помітна червона цятка, довкруги якої кружляють ці ясні, прозорі чи напівпрозорі з'яви на темному, синяво–брунатному полі, що неначе рухаються у сновидному танку. Це найбільш філософічна з картин Ірени Носик, де мисткиня наявно застановляється над зародженням життя. У подібному стилі і дусі намальоване «Морське дно» (1960–ті рр.). Тут переважають блакитно–жовта палітра і більш хаотичний рух морських створінь чи водних рослин у відкритій, площинній композиції.

Контрастом до двох попередніх картин є «Капустяник» (пізні 1960–ті рр.), намальований олійними фарбами тривимірно з візуальною докладністю. Побільшення до одного метра перетворює буденну гусеницю–шкідника на мистецький твір. Цілковито інакше вражіння викликає картина, на яку надихнуло те ж саме створіння, але в іншій стадії розвитку. Тут бачимо три жовті, частково овальні структури, де з однієї вилізає голова якоїсь потвори. Тривимірне моделювання в зелено–синіх кольорах на тлі безкрайого простору посилює вражіння сюрреалістичного марева. В дійсності – це величезне збільшення і зближений фокус трьох ячок і народження капустяника. Зображення і вдала композиція трансформують повсякденне явище природи у фантастичний надреальний світ мистецтва.

У картині водної істоти, названої «Морська пава», мисткиня підкреслює пишні хвости і волохаті антени мікроскопічного ракоподібного сотворіння – копепода (лат. Copepoda)¹⁶. Контраст між центральною і симетрично намальованою істотою у відтінках червоного, підсиленого ясними волосинками і синім неглибоким тлом, творить декоративну, замкнену композицію¹⁷.

¹⁵ Картина під назвою «Початок буття» була експонована вперше на особистій виставці 1962 р. в Торонті. Пізніше під назвою «Джерело життя» була експонована на виставці «Воля» 1996 р. у Детройті. Обидві були репродуковані як чорно білі світлини, перша в пресі, друга в каталозі виставки. Зберігається в Архіві Торонтонського Університету, куди була передана І. Носик в грудні 2008 р. разом з 5 іншими «оліями», намальованими на підставі біологічних зразків. Крім того, мисткиня передала ще 6 олійних композицій, створених для нового будинку зоології у 1965 р.

¹⁶ Копеподи бувають 1–2 мм довжини. Картина І. Носик: 94 x 109 см.

¹⁷ Картина «Морська пава» зберігається в архіві Торонтонського університету.

Світлина Ірени Носик при праці на Торонтонському Університеті, 1957

коралових поліпів (Anthozoa) для викладів, що зберігається в архіві університету, серед яких також зберігається картина Носик «Кораль».

До найкращих і найцікавіших праць мисткині належить велика картина, яка виглядає неначе фантастичний китайський змії, що в'ється почерез полотно і його заповнює. Щойно приглянувшись ближче, бачимо вгорі маленьку дивовижну голівку морського хробака, а химерні віяла – це сегменти тіла в синьо–жовто–зелених відтінках, що дозволяють йому пересуватися. Побільшення водного створіння і перенесення його на двовимірне полотно являє собою мистецький твір, подібний до зображень збільшених квітів у картинах американської мисткині Джорджії Окіфф. Водне створіння Носик – це nereis (лат. Nereis), максимальна величина якого в природі досягає 30 см. Його також бачимо у великому збільшенні на світлині Ірени Носик з університетської майстерні над таблицею–ілюстрацією з написом латиною «Nereis». В олійній картині Ірени Носик під назвою «Танок нерейнки» морський хробак збільшений до приблизно п'яти метрів, що надає зображенню цілком нового, творчого виміру. Безпредметне тло, брак контексту тут і в деяких інших картинах підсилюють за-

До комахоподібних водних сотворінь, представлених в центральній симетричній композиції, належить ще одна велика олія, інспірована мікроскопічним підводним світом. В центрі полотна на синявому тлі Ірена Носик зображує мікроскопічну водну істоту (копепода) з притаманною докладністю, що перегукується з точним відтворенням жуків у великому збільшенні відомого українського мистця Петра Холодного мол., який був колекціонером і знавцем комах.

Між картинами, переданими до архіву Торонтонського університету, зберігається олійна картина, що на перший погляд виглядає як абстрактна композиція білих зірчастих і квітучих форм на червоному і синьому фоні, що переплітається з ними. Назва «Кораль» вказує, що основою зображення є морські коралеві поліпи, трансформовані уявою мисткині. Ця картина перекликається з таблицею–ілюстрацією

Ірена Носик на тлі першої особистої виставки, Торонто, 1962

гальне враження нереальності і позачасовості. Лідія Бурачинська редакторка журналу «Наше життя» писала:

«Посеред цього дивовижного світу розгортається праця Ірини. Вона відтворює те, що так щедро і впорядковано криється в природі від людського ока. Це не тільки копіювання предмету, а й ствердження суттєвого в ньому»¹⁸.

Трансформація маленьких, буденних організмів, бактерій і морських істот у збільшений, сфокусований формат не тільки стверджують суттєве, але також перетворюють їх з біологічної ілюстрації на образи експресії. На базі реально-го в природі постає нова мистецька реальність, і тут саме проявляється творча особливість мисткині. Синтеза безпосередньої наукової спостережливості і творчих зацікавлень – це небуденний внесок Ірини Носик в загальне образотворче мистецтво, особливо канадське та українське.

¹⁸ Л. Бура (Лідія Бурачинська), «За первнями мистецтва», «Наше життя» (Філядельфія, ч. 9, жовтень 1960, с. 11–12).

МУЗИКА І ТЕАТР

Андрій Горняткевич

(Професор-емерит Альбертського університету, Едмонтон)

БАНДУРА В ЕДМОНТОНІ

Зазвичай, статті в «Західноканадських збірниках» віддзеркалюють життя й діяльність того сектору українського життя, що можна б назвати самостійницьким чи навіть націоналістичним, але однозначно антирадянським. Діяльність таких радянофільських, чи, як вони себе окреслювали, «прогресивних» організацій як «Товариство Український робітничо-фермерський дім» (ТУРФ–Дім), «Робітниче заповомове товариство» (РЗТ) чи пізніше «Товариство об'єднаних українських канадців» (ТОУК) тут ледве згадувалася. Та саме в цьому середовищі були початки бандури в Едмонтоні, бо в середині 1960–х років Тед Кардаш, який стажувався два роки в Україні, впродовж двох років навчав гри на бандурі в «Українському центрі ТОУК», що на 11018 – 97-й вулиці в Едмонтоні.

Але, щоб таке навчання взагалі могло відбуватися, треба було мати інструменти. Цією справою зайнялася фірма «Українська книга», що знаходилася на 10803 – 95-й вулиці в Едмонтоні й була тісно пов'язана з ТОУК¹. Пізніше, імпортом бандур з України також займався Богдан Мельничук – виразно самостійницький власник «Української книгарні», і впродовж 1970–х і 1980–х років імпортував бандури виробництва Чернігівської фабрики музичних інструментів ім. П.П. Постишева, аж доки цей завод припинив серійне виробництво бандур–прима на початку 1990–х років.

Власник фірми Lillo's Music (10848 – 82 авеню) Вік Лілло (Vic L. Lillo) розказував, що у 1970–х рр. він впроваджував бандури від фірми у Сан–Франциско, але подробиць не міг пригадати, а в каталозі тої фірми бандур не можна було найти.

¹ Kolasky, John. *The Shattered Illusion: The History of Ukrainian Pro-Communist Organizations in Canada*. Toronto: PMA Books, 1979: 212–215. Після проголошення Незалежності України й ліквідації Радянського Союзу ця фірма, як і багато підприємств, пов'язаних з нею, закрилася.

Зазвичай, в Україні на цих інструментах басові струни строять хроматично від «сis» (зрідка с) великої октави до «с» малої октави, а приструнки, також хроматично, від «сis» малої до «g» третьої октави. У теорії, на такій бандурі можна грати у будь-якій тональності, але на практиці найпростіше грати в тональності g–dur (і відповідно e–moll); з малим зусиллям можна грати в тональностях с–dur і d–dur, але при більшому числі дізів чи бемолів гра дуже ускладнюється. Ще у 1960–х рр. у Північній Америці бандуристи дійшли висновку, що для основної тональності деякі басові ноти зайві, і строять баски діятонічно від «а» контроктави до «е» малої октави, що уможливило куди багатшу фактуру в басках.

На початку 1970–х років при місцевому відділі «Спілки української молоді ім. полк. Івана Богуна» (СУМ, що на 9615 – 153 авеню) коротко працював ансамбль бандуристок під керівництвом Сергія Яременка. Був це прекрасний скрипаль, педагог, композитор і хоровий диригент, що вже керував хором «Верховина» Ліги визволення України (пізніше Ліга українців/українок Канади) і глибоко знав теорію й композицію музики, але сам на бандурі не грав. Інструменти, на яких сумівки грали, мали баски настроєні на описаний північноамериканський лад. Усі бандуристки були середнього шкільного віку й, закінчивши цю освіту, або повиходили заміж, або поступили на студії, і ансамбль бандуристок припинив працю. Через кілька десятиліть автора запросили відновити ансамбль бандуристів під егідою Спілки української молоді, але після двох виступів (Свячене й Шевченківський концерт) цей колектив також припинив працю через мале число зацікавлених.

Коли у 1973 р. до Едмонтону приїхав автор, бандурист з деяким досвідом, на його плечі впав обов'язок навчати гри на бандурі. Спершу, це відбувалося під егідою Союзу української молоді Канади (СУМК, організація православної молоді, 10611–110 авеню), але на вимогу інструктора навчання було відкрите усім бажаним, без огляду на віровизнання. Пізніше автор навчав зацікавлених у себе дома.

Старанням Інституту Св. Івана (11024–82 авеню) там щоліта відбувалися українознавчі курси для дітей і молоді, і у 1986 р. старанням Орісі (Звездецької) Цьони замовлено десять дитячих бандур у Кена Блума (Ken Bloom), який на той час виробляв в Нью-Йорку багато інструментів різного розміру й діапазону. У різних роках до Едмонтону приїздили такі поважні бандуристи, як Юліан Китасти, Марко Бандера і Валентин Мороз (мол.), щоб улітку на тих курсах навчати молодь грати на бандурі. Їм допомагала Галина Магус – досвідчений педагог, яка вчилася грати на бандурі в автора. Оскільки в інституті під час шкільного року навчалися й діти, Мороз опрацював низку простеньких п'єс, що дозволяло дитині легко й швидко вивчити один твір щотижня й мати задоволення зі своїх досягнень, а з другого боку, здобувати солідну основу гри на бандурі. Ці вправи пізніше розповсюдила «Комісія бандурної освіти» «Товариства українських бандуристів»².

² Мороз В. та А. Горняткевич. Молода бандура. Збірка п'єс та пісень для учнів дитячих шкіл гри на бандурі. Moroz, V. and A. Hornjatkevych. *The Youth Bandura. Collection*

З роками населення Інституту Св. Івана змінилося. Протягом перших десятиліть свого існування це був гуртожиток і школа українознавства для української молоді, що студіювала в Альбертському університеті, але з часом число неукраїнців зростало і вони стали більшістю. В інституті мешканці мають можливість знайомитися з деякими гранями української культури, в т. ч. і гри на бандурі. Там у автора познайомилися з азами гри на бандурі особи таких національностей як, між іншим, бельгійка родом з Конго, ефіопка, іспанка, китайка, німкеня, японець і, розуміється, канадці, передовсім українського роду. За винятком японця Чарлі (Шуїчі) Сакума(чука), який згодом дуже серйозно почав займатися бандурою³, для інших це було просто цікавим заняттям, але таки нагодою познайомитися хоч з однією сторінкою української культури.

На початку 1980–х рр. Роман Раточко провів з сімома бандуристокми триденний інструкторський курс у таборі «Барвінок» (власність Інституту Св. Івана). У приблизно тих самих роках Віктор Мішалов провів одноденну майстерню з п'ятьма бандуристами в Інституті Св. Івана.

Коли у 2003 р. автор пішов на пенсію з професури в Альбертському університеті, його запросили навчати дітей грати на бандурі в англо–українській двомовній школі в передмісті Едмонтону, Шервуд–Парку. Навчання відбувалося під час обідньої перерви групами початківців і заавансованих: спершу одні грали, а другі обідали, а тоді другі грали, а перші обідали. Для цієї програми батьківський комітет закупив дванадцять «підліткових» бандур виробництва Львівської фабрики музичних інструментів «Трембіта». Ці бандури, за львівською школою, мають 15 басків настроєних хроматично від «с» великої до «f» малої октави, але, беручи до уваги попередній досвід, автор перестроїв їх діятонічно від «g» контроктави до «g» малої октави. У теорії це дає дві повні октави басків, але дітям того віку дуже важко грати на найнижчих басових струнах.

Спочатку навчання проходило в школі ім. о. Кеннета Кернса (Father Kenneth Kearns), де гри на бандури вчилися учні з IV до VI класу, отже могли навчатися гри на бандурі тільки три роки. У 2014 р. систему католицьких шкіл Шервуд–Парку й околиці було змінено, і в «середніх» школах навчаються діти від V до VIII класу. Англо–українська двомовна програма тих клас перенеслася до школи ім. Св. Тереси з Лізьє, де дитина може вчитися грати на бандурі чотири роки.

У роках 2011–2013 діти Едмонтонської двомовної публічної школи «Делвуд» (Delwood, 7315 Delwood Road) мали нагоду навчатися грати на бандурі в автора, але оскільки публічна шкільна рада скасувала українську програму, праця з бандурами в тій школі припинилася.

Кілька років підряд учні усіх цих шкіл, як і приватний учень Симон Поясок, виступали на «Фестивалях юних талантів», організованих «Українським музичним товариством Альберти». Оскільки Поясок з природи лівша, він навчався грати т.зв. «харківським способом», де ліва рука виводить мелодію на

of songs for young bandura students. Broadview Heights, Ohio: Bandura Educational Commission, 1991..

³ Пишула Галина. «Українська культура торкнулася струн його серця» // Аудиторія. Освітній студентський тижневик (Львів). – 15–21 вересня 2005. – С. 11.

приструнках, а права пригру на басках. У вищезгаданих школах навчання гри на бандурі факультативне, і родини додатково оплачують ці заняття.

Дещо інакше справи відбуваються в Едмонтонській католицькій школі Св. Мартина (11310–51 авеню). Батьківський комітет закупив усі дитячі і підліткові бандури Інституту Св. Івана й школи Делвуд, але, також, замовив дитячі інструменти у бандурника Василя Вецала (William Vetzal). Це дозволило впровадити навчання гри на бандурі в цілій школі й усі діти від IV до VI класу вивчають ази гри на бандурі, як частину загальної програми навчання музики під керівництвом вчительки Тетяни Палихати; їй у цьому допомагав автор.

Слід згадати, що в Едмонтоні виступали як солісти–бандуристи з України (Геннадій Нещотний) та діяспори (Юліян Кистастий і Віктор Мішалов), а також «Державна заслужена капела бандуристів УРСР» (1986 р.) і «Українська капела бандуристів ім. Т. Шевченка» (неодноразово). Разом з Церковним хором «Видубичі» в Києві виступали бандуристки Тетяна Лобода та Світлана Вознюк.

На жаль, десятиліттями навчання гри на бандурі в Едмонтоні й околиці спочивало майже виключно на плечах автора, і хоч він мав багато учнів, проте ніхто з них (за винятком згаданого Сакуми) не набрав стільки знання й досвіду, щоб далі плекати це мистецтво. Сподіваюся, що може таки знайдуться кілька кандидатів, які, при інтенсивному навчанні, зможуть стати інструкторами й передавати мистецтво гри на бандурі вже своїм учням.

Люба Жук, Іриней Жук

(Доктори музикознавства, піяністи, педагоги, Монреаль)

КОМПОЗИТОР ЮРІЙ ФІЯЛА (1922–2017 РР.) – ВЕЛИКА ПОСТАТЬ У КЛАСИЧНІЙ МУЗИЦІ КАНАДИ

Творчість Юрія Фіяли треба розглядати спершу в контексті загальної української музичної діяльності в Канаді на початку другої половини ХХ століття.

Після Другої світової війни до Північної Америки прибуло доволі багато українських музикантів: композиторів, диригентів, виконавців, педагогів, поряд з іншими фахівцями, громадськими керівниками, науковцями і художниками. Хоч вони навчалися у різних провідних музичних центрах Європи, і деякі з них вже працювали професійно до свого приїзду до Північної Америки, їм було важко влаштуватися на працю за фахом. Однак, у більшості випадків вони активно проявляли себе в українських громадах. Композитори працювали хоровими диригентами, виконавцями, вчителями співу чи гри на музичних інструментах або організували українські музичні заходи. Водночас, вони продовжували писати нові твори – часто для окремих виконавців та для ансамблів, які вони вели. Твори цих композиторів – що належали до різних стилів і жанрів – найчастіше віддзеркалюють походження і творче формування їх авторів. За малими винятками, сучасні тенденції північно–американської музики не мали якогось помітного впливу на творчість цих новоприбулих композиторів¹. За таких складних обставин виринає у Канаді домінантна постать Юрія Фіяли. Він стає відомим канадським композитором. Його твори виконують видатні солісти, камерні ансамблі та симфонічні оркестри, вони транслюються по державному радіо², їх друкують канадські видавництва.

Україна

Юрій Фіяла народився в Києві у 1922 році. На підставі різних джерел можна відтворити приблизний образ життєвого шляху та творчої діяльності цієї великої людини³. Лекції на фортепіано почав, коли йому було сім років, і вже після кількох місяців виконував нескладні твори віденських класиків. У спеціальній музичній школі для обдарованих дітей⁴ він починає писати композиції.

¹ Zuk, Luba. «Instrumental Works by Composers of Ukrainian Background» // Український вимір. – Ред. С. Пономаревський. – Ніжин: Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя, 2005. – Вип. 4, кн. 2. – С. 218 і 220.

² Canadian Broadcasting Corporation.

³ Інформацію подано його небожем, професором Іваном Яворським, спомини журналістки Марії Логуш, давньої його знайомої з Бельгії і Монреалу, наші особисті з ним розмови, велика стаття в «The Canadian Encyclopedia» та ряд інших статей.

⁴ Fiala, George. Performing Rights Organization of Canada Limited, 1982.

Коли йому було тринадцять років, він одержав відзнаку за «Піано Мазурку», яка була надрукована у «Альбомі дитячих композицій»⁵.

Цей незвичайний поступ завдячував великою мірою атмосфері родинного дому. Батько Осип, архітектор та мати Анна, лінгвіст були великими любителями музики та добрими піаністами. У Фіялів часто відбувалися музичні вечори, де зустрічалася київська музична верхівка. Також відвідування концертів, театру та Київської опери, де Юрієва тітка, Оксана Уляницька⁶, була видатною солісткою, мало великий вплив на музичний розвиток молодого музиканта.

У 1939 році Юрій Фіяла з великим успіхом закінчив середню музичну школу і завдяки виконанню свого власного твору на заключному концерті став відомим у ширшому колі знавців музики столиці. Наступним важливим кроком у музичній освіті Юрія Фіяли був вступ до Київської консерваторії ім. П. Чайковського, де він навчався у таких видатних педагогів як Левко Ревуцький, Борис Лятошинський, Володимир Грудин, та Андрій Ольховський⁷. Додатковий вплив на професійне зростання Фіяли-композитора мали також відомі неукраїнські композитори тогочася – Арам Хачатурян, Сергій Прокоф'єв і Дмитро Шостакович⁸, які відвідували Київську консерваторію, на запрошення виступали з лекціями, семінарами, приготували і диригували під час виконання своїх творів на концертах. Аналіз тогочасних творів молодого Фіяли вказує на поєднання ним традиційної романтичної школи з неоромантичними тональними і більш модерними, політональними системами. Та події Другої світової війни перервали це багатогранне навчання у Києві.

Німеччина

Під час цієї війни Юрій Фіяла разом з батьком, матір'ю і сестрою переїжджають з Києва до Німеччини. Тут Юрій продовжує навчання, зокрема, вивчаючи принципи композиції та диригування у відомій музичній академії у Берліні («Akademische Hochschule für Musik»). Його професором з диригування

⁵ Potvin, Gilles. The Canadian Encyclopedia. <http://thecanadianencyclopedia.ca/en/article/george-fiala-emc/>.

⁶ Оксана Овсіївна Уляницька (1900-1983) – професійна співачка. Вона виконувала провідні ролі у Київській, Харківській і Саратовській державних операх.

⁷ Левко Миколайович Ревуцький (1889–1977 рр.) – український композитор, педагог, музичний і громадський діяч. Борис Лятошинський (1895–1968 рр.) – український композитор, диригент і педагог, один із основоположників модернізму в українській класичній музиці. У Київській консерваторії Лятошинський виховав нову плеяду композиторів: І. Шамо, В. Сильвестров, І. Карабиць, Є. Станкович. Нагороджений званнями: «Заслужений діяч мистецтв», «народний артист», «Державною премією ім. Т. Г. Шевченка». Володимир Грудин (1893–1980 рр.) – учень славних композиторів Федора Якименка і Райнгольда Глієра – засновника Київської консерваторії. Андрій Ольховський (1899–1969 рр.), псевдонім Євген Оленський – музикознавець, композитор і педагог. Написав «Нарис історії української музики» (Київ, 1939; передрук: Київ, 2003); «Music under the Soviets: The Agony of an Art» (New York, 1955).

⁸ <http://thecanadianencyclopedia.ca/en/article/george-fiala-emc/>. До київської консерваторії запрошували Хачатуряна, Прокоф'єва, Шостаковича й інших радянських композиторів, і Фіяла пригадував, як зустрічався з ними під час семінарів.

був Вільгельм Фуртвенглер⁹ – один з найвизначніших німецьких диригентів. Прийняття Фіяли до класу великого маестро не було, мабуть, випадковим, адже Фуртвенглер був знайомий з українською музикою завдяки феноменальній піаністці Любці Колессі¹⁰, кар'єрою якої він особливо зацікавився у 1930 роки¹¹.

Поруч з вивченням музикології і композиції у Гансмарія Домбровського¹², Фіяла одержав ретельне навчання поліфонії, контрапункту і сучасних методів композиції. В крузі його колег обговорювалися твори Альбана Берга, Пауля Гіндеміта, Ернеста Кшенека та музику французьких, австрійських і німецьких експресіоністів. Твори Фіяли цього періоду вказують на неоромантичні впливи. В основному він не наслідував сучасних європейських стилістичних течій. Музикознавець Тарас Філенко¹³ вважає що: «Наслідуючи формальні методи німецької школи класичної композиції, Фіяла також виховувався в атмосфері романтичної традиції. Його схильність до великих і структурно визначених форм, таких як симфонія, соната, розширена камерна композиція чи концерто, також виходили з цього виховання»¹⁴.

Бельгія

Після успішного захисту докторської дисертації у Берліні у 1945 році, Фіяла хотів ознайомитися з новими методами композиції, які розвивалися в інших країнах Європи. Отже, після смерті його матері решта родини переїжджає до Бельгії, де завдяки 3-річній стипендії Ватикану¹⁵ він поступає до Королівської консерваторії у Брюсселі («Conservatoire royal de musique»). Фіялу приймають до класу Леона Жонгена¹⁶ – директора Консерваторії, видатного композитора і диригента. Довголітнє вивчення Жонгеном незахідних музичних культур і доби французького Відродження та його знання нових течій у сучасній європейській музиці особливо цікавили молодого українського композитора.

Поруч з навчанням, вирішальний вплив на творче зростання Фіяли мало його ознайомлення з найновішими течіями в мистецтві, музиці та загальній культурі повоєнної Європи, та його інтенсивна творча діяльність упродовж тих

⁹ Вільгельм Фуртвенглер (Wilhelm Furtwängler, 1886–1954) – німецький диригент і композитор. Один з найбільш відомих німецьких диригентів.

¹⁰ Любка Колесса (Lubka Kolessa) (1902–1997) – відома українська піаністка. Була педагогом Люби та Іриней Жуків у Консерваторії провінції Квебек у Монреалі. Іриней Жук також навчався у класі Колесси в Університеті МекГіль.

¹¹ Розмови з Любкою Колесою.

¹² Гансмарія Домбровський (Hansmaria Dombrowski, 1897–1977) – німецький композитор, диригент, органіст і письменник.

¹³ Тарас Філенко (Taras Filenko) (н. 1958) – етномузиколог, викладач і піаніст, відомий через дослідницьку працю в галузі історії української музики XIX і початку XX століття.

¹⁴ Filenko, Taras. Unpublished biographical article on George Fiala, 2015.

¹⁵ <http://thecanadianencyclopedia.ca/en/article/george-fiala-emc/>.

¹⁶ Леон Жонген (Léon Jongen, 1884–1969) – один із провідних композиторів Бельгії у поствоєнний період. Переможець Prix de Rome (1913), він викладав композицію, орган та інструментування, і згодом став професором композиції й теорії у Брюссельській королівській консерваторії.

трьох років перебування у Бельгії (1946–1949). Він виступав як піаніст і композитор, зокрема у серії концертів *Séminaire des Arts*, яку проводив відомий композитор, диригент, і критик Андре Сурі¹⁷. Саме там Фіяла познайомився з представниками нової «Паризької школи», які використовували дванадцятитонову систему композиції. Зокрема, він зацікавився творами П'єра Булеза¹⁸ і його вчителя Олів'єра Мессаєна¹⁹. Особисті зв'язки з іншим французьким композитором, Рене Лайбовіцем²⁰, учнем Арнольда Шенберга²¹, великою мірою вплинуло на поширення стилістичного діапазону композиторської техніки Фіяли. У п'ятому концерті сучасної музики у серії «*Séminaire des Arts*», у 1947 році, Сурі представив «*Simple Musique*» для двох фортепіано авторства Фіяли. Цікаво, що сказав про Фіялу Сурі, який заявив, що сам він є шанувальником «ортодоксальних додекафонічних концепцій у композиції... У принципі, я проти музики Фіяли. Це проти сутності моєї естетики, але мені подобаються ці ноти і я буду виконувати цю музику»²². Твори Фіяли виконувалися також на «*Grand festival de musique*»²³ у Брюсселі. Він знаходить прихильників і ентузіастів серед бельгійської інтелектуальної верхівки, які високо оцінюють його музику, серед них професор Лювєнського університету Вальтер Бімель.

Оригінальність творів Фіяли спонукала Бімеля – філософа, музичного критика та історика мистецтва – написати довгу аналітичну статтю «*George Fiala et les Problèmes de la Musique Contemporaine*»²⁴. У цій статті автор представляє українського композитора у контексті пан-європейської сучасної музичної культури. Він пише: «...цей молодий композитор здійснив далекосяжний стрибок. У своєму мистецькому зростанні він не відійшов від чисто національних рис, але опинився в тій точці, що дозволила йому оцінити глибину й надзвичайне багатство мелодійних скарбів своєї нації»²⁵. Бімель підкреслює, що Фіяла виростав під советським режимом, який нищив українську культуру, і пізніше, у Західній Європі, навчався в оточенні без якого-небудь відношення до української музики. Автор зазначає, що скарб української культури «...та її мистець-

¹⁷ Андре Сурі (André Souris, 1899–1970) – бельгійський композитор, диригент, музикознавець і письменник-сюрреаліст.

¹⁸ П'єр Булез (Pierre Boulez, 1925–2016) – французький композитор, диригент, письменник, організатор, одна з провідних постатей у світовій класичній музиці ХХ ст.

¹⁹ Олів'єр Мессаєн (Olivier Messiaen, 1908–1992) – французький композитор, органіст та орнітолог, один з найбільших композиторів ХХ ст.

²⁰ Рене Лайбовіц (René Leibowitz, 1913–1972) – польський (пізніше натуралізований французький) композитор, диригент, музичний теоретик і педагог. Мав значний вплив на поширення серіалізму та «нової музики» в Парижі після Другої світової війни.

²¹ Арнольд Шенберг (Arnold Schönberg, 1874–1951) – австрійський композитор, теоретик музики та художник, пов'язаний із експресіоністським рухом у німецькій поезії й мистецтві, провідник Другої віденської школи.

²² Biemel. Walter. *George Fiala et les Problèmes de la Musique Contemporain*. Louvain, 1948, 24.

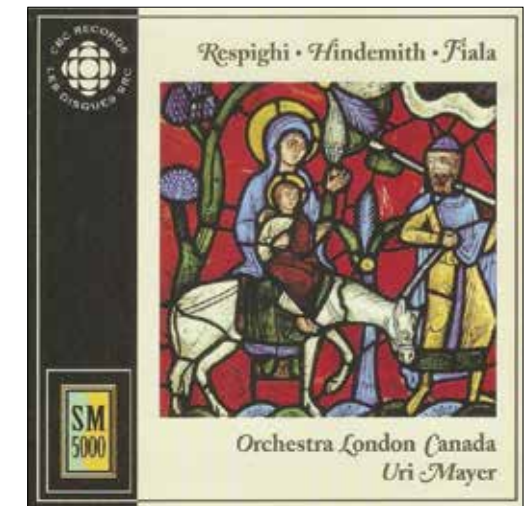
²³ «Spring Music Festival» (Grand festival de musique) (Брюссель, 1948), диригент Андре Сурі.

²⁴ Biemel, *ibid.*

²⁵ Biemel, *ibid.*, 17–18.

Компакт-диск Люби й Іринея Жуків «*Canadian Music for Two Pianos*» з другою сонатою Юрія Фіяли

Компакт-диск «*Respighi–Hindemith–Fiala*» у виконанні Лондонського оркестру (Канада), диригент Урі Маєр, що містить «*Куриликову сюїту*» Юрія Фіяли

Зустріч Юрія Фіяли з гостем з України, видатним композитором Мирославом Скориком, на Логушівці, дачі Марії і Михайла Логушів в Лаврентійських горах, 7 липня 1990. Зліва направо: Люба Жук, Мирослав Скорик, Юрій Фіяла, Михайло Логуш, Іринея Жук, Марія Логуш

ке значення можна великою мірою оцінити у творах Юрія Фіяли»²⁶. На думку Бімеля, ім'я Фіяли повинно стояти поряд з іменами найвидатніших музикантів тогочасся, адже стиль Фіяли є відмінний і характерний: «...найвичерпніше слово, найособливіший термін, що надається на означення його стилю, є 'ніби камерний', досить ідіосинкретичний у своєму виконанні, ... пройнятий теплом, незвичайно інтимним вираженням та гуманністю»²⁷.

Перебування в Бельгії було дуже сприятливим і плідним у творчості Юрія Фіяли. За порівняльно короткий час він написав близько сорока творів: одну симфонію, кілька сонат, концерти для фортепіано, камерні твори тощо. Поруч зі своєю композиторською творчістю Фіяла брав участь у житті українських студентів у Лювені. Він організував студентський хор, з яким виступав перед неукраїнською публікою²⁸. Також, у той час у Мюнхені з'являється його педагогічний твір «Маленька українська сюїта для маленьких»²⁹.

Канада

У 1949 році Юрій Фіяла емігрує до Канади і поселяється у Монреалі. Початки його перебування у Канаді не були легкими. Подібно до інших професійних музикантів-імігрантів, про яких загально було згадано раніше, він мусив знаходити різні способи заробітку. Як добрий піаніст, Фіяла виступав з сольними речителями, грав на органі у відомому монреальському кафе, працював педагогом і писав педагогічні твори для відомих видавництв³⁰. А згодом, від 1967 до 1987 року працював продюсером у міжнародному відділенні державного радіо³¹, Проте, він не забуває про своє головне покликання – композитора великих форм. Послідовно Фіяла пише нові твори, здобуває зацікавлення виконавців та музичних організацій і визнання з боку колег.

Одним з перших його творів, написаних у Канаді, – «Concertino для фортепіано, труби, тимпана та оркестру». Хоча це був час нелегкої адаптації у новому докільлі, музика цього не віддзеркалює. Фіяла зауважує з цього приводу: «Досить незвично... це *Concertino* не відображає тієї внутрішньої напруги чи потреби, скажімо, знайти правильне місце під сонцем. Навпаки, його загальний дух – це яскравий оптимізм, блискучі кольори й радісні почуття»³². Цей твір був закінчений у 1950 році. Піаністка Роза Гольдблат виконала його вперше. Згодом цей твір транслювався по радіо і був записаний на «Radio Canada International».³³ Фіяла пояснює твір далі:

²⁶ Biemel, *ibid.*, 18–19.

²⁷ Biemel, *ibid.*, 20.

²⁸ Логуш Марія. Композитор Юрій Фіяла // Свобода. – 27 жовтня 1982. – С. 2.

²⁹ Видавництво München: Druck E. Röbel, 1948.

³⁰ BMIC Canada Ltd., Toronto, Canada. СМС, Toronto, Canada.

³¹ Canadian Broadcasting Corporation (CBC).

³² *Anthology of Canadian Music*. ACM 27, 1987, notes, 6.

³³ Роз Гольдблат (Rose Goldblatt, 1913–1997) сприяла виконанню твору у телевізійній програмі «The CBC Concert Hour», 25 жовтня 1956. Подальша інформація про піаністку: СМС on-line. <http://thecanadianencyclopedia.com/en/article/rose-goldblatt-emc/>.

Він написаний у класично-романтичній традиції... Моя мета завжди писати музику, яка має найбільше значення при використанні найменшої кількості нот. Кожного разу коли я копіюю якийсь твір, було б добре бути більш успішним. У цьому *concertino* я намагався використати можливості піано в переважно контрапунктній текстурі, в якій соло часом протистоїть струнам, а часом цілком поєднується³⁴.

Редактори запису зауважують: «Фіяла рідкість серед молодших композиторів, який вперто чіпляється до традиційних тональностей і вільно проголошує: пристати до додекафонічного серійного клану – це визнати музичну неспроможність»³⁵.

Про ролі особистих і професійних зв'язків у кар'єрі Юрія Фіяли Тарас Філенко пише:

Як часто трапляється в музичному світі, особиста дружба й співпраця між виконавцями й композитором приводить до нових творів із особливою увагою до сольних інструментів. Багато композиторів, від Бароко до сучасності, надихалися такими сприятливими стосунками. У Фіяли була така співпраця, і він віддавав належну повагу відомим музикантам та виконавцям, таким як Рафаел Маселла³⁶ (кларнет), Артур Гарамі³⁷ (скрипка), Роза Гольдблят³⁸, Люба та Іриней Жук (піано), члени бельгійського квінтету духових інструментів, акордеоніст-віртуоз Джозеф Мацеролло³⁹ та музиканти квартету Артура Романо⁴⁰.

Філенко продовжує, аналізуючи один з ключових творів композитора:

Для дуету Жуків Фіяла часто писав музику на чотири руки. Композитор вважає свою Сонату № 1 для двох піано (1970) однією з найважливіших своїх робіт. Брат і сестра Жуки виступили з прем'єрою в Монреалі та включили сонату в програми більшості своїх турів по Європі й Північній Америці. У цій задумливій і часом загадковій композиції на чотири частини (*Lullaby, Arietta, Finale and Allegretto giusto*) з химерними мелодійними змінами та ритмічними модифікаціями (7/8, 3/4, 5/8) Фіяла передає вражаючий набір емоційних станів – від спокійного й інтровертного до енергійного й грайливо оптимістичного⁴¹.

³⁴ Jacket notes, CBC-RCI, Cat. XI, Programme 184, n.d.

³⁵ Jacket notes, *ibid*.

³⁶ Рафаел Маселла (Rafael Masella, нар. 1922) – кларнетист, викладач, композитор, директор Монреальського симфонічного оркестру до 1970 р. Викладав у різних закладах Монреалю, зокрема в Музичній консерваторії Монреалю. Член-засновник Канадського тріо (Париж) та, разом зі своїми братами, тріо духової музики Маселли.

³⁷ Артур Гарамі (Arthur Garami, 1921–1979) – народжений в Угорщині скрипаль, переможець кількох міжнародних конкурсів, концертмейстер кількох оркестрів Монреалю та член-засновник «Класичного квартету» (Монреаль). Він записав дуетну сонату Фіяли разом із арфісткою Дороті Велдон.

³⁸ Див. зноску 21.

³⁹ Джозеф Мацеролло (Joseph Macerollo, нар. 1944) – акордеоніст-віртуоз, педагог.

⁴⁰ Filenko, *ibid*.

⁴¹ Filenko, *ibid*.

Композитор і критик Грейгам Джордж⁴² так писав про цю сонату після одного з концертів дуету: «Першим твором програми була Соната для двох піано... монреальського композитора Юрія Фіяли... Це інтоксикуючий твір у стилі Стравинського, повний цікавих і вдало розміщених дисонансів, що змушують тебе думати, що так має тривати завжди»⁴³.

Юрій Фіяла був надзвичайно плідним композитором: його творче надбання нараховує понад двісті творів у майже всіх жанрах: для оркестру він написав симфонії, симфонічні сюїти; концерти для сольних інструментів з оркестром; симфоніети; численні камерні твори, такі як квартети, тріо, сонати для різних інструментів і фортепіано; чотири сонати для фортепіанного дуету; сольні твори для фортепіано; між ними п'єси для дітей й молоді; твори для хору і сольні для голосу⁴⁴.

Прем'єри двох творів, «Capriccio» і «Musique concertante для оркестру і фортепіано соло», на першому і черговому «Монреальському міжнародньому конкурсах піаністів», що відбулися в 1965 і 1968 роках, значно посприяли зростанню популярності Юрія Фіяли. У програмі конкурсу всі фіналісти повинні були грати твір канадського композитора, спеціально написаного для конкурсу і вибраного жюрі, як складалося з визначних музикантів світу. У 1965 році жюрі вибрало «Capriccio» Юрія Фіяли⁴⁵, а у 1968 році безпосередньо замовило у Юрія Фіяли «Musique concertante»⁴⁶.

«Канадське кредо», симфонічна кантата для великого оркестру і хору, була написана у 1967 році з нагоди сторіччя Канади. У тому ж році «Міністерство культури Квебеку» замовило симфонічну сюїту – «Montreal». З нагоди сторіччя Вінніпегу у 1974 році «Комітет (тепер – «Конгрес») українців Канади» замовив «Концерт для скрипки і оркестру»⁴⁷, у якому солістом був скрипаль Степан Старик⁴⁸, про якого критики писали: «надзвичайний виконавець і один із найкращих талантів Канади»⁴⁹. Про музику твору Фіяли було написано наступне: «...Це найважливіший твір цього святкування... Добре написаний... Адажіо гарне своєю ліричністю. Остання частина має сильний порив, що веде до за-

⁴² Graham Elias George (1912–1993) – Canadian composer, music theorist, organist, choir conductor, and music educator.

⁴³ George, Graham. «First-class musicianship makes concert for two pianos a delight». *The Whig-Standard*, 7 March 1983, 19.

⁴⁴ <http://thecanadianencyclopedia.ca/en/article/george-fiala-emc/>.

⁴⁵ Логун, Марія. Великий успіх Юрія Фіяли // Новий шлях. – 7 серпня 1965.

⁴⁶ «Musique Concertante». *The Montreal Gazette*, 11 June 1968, 10.

⁴⁷ Замовлення «Концерту для скрипки» (1973) стало можливим завдяки дотаціям Канадської Ради та Комітету на відзначення сторіччя Вінніпегу. Прем'єрне виконання здійснив Вінніпезький симфонічний оркестр (диригент П'єро Гамба, скрипка Степан Старик) у Вінніпезькому концертному голі у жовтні 1974 р.

⁴⁸ Степан Старик (нар. 1932) – скрипаль і педагог, концертмейстер симфонічних оркестрів у Лондоні, Амстердамі, Чикаго (там же професор консерваторії) і (з 1972 р.) Торонто; виступав як соліст і з симфонічними оркестрами. Автор праць (англійською мовою) «Чотири сторіччя скрипки» і «Антологія різних методів гри на скрипці».

⁴⁹ Gibson, Robert. «Ukrainian Themes Excite». *Winnipeg Free Press*, 14 October 1974, 40.

хоплюючої розв'язки»⁵⁰. «Четверта Симфонія» – «Українська», була замовлена на радіо мережею «Canadian Broadcasting Corporation»⁵¹. Прем'єра відбулася у 1982 році, під час першого сезону нового концертного залу – «Roy Thompson Hall» – у Торонті і відразу звернула увагу публіки, а критика відзначила:

A work in four movements, it is appropriately subtitled «Ukrainian» as Mr. Fiala blended many Ukrainian folk motifs and dance rhythms with his own contemporary style throughout the work. The orchestration is somewhat reminiscent of mid-20th century French composers, but also has many sparkling and inventive instrumental combinations. The writing features many members of the orchestra in solo passages, and a variety of sound coloration ranging from chamber to a full orchestra with piano and celesta⁵².

Інші твори Фіяли також вказують на послідовне вживання елементів, пов'язаних з українською культурою, між ними: «Ukrainian Suite for Cello and Piano», «The Millennium Liturgy»⁵³, «Five Ukrainian Songs»⁵⁴, «Concert Fantasy – *Vesnianky*» та багато творів різних жанрів. Як вже було згадано вище, критичні рецензії в пресі часто звертали увагу на український характер музики Фіяли. Після одного раннього виступу нашого дуєту в Едмонтоні музичний критик Клейтон Лі написав у «Edmonton Journal»: «Їхні ліричні моменти були дуже теплими, і вони відразу привабили публіку... Особливо добре вони виглядали, виконуючи вперше твір, присвячений їм, *Concerto da Camera*, написаний на початку цього року. Винахідливий твір з багатьма різними ідеями, твір базується на українських мотивах у сучасному стилі для двох виконавців на одних клавішах...»⁵⁵.

У одному з багатьох інтерв'ю Фіяла так говорить про його відношення до свого культурного походження:

Будучи українського походження, було досить природньо використовувати в моїй музиці окремі українські елементи, мелодії, поліфонію та гармоніку, що притаманні українській музиці. Націоналізм тут ні до чого. Якщо українські елементи роблять мою музику більш гуманною і доступною, якщо вони додають естетичного значення та певного оновленого інтелектуального життя, тоді я дійсно не маю причин заперечувати моє культурне коріння, мою національну спадщину та – *oui* – мою українську традицію⁵⁶.

⁵⁰ Gibson, Robert. «Symphony Acclaimed». *Winnipeg Free Press*, 12 October 1974, 9.

⁵¹ <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/george-fiala-emc/>.

⁵² Osinchuk, Juliana. «World premiere of Fiala Symphony: an important, extraordinary event». *The Ukrainian Weekly*, 12 December 1982, 5.

⁵³ «Millennium Liturgy» на відзначення тисячоліття християнства в Україні замовила Українська католицька церква св. Василя в Едмонтоні, прем'єра якої відбулася у серпні 1987 р.

⁵⁴ «Five Ukrainian songs» були замовлені для фестивалю у Вінніпезі, солістка Анна Чорнодольська (1946-2012) а пізніше Роксоляна Росляк.

⁵⁵ Lee, Clayton. *Edmonton Journal*, 4 December 1978, H11.

⁵⁶ Уривок із інтерв'ю з Едвардом Фаррантом, опублікованому в: 5-ACM 27. *Anthologie de la Musique Canadienne*, George Fiala, vol. 3, 1987.

«Kurelek Suite», замовлена в 1982 році «Едмонтонським симфонічним оркестром»⁵⁷, є надхнена не тільки українським походженням композитора, але, передусім, творами канадського художника Василя Курилика. З нагоди прем'єри сюїти Фіяла писав:

У час сьогоднішнього захоплення абстрактним мистецтвом, живопис Василя Курилика, відомого канадського мистця українського походження, лишається виразно репрезентативною. Він твердо вірив, що його вміння творити мистецтво було дарунком божим. Очевидно, що для композитора майже музичні якості мистецтва Курилика є досить складними. Для початку вони дають сильну основу для симфонічного твору значного обсягу... У чисто музичному розумінні моя ідея була створити оркестровий цикл із п'яти контрастуючих частин, кожна з яких представляла б мої коментарі на теми його творів. З естетичної й тематичної перспективи наголос був більш на ліричних, описових і навіть гумористичних елементах, аніж на епізодах трагедії, горя й драми⁵⁸.

У тому ж самому році, з нагоди шістдесятиліття композитора відбулася низка заходів: концерт його камерної музики в Університеті МекГіль у Монреалі⁵⁹ за участю декількох ансамблів, включно з нашим фортепіанним дуєтом, який виконав «Першу сонату для двох фортепіано» (в тому ж самому році наш дуєт виконував цей твір також у турне в Австрії, Англії і Шотландії та на австрійському державному радіо *ORF*). У Торонто відбулася вже згадана прем'єра «Четвертої Симфонії» – «Української». У загальноканадських англо- і франкомовних програмах радіо і телебачення та в пресі відбулися численні інтерв'ю з композитором та виконання його творів. Видатний український журнал «Сучасність» друкує ключову теоретичну статтю Фіяли про суть композиторського мистецтва – «Сучасний композитор і проблеми музичної творчости ХХ століття»⁶⁰.

У 1983 році Юрієві Фіялі з нагоди 90-х роковин «Українського народно-го союзу» було замовлено «Святочну Увертюру». Прем'єра відбулася під керівництвом диригента Володимира Колесника у відомому концертному залі «Carnegie Hall» у Нью Йорку. Тематичний матеріал увертюри є базований на двох українських піснях⁶¹. У 1987 році прозвучав його «Концерт Кантата» для фортепіано і хору у Торонто, за участю відомої піаністки Христини Петровської-Квіліко⁶². Під час періоду ентузіастичного розбудження українського культурного життя у перших роках відновлення незалежності України, 1992 року у Великому Залі «Консерваторії ім. Чайковського у Києві» відбувся великий концерт, присвячений винятково творам Юрія Фіяли. Невтомний компо-

⁵⁷ <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/george-fiala-emc/>.

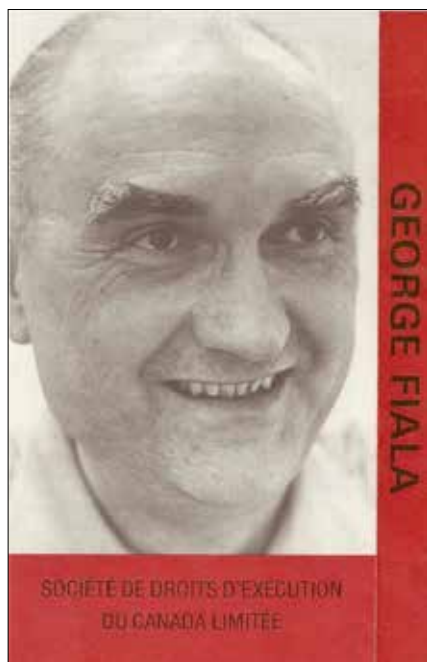
⁵⁸ Замітки з програми прем'єри «The Kurelek Suite» у виконанні Едмонтонського симфонічного оркестру, диригент Юрій Маєр, 8–9 березня 1985.

⁵⁹ *The Ukrainian Weekly*, 14 November, 12.

⁶⁰ Сучасність (Нью-Йорк-Мюнхен). – 1982. – № 4–5.

⁶¹ Perozak Smindak, Helen. «Ukrainian Symphony Music at Carnegie Hall Celebrates UNA's 90th». *The Ukrainian Weekly*, 8 April 1984, 1.

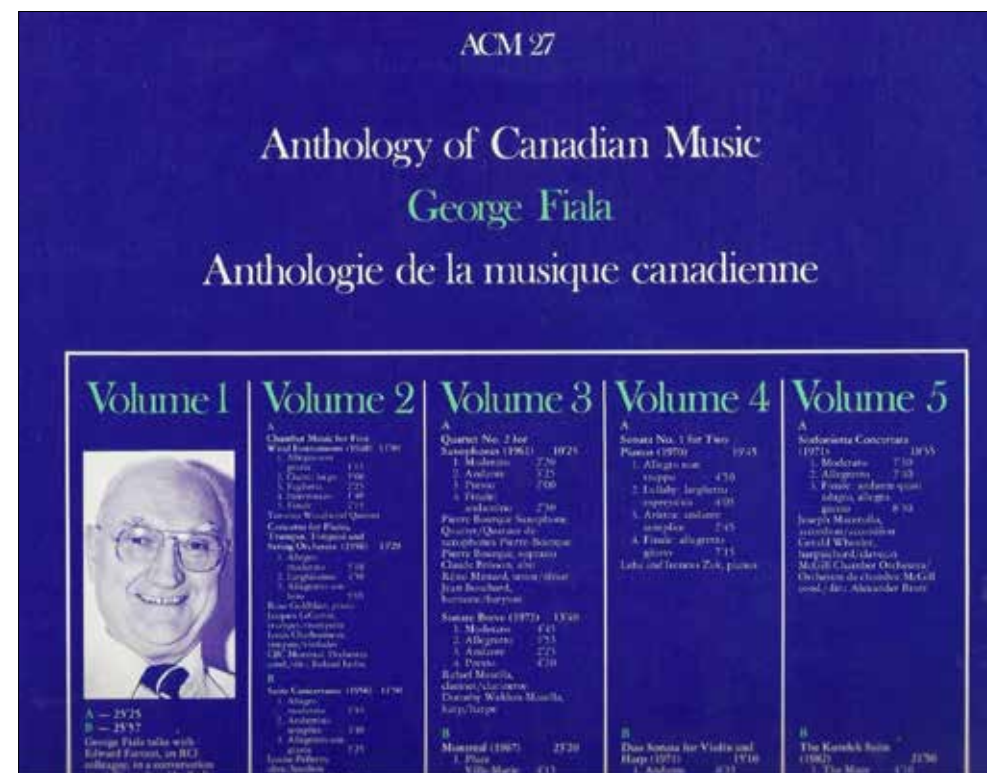
⁶² Soroka, Maria. «George Fiala's 'Concerto-Cantata' for Millennium is a new genre». *The Ukrainian Weekly*, 25 October 25 1987.

Обгортка каталогу головних творів
Юрія Фіяли, *Performing Rights
Organization of Canada Limited*, 1982

Юрій Фіяла в ранніх роках
перебування в Канаді

Частина обгортки *Anthology of Canadian Music – George Fiala*:
5 грамофонних записів ключових творів Юрія Фіяли

зитор, він продовжує свою творчу працю і ще у тому самому році пише нову сонату, присвячену нашому дуету⁶³.

Композиції Юрія Фіяли для молоді містяться у низці альбомів відомих видавництв та включені до репертуару іспитів провідних канадських музичних інститутів, як, наприклад, «McGill Conservatory of Music» чи «Royal Conservatory of Music of Toronto»⁶⁴. У монументальній антології записів важливих творів канадської музики, виданої радіо-мережею «Radio Canada International», Юрієві Фіялі присвячено п'ять грамофонних дисків⁶⁵. Його композиції можна знайти також у низці компакт-дисків, як, наприклад, диск нашого дуету, «Canadian Music for Two Pianos»⁶⁶, чи диск «Orchestra London Canada», де його «Kurelek Suite» поміщена поруч з творами велетнів світової музики – Пауля Гіндеміта і Отторіна Респігі⁶⁷. Юрія Фіялу нагороджено «Шевченківською Медаллю

⁶³ *Sonata No. 4 – «Sonata Buffa».*

⁶⁴ Жук Люба. Фортепіанні твори композиторів українського походження в Канаді і США // Дисертація. – Український вільний університет, Мюнхен. – 2007. – С. 125.

⁶⁵ «Anthology of Canadian Music – George Fiala», ACM 27, Radio Canada International, 1987.

⁶⁶ Luba and Ireneus Zuk Piano Duo. «Music for Two Pianos by Canadian Composers». Montreal: SNE – Société nouvelle d'enregistrement, SNE-602-CD, 2007.

⁶⁷ «Respighi – Hindemith – Fiala». Orchestra London Canada, Uri Mayer, conductor, CBC Records, SMCD 5146, 1995.

Канадського українського Конгресу» та «Commemorative Medal of Honor of the American Biographical Institute»⁶⁸.

Творчість Юрія Фіяли записана великими літерами в історію канадської музики та становить вагомий вклад у світову культуру.

Люба Жук – піяністка, педагог, музикознавець. Доктор музикознавства, професор МакГільського університету в Монреалі та Українського вільного університету у Мюнхені. Голова державних екзаменаційних комісій у національних музичних академіях України – у Львові, Одесі й Донецьку. Член журі міжнародних музичних конкурсів в Україні (ім. Лисенка та ім. Барвінського) та в Італії й Португалії, а також канадських музичних конкурсів. Дослідник і пропагатор української фортепіанної музики, зокрема в Північній Америці. У програмах її сольних та камерних концертів, як також у виступах фортепіанного дуету «Люба та Іринея Жук» у Канаді, США, багатьох країнах Європи та на Далекому Сході, постійно включені твори українських і канадських композиторів. Нагороди: «Prof. I & M Tarnawewsky Distinguished Lectureship» Ма-

⁶⁸ <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/george-fiala-emc/>.

нітобського університету, Шевченківська медаль Конгресу українців Канади, почесне звання «Заслужена артистка України».

Іриней Жук – піаніст, педагог, музикознавець, дослідник канадської фортепіанної музики. Доктор музикознавства, професор і колишній директор музичного відділу Університету Квінс у Кінгстоні. Голова державної екзаменаційної комісії у Консерваторії ім. Чайковського у Києві. Член журі міжнародних конкурсів в Україні (юних піаністів пам'яті Володимира Горовиця і «Фарботони»), Італії, Бельгії, Словенії, США і Португалії, а також канадських конкурсів. Учасник сольних і камерних концертів та соліст з оркестрами. У програмах сольних концертів і концертів фортепіанного дуету «Люба та Іриней Жук» в Канаді, США, багатьох країнах Європи та на Далекому Сході постійно включені твори українських і канадських композиторів. Нагороди: почесне звання «Заслужений артист України», Шевченківська медаль Конгресу українців Канади, «Prof. I & M Tarnawesky Distinguished Lectureship» Манітобського університету та «School of Music Excellence in Teaching Award» Університету Квінс.

Галина Котович
(Учителька, Едмонтон)

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ КОНЦЕРТИ В ЕДМОНТОНІ Й «УКРАЇНСЬКЕ МУЗИЧНЕ ТОВАРИСТВО АЛЬБЕРТИ»

«Українське музичне товариство Альберти» продовжує публікацію оглядів про едмонтонські Шевченківські концерти, розпочатих у дописі до «Західно-канадського збірника» (в. 7, ст. 41), в якому було згадано, що у 2014 р. концерт все ще перебував у стадії підготовки.

Отже, 15 березня 2014 р. громада Едмонтону урочисто відзначила 200-ліття від дня народження Тараса Шевченка подією «Тарас Шевченко – його геніальне слово». Того дня святкували «подію, яка 9-го березня 1814 пов'язала село Моринці з великим світом, бо народився той, чиє ім'я стало в один ряд із найбільшими поетами людства» (Іван Дзюба). Слід зазначити, що «Українське музичне товариство Альберти» під патронатом едмонтонського відділу «Конгресу українців Канади» вже 23 роки поспіль займається складанням програми концерту.

На цьому величавому концерті виступали запрошені гості: бас-баритон Павло Гунька з Англії, диригент маестро Лаврентій Івашко з Оттави, піаніст Йоаким Сеггер з Едмонтону і струнний квартет «Страткона» з Едмонтону. Концерт почався «Заповітом» (муз. М. Вербицького, першого композитора музики до слів Шевченка у Західній Україні). Цей твір є менш знаним, бо вимагає двохорového (чоловічого і мішаного) хору і соліста. Виконали цей твір збірний хор і запрошені гості.

Після привітання від голови Конгресу Люби Федущак хор заспівав «Реве та стогне Дніпр широкий» (акомпанемент на фортепіано Ірина Тарнавська). Могутні слова цієї пісні показують, що Шевченко прийшов у літературу з вродженим даром мови, даром від Бога. Ведуча Ліля Пантелюк поміж виступами читала тексти про місію Шевченка, пов'язану з українським словом (*укладено автором статті Галиною Котович).

Хор молоді (диригент Лаврентій Івашко; акомпанемент Ірини Тарнавської) з великим запалом заспівав «Слава Кобзареві», «Учітєся, брати мої» і «Гамалія». А Ганнуся Куць прекрасно декламувала вірш «Вічне слово Кобзаря» (сл. В. Круковської).

Микола Лисенко вповні розумів і відчував ідейно-мистецькі принципи поета, і з усіх композиторів залишив нам найбільше музики до слів Шевченка – 88 творів! Під час двох виступів Павло Гунька зачарував публіку своїм теплим баритоном, виконуючи вибрані твори Шевченка: «У неділю вранці-рано» (муз. М. Лисенка), «За думою дума» (муз. Я. Степового), «Якби зустрілися ми знову»

(муз. М. Лисенка), «Серенада Яреми» (муз. М. Лисенка), «Понад полем іде» (муз. М. Лисенка), «Минають дні» (**муз. С. Туркевич – першої української жінки-композитора) та «Минають дні» (муз. М. Лисенка) (акомпанемент на фортепіано Й. Сеггер).

Член провінційного уряду Джаніс Сарич привітала українську громаду і прочитала промову про Шевченка, яку вона представила у Парламенті Альберти 6-го березня. Після промови пані Сарич вручила від себе пам'ятні грамоти з нагоди цієї річниці Любі Федущак і голові УМТА – Любі Бойко-Белл.

Шевченко був одним із перших письменників, що творив нову українську літературну мову на підґрунті української народної мови. Він показав народові, що українська мова здатна все висловити, і ціле своє життя боровся за суверенітет української мови в українському суспільстві: «...у їх народ і слово (москалів), і в нас народ і слово...». За це слово Москва покарала його десятьма роками казарми. Підкреслюючи цю тему, Оля Миц прочитала вірш В. Самійленка «Українська мова» («Діамант дорогий на дорозі лежав...»). Тоді Роман Британ прочитав доповідь про повісті Т. Шевченка (текст Г. Котович; джерела: Іван Дзюба, Євген Сверстюк і Павло Зайцев). Нижче подано дуже скорочений текст цієї доповіді:

На закланні Шевченко таємно написав, крім українських віршів, 9 повістей російською мовою, які розраховував надрукувати у російських журналах. [Він] хотів показати російській публіці, незнайомій із життям на Україні, що Україна має своє обличчя, культуру, історію, які є відмінні від Росії, та що кожний народ повинен зберігати свої традиції та мову. Також, [він] включив свої погляди проти кріпаччини і думки, як технічний прогрес тих часів міг би полегшити працю селянина. А у повісті «Близнята» точно описаний побут і звичаї в Україні 1820–1840 років, про яких маємо мало інформації з інших джерел. У Шевченка був псевдонім «Кобзар Дармограй». Літературні науковці аж багато літ пізніше цю прозу оцінили позитивно, підходячи до неї з іншими критеріями, ніж до поезій Шевченка, а великий український літературознавець Сергій Єфремов назвав повісті Т. Шевченка «занедбаною спадщиною».

Наступними виступили на концерті «Струнний квартет 'Страткона'». Чотири професійні музиканти неукраїнського походження – Дженифер Бустин, Шеннон Джонсон, Сара Вудман, Джозефін ван Лір – з великим розумінням заграли два твори: «Прелюдія пам'яті Т. Г. Шевченка» та твір для фортепіано Я. Степового, який переробила для струнного квартету Анна Козак – скрипаль Едмонтонської симфонії. Цей другий твір, «Квартет для двох скрипок, віолі та віолончелі» (муз. М. Лисенка) є твором для струнних інструментів і одним з перших таких творів в українській музичній літературі.

Останнім номером концерту стало виконання хорової кантати Лисенка «Б'ють пороги» збірним хором (диригент Лаврентій Івашко; акомпанемент на фортепіано Йоахим Сеггера; солісти: бас-баритон – Павло Гунька; тенор – Маркіян Говда; квартет: Лілея Волянська, Вікторія Калке, Маркіян Говда, та Богдан Криницький). Цей твір був написаний під час подорожі Лисенка на Дніпрові пороги й Хортицю. Зміст кантати – це героїчне минуле України, а повне надії

закінчення твору переходить до найвищого ступеня звукової сили хору: «От де, люди, наша слава, слава України!»

У заключному слові Люба Бойко-Белл подякувала всім виконавцям за успіх концерту й публіці за присутність. Промовиця підкреслила, що шанувати Шевченка можемо найкраще, шануючи його мову, хто як може, в родинях і у своєму українському оточенні. Пані Бойко-Белл згадала про святкування Шевченка в Організації Об'єднаних Націй під час Інтернаціонального дня рідної мови 27 лютого 2014 р. А наші герої Майдану, які поклали своє життя, здійснили слова Шевченка: «Кайдани порвіте, волю окропіте!» Концерт закінчився українським славнем на музику М. Вербицького. Хор співав усі три стрічки, а маєстро Івашко диригував хором і публікою, яка співала першу стрічку й три рази приспів. Цей концерт дав громаді Едмонтону нагоду виявити любов і пошану до Батьківщини й Шевченка у цей тяжкий час і відчутти іскру надії на крашу долю України у майбутньому.

Подія 2015 року мала назву «Тарас Шевченко: Інспірація для світу». Для переселенців з України до різних країн світу його життя було і залишається метафорою їхньої власної долі. Тарас Шевченко писав, що на волі ожили в ньому пам'ять про рідний край, мова й пісня України. А слово Шевченка охопило кожен добу нашої історії. «Кобзар» зворушив земляків з «національного сну» і надихав їх у всі часи, зокрема під час Другої світової війни. У 1917 р. Шевченковий «Заповіт» заступив заборонений гімн «Ще не вмерла...».

Правда полягає і в тому, що слова Тараса Шевченка допомогли нашому народові вижити за найтяжчих часів. Його вогненні слова не змогли задушити ані царі, ні советська влада до купи. Наші поети-дисиденти, «шістдесятники» черпали силу духа від його слів і писали вірші на його честь. Великого «Кобзаря» прославляли і прославляють різні поети від минулого і до сьогодення. Відомо, що понад 120 українських композиторів створили музику до слів Шевченка. Універсальність його тем розповсюджена у перекладах і у пам'ятниках на його честь у 36 країнах світу.

Під час концерту Леонід Коровник прочитав авторський вірш «Славетне свято», а після нього перед аудиторією виступила молодь з новішими інспіраціями, представленими на концерті ведучою Ксенею Мариняк. Так, українська танцювальна група з Сейнт-Альберта виконала танець-дует до мелодії «Думи мої». Також відвідувачі вперше почули твори «Заповіт» та «Садок вишневий коло хати» у виконанні цимбаліста Митчела Палагнюка.

«Український інститут Америки» з нагоди 200-ліття від дня народження поета зорганізував англomовний конкурс для молоді («Чому Тарас Шевченко нині актуальний?»), в якому взяло участь понад 200 студентів з усіх кутків світу. З України надійшли відповіді з кожної області, включно з Кримом. Журі знали лише вік студентів. Перші три переможці були з України. Марічка Овчаренко з Едмонтону прочитала присутнім найцікавіші уривки з нарисів студентів-переможців. Всі конкурсанти відзначили важливість поета в долі українського народу і його мужність до життєвих випробувань. Також вони вказали на актуальність «Шевченкового слова» сьогодні, коли в Україні триває

боротьба за утримання незалежності і нагадали, що на Майдані під час подій 2014 року вірші Шевченка лунали щодня.

Далі глядачам було представлено уривок з відео, у якому молодий Сергій Нігоян декламує частину поеми «Кавказ». Сергій був етнічним вірменином та щирим патріотом України. За кілька днів після запису цього відео Сергій був убитий пострілом снайпера.

«Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!»

А ми додали із «Кавказу»:

І тебе загнали, Сергію Нігоян!
Не за Україну!
А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну; довелось запить
З московської чаші московську отруту.

Наступний виступ був присвячений всім загиблим героям Революції Гідності. Танець «Не забудьмо Майдан» був виконаний молоденькими студентами української танцювальної групи з Сент-Альберта (хореограф Вінсент Ріс) під музику «Пливе кача по Тисині». Вінсент був присутнім на Майдані, а його дружина роздавала харчі нашим героям. Далі відбулося читання «І на оновленій землі врага не буде» за уривками з творів Тараса Шевченка: «Гайдамаки», «Гамалія», «До Основ'яненка», «Кавказ», «І Архімед, і Галілей» (уклад Наталі Гриців). На підставі виступів за творами Шевченка можна побачити, що події за часів життя поета та сучасні події мають між собою багато спільного.

Наприкінці концерту на учасників й аудиторію чекала приємна несподіванка – виступ співачки Мар'яни Ільків зі Львова. Мар'яна виконала авторські пісні про красу України, українок та материнських рук.

Подія 2016 року мала назву «Тарас Шевченко – 125 років в Канаді».

«І чужому научайтесь
Свого не цурайтесь...»

Вже 125 років ці слова Тараса Шевченка є дійсністю для українських поселенців у Канаді, а його життя було відображенням їхнього життя: тяжка праця далеко від рідного краю, зверхність іноземців, бажання бачити Україну вільною. Шевченківські святкування в діаспорі почалися в першій декаді 20 століття. Завдяки Шевченкові багато перших поселенців щойно тут почали себе називати українцями.

Ведуча концерту Ліля Пантелюк прочитала короткі дані про вплив Шевченка на діаспору (за текстами Галини Котович), а Касян Солтикевич прочитав в оригіналі деякі думки В. Кіся (з «Нового шляху») про важливість і konieczність добровільної праці жінок для українського життя в Канаді й про тяжку дійсність «третьої хвилі» еміграції після Другої світової війни.

Тоді танцюристи і народний хор «Вітер» (диригент Леся Погорецька) виконали поему «Сон» Шевченка («На панщині пшеницю жала») у формі «в'язанки» вірша, музики й танцю. Танцюристи в цікавий спосіб зобразили працю кріпаків на полі, а тоді багате й вільне життя, яке приснилося мамі для сина. Далі мо-

лода Дарія Подільська (акомпанемент Ірина Тарнавська) прекрасно заграла на скрипці «Ой у полі могила» і «Елегія» (пам'яті Шевченка) (муз. М. Лисенка).

Наші перші поселенці тужили за рідними селами так само, як Шевченко тужив за своїм селом. Уривок «Село» (з поеми «Княжна») українською, англійською та французькою мовами прочитала учениця 11 класу Ганнуся Куць. Втім, навіть найкращий переклад не може передати усі слова, образи й музичні натяки рідної мови.

Під час наступного виступу «Невмирущий дух Шевченка» було показано 3 світлини на екрані. На першій світлині – різні видання «Кобзаря». Поява «Кобзаря» стала найважливішою подією в історії відродження України. На другій світлині – обличчя Сергія Нігояна у парку Небесної Сотні в Києві («Новий шлях» 16 липня 2015 р.), бо вірші і дух Шевченка панували щоденно на Майдані.

На третій світлині – портрети Шевченка з Майдану («Новий шлях», 12 березня 2015 р.). Ведуча прочитала влучний вірш Світлани Александрової «Живу я у своїй країні». За віршем слідувало зворушливе коротке відео «Поклін Шевченкові у воєнних районах». Вночі, біля ватри, Іван Воротиленко з Едмонтону – член батальйону добровольців читає вірш Шевченка «За байраком байрак» у селі Піски близько Донецького летовища. Другий вірш «І золотої, й дорогої» декламує чоловік під псевдонімом «Апостол». Цей золотий приклад підкреслює, що Шевченко – самотній, хто об'єднує всю українську діаспору в світі з рідним народом України. Письменник Олесь Гончар сказав якось, що Шевченко нам нагадує, що ми усі діти однієї матері, де б ми не жили.

Подія 2017 року мала назву «Тарас Шевченко – і слово і музика». З нагоди 45 роковин Українського Музичного Товариства Альберти, програма концерту підкреслювала музику, в якій відображено безмежну любов Шевченка до народної пісні, його глибоке знання європейської класичної музики й величавий вплив «Кобзаря» на професійний розвиток української музики. Українські народні пісні залишили свій слід у поетичній мові Шевченка, у змісті і формі його віршів. Саме піснею заспокоював він свою душу від дитинства до кінця життя.

Шевченко мав гарний голос і зворушував слухачів своїм співом. Найбільше до вподоби йому були побутові, історичні й жартівливі пісні. Молодий тенор Маркіян Говда (акомпанемент Роман Солтикевич) прекрасно заспівав три народні пісні: «Зіронька» (улюблена пісня Шевченка), «Ой Морозе, Морозенку» і «Під гаєм зелененьким».

Виступали з творами на слова Шевченка хори «Верховина» (диригент Орест Солтикевич), «Дніпро» (диригент Ірина Шмігельська), хор рідної школи при церкві Св. Юрія Переможця (диригент Анна Крупа) й інструментальний ансамбль «Чайка» (диригент Людвик Мар'янич). Ведучою була Лариса Бумбак (текст програми уклала Галина Котович).

Шевченко познайомився з європейською класичною музикою головню у Петербурзі. На тлі «Лакримози» з «Реквієму» Моцарта присутні довідалися про музичні вподобання Шевченка, про які ми дізнаємося з його листів, щоденника і повістей, написаних на засланні у Новопетровському укріпленні. А дуєт ві-

олончелі з фортепіано Шевченко особисто вважав «божественною гармонією».

Ще за життя Шевченка у народі почали створювати мелодії на його слова. Наприклад, мелодія до вірша «Нащо мені чорні брови» (співав ансамбль «Рута») була створена у селі Мерефі на Харківщині невідомим композитором. Усі ці мелодії з Шевченковими текстами співали не тільки в селах, де їх було записано, але й в зовсім протилежних кінцях краю.

Далі під час концерту було подано коротку згадку про Миколу Лисенка, бо він був для української музики тим, ким Шевченко був у слові і поезії. Цього року відзначаємо 175 років з дати народження композитора. «Пісню без слів мі мінор, тв. 10, No. 1» (муз. Лисенка) з почуттям заграла піаністка Марічка Овчаренко.

Наприкінці концерту голова УМТА Люба Бойко-Белл підкреслила, що значення Тараса Шевченка для розвитку української музики не має порівнянь у інших світових культурах. Майже вся поезія Шевченка стала якщо не піснею, то джерелом для створення творів у різних жанрах музичної творчості. Думки і пророцтва Шевченка також дали українській музиці той потрібний розвій, щоб піднятися до професійного рівня, а музична «Шевченкіана», яку почав Микола Лисенко, триває до сьогоднішнього дня.

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України!

Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива
Як Господа слово.
«До Основ'яненка» (Т. Шевченко)

Христина Осташевська
(Політолог, Едмонтон)

НЕВИЧЕРПНЕ «ДЖЕРЕЛО» НАТХНЕННЯ: ЗА ЛАШТУНКАМИ ДИТЯЧОГО ТЕАТРАЛЬНОГО ГУРТКА ЕДМОНТОНА

Дитячий художньо-драматичний гурток «Джерело» при Організації Українок Канади (ОУК) імені Ольги Басараб є невід'ємною часткою культурного життя української іммігрантської громади Едмонтона. А починалося все у далекому 1992-му, в гостинному домі пана Степана Коровця, з легкої руки українок з Польщі Олександри Цибульської, Слави Йопик, Стефанії Пік та Ірени Присташ, а також членкині ОУК Ольги Яремко, які хотіли, щоб їхні діти вивчали рідну мову і звернулись до професійної актриси та патріотки Ярини Завадської за допомогою. Колишня актриса Національного академічного українського драматичного театру ім. Марії Заньковецької вже на третій день перебування в Едмонтоні створила театр-студію, дала їй назву, а згодом вивела її на новий професійний рівень. Пані Ярина не залишилась надовго в Едмонтоні, але її гідно замінили Оля Миц (1994-2004), а згодом Алла Семенко, теперішня художня керівниця. Сьогодні найбільш унікальною ознакою драматичного гуртка є те, що діти мають змогу не тільки вдосконалювати свою сценічну майстерність та володіння рідною мовою, але й водночас ознайомитись з поетичним та драматургічним набутком українського народу не в спрощеному, а в наближеному до оригіналу варіанті.

Переглядаючи архівні матеріали «Джерела», стаєш свідком не тільки його витоків з маленького осередка самодіяльності, а й мимоволі проводиш паралелі між життям української громади та діяльністю самого гуртка. На початках існування колективу, маленькі учасники «Джерела» ходили з Вертепом колядувати, декламували вірші в будинках для людей похилого віку, а також ставили при домівці УНО Шевченківські програми та організували вечори пам'яті громадських та політичних діячів. Наприкінці дев'яностих років «залізну завісу» підняли, і кількість артистів з 5-ти до 15-ти років почала невпинно зростати. Репертуар дитячого театрального гуртка у всі ці роки оновлювався і охоплював не тільки народні казки та відомі твори, а також ознайомлював публіку з менш відомими скарбами українського театрального мистецтва. Маленькі глядачі та й самі артисти вже майже тридцять років вболівають за Івасика-Телесика, осуджують нещирю Козу-Дерезу, захоплюються файними львівськими панянками, виглядають у грудні Святого Миколая, а в травні вітають своїх матерів з Днем Матері. Очільниця драматичного гуртка пані Алла Семенко має на меті ознайомити діточок з фольклором українського народу та привити їм любов до рідної

мови. На її думку розкутість та невимушеність на сцені, а також відсутність страху при виступі перед публікою згодом допоможе їм і у школі, і в університеті. Водночас пані Алла хоче, щоб усі учасники якнайдовше залишались дітьми, щирими і безпосередніми, з широко відкритими очима дивились на світ і вірили в диво і добро.

«Джерело» було і є важливим складником культурного життя української іммігрантської громади Едмонтонна, як для дітей так і для їхніх батьків. Для новоприбулих іммігрантів заняття танцями, спортом чи музикою часто є неможливими, а «Джерело» – доступне всім, завдяки фінансовій підтримці Організації Українок Канади, які також свого часу водили своїх дітей до «Джерела» та допомагали, де могли. Участь у дитячому театрі дозволяє дітям розкрити свої творчі здібності, а крім того гуртує та зближує їх на довгі роки. Багато колишніх артистів підтримують із «Джерелом» дружні стосунки, як от дівчата з ансамблю «Рута», які обрали для себе народний стиль виконання пісень. Більшість із них – вихідці з «Джерела», а їхні виступи продовжують збагачувати концертну програму гуртка.

Байдуже, чи за вікном сніг, чи зелена трава, можемо бути впевнені, що за кулісами вже кипить та вирує підготовча робота до наступного виступу: шукають та переписують сценарії, створюють хореографію для танків та планують музичні номери, розробляють дизайн декорацій та реквізиту і шують костюми. На завершення хочеться побажати всім причетним творчої наснаги, адже саме з таких джерел народної творчості народжуються могутні течії української культури.

*Для написання статті авторка використала інформацію з листа пані Ярини Завадської до ОУК Едмонтонна, з нагоди 20-ліття «Джерела» (Торонто, Жовтень 2012), а також уривки розмов з пані Аллою Семенко (2013-2018).

ВІНШУВАННЯ ДО 20-РІЧЧЯ «ДЖЕРЕЛА» ТАМАРИ ВОРОТИЛЕНКО (Голова ОУК 2009-2013)

Добрий день, шановні ювіляри, добрий день, шановні гості!

Сьогодні в цьому залі зібралося декілька поколінь «джерелят», декотрі вже мають своїх дітей, декотрі тільки почали ходити до школи. Їх розділяє відстань в 20 років, але всіх їх об'єднує сцена, на котрій вони виступали, хто за своїм бажанням, але більшість «тому, що тато та мамо сказали».

Колись мудрий Горацій сказав: «Ті, що виїдять за море, міняють небо, а не душу». І більшість із нас знайшли нову Батьківщину на канадській землі, але наша душа залишилась українською. І приклад цьому – наш український дитячий драматичний гурток «Джерело», заснований при «Організації Українок Канади», котрий впродовж 20 років виховує в дітях любов до рідного слова, української пісні, пошану до нескореного духу нашого народу. І мені би хотілося, щоб ми зібралися всі разом на такій самій події років так через 10–20. І це

Гостина з колядою: «Джерело», 1993

Шевченківський концерт за участю «Джерела», 1994

«Білосніжка і сім гномів», 2002

Дитячий театр «Джерело» на святкуванні 75-ї річниці УНО, 2008

«Коза Дереза», 2005

«Старий чоботар», 2010

«Хмарка», 2012

«Рінка», 2016

*Спільне фото з керівниками «Джерела»
на святкуванні 20-и ліття «Джерела», 2012*

«Жив-бує Пес», 2017-2018

«Дванадцять Місяців», 2018

«Кицин Дім», 2019

би означало, що «Джерело» продовжує давати свою цілющу творчу воду для наступних поколінь маленьких акторів.

Так тримати, «Джерело»!

Дякую за увагу та бажаю всім цікавого проведення часу!

ВІТАЛЬНА АДРЕСА ВІД КЕРІВНИЦІ СТУДІЇ «ДЖЕРЕЛО» АЛЛИ СЕМЕНКО (Художній керівник «Джерела», 2004–2012 рр.)

Так непомітно промайнув час... Здається, що моя родина тільки-но приїхала до Канади, а вже промайнуло 12 років, і вже вісім років, як я працюю з діточками в драматичній студії «Джерело». Ніколи не думала, що мені доведеться виконувати роль художнього керівника. Сценічний досвід мій невеликий – тільки шкільні виступи, але театр мене захоплював завжди і, як тільки була можливість щось організувати в школі чи в університеті, я завжди завзято бралась до роботи.

Моя менша доня почала займатись драмою, коли їй було лише п'ять рочків. Артистичним керівником тоді була Оля Миць. Я за звичаєм допомагала їй з підготовкою до концертів: робила декорації та шила костюми. Приємно було познайомитись із батьками, які також любили театр та вболівали за збереження мови. Ми були задоволені, що наша доня може вчитись тут українській мові. Ніколи не забуду її перший виступ на святі Св. Миколая. Софійка тоді грала дві ролі: перша була «Зайчиком», а друга – «Сніжинкою». Перше виступали «зайчики», а потім треба було швидко змінити костюм на «сніжинку». Костюм доня змінила, а чорний носик і вуса забула зняти... І кружляла по сцені малесенька, щаслива «Сніжинонька» з вусами і намальованим носиком, крадькома махала батькам ручкою, то присідала, то крутилась, так що «сніжинкова» накидка то підлітала, то падала. Милувалась і радісно здіймала і опускала накидку, під якою мала б бути біла сорочка, але її не було... тільки животик раз у раз «виглядав»... Цю сценку до сліз радісно згадували всі присутні на виставі!

І, можливо, ці спогади та дитяча безпосередність, щира радість від участі у виставі, радість від спілкування з дітьми спонукали мене взятись за працю в драматичній студії. Мені хочеться, щоб діти довше залишалися дітьми, щоб вони могли не тільки читати казки, але й бути справжніми їх творцями, бо кожна казка – це є диво, очікування його; це є унікальний, неповторний світ, якого нам так не вистачає у житті. Кожна казка нас вчить бути щирими, несе мудрість віків, любов і добро. І чим довше ми залишаємося з казкою, тим більше вчимося і наповнюємося любов'ю і добром.

Нагадаю Шевченкові слова:

«Раз добром нагріте серце вік не прохолоне!»

Озираючись назад, бачу стільки приємних спогадів.

Бачу, як творчо зросли наші актори. Скільки гарних зірочок засвітилося!

Сподіваюсь, вони і надалі будуть тішити нас своїми виступами. Можливо, не всі стануть професійними акторами, але творчими особистостями стануть усі без винятку!

Вдячна всім дітям та батькам за віддану і творчу працю!

З любов'ю, Алла Семенко

Естафета творчих задумів і дій

Дарюк Зінкевич.
Знову відомо про те, що театр "Джерело" є не тільки театром, а й школою талантів. Творча естафета передається з покоління в покоління. Заради цього театр працює над тим, щоб бути не тільки театром, а й школою талантів. Заради цього театр працює над тим, щоб бути не тільки театром, а й школою талантів.

О, джерело! Ти ж знаєш, як багато творчих задумів і дій було в тебе. Ти ж знаєш, як багато творчих задумів і дій було в тебе. Ти ж знаєш, як багато творчих задумів і дій було в тебе.

"Джерело" єднає дитячі серця

Віра Мель.
Дитячий український театр "Джерело" єднає дитячі серця. Це театр, який єднає дитячі серця. Це театр, який єднає дитячі серця.

Віра Мель.
Дитячий український театр "Джерело" єднає дитячі серця. Це театр, який єднає дитячі серця. Це театр, який єднає дитячі серця.

Алла Семенко: Художній керівник 2004-2012

Три роки тому, коли Алла Семенко була художнім керівником театру "Джерело", це був театр, який єднає дитячі серця. Це театр, який єднає дитячі серця.

Алла Семенко.
Художній керівник театру "Джерело". Алла Семенко є художнім керівником театру "Джерело". Алла Семенко є художнім керівником театру "Джерело".

Віра Мель.
Дитячий український театр "Джерело" єднає дитячі серця. Це театр, який єднає дитячі серця. Це театр, який єднає дитячі серця.

Віра Мель.
Дитячий український театр "Джерело" єднає дитячі серця. Це театр, який єднає дитячі серця. Це театр, який єднає дитячі серця.

КНИГОВИДАННЯ

Таїсія Ківшар
(Доктор історичних наук, професор, Торонто)

КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА КАНАДСЬКИХ УКРАЇНЦІВ ПОЧАТКУ «ПІОНЕРСЬКОЇ ДОБИ»

Діяльність таких наукових установ, як Українська вільна академія наук у Канаді, Канадський інститут українських студій Університету Альберти в м. Едмонтон, а також Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика, що згуртували інтелектуальний потенціал української історичної науки цієї країни, сприяли розвитку історичних знань канадських українців. Досягнення канадських українських істориків висвітлено у працях відомих українських зарубіжних учених, серед яких слід відзначити дослідження О. Оглоблина [18, с. 172–219], Л. Винара [5, с. 84–86], М. Чубатого [29], а також вітчизняного науковця А. Атаманенка [1, с. 96–102].

Одночасно із вивченням широкої проблематики історії канадських українців науковці висвітлювали й питання історії книговидавничої справи, історії книжки української імміграції у Канаді, що сприяло реконструкції історії книжки українського зарубіжжя, а також всесвітньої історії української книжкової справи.

Книговидання українського зарубіжжя стало одним із способів забезпечення його життєдіяльності на імміграції та засобом збереження національного інформаційного середовища в чужомовному мультикультурному інформаційно-комунікаційному просторі. Історія книговидавничої справи зарубіжних українців становить частину історії країни їхнього проживання, а також є важливим складником історії друкованої культури українців світу й документальної пам'яті нації. Історія української імміграції, зумовленої природними, соціально-економічними та суспільно-політичними мотивами в різні історичні періоди її поселення за кордоном, свідчить, що у країнах, обраних для постійного місця проживання, спостерігались особливості формування й розвитку українського зарубіжного книговидання, зумовлені політичною, економічною, соціальною та загальнокультурною політикою приймаючої держави, а також фінансовою

спроможністю українських іммігрантів, інформаційними потребами, наявністю провідних лідерів, здатних сприяти створенню матеріально-технічних ресурсів для розвитку книговидавничої справи, для збереження традицій української книжності за її етнічними межами та набуття нових рис. До україномовної зарубіжної книжки іммігранти привносили звичаї книжкової культури країни їх проживання, перетворюючи їх на свою духовну власність. Книгодруки українською мовою, видані за кордоном України, виступали дієвим засобом етнічної консолідації іммігрантів, української діаспори та зарубіжних етнічних утворень українського походження та були одним із способів (умов) виживання етнічної групи в іноетнічному оточенні. Українське книгодрукування на імміграції сприяло формуванню світогляду генерації нації, унормуванню її соціального життя та слугувало формальним засобом у поступі української етнічної групи, розвитку самосвідомості етнічної спільноти.

Останніми роками спостерігаємо поживлення інтересу до історії книговидавничої справи українського зарубіжжя, що дозволяє розширити знання про історію української книжки, визначити географію її поширення у світі, хоч слід відзначити, що ці проблеми в силу об'єктивних та суб'єктивних чинників поки залишаються все ще мало вивченими у спеціальній історіографії. У цьому зв'язку дослідження історії книжкової справи канадських українців, а також окремих її періодів впродовж 125-літнього поселення у Канаді, третій у світі за чисельністю країні проживання етнічних українців, становить значний інтерес для поглибленого вивчення книжкової культури українського зарубіжжя.

Варто відзначити, що історія книжки й книговидавничої справи українців у Канаді піонерської доби привертала увагу окремих дослідників загальної історії української еміграції до цієї країни, зокрема, І. Боберський¹ торкнувся початкового періоду канадського українського книгодрукування й подав відомості про перші книгодруки [2, с.31–38]. Особливою ґрунтовністю вирізняються праці відомого українського канадського дослідника, історика, педагога, бібліолога й громадського діяча М. Марунчака², загальний науковий доробок якого сягає

¹ Боберський Іван (14 серпня 1873, с. Доброгостів, тепер Дрогобицький р-н, Львівська обл. – 17 серпня 1947, Тржич, Словенія), педагог, фундатор, теоретик і практик української національної фізичної культури, організатор сокільсько-січового руху, автор підручників з фізичного виховання молоді. Закінчив Львівський університет, навчався у Відні та Граці (Австрія). У 1918–1920 рр. був головою Відділу військової преси Державного секретаріату ЗУНР–ЗОУНР. У 1920 р. уряд Західноукраїнської Народної республіки призначив його повноважним представником до США та Канади. З 1932 р. Боберський мешкав у Югославії (м. Тржич).

² Марунчак Михайло (4 жовтня 1914, с. Далешове, тепер Городенківський р-н, Івано-Франківська обл. – 21 листопада 2004, Вінніпег, Канада), історик української еміграції в Канаді, бібліолог, педагог, редактор, громадський діяч. Дійсний член НТШ в Канаді (з 1961 р.), УВАН (з 1961 р.), президент УВАН у Канаді (1983–1986). Після закінчення класичної гімназії «Рідної школи» ім. Т. Шевченка (1935) вивчав право і суспільні науки у Львівському університеті, Карловому університеті у Празі. У 1941 р. з цих ділянок отримав докторат у Празі. Продовжував студії в Карловому університеті в галузі економічних наук і в Українському вільному університеті як слухач на філософському факультеті. У жовтні 1942 р. вдруге був заарештований гестапо. Перебував

понад 400 праць, серед яких є й окремі праці з історії книжки і книжкової справи, бібліографії, бібліології загалом. У своїх фундаментальних працях «Історії українців Канади», (т. 1–2. Вінніпег, 1968–74 (2-ге вид. – 1991) вчений зупинявся й на проблемах розвитку книговидавничої справи, висвітлював діяльність окремих інституцій та виокремив піонерів українського книгодрукування в Канаді. Значну увагу привертає п'ятитомове дослідження М. Марунчака «Студії до історії українців Канади», (тт. 1–5. Вінніпег, 1964–80), в якому автором залучено значну джерельну базу для реконструкції історії еміграції, її соціально-політичного, побутового, економічного стану, правового, релігійного й культурного розвитку, в тому числі й книжкової справи. Важливим є оприлюднення М. Марунчаком біографічної інформації осіб, які у перших роках імміграції до Канади, розбудовуючи країну, розвивали українство, прагнули в еміграції до збереження національної ідентичності, збереження своїх народних традицій, віри, церкви, мови, книжності, духовності загалом. У цьому зв'язку неабиякий інтерес становить його «Біографічний довідник до історії українців Канади» (Вінніпег, 1986), де разом з найдетальнішою біографічною інформацією еліти української історії в Канаді, поданою із використанням значної джерельної бази, містяться й відомості про діячів книжкової справи періоду так званої «піонерської доби».

Особливу значущість у контексті нашої теми становить третій том зі «Студій до історії українців Канади» під назвою «Історія преси, літератури і друку піонерської доби» (Вінніпег, 1969), оскільки в ньому подано значний фактичний матеріал, зроблено спробу окреслити тенденції канадської української книжкової справи від 1890 років, первісного освоєння українцями канадських земель

у концентраційних таборах у Чехії, Польщі, Австрії. Був звільнений у травні 1945 р. американськими військами. У 1947–1948 рр. – голова Ліги українських політв'язнів у Мюнхені (Баварія, Німеччина). Видавав бюлетень «Український політв'язень» і співпрацював у журналі «Літопис українського політв'язня» та в НДІ української мартирології. З 1948 р. жив у Канаді (Вінніпег). У 1956 р. отримав ступінь бакалавра суспільних наук у Манітобському університеті та розпочав вивчення історії українського зарубіжжя, зокрема Канади. Працював у «Просвіті», «Рідній школі» у Вінніпезі, був професором права й суспільних наук Українського католицького університету в Римі (Італія). Член Комітету українців Канади (з 1989 р. – Конгрес українців Канади), Світового конгресу вільних українців (обирався до складу керівних органів), голова Світової ліги українських політв'язнів (з 1985 р.). Співзасновник «Заповідника-інституту Маркіяна Шашкевича», його науковий секретар (1962–1979) та голова (з 1979 р.), редактор і видавець журналу «Шашкевичиана» (1982–1986), редактор історико-мемуарного збірника «Городенщина» (1978, 2002 рр.), низки бюлетенів Ліги українських політв'язнів, меценат і почесний редактор альманаху «Ямгорів» (Городенка, з 1991 р.). Зі здобуттям Україною незалежності був почесним учасником урочистостей у Львові з нагоди 150-річчя «Русалки Дністрової», у 1991 р. – Шашкевичівських читань, відкриття пам'ятника М. Шашкевичу, став ініціатором налагодження співпраці між Інститутом-заповідником М. Шашкевича в Канаді й Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ та Шашкевичівською комісією. Нагороджений «Шевченківською медаллю» Комітету українців Канади (1961), «Медаллю сторіччя Канади» (1967), орденом «За вірність» Української історико-просвітницької правозахисної організації «Меморіал» ім. В. Стуса (2003).

до 1920 років, періоду так званої «піонерської доби», коли відбувалось формування української етнічної групи [12]. Також варто відзначити бібліологічні дослідження відомого канадського українського вченого, поета, літературознавця, педагога й бібліолога Яра Славутича³, автора першої повної бібліографії українського письменства в Канаді, якого цікавили й проблеми перших українських книгодруків у цій країні [20]. Вивченню історії українського друкарства у Канаді присвячені узагальнюючі праці М. Тимошика, який прагнув також і до висвітлення основних етапів книговидавничої справи, торкаючись появи перших друкованих українських книжок [24, с.18–24; 25, с. 384–406]. Особливості розвитку книжкової комунікації українських іммігрантів у Канаді висвітлювала Н. Солонська [21]. Проте, певні періоди історії книговидання канадських українців, зокрема й так званої піонерської доби, ще потребують поглиблених досліджень, зважаючи на розширення джерельної бази, досягнення сучасної історичної науки, новітньої історіографії історії української еміграції до «країни кленового листа» і використання сучасних інформаційних технологій у дослідницькій діяльності. Метою цієї статті є спроба актуалізувати знання про початковий етап історії книговидавничої справи канадських українців, висвітлити характерні особливості їхніх перших книгодруків, виявити тематичні й типологічні риси книжок, розширити персоніологічний ряд перших діячів українського книжкового руху в Канаді та їхню біографічну інформацію.

Українські колонії іммігрантів у Канаді засновувались на початку 1890 років, впродовж яких до країни, переважно із Галичини й Буковини прибули понад 30 тис. українців, а від 1900 року до Першої світової війни – ще близько 140 тисяч, до 1914 р. – імміграція досягла близько 170 тис. осіб [9]. Цей період отримав назву «перша хвиля» української еміграції до Канади, яка була зумовлена економічними, політичними, соціальними й національними утисками на етнічних територіях з боку Австро–Угорської і Російської імперій.

Вивчаючи історію книговидавничої справи українців у Канаді початку піонерської доби, можна зазначити, що «книжка канадських українців» і «книжка канадських українців у Канаді» не є тотожними поняттями. Так, історія книжки канадських українців розпочинається від появи першого україномовного друкованого видання «Західна Канада – Манітоба, Асинібоа, Алберта, Саскачеван», спрямованого на ознайомлення українських іммігрантів з організаційними особливостями еміграції до Канади, з її кліматичними умовами, соціальним устроєм країни, розвитком окремих видів господарства. Зважаючи на її значущість в історії книжки канадських українців, варто детальніше зупинитися на характеристиці цього маловідомого видання. Титульна сторінка містить його

³ Славутич Яр (справжнє ім'я Григорій Жученко) (11 січня 1918, хутір Жученки біля села Благодатне, Кіровоградська обл. (з 2019 р. перейменовано на Кропивницьку обл.) – 4 липня 2011, Едмонтон, Канада) – український поет, перекладач, літературознавець, педагог, бібліолог. Жив у Канаді з 1960 р. Професор Альбертського університету, автор англійських підручників з української мови, літературно–критичних нарисів, редактор і видавець літературно–мистецького альманаху «Північне Сяйво» (Едмонтон). Член Об'єднання українських письменників «Слово».

уточнену й розширену назву: «Манітоба і Північні–Західні території: Асинібоа, Алберта і Саскачеван: інформація про засоби і клімат для рільників, угодців худоби і гірників», а також на ній зазначено рік виходу друком («1899») та джерела фінансування – «Накладом Уряду», місце й країна видання – «Нью-Йорк, США». Її обсяг становив 30 сторінок і складався з основного тексту, поділеного на окремі розділи, та додатків [8]. Текст було написано українським фонетичним правописом, хоч на той час в Галичині й США часописи та книжки друкувалися етимологічним правописом⁴ [19, с. 400]. У короткому вступі подано перелік державних установ з адресами в Англії, Канаді та США, за якими українці могли отримати докладну інформацію про умови імміграції до Канади. Основний зміст, ймовірно перекладений з англійської мови, призначався для інформування українців про права й обов'язки іммігрантів у Канаді, а також про географічні й кліматичні умови цієї країни, її земельні ресурси, стан окремих видів сільського господарства, суспільні відносини, організацію освіти тощо. В окремому розділі «Свідомства» наведені позитивні відгуки перших українських іммігрантів у Канаді, які популяризували умови життя в цій країні, що сприяло заохоченню українців до виїзду за океан. Розділ «Перші питання» містить інформацію про умови виїзду до Канади й отримання дозволу на проживання. В іншому короткому, але змістовному розділі «Перестороги» йдеться про прихильне ставлення уряду Канади до іммігрантів, втім, міститься й застереження щодо організації еміграційного процесу, коли можуть мати місце окремі непорозуміння з неурядовими інституціями, за які уряд не несе відповідальності [8], тим самим стимулюючи українських іммігрантів користуватись послугами державних структур у справі організації імміграції до Канади. До основного тексту видання подано додатки: мапи Канади. Отже, зміст і структура книжки «Західна Канада – Манітоба, Асинібоа, Алберта, Саскачеван» вказують, що вона була призначена для українців–іммігрантів, ознайомлення їх з основними умовами життя в Канаді, з відгуками перших переселенців, а також для отримання інформації щодо ставлення уряду Канади до іммігрантів, загально-географічні мапи Канади та Північно–Західної її території інформували про фізико–географічні й економічні особливості всієї країни та окремого регіону⁵.

⁴ Фонетичний правопис є різновидом правопису, за яким написання слова відповідає його літературній вимові. Один з різновидів правопису, на які спирається український сучасний правопис. Етимологічний правопис – систематичні написання звуків чи фонем не згідно з принципом сучасної вимови, а за принципом збереження їх традиційного написання. Віднайдений у IX ст., його «антагоністом» є фонетичний правопис. Використовувався до кінця XIX ст., а в Західній Україні траплявся до 1939 р. Дослідження автентичності тексту видання «Західна Канада – Манітоба, Асинібоа, Алберта, Саскачеван» (1899) чи ймовірного його перекладу з англійської мови, а також особливостей використаного правопису може бути предметом зацікавленості для книгознавців, мовознавців і філологів.

⁵ Урядом Канади наприкінці XIX ст. був створений Еміграційний синдикат, який впродовж кількох десятиліть здійснював пошук необхідної робочої сили в країнах Європи, в тому числі й України. Його співробітники проводили роз'яснювальну й агітаційну роботу, надавали безкоштовну допомогу при оформленні необхідних документів і перших кроках щодо адаптації до нових умов життя переселенців–українців. Це

Книжка вийшла друком у Нью-Йорку (США), оскільки в Канаді на той час ще не було друкарського кириличного шрифту з українськими літерами, ймовірно, що її було надруковано у друкарні часопису «Свобода», який довгий час, до появи у Канаді української преси, прагнув задовольняти інформаційні потреби українців і був виразником національної політики не тільки США, але також Канади і Бразилії. Тобто, книжка «Західна Канада – Манітоба, Асинібоа, Алберта, Саскачеван» із офіційною датою випуску (1899 р.), зазначеним місцем видання, україномовним текстом, його змістом й цільовим призначенням має необхідні й достатні підстави, щоб вважати її першим друкованим виданням в історії канадської української книжки «піонерської доби».

Історія книговидавничої справи українців у Канаді розпочинається з появою друкарського модифікованого кириличного шрифту у Вінніпезі, одному з найбільших міст Західної Канади на початку ХХ століття, яке пізніше неофіційно навіть вважалося столицею українців у цій країні. Не випадковим був той факт, що друкарський модифікований кириличний шрифт⁶ вперше було використано на землях Канади саме у Вінніпезі – осередку найбільшої скупченості українських іммігрантів, їх політичної, економічної й культурної активності. Заснування кириличного книгодрукування було пов'язано з потребами українського релігійного, громадсько-політичного й культурного руху у Канаді. Зокрема, відбувалось становлення релігійного життя, велося будівництво перших українських церков на пожертви іммігрантів. При церквах, зокрема при церві Св. Миколая, було організовано три братства «Мужське Братство Св. Миколая», «Жіноче Товариство Св. Троїці», «Дівоче Товариство Св. Ольги». Відбулося й перше церковне загальноукраїнське віче в Канаді, на якому йшлося про необхідність організації окремої руської організації, до якої б належали всі руські церкви в Канаді [14, с. 347]. Українці активізували й політичне життя, відбулося перше політичне віче у справі провінційних виборів, в яких українці брали активну участь. Разом з цим спостерігалось становлення культурно-просвітницької діяльності іммігрантів, так у Вінніпезі вже з кінця 1890 років, а саме: у 1899 р. існувала організаційно оформлена «Міжнародня читальня», членами якої могли бути не лише українці, що робило її загальнодоступною для усіх бажуючих. Неофіційно її називали «Читальнею Шевченка», організаторами якої була активна українська інтелігенція на імміграції: Сава Чернецький, Кирило Генік, Теодор Стефанік⁷, Іван Куць, Іван Барський, Юрко Панішак [14, с. 345].

видання могли використовувати й співробітники Еміграційного синдикату для активізації імміграції з України до Канади.

⁶ Потреба книговидання українською мовою спричинила до деякої модифікації кириличного шрифту, необхідної для врахування особливостей української вимови, зокрема вживання літери «г» для позначення проривного задньоязикового звуку, а також літери «ї» для позначення йотованого голосного звуку, якого немає в інших абетках, створених на кириличній основі

⁷ У «Споминах про Переживання Перших Українських Поселенців в Канаді 1892–1942 рр.», які зібрав і написав В. Чумер (Едмонтон, 1942), йдеться, що «в Манітобі перший Кирило Генік навчився англійської мови; потім Теодор Стефанік став всім нашим за «тлумача». – С. 69.

Пізніше осередок було перенесено до будинку Кирила Геніка й названо «Читальнею ім. Тараса Шевченка», подовжено режим роботи, і будували плани навіть створити універсальну книгозбірню, укомплектовану на пожертви книжками, привезеними іммігрантами з України, про що, зокрема, повідомляли у пресі: «Читальня отворена щоденно аж до 10-ої вечора. Заряд читальні задумує заложити при читальні публічну бібліотеку і просити всіх українців надсилати на ту ціль жертви в книжках на адресу читальні» (1903 р.) [14, с. 349]. Також пройшло віче у справі будівництва «Народного Дому у Вінніпезі» (1903 р.), відбувалось становлення українського народного самодіяльного театру в Канаді, з'являлись перші твори канадських українських письменників. Ставало очевидним, що для подальшого розвитку української громади в Канаді потрібно було друковане слово рідною мовою, усвідомлювалась необхідність створення власних органів української преси, налагодження випуску друкованих книжок, оскільки десятки тисяч іммігрантів з України впродовж більш ніж десяти років проживання у Канаді не мали книжок і часописів своєю мовою.

Вперше друкарський модифікований кириличний шрифт було використано для видання часопису «Канадійський Фармер», з появою якого розпочалась історія українського друкованого слова в Канаді загалом, тому варто хоч коротко згадати про це важливе явище друкованої культури канадських українців.

Ініціатором утворення українського часопису в Канаді виступив Кирило Генік, який у березні 1902 року на сторінках першого українського часопису у США «Свобода» у своїй статті «Голос з Канади» порушив питання про необхідність видання в Канаді «народно-руської часописи, котра би стояла на сторожі наших прав і стерегла інтереси канадських Русинів» [7]. Разом з цим відбувалось створення «Канадської Північно-Західної Видавничої Спілки» (The Canada North West Publishing Company), що відіграла провідну роль у становленні канадського українського книгодрукування. Відомому вченому М. Марунчаку вдалося зібрати й проаналізувати значний фактичний матеріал з історії створення першого українського видавничого союзу у Канаді, заснованого на початку 1902 р., та подати короткі життєписи його перших очільників-ініціаторів [10; 15] Так, організаційне оформлення союзу відбулося у вересні 1903 р. у Вінніпезі, а до складу його перших очільників-ініціаторів увійшли Кирило Генік⁸, Іван Негрич,

⁸ Генік Кирило ((21 червня 1857, с. Березів Нижній, нині Нижній Березів Косівський р-н Івано-Франківської області – 05(12?) лютого 1925, Вінніпег, Канада) – педагог, українсько-канадський громадсько-політичний діяч. Педагогічну освіту отримав у Станіславові. Закінчив Українську Академічну гімназію у Львові, студіював право у Львівському університеті. Працював учителем у 1879–1881 рр. Повернувся до свого села у 1882 р., де заклали школу. У 1890 р. його обрано до міської ради в Коломиї. Підтримував зв'язки з І. Франком, М. Павликом, О. Олесковим. Заарештований у 1880 р. за пропаганду соціалістичної літератури, Генік у 1896 р. виїхав до Канади та у 1897–1911 рр. працював у імміграційному відділі МВС у Вінніпезі. Він став першим українцем, що отримав посаду в уряді Канади. У 1899 р. один із засновників (разом з С. Чернецьким, Т. Стефаніком та ін.) першої читальні українців у Вінніпезі – Читальні ім. Тараса Шевченка – у своєму домі. У його ж домі відбулася перша самодіяльна театральна вистава «Аргонавти» Г. Цеглинського, що стало початком українсько-

Іван Бодруг, Теодор Стефанік⁹ та Йосиф Дима¹⁰. Маючи перспективне мислення й національну свідомість, вони доклали свої організаторські зусилля для появи українських друкув у Канаді. Зважаючи на обмежені фінансові можливості для організації самостійної друкарської справи, незалежної від політичних чинників, їм довелося звернутися на певних домовленостях за матеріальною допомогою до Ліберальної партії Канади, що ставило не лише у фінансову, але й певну ідеологічну залежність майбутню видавничу діяльність. Отже, розбудова видавничої справи української еміграції в Канаді початку піонерської доби, крім ініціативи потребувала значних фінансових ресурсів, яких перші українські переселенці до Канади не змогли заощадити на ці потреби. Ініціатива організаторів друкарства зумовлювалась розумінням необхідності забезпечення десятків тисяч українців своєю пресою й книжками, потребою навчання грамоті новоприбулих, прискорення їхньої освіти, задоволення елементарних інформаційних потреб.

Організатори «Канадської Північно–Західної Видавничої Спілки» придбали друкарський модифікований кириличний шрифт, за одними джерелами, у Сполучених Штатах Америки (Нью-Йорку) [12, с. 205], за іншими – замовляли українські черенки в Галичині [23]. Спомини Тома Томашівського¹¹, одного

го народного самодіяльного театру в Канаді. Він був ініціатором заснування першої україномовної газети в Канаді «Канадський Фармер». У 1903–1904 рр. у співпраці з пресвітеріанськими пасторами він заснував Незалежну Православну Церкву. В 1911 р., після програшу виборів Ліберальною партією, Генік втратив урядову посаду й став провадити переважно громадську роботу. Його статті у «Свободі» становлять важливе джерело з історії українців у Канаді. Деякий час проживав у США, але пізніше повернувся до Вінніпегу. До самої смерті Генік був настільки популярним, що в канадській українській громаді він був відомим як «Цар Канади», «український староста», «український воєвода». Родина Геніків належала до роду Березовських, який має давньоруське (давньоукраїнське) шляхетське походження: рід належав до гербу Сас і був відомий з часів королівства Русі, Галицько–Волинського князівства. Часто до ім'я «Генік» додається «Березовський».

⁹ Стефанік Теодор (1880, с. Грицеволья, нині Радеківський р-н, Львівська обл. – 21 березня 1951, Вінніпег, Канада) – педагог, українсько–канадський громадсько–політичний діяч. У 1912 р. став першим українцем, обраним до муніципальної ради Вінніпегу. Організатор двомовного шкільництва. Організовував шкільні округи з уповноваження Міністерства шкільництва. Член Українського канадського горожанського комітету (1917–1922), що розгорнув активну діяльність на захист громадянських прав емігрантів і збирання пожертв у Фонд допомоги Україні, кошти з якого було надіслано Українській Центральній Раді в Києві та Українському Червоному Хресту у Відні на допомогу українській революції (1917–1923), засновник допомогового комітету братства Св. Миколая тощо

¹⁰ Дима Йосиф (2 квітня 1865, с. Криве, нині Козівський р-н Тернопільської області – 12 вересня 1948, Вінніпег, Канада) – судовий перекладач, громадський діяч. З 1896 р. мешкав у Канаді. Працював фермером, з 1904 р. жив у Вінніпезі, де був судовим (присяжним) перекладачем, уповноваженим органами влади на офіційний переклад юридичних документів, пізніше – опікуном малолітніх злочинців. Один із перших членів Українського Народного Дому у Вінніпезі, інших освітніх організацій

¹¹ Томашівський Тома (15 травня 1884, с. Стецева, Снятинський повіт, нині Снятинський район Івано–Франківської області – 1 лютого 1969, Едмонтон, Канада) – журналіст, редактор, громадський діяч. Був серед перших засновників друкарства у Канаді.

із перших дописувачів «Канадського Фармера», свідчать, що шрифти були завезені з Європи, але назва країни чи регіону у них, на жаль, не зазначена. Так, згадуючи про своє спілкування з канадським українським першодрукарем Йосипом Косовим, запрошеним зі США для заснування друкарської справи у Вінніпезі, Т. Томашівський зазначав, що Й. Косовий, чекаючи на кириличні шрифти, обурювався тим, що йому доводилось «здирати своїми черевиками вінніпегські хідники, тому, що з Європи не прийшли ще друкарські черенки і він не може ще починати праці», зазначаючи, що «радше, щоб вони були вперед спровадили черенки», – казав Косовий, – «ніж друкаря, щоб черенки чекали на мене, а не я на них, бо вони їсти не хочуть, а в мене в кишенях вже «віють вітри, віють буйні...» [26, с. 10]. Як відомо, до листопада 1903 року шрифтів кириличного друку з українськими літерами в Канаді не було, й українці тут користувались друкарським латинським шрифтом [11, с. 51; 30, с. 52]. Друкарський модифікований кириличний шрифт у Канаді було використано вперше, як вже зазначено, для видання українського часопису «Канадський Фармер», тижневика, випущеного друком 12 листопада 1903 року, накладом 2 тис. примірників зусиллями «Канадської Північно–Західної Видавничої Спілки», що став першим українським часописом початку піонерської доби, з якого веде свою історію українське друкарство у Канаді й починається тиражування українського друкованого слова у цій країні.

Тижневик «Канадський Фармер» було засновано Ліберальною партією Канади у Вінніпезі, а його власником був політик і журналіст Френк Олівер¹², міністр внутрішніх справ ліберального уряду на чолі з прем'єр–міністром Канади, Головою ліберального уряду Вільфредом Лор'є¹³ участю «Канадської Північно–Західної Видавничої Спілки». На сторінках тижневика, крім тематики Ліберальної партії Канади, також висвітлювались проблеми української імміграції,

Співредактор «Нової громади» (Едмонтон, 1910), «Поступ» (1915–1917), «Правда і Воля» (1920), «Наш поступ» (1922–1929), «Фармерський голос» (1932–1933), Едмонтон. Співзасновник «Товариства українських піонерів», довгі роки його секретар.

¹² Олівер «Френк» Френсіс (справжнє ім'я Френсіс Роберт Олівер Боузфільд) (1 вересня 1853, округ Пил, Канада – 31 березня 1933, Оттава, Канада) – політик і журналіст, який на час заснування «Канадського Фармера» мав досвід організації періодичних видань, будучи засновником і власником газети «Вістник Едмонтона» (1880–1923) – першого часопису Альберти. У 1905–1911 рр. обіймав посаду міністра внутрішніх справ і суперінтенданта у справах індіанців Канади. Член Ліберальної партії Канади. Його політика спрямовувалась на більш жорсткий контроль за імміграцією.

¹³ Лор'є Вільфред (фр. *Sir Wilfrid Laurier*; 20 листопада 1841, Сайнт–лін, нині Сайнт–Лин–Лорентайдс, Квебек – 17 лютого 1919, Оттава, Онтаріо, Канада) – сьомий прем'єр–міністр Канади, перший франкомовний керівник канадського уряду, адвокат. Період керівництва Лор'є характеризувався прискореним розвитком країни, індустріалізацією та зростанням імміграції. Тогочасна політика канадського уряду була орієнтована на посилення автономії Канади у складі Британської імперії. У 1905 році Лор'є санкціонував виокремлення з Північно–західних територій Канади провінцій Саскачеван та Альберта. Лор'є оголосив у 1911 році передчасні федеральні вибори, на яких зазнав поразки. Від 1911 року і до своєї смерті у 1919 році Лор'є залишався на чолі Ліберальної партії Канади, яка перебувала в опозиції.

заохочуючи тим самим українців, кількість яких постійно зростала, підтримувати політику однієї з найбільших та найстаріших політичних партій країни, в тому числі й під час виборчого процесу. Тижневик користувався прихильністю ліберального уряду, за розпорядженням якого подавались платні оголошення й розміщувались періодичні публікації, присвячені передусім імміграційним повідомленням, порадам і вказівкам для новоприбулих іммігрантів з України. На думку М. Марунчака, ліберали загалом «фаворитизували» «Канадську Північно–Західну Видавничу Спілку», що певною мірою була пов'язана фінансово зі щоденним часописом «Фрі Пресс» у Вінніпезі, який завжди вважався передовим гучномовцем Ліберальної партії Канади [12, с. 205].

Власник «Канадійського Фармера» хоч і не був українцем, але підтримував редакцію часопису, яка складалася з українців і визначала ідейний напрям публікацій на його сторінках, відстоюючи інтереси української імміграції, прагнучи задовольнити її інформаційні потреби, разом з тим забезпечуючи й політичну толерантність. Редакції часопису була притаманна й релігійна терпимість при формуванні тематики видання, оскільки чотири члени першої редакції були водночас членами Незалежної Грецької Церкви, що перебувала під політичним та матеріальним впливами Пресвітеріанської Церкви, діяльність якої теж висвітлювались на сторінках цього часопису. Незважаючи на те, що певний час часопис знаходився під фінансовим, політичним і релігійним впливами, випуск «Канадійського Фармера» був схвально зустрінутий українською громадою і відіграв важливу роль в інформаційному забезпеченні українців, у появі друкованого слова рідною мовою. Але вже з 1905 р., коли заходами Незалежної Грецької Церкви було організовано видання власного часопису, «Канадійський Фармер» набув загальноукраїнського характеру [12, с. 205].

Варто відзначити успішну діяльність осіб, які сприяли появі першої україномовної газети в Канаді, а саме: першого редактора, Івана Негрича¹⁴, учителя за освітою, що одночасно входив до складу першої дирекції «Канадійського Фармера», майстерність першого друкаря Йосипа Косового¹⁵, який отримав свій фах у Львові, запрошеного організаторами переїхати зі США до Канади, та його помічника, молодого гімназиста Олекси Антонюка, який у 1902 р. іммігрував

¹⁴ Негрич Іван (1876, (за іншими даними 1875), с. Березів Нижній, нині Нижній Березів Косівський район, Івано–Франківська область – 4 травня 1945, (за іншими даними 1946), Канада.) – українсько–канадський громадсько–політичний діяч, педагог, редактор. Жив у Канаді з 1897 р. Отримав освіту в Манітобському коледжі, що на той час був частиною Манітобського університету (тепер Університет Вінніпегу). Працював учителем і був першим секретарем Організації українських учителів, першим редактором «Канадійського Фармера», належав до «Березівської Трійці». Один із засновників «Українського Народного Дому» у Вінніпезі.

¹⁵ Косовий Йосип (? – 1929, Нью-Йорк, США) – перший український друкар у Канаді, редактор, видавець. У Канаді жив з 1903 р. Працював складачем «Канадійського Фармера». З 1904 р. – редактор української газети «Слово» (Вінніпег). Повернувся до США (Нью-Йорк), де видавав тижневики «Наша Жизнь» (1907–червень 1908), «Американский Голос» (вересень 1907–лютий 1908), часопис «Союз» (1908). З 1913 р. – співредактор газет «Шершень», «Народна Воля», редактор «Народного Слова».

до «країни кленового листа» з Коломийського повіту [15, с. 116], що був на той час під владою Австро–Угорщини.

Політичні й релігійні рухи Канади заохочували десятки тисяч українців, прибулих до Канади, до участі у політичному та релігійному житті цієї країни, що зумовило появу впродовж 1904–1907 років ще трьох періодичних видань: «Слово» (українська газета, фінансована Консервативною партією Канади; редактор Йосип Косовий, 1904 р.), «Ранок» (орган пресвітеріанської церкви, тижневик українською мовою, редактор Іван Бодруг, 1905 р.) і «Червоний прапор» (тижневик українською мовою соціалістичної партії Канади, 1907 р.), спрямованих на залучення численних українців до соціально–політичної й релігійної активності. Проте, фінансовий стан цих видавничих осередків не був настільки стабільним як, зокрема, у «Канадської Північно–Західної Видавничої Спілки». Її нові фінансові можливості після року видання часопису «Канадійський Фармер» та певна підтримка Ліберальної партії Канади, еміграційного відділу уряду країни, співробітником якого був Кирило Ґеник, з одного боку, а також відсутність українського книговидання, потреба в якому все більше усвідомлювалась серед іммігрантів з України, з іншого, зумовили розширення діяльності «Канадської Північно–Західної Видавничої Спілки», яка, крім тижневика, почала випускати книжкові видання.

Відомий дослідник української еміграції в Канаді Михайло Марунчак зазначав, що видавництво «Канадська Північно–Західна Видавнича Спілка» стала піонером українського книгодрукування у країні кленового листа, оскільки саме за її участі вийшли друком перші українські книжкові видання в Канаді, але зауважував, що хоч книговидавнича справа й розпочалася від 1904 року, проте важко встановити точно, які саме були перші українські книжкові видання, що з'явилися «першими» у цій країні [12, с. 205]. Аргументуючи цю думку, М. Марунчак наводить цікаві факти щодо тогорічної книговидавничої справи канадських українців, зокрема, що «Незалежна Грецька Церква» за підтримки й з благословення Пресвітеріанської церкви в Канаді видала свій перший «Християнський Катехизм» (обсягом 40 сторінок), надрукований у друкарні «Канадійського Фармера» [12, с. 207]. Вчений зазначив, що І. Боберський вважав саме «Християнський Катехизм» першим книжковим українським виданням у Канаді, наводячи дослівно думку І. Боберського: «Перша українська книжка вийшла 1904 р. з друкарні 'Канадійського Фармера', а це 'Християнський Катехизм' на 40 сторінках, виданий властю 'Самостійної Грецької Церкви' в Канаді» [12, с. 207]. Торкаючись проблеми українського книговидання в Канаді, визнаний дослідник і знавець історії книги канадських українців Яр Славутич зазначав, що «за першу книжку українською мовою, надруковану в Канаді, треба вважати двомовний українсько–англійський Християнський катехизм для вжитку шкільних дітей і молоді» [20].

Книжку «Християнський Катехизм» (І. Боберський, М. Марунчак) виявити не вдалося, але пощастило ознайомитися з електронною копією друкованої книжки «Християнський катехизм для ужитку шкільних дітей і молоді» (Яр Славутич) [28]. Титульний аркуш цієї друкованої в Канаді двомовної книжки

(українською й англійською мовами) містить назву і вихідні дані двома мовами: українською («Християнський катехизм¹⁶ для ужитку шкільних дітей і молодези») з нижче поданим написом «Виданий Властю Незалежної Грецької Церкви в Канаді») й англійською («Christian Catechism for the use of schoolchildren and young people») з нижче зазначеним написом: «Issued by the authority of the Independent Greek Church in Canada»), подано місце й рік видання «Winnipeg. 1904», а також зазначено: «З друкарні «Канадійського Фармера». Printed by the Canada North West Publishing Co.» [28]. Загальний обсяг видання становить 39 сторінок друкованого двомовного, українською й паралельно англійською мовами тексту, поділеного на три розділи, відокремлені між собою однаковими спеціальними графічними кінцівками. Перший розділ «Катехизм» містить більше 50 запитань двома мовами з відповідями на них українською та англійською мовами, тексти яких розташовані на перших 16 сторінках видання і присвячені основам православної віри, висловленню подяки Богу і спасінню душі. Найбільший обсяг книжки належить другому розділу – «Псалми», до якого включено 17 псалмів (вибраних зі 151 за масоретською нумерацією, використаною у тексті) й розташованих з 17 по 29 сторінку включно. Зміст кожного псалма складається з двох частин: перша містить початок псалма старослов'янською й англійською мовами, а його продовження подається віршованим тлумаченням українською з англійським перекладом. При упорядкуванні псалмів укладачі звернулись не до грецької нумерації, характерної для православної церкви, а до масоретської, що, зазвичай, використовується у протестантських церквах, через що означені у книжці римські цифри не завжди збігаються з загальновідомими грецькими числами псалмів¹⁷. Для цієї книги було вибрано саме ті псалми, що

¹⁶ «Катехизис» чи «катехизм» означає повчання, казання й становить у релігійній літературі, доступній для всіх, підручник із християнської віри, побудований у вигляді питань–відповідей. Слово «катехизис» взято безпосередньо з грецької мови, а «катехизм» – з латинської й відповідно їх вживання також збігається з поділом церкви на грецький та латинський обряди: варіант «катехизис» типовий для православних, а «катехизм» – для католицьких кіл українського християнства.

¹⁷ 1. Псалом № I (збігається з грецькою нумерацією): «Блаженъ мужъ иже не иде на советъ нечестивыхъ»; 2. Псалом № III (збігається з грецькою нумерацією): «Господи, что ся умножища отужающіи ми»; 3. Псалом № XV (за грецькою – № 14): «Господи, кто обитаєтъ в жилищи Твоемъ»; 4. Псалом № XVI (за грецькою – № 15): «Сохрани мя Господи, яко на тя уповахъ»; 5. Псалом № XXIII (за грецькою – № 23): «Господи, пасєтъ мя, и ничтоже мя лишитъ»; 6. Псалом № XXXIII (за грецькою – № 32): «Радуйся, праведніи о Господѣ»; 7. Псалом № XLII (за грецькою – № 42): «Имже образомъ желаетъ элень на источники водныя: сице желаетъ»; 8. Псалом № LI (за грецькою – № 52): «Речь безумень съ сердць своемъ своемъ несть Богъ»; 9. Псалом № XCV (за грецькою – № 94): «Приидите возрадуемъ Господеви»; 10. Псалом № C (за грецькою – № 65): «Воскликните Господеви вся земля»; 11. Псалом № CIII (за грецькою – № 102): «Благослови душе моя Господи и вся внутренняя моя имя святое его»; 12. Псалом № CXXVII (за грецькою – № 126): «Аще не Господь соживдетъ домъ, всеу трудишися зиждушимъ»; 13. Псалом № CXXVIII (за грецькою – № 127): «Блажени вси боящіесе Господа»; 14. Псалом № CXXIX (за грецькою – № 128): «Множицею брашася со мною отъ юности моея»; 15. Псалом № CXXXI (за грецькою – № 130): «Господи, не вознесесе сердце мое»; 16. Псалом № CXXXIII (за грецькою – № 132): «Се, що добро, или что

найскавіше висловлюють такі почуття людини як любов і відданість Богу, хвалу, подяку й визнання Божественної милості, а також ті, де йдеться про потребу звернення до Бога у різних життєвих обставинах, про визнання, що добробут родини, сімейне благополуччя залежить від волі Божої. Водночас подано молитви, до яких належить звертатися християнину зі скорботними почуттями.

Загалом же визначення укладачами «Християнського катехизму для ужитку шкільних дітей і молодези» найбільшого обсягу саме для псалмів можна розглядати як їхнє прагнення привернути увагу до основ християнського церковного богослужіння, оскільки псалми входять до його складу. Вміщення у цьому виданні частини «Псалтирі» паралельно українською й англійською мовами може також свідчити й про наміри укладачів використати «Псалтир» як один із головних підручників, за яким традиційно відбувалось навчання читанню й грамоті ще з часів рукописної книжки Київської Русі.

У третьому розділі «Християнські гімни» вміщено 11 гімнів¹⁸, розташованих від 30 до 39 сторінки включно. Релігійні гімни як культові пісні хвалебного гімнологічного характеру відрізняються особливою урочистістю й величчю церковних піснеспівів, вони, як і псалми, відіграють важливу роль у християнському богослужінні. У гімнах прославляли й вихваляли Бога, віру в нього, висловлювали християнську ідеологію, життєві позиції християн, християнські цінності загалом. В цілому релігійні гімни значною мірою сприяли розвитку релігійної лірики.

Варто відзначити художнє оформлення «Християнського катехизму для ужитку шкільних дітей і молодези», виконане із використанням графічних кінцівок, розміщених наприкінці кожного розділу, що вказували на їх закінчення. Відокремлення графічними кінцівками одного розділу від іншого свідчило на впровадження друкарями елементів, характерних для художнього оформлення православних книжок. Отже, друкарі, використавши такий важливий елемент художнього оформлення книжки як графічні кінцівки, засвідчили про своє прагнення до збереження традицій православного кириличного книгодрукування. Вміщення графічних кінцівок у першій друкованій канадській українській книжці у Канаді демонструє запровадження елементів художнього оформлення книжки й можливості поліграфії щодо виконання ідей друкарів.

Варто відзначити, що у «Християнському катехизмі для ужитку шкільних дітей і молодези» фахівці виконали друкарський набір ускладненого тексту з використанням двох мов, здійснивши працю, що потребувала особливої професійної майстерності, бо при наборі текстів, побудованих на латинській гра-

красно, но еже жити братіи вкупе»; 17. Псалом № CXLI (за грецькою – № 140): «Господи, воззвахъ к тебе, услыши мя».

¹⁸ Християнські гімни, вміщені у «Християнському катехизмі для ужитку шкільних дітей і молодези»: «Воїнство Христове» (№ 1); «На хрест чудний я дивлюся» (№ 2); «З небес своїх лазурних» (№ 3); «Моя молитва» (№ 4); «Кріпка я вірю» (№ 5); «Огнені язики» (№ 6); «Голос з Галилея» (№ 7); «Я умер за тебе» (№ 8); «Три притчи» (№ 9); «Царю вічний і небесний» (№ 10); «Чи ти живеш?» (№ 11); «Пастерське призначення» (№ 12).

фічній основі, міжслівні відступи менші, тому що букви вужчі порівняно з буквами текстів, побудованих на кириличній основі. Паралельні двомовні тексти є одним з найдавніших методів вивчення іноземних мов, адже вони сприяють розширенню словникового запасу, ознайомленню з граматикою чужої мови, конструкцією речення, заучуванню іноземних текстів з перекладом відомою мовою. Тобто, укладачі, вміщуючи двомовний паралельний текст українською й англійською мовами, сприяли розширенню використання англійської релігійної термінології і лексики серед українських іммігрантів, а також поглибленню їхнього знання основних засад християнської релігії англійською мовою, необхідною для її охорони у канадському середовищі. Видання катехизму становить важливу подію в духовному й культурному житті кожної країни, тому особливе значення мала ця подія для українських іммігрантів християн, перших поселенців у Канаді, оскільки в духовному плані катехизм дає змогу краще пізнати християнське таїнство, поглибити релігійну віру для збереження національної ідентичності в іншому релігійному оточенні¹⁹. Отже, зусиллями «Канадської Північно–Західної Видавничої Спілки» з ініціативи та при фінансовій підтримці Незалежної Грецької Церкви в Канаді за участю укладачів, яких нам не вдалось виявити, але високого фаху, які добре знали українську й англійську мови (могли бути друкар Йосип Косовий зі своїм помічником Олексою Антоном, бо друкарі завжди були освіченими людьми, які могли укласти видання, здійснювати набір текстів тощо), вийшла друком у «Канадському Фармері» перша у Канаді двомовна українсько–англійська релігійна книжка «Християнський катехизм для ужитку шкільних дітей і молоді», що засвідчила про початок історії канадської української книговидавничої справи в Канаді, про особливості канадських українських першодруків, про початок християнського кириличного (українського) друкарства у цій країні загалом. Новаторський досвід двомовного релігійного видання початку ХХ ст. із використанням тексту українською й англійською мовами паралельно набув поширення у наступних роках, перетворившись на традиційний елемент книжкової культури видавців української духовної літератури в Канаді впродовж усього ХХ ст.²⁰

Можна припустити, що І. Боберський і М. Марунчак у своїх працях використовували назву «Християнський Катехизм» як скорочений варіант повного заголовка книжки «Християнського катехизму для ужитку шкільних дітей і молоді», що ж до назви церкви, то дослідники спостерігають незначні різниці: «Незалежна Грецька Церква» (М. Марунчак) й «Самостійна Грецька Церква» (І. Боберський); але, оскільки «незалежна» й «самостійна» вживаються як синоніми, то назву церкви, наведену дослідниками, можна вважати іден-

¹⁹ Митрополит А. Шептицький згадує у своєму зверненні 1911 року, розісланому всім римо–католицьким владикам Канади, про «Християнський катехизм» 1904 року, називаючи його Протестантським Катехизмом, про що зазначає М. Марунчак, цитуючи витяг із звернення («Історія преси, літератури і друку піонерської доби...» – С. 207).

²⁰ Наприклад, див.: Віра. Православний молитовник. Впорядкував і приготував до друку о. Д–р С.В. Савчук. – Видання Консistorії Української Греко–Православної Церкви в Канаді, 1960. 2–й наклад 1974. 3–й наклад 1987. Вінніпег, 136 с.

тичною. У варіанті назви електронної копії друкованої книжки міститься повна інформація: щодо ролі релігійної організації у випуску книгодруку: «Виданий Властю Незалежної Грецької Церкви в Канаді». Інші вихідні дані – рік і місце видання, а також назва друкарні, подані І. Боберським і М. Марунчаком – збігаються з електронною копією книжки «Християнський катехизм для ужитку шкільних дітей і молоді». Спостерігаються незначні розбіжності щодо обсягу (40 і 39 сторінок). Отже, ймовірно, що в дослідженнях учених йшлося про одне й те саме видання з використанням його скороченої чи повної назви.

Крім «Християнського катехизму для ужитку шкільних дітей і молоді» у 1904 році «Канадська Північно–Західна Видавничка Спілка» випустила агітаційно–політичну брошуру Ліберальної партії Канади, присвячену виборам до Парламенту країни під назвою: «Всі Русини повинні були лібералами і повинні голосувати за ліберальних кандидатів на слідуєчі вибори до Ради Державної» (обсяг – 20 сторінок). На титулі, крім назви, зазначено: «Позаяк ліберали були нашими приятелями і через кілька літ боронили нас перед несправедливими нападами консерватистів» і далі: «Читайте уважно, що в сій малій книжечці надруковано, то пізнаєте, чому добрий і правдивий Русин повинен бути лібералом». Титульна сторінка містить дані про місце й рік видання «Winnipeg, 1904», тут подано інформацію, що книжка появилася з друкарні «Канадійського Фармера» [15, с. 301].

Подібне передвиборче видання на підтримку Консервативної партії Канади «Для добрих русинів виборців», фінансоване цією громадською організацією, але без означення року видання, вийшло друком у видавництві «Слово» [12, с. 209]. У ньому йшлося про плани Консервативної партії Канади щодо будівництва для русинів церков, шкіл, доріг, зміни поганих ферм на кращі, обіцянки надання відшкодування для їх розбудови у нових місцевостях країни тощо.

В історії книжки канадських українців у Канаді початкового періоду М. Марунчак подає відомості про друк ще одного (без означеного року видання на титулі), на його думку, 1904 року, неперіодичного видання на підтримку Ліберальної партії Канади «Беріть, читайте і розсудіть» політичної брошури «як то консерватори зневажали русинів, а ліберали їх боронили» (обсяг – 16 сторінок), але змістом, вважав М. Марунчак, вона віддзеркалювала період підготовки до виборів федерального парламенту 1904 року [12, с. 208].

Що ж до цих двох політичних брошур без зазначеного року видання («Для добрих русинів виборців» та «Беріть, читайте і розсудіть»), але достатньо аргументованого аналізу їх змісту відомим знавцем історії книжки канадських українців М. Марунчаком, то їх можна умовно розглядати як книгодруки канадських українців у Канаді 1904 року. Водночас серед виявлених книжок більшу увагу, у контексті нашого дослідження, привертають видання з зазначеними вихідними даними на титульному аркуші, офіційно датованим роком видання й означеним місцем виходу друку, що характерно для релігійної книжки «Християнський катехизм для ужитку шкільних дітей і молоді» та політичної брошури «Всі Русини повинні були лібералами і повинні голосувати за ліберальних канди-

датів на слідуючі вибори до Ради Державної», надрукованих у «Канадійському Фармері» за участю «Канадської Північно–Західної Видавничої Спілки». Саме ці видання наочно свідчать про заснування книговидавничої справи канадських українців у Канаді в 1904 році, про особливості перших книгодруків, початок історії книжки канадських українців, історії української книжності у країні кленового листа.

Дійсно, визначити, яке ж із виявлених українських видань, надрукованих у Канаді 1904 року, було найпершим, є майже неможливим завданням через відсутність на кожному з них повних вихідних даних, інформації про час підписання до друку, місяць випуску друком тощо.

Отже, наведені фактичні дані про українські неперіодичні видання 1904 року в Канаді переконливо підтверджують висновок М. Марунчака про початок книгодрукування канадських українців, але думка вченого, що в тому самому році з'явилося п'ять видань – одне наукове, одне релігійне та три політичні [12, с. 208] – може бути уточнена.

Науковим виданням дослідник, ймовірно, вважав навчально–довідкове видання з вивчення англійської мови, висвітлюючи цікаві факти з його історії. Зокрема, він наводить інформацію з копії договору, датованого 10 березня 1904 р., між «Канадською Північно–Західною Видавничою Спілкою» й двома авторами Іваном Бодругом та Михайлом Щербініним, які зобов'язувалися підготувати працю «Ruthenian–English Glossary or Dictionary or English Manual for Ruthenians» («Рутено–Англійський Глоссарій або Словник або Англійський посібник для Рутенців») для випуску друком у цьому видавництві [12, с. 206]. Дослідник припускає, що, ймовірно, договір було виконано й заплановане видання правдоподібно могло з'явитись наприкінці 1904 р., але з датою 1905 р. [12, с. 206]. Проте, достатніх аргументів для такого висновку, на жаль, не наведено, хоча ця думка мала певні підстави. В іншій своїй праці М. Марунчак зазначав, що у 1904 році «появився у Видавництві «Канадійський Фармер» українсько–англійський самоук п.[ід] н.[азвою] «Провідник», що його працювали Михайло Щербінін та Іван Бодруг» [14, с. 351]; тобто, ученим наведено другу назву видання, авторами якого були ті самі особистості, з якими «Канадська Північно–Західна Видавнича Спілка» уклала договір. Але мало ймовірно, щоб педагоги впродовж року одночасно підготували два навчально–довідкових видання, зважаючи на складність методики їх укладання й видання друком.

Разом з цим, М. Марунчак наводить витяг зі статті І. Боберського «Українці в Канаді», в якій зазначено, що з друкарні «Канадійського Фармера» у 1905 р. «вийшла друга [за хронологією випуску друком – Т.К.] книжка 'Учебник англійської мови для руского народа', 320 сторін. Написав Іван Бодруг, священник «Независимої Православної Церкви» і Михайло Щербінін, професор Манітобської колегії», яку автор статті вважав не першою, на відміну від М. Марунчака, а другою канадською українською книжкою, виданою у Канаді з початку книгодрукування.

Сучасний дослідник М. Гринько, подаючи відмінну від попередніх учених назву цього видання «Учебник англійської мови для руского народа. 3

граматикою і словарями русько–англійським і англійсько–руським» І. Бодруга та М. Щербініна, характеризує його як підручник–словник і датує 1905 роком [6]. Інший науковець М. Тимошик українським канадським першодруком вважає «Учебник англійської мови» (обсяг – 330 сторінок), написаний І. Бодругом та М. Щербініним, а в англійському варіанті мав довшу назву – «Ruthenian–English Glossary or Dictionary or English Manual for Ruthenians» (ідентичну зазначеній у копії договору, оприлюдненій М. Марунчаком) і називає це видання «своєрідним українсько–канадським підручником» [25, с. 384]. Незважаючи на різночитання у назві книжкового видання, що наводять дослідники, вони єдині в тому, що його авторами були саме Іван Бодруг й Михайло Щербінін.

Звернення до біографічної інформації І. Бодруга й М. Щербініна розширює знання про освітній рівень, професію та громадську діяльність авторів одного з перших українських друків у Канаді. Іван Бодруг²¹ прибув до Канади 1897 р., мав педагогічну освіту й певний час працював учителем, а також, володіючи англійською мовою, був перекладачем при Канадському еміграційному уряді ще до укладання з ним видавничого договору, а на час цієї події був одним із співзасновників «Канадського Фармера», автором релігійної тематики на його сторінках. Щодо другого автора Михайла Щербініна²², то він теж був учите-

²¹ Бодруг Іван (7 квітня 1874, с. Березів Нижній, нині Нижній Березів, Косівський район, Івано–Франківська область – 2 червня 1952, Торонто(?), Канада) – педагог, журналіст, перекладач, літератор, українсько–канадський громадсько–політичний і релігійний діяч. Учительську освіту здобув у Станіславі. Студював теологію в Манітобському коледжі. Основоположник «Незалежної Грецької Церкви», про яку писав, що її головною метою було заповнити духовний вакуум української громади у Канаді, вона служила альтернативою російській православної церкві й українським католицьким місіям, поступово впроваджуючи реформи просвітницького протестантського характеру (див.: Bodrug, Ivan. *Independent Orthodox Church: Memoirs Pertaining to the History of a Ukrainian Canadian Church in the Years 1903–1913*. Ukrainian Research Foundation, 1982, 43). Працював учителем мови й літератури в Манітобському коледжі (1904–1905), основоположник і редактор часопису «Ранок», автор публікацій на релігійну тематику. Здійснював перекладацьку й літературну діяльність. І. Бодруг – двоюрідний брат Кирила Ґеника, зі своїм другом Іваном Негричем приїхали до Канади, де втріох склали ядро інтелігенції української громади й були відомі як «Березівська Трійця», яка помітно впливала на розвиток культурно–освітньої, релігійної й громадської діяльності українців у Канаді. Іван Бодруг з Іваном Негричем отримали освіту в Манітобському коледжі, що у той час був частиною Манітобського університету (тепер Університет Вінніпегу), де пресвітеріани створили спеціальні класи для молодих українців, до навчання в яких запрошували бажаючих стати шкільними вчителями (а потім і священниками Незалежної Грецької церкви). (Детальніше див.: Martynowych, Orest T. *Ukrainians in Canada: The Formative Period, 1891–1924*. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, Edmonton, 1991, 170). З часом очолював так звану Нову Незалежну Православну церкву, був харизматичним священником і під впливом пресвітеріанства проповідував євангельське християнство. Виїздив до США. Після повернення до Канади провадив релігійну працю. Останні роки життя був пастором Незалежної Української Євангельської церкви у Торонто.

²² Щербінін Михайло (1856 – 17 жовтня 1941, Чикаго, США) – педагог, науковець. Закінчив Санкт–Петербурзький Імператорський університет. Автор першої книжки у Канаді про українців англійською мовою «The Galician Dwelling in Canada and their

лем, до Канади прибув ймовірно перед 1891 роком, українську мову та історію вивчав у Манітобському коледжі, де на час підписання договору про видання книжки вже обіймав посаду професора.

Цілком зрозуміло, що автори спроможні були підготувати навчальне видання для самостійного вивчення англійської мови, оскільки вони були фахівцями в галузі освіти, педагогами, які усвідомлювали значення навчальних і довідкових видань для опанування чужої мови, загалом для розумового розвитку людини. Важливим був також їхній власний досвід щодо практичного використання англійської мови у Канаді, що переконувало у спроможності підготувати навчальний посібник для вивчення цієї іноземної для українців мови у відповідності із життєвими потребами й особливостями діяльності перших українських емігрантів у Канаді, який би міг слугувати їхнім практичним цілям у цій країні.

У свій час кінця 1960 – початку 1970 років М. Марунчак зазначав, що «досі нікому не вдалося відшукати цього унікального видання»²³ [12, с. 206], маючи на увазі книжку І. Бодруга і М. Щербініна з вивчення англійської мови, що вийшла друком 1905 р., на це у 2012 р. вказував і М. Гринько [6]. Сучасні інформаційні технології уможливили доступ до одного з канадських українських першодруків, що становить значний інтерес як для історії канадської української книговидавничої справи, історії книжки українського зарубіжжя, її поліграфічного виконання й художнього оформлення, так й історії педагогіки, теорії та методики навчання іноземної мови, що може бути актуалізована й у сучасних умовах. Електронна копія свідчить, що книжка «Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско–англійским і англійско–русским» (1905 р.) зберігається у фонді Legislative Library of Manitoba (Winnipeg)²⁴, має два художньо оформлені авантити, перший з яких містить назву: «English and Ruthenian Dictionary», що зверху й знизу прикрашена цільним книжковим орнаментом, побудованим на основі однієї безперервної лінії, другий має дві назви: «Учебник англійської мови» та «Ruthenian–English handbook», розділених між собою книжковим орнаментом. Титульний аркуш книжки також має книжковий орнамент і двомовний текст: українською («Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско–англійским і англій-

Origin» (1906). Володів сімома іноземними мовами. Згодом переїхав до Чикаго, США.

²³ М. Марунчак вважав, що збереглося друге видання цього «Учебника англійської мови», що вийшов з друку 1912 р. Він писав, що перше видання підручника викупила «Руська книгарня», власником якої був Френк Дончек, що отримав право на друк цієї книжки, й коли перший наклад було розпродано, він випустив другий наклад, але нове видання мало вже іншу назву: «Провідник – практичний підручник до науки англійської мови або як навчитися читати, писати й говорити по англійськи без помочі учителя»; англійською мовою була назва «Handbook of the Ruthenian Language». Видання мало 320 сторінок. (Див.: Марунчак Михайло. Історія Преси, Літератури і Друку Піонерської Доби. – Накладом Вільної Академії наук в Канаді, Вінніпег. – 1969. – С. 206). Ця інформація заслуговує на окреме дослідження.

²⁴ Див.: Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско–англійским і англійско–русским. https://ia800607.us.archive.org/17/items/cihm_990589/cihm_990589.pdf.

ско–русским», з прізвищами укладачів видання та зазначенням їхніх посад й місць праці: «Уложили: Іван І. Бодруг Священник Независим.[ої] Православної церкви в Виннипегу і М. А. Щербінін Професор Монітоба–колегії в Виннипегу») та й англійською («Hand–book of the Ruthenian language (Galician): being also a handbook of English for Ruthenians: John J. Bogrug Minister of the Independed Greek Church Winnipeg Canada M.A. Sherbinin Ruthenian Professor Manitoba College»). Тут само вміщено й вихідні дані книжки: «Winnipeg: The Canada Northwest Publishing Company. 1905». На звороті подано інформацію: «набір зроблено у відповідності з актом Парламенту Канади в 1905 році І. Бодругом і М. Щербініним у Міністерстві сільського господарства». Наприкінці звороту титулу є відомості, що набір тексту виконав П. Фогель [27]. Загальний обсяг видання становить 380 сторінок друкованого тексту, в якому переважає двомовний (англійською й українською, або українською й англійською мовами), і який інколи перемежується зі сторінками суцільного англійського або українського текстів. Книжка складається з майже сорока розділів, що відокремлюються між собою художніми кінцівками різноманітної тематики. До складу видання входять також два словники: русько (українсько)–англійський та англо–русський (український), що охоплюють більш як 2000 слів кожний.

«Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско–англійским і англійско–русским» розпочинається двомовним епіграфом, що привертає увагу до духовних чеснот християнства: «В кождім правдивим поступі єсть тільки одна Добра Дорога». У передмові авторів «Передне слівце», датованій 1 січня 1905 р., йдеться про соціальні, історичні та педагогічні умови підготовки книжки, а також про становлення культурно–освітнього простору української імміграції в Канаді, про загальний соціально–культурний і освітній рівень більшості українських піонерів–іммігрантів, для яких призначалось навчально–довідкове видання. Передмова розпочиналась відомостями про появу давно очікуваної книжки: «От маєш Дорогий Земляче те, чого Ти давно бажав – маєш більший Учебник англійської мови» [27]. Автори пояснюють деякі причини затримки появи підручника, зазначаючи: «не думай, брате, що се така легка штука в Канаді уложити та й надрукувати такий Учебник, а ще й Русинові», наголошують на особливих організаційних, фінансових і методичних складнощах, перебороти які було складніше саме українцям щодо підготовки й видання книжки: «коли б се легко було, давно зробили б його люди», які б могли докласти «довгої й трудної праці та й спорой суми грошей...» [27].

Серед складнощів у підготовці навчального посібника, про що йдеться у вступі, була необхідність розробки спеціальної методики самостійного вивчення іноземної мови майже неписьменними громадянами, «... щоб уміти так зробити, щоб наряд наш, стоячий на невеликій ступені ученості, міг легко присвоїти собі знаніє англійського язика» [27]. Навчально–довідкове видання автори призначали для тих, для кого «... в старім краю біда була школою, голод професором, а канадський степ став ‘академією’, де ‘у Русина без грошей лопата – пером, фоса – чорнилом, вилки – олівцем, а школа знаходиться за кілька сот міль пішки» [27]. І. Бодруг і М. Щербінін виявили причини малописьменності

перших українських іммігрантів у Канаді, вказавши на недоступність для них освіти переважно через важку фізичну працю та недостатню забезпеченість людей загальноприступними освітніми закладами]. Вони також «... довідалися, що у Земляка нашого болить, той прийшло до заключення, що лікарством буде отсей Учебник, зложений так, щоби кождий міг без учителя скоро й добре научите ся, по англійські говорити, читати і писати» [27]. Отже, укладачі навчально-довідкового видання розробили авторську методику навчання англійської мови для перших канадських українців, спрямовану на засвоєння елементарних знань, формування умінь й навичок щодо опанування іноземної мови, визначили обсяг, структуру та зміст своєрідного самовчителя для малописьменних громадян. Їхня методика вивчення іноземної мови включала практичні й теоретичні здобутки у галузі педагогіки, лінгвістики й лексикографії, а також базувалась на власному досвіді вживання чужої мови в іншомовному оточенні. Втілення методики спостерігалось у структурі самовчителя, на що вказують його деталізовані, численні розділи: («альфавет (азбука) і наука про звуки; назви днів в тижні; таблиця для практики з вимовою слів; практичні вправи на підставі слів англійських, схожих з руськими; дієслова в різних часах, особах і способах; родові числівники; граматика; словарі – руско-англійський (Ruthenian-English); англо-руський (English-Ruthenian)». Навчальний матеріал подавався у певній послідовності, зокрема, після набуття елементарних знань і з отримання певних умінь укладачі передбачали вивчення окремих тематичних розділів, опанування англійської лексики, пов'язаної з найпоширенішими життєвими й виробничими потребами. Пізніше розпочиналось вивчення основ грамматики англійської мови та наповнення словникового запасу англійською лексикою, чому сприяли словники, додані до основного тексту книжки. Варто відзначити особливі уміння І. Бодруга та М. Щербініна з укладання подвійних лінгвістичних, українсько-англійського та англо-українського словників, визначення структури (мегаструктури, макроструктури та мікроструктури), відбір словникового ряду, тлумачення окремих термінів і понять. Укладачі виявили обізнаність з основами дидактики, лінгвістики й педагогіки, а також з основними завданнями та змістом двомовної лексикографії, її значенням у освітньому процесі. За своїм змістом і структурою подвійні лінгвістичні словники, появу яких важко переоцінити для вивчення англійської мови канадськими українцями, виконували навчальну, епімістичну (довідкову) й систематизуючу функції, стали важливим довідковим ресурсом в інформаційно-комунікаційному просторі канадських українців.

У художньому оформленні навчально-довідкового видання було використано такий важливий елемент книжкової графіки як предметно-декоративні заставки з українськими сюжетами (вишиті рушники), а також канадськими мотивами (снопи колосків стиглої пшениці, як результат праці українських хліборобів на канадській землі). Окремі розділи книжки розпочинались із художньо виконаної першої заглавної літери першого слова першого речення Привертають увагу й векторні книжкові кінцівки між навчальними темами підручника, а також кінцівки між окремими розділами з каліграфічними узорами як подіб-

ними до «Християнського катехизму для ужитку шкільних дітей і молоді», так і новими предметно-декоративними елементами орнаменту з канадськими мотивами: зображенням пелюстків канадських квітів, снопів стиглої пшениці й голови канадського лося.

Порівняно з «Християнським катехизмом для ужитку шкільних дітей і молоді» у навчально-довідковому виданні набір, виконаний П. Фогелем, був ускладненим, бо з посторінковим паралельним двомовним англо-українським й українсько-англійським текстом переміжались й суцільні українсько- або англійськомовні сторінки. Варто відзначити особливу майстерність друкаря при наборі великого обсягу двомовного тексту з одночасним використанням кирилиці та латинського шрифту, передусім при наборі подвійних лінгвістичних українсько-англійського й англо-українського словників.

Отже, вихід друком «Учебника англійської мови для руского народа з граматикую і словарями руско-англійським і англійсько-руським», укладачами якого були І. Бодруг і М. Щербінін, вказує, що першопочаткова назва книжки «Ruthenian-English Glossary or Dictionary or English Manual for Ruthenians» («Рутено-Англійський Глоссарій або Словник або Англійський посібник для Рутенців»), зазначена у договорі між «Канадською Північно-Західною Видавничою Спілкою» й І. Бодругом та М. Щербініним, зазнала певного редагування, заявленої у договорі між ними, але по суті в документі йшлося про підготовку навчально-довідкового видання для вивчення українцями англійської мови. Тому можна припустити, що книжка, зазначена у копії договору від 10 березня 1904 року між «Канадською Північно-Західною Видавничою Спілкою» й І. Бодругом та М. Щербініним могла бути підготовлена авторами на кінець цього року, але вийшла друком з уточненою назвою на початку наступного року, на що вказує датоване 1 січня 1905 р. вступне слово укладачів, вміщене на початку видання. Канадські українці отримали своєрідний самовчитель для вивчення англійської мови, що уможлилював задоволення найперших освітніх потреб української імміграції в іншомовному середовищі, набуття знань нової мови, які б сприяли опанування законів Канади, активізації суспільно-економічних і політичних відносин, а також забезпеченню самозбереження українців у цій новій для них країні проживання, налагодженню життя й дозволяли підтримувати здоров'я у нових економічних і кліматичних умовах.

Книжковий рух канадських українців щодо видання двомовних й українськомовних книжок зазнав певного гальмування у наступних роках, а у 1906 р. з'явився англійськомовний друк канадської україніки, перша книжка української тематики «The Galician Dwelling in Canada and their Origin» (1906) авторства педагога М. Щербініна. Видання мало обсяг 12 сторінок й випущене було в серії «The Historical and Scientific Society of Manitoba», як 71-й випуск цієї серії. З 1908 р. у Квебеку розпочалося франкомовне видання канадської україніки книжкою «Mémoire sur les Tentatives de Schisme Et d'Hérésie au Milieu des Ruthènes de l'Ouest Canadien» (48 сторінок) накладом «L'Action Sociale Limitée». Її автор священник-місіонер, редemptорист східного обряду греко-католицької церкви,

отець Ахіль Деляре²⁵ знайомив франкомовних читачів Канади з особливостями освітнього й релігійного життя українців у цій країні.

До українських книжкових першодруків у Канаді належить виявлена М. Марунчаком книжка «Західна Канада» («Канадський Фармер», 1907 р.), що була «спеціальним виданням, уповноваженим Вп. Френком Олівером, міністром справ внутрішніх Канади», про що зазначено на його титульній сторінці [12, с. 209]. На думку М. Марунчака, цінність цього видання полягає в інформації про загальну імміграційну політику канадського уряду та особливості її реалізації у Західному регіоні Канади, відомості про початок саме української еміграції, подані в окремому розділі «Еміграція українців–русинів з Галичини та Буковини до Канади». Видання має значну кількість ілюстративного матеріалу, що дозволяє скласти уявлення про життя й побут української імміграції у цій країні. Представлена мапа Західної Канади із зазначенням українських колоній у Манітобі, Саскачевані, Альберті та Британській Колумбії інформувала читачів про географію поселення іммігрантів з України [12, с. 209]. На думку М. Марунчака, автором цієї брошури, зважаючи на її стиль і зміст, правдоподібно міг бути Кирило Генік, який на той час працював у імміграційному відділі Міністерства внутрішніх справ у Вінніпезі й був обізнаний з урядовою імміграційною політикою та її втіленням у практичну діяльність країни, в тому числі й Західної Канади й висвітлював окремі питання на сторінках періодичної преси, зокрема часопису «Свобода», пізніше – «Канадського Фармера» [12, с. 209]. Слід звернути увагу на той факт, що назва цього видання, а також його зміст і структура були подібними до першої друкованої книжки канадських українців «Західна Канада –Манітоба, Асинібоя, Алберта, Саскачеван», виданої у США (1899 р.) й призначеної для канадських українців–іммігрантів.

У контексті вивчення початкового періоду канадського українського книгодрукування у Канаді привертає увагу виданий «Українською Вільнодумною Федерацією» збірник під назвою «Вільний світ» (Вінніпег, 1907 р.), обсягом 67 сторінок [4], із зазначеним накладом у тисячу примірників і його ціною (60,75 дол.), а у продажу один примірник коштував 15 центів [12, с. 209]. Книжка, що складалася з двох окремих розділів –«Житєпись М. Драгоманова» з портретом авторства М. Лозицького і «Націоналізм і народні святощі», написані

²⁵ Отець Ахіль Деляре (14 (за іншими джерелами – 17) квітня 1868, Ленделеле, Бельгія – 12 липня 1939, Йорктон, Канада) – фламандський католицький священник, місіонер латинського обряду Чину Найсвятішого Избавителя, що прийняв християнство аби духовно обслуговувати українських іммігрантів у Канаді, куди приїхав у вересні 1899 р. Визначний піонер української гілки «редемптористів». Від 1904 р. – душпастир у Йорктоні, де став засновником чину української гілки редемптористів [чин Найсвятішого Избавителя (ЧНИ), заснований у 1732 р. у Неаполі для проповідницьких місій і духовного служіння серед найбільш упущених]. Заходами отця Ахіля Деляре в Канаді було засновано перший дім редемптористів східного обряду у Йорктоні (1906). Тут, в Айтуні, він створив українські католицькі школи. О. Деляре вивчив українську мову, обряд, історію України. Від серпня 1919 р. до 1927 р. він був віце–протоігуменом редимптористів східного обряду у Канаді. Користувався великим авторитетом серед української імміграції піонерської доби.

М. Драгомановим – також належить до перших друкованих книг «піонерської доби» канадських українців в Канаді. Цей друк видавці представляли як «першу книжечку, яка до цієї пори появилася на Канадській Україні» [12, с. 209], що дало підстави окремим дослідникам вважати саме його першою книжкою українською мовою в Канаді [3, с. 72], ймовірно беручи до уваги одномовність видання.

Збільшення кількості назв україномовних книжок, випущених друком у Канаді, спостерігалось у 1908 р., з появою перших видань з українського письменства «Пісні про Канаду і Австрію», упорядкування Теодора Федика й «Робітничих пісень» Дмитра Рараговського. З ініціативи редакції «Канадського Фармера» було розпочато видання календаря–альманаху «Поселенець», присвяченого подіям культурно–освітнього життя українців у Канаді. З'явився також практичний poradnik «Домашній писар або наука писання листів, як також взори руських та англійських листів у великих случаях життя, а іменно листи з потіхою, упімненням, подякою, дорадою, як також листи купецькі, желання, просьби, поручення, в кінці взори дописей до газет, описи подорожей, пристосовані для потреби і хісна американських і канадійських Русинів». Видання мало 96 сторінок тексту й було видано друком «Канадійського Фармара», накладом «Першої Канадійської друкарні» [12, с. 210].

У підсумку слід зазначити, що випущені впродовж 1904–1908 років двомовні й україномовні книгодруки у «країні кленового листа» вказували на становлення й розвиток книговидавничої справи канадських українців у Канаді «піонерської доби». Запровадження українського книгодрукування в багатонаціональному і багатомовному канадському книговиданні було необхідне як для збереження етнічної ідентичності за допомогою створення національного інформаційного середовища засобами друкованого слова, так і для полеміки з опонентами, які намагались заперечувати релігійні й культурні права українців у цій країні. Ідейні підвалини закладали безперечні лідери національно свідомої української інтелігенції на імміграції, а матеріально–технічна база створювалася із залучених коштів авторитетних політичних партій, релігійних громад, громадських організацій, оскільки ініціатори–іммігранти не мали власного капіталу для утворення видавництва і друкарень, вільних від політичних і релігійних впливів. Водночас зв'язок українського книгодрукування у початковий період піонерської доби з політичними партіями та релігійними рухами уможлилював активізацію інтеграції українських іммігрантів у Канаді у соціально–політичну інфраструктуру країни, розбудову своєї церкви, освіти та книжкової культури. Перші книговидавничі осередки були представлені українською інтелігенцією, іммігрантами із знанням англійської мови, переважно освітніми, які виявилися найбільш підготовленими до організації друкарської справи, налагодження редакційно–видавничого процесу, визначення тематичної й типологічної структури книговидавничого репертуару та його авторського складу. Створення друкарень з модифікованим кириличним шрифтом для українських друків сприяло удосконаленню фахової майстерності друкарів, які розвивали друкарську культуру, закладали основи графічного оформлення канадської

української друкованої книжки, розвивали книжкову графіку українського зарубіжжя й книжкове графічне мистецтво Канади загалом. Особливістю канадських українських першодруків була їхня двомовність. Поява українсько-англійського «Християнського катехизму для ужитку шкільних дітей і молодежи» та «Учебника англійської мови для руского народа з граматикую і словарями руско-англійским и англійско-руским» відбулася у той час, коли двомовність була важливим засобом взаєморозуміння й інтеграції іммігрантів до канадського суспільства, допомагала прискореному вивченню українцями мови країни їх поселення, щоб позбутися почуття меншовартості у Канаді. Двомовні першодруки певною мірою компенсували відсутність вчителів, які б володіли двома мовами: англійською та українською й методикою навчання іноземних мов. Ці видання певною мірою виконували функції самовчителів, сприяли вирішенню одного з найважливіших завдань, яке постало перед українськими іммігрантами перших років перебування на чужині, пов'язане з кращим опануванням чужої мови й збереження батьківської віри, що дозволяло стати рівноправними громадянами в багатонаціональній Канаді. Використання латинського шрифту у перших канадських українських двомовних виданнях можна інтерпретувати, з одного боку, як невіддільний складник українських перших книгодруків у Канаді, а з другого – як особливість друкарської культури цієї країни.

Завдяки ініціативній та активній діяльності інтелігенції на імміграції, зокрема освітян Кирила Геніка, Івана Бодруга, Івана Негрича, відомих як «Березівська Трійця», Теодора Стефаніка, Йосифа Дима, М. Щербініна, яким належала провідна роль в українській громаді Канади, а також друкарів Йосипа Косового, Олекси Антонюка й П. Фогеля було започатковано українське книгодрукування в цій країні, що сприяло формуванню засобами друку етнічного інформаційного середовища в поліетнічному інформаційному просторі Канади. У своїй меті – дати друковане слово українцям рідною мовою, а також сприяти опанування англійською мовою – вони були послідовними у тактиці, використовуючи мобільність, гнучкість та орієнтованість, що є цілком нормальним та природним при довготривалій перспективі, а їхня цілеспрямованість і стратегічне мислення дозволило стати на чолі не лише книговидавничої справи, але й всієї просвітницької діяльності канадських українців перших років піонерської доби. Засновники українського книгодрукування в Канаді були сповнені місіонерським духом, вони прийняли вчасно точне рішення тривалого наміру щодо збереження самобутності української етнічної групи у Канаді за допомогою такого засобу як друковане слово. Перші українські книжки у Канаді релігійного, навчально-довідкового й політичного спрямування, видання художніх і публіцистичних творів, що сьогодні належать до книжкових пам'яток не лише канадських українців, але й всього українського зарубіжжя, привнесли свою особливість, єдність, неповторність у загальноканадську книговидавничу справу. Вони виконували інформаційні, освітні, комунікативні та консолідуючі функції і сприяли формуванню загальноукраїнського інформаційного середовища, а також загалом розширювали загальноканадську інформаційно-комунікативну інфраструктуру. Заснування канадського українського книгодрукування віді-

грало ключову роль у прискореному формуванні української етнічної групи, включення її у канадську культуру й збагачення друкованої мультикультури Канади.

Література

1. Атаманенко Алла. Українська Історична Наука в Канаді: Інституційна Інфраструктура // Західноканадський Збірник: Збірник Про Українське Життя в Західній Канаді. Едмонтон–Острог, 2012. – Т. 6.
2. Боберський Іван. Українці в Канаді. Провідник, ілюстрований календар для українців Канади на 1936 рік. – Вінніпег, 1935.
3. Боровик Михайло. Українсько-Канадська Преса та її Значення для Українських Меншин Канади. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1977.
4. Вільний Світ. Неперіодичне Видавництво Української Вільнодумної Федерації в Канаді [Вінніпег, 1907. – 67 с.] (Житєпись М. Драгоманова з Портретом. 4 – 18 – М. Лозинській. – Націоналізм і Народні Святощі. М. Драгоманов. (19–67). [http://iht.univ.kiev.ua/library/ks/1907/pdf/kiivskaya-starina-1907-11-12-F-\(9584-9588\).pdf](http://iht.univ.kiev.ua/library/ks/1907/pdf/kiivskaya-starina-1907-11-12-F-(9584-9588).pdf)
5. Винар Любомир. Сучасний Стан Української Вільної Історичної Науки // Український історик: 40 Років Служіння Науці, 1963–2003. Статті і матеріали. – Острог–Нью-Йорк, 2003.
6. Гринько Микола. Канадська Північно-Західна Видавнича Спілка // Енциклопедія Сучасної України. Ресурс: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=9241.
7. Генік Кирило. Голос з Канади // Свобода. – 20 березня 1902.
8. Західна Канада: Манітоба, Асинібоя, Алберта, Саскачеван. Ресурс: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/8918/file.pdf>.
9. Макарчук Степан. Етнічна Історія України // Видавництво Знання, 2008. Ресурс: http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarчук_eiu/part17/1703.htm.
10. Марунчак Михайло. Біографічний Довідник до Історії Українців Канади // Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1986.
11. Марунчак Михайло. В зустрічі з українськими піонерами Альберти // Бібліотека Піонера. – 1964. – Ч. 6.
12. Марунчак Михайло. Історія преси, літератури і друку піонерської доби // Вінніпег: Накладом Вільної Академії наук в Канаді, 1969.
13. Марунчак Михайло. Історія українців Канади. Вінніпег: Накладом Вільної Академії наук в Канаді, 1968. – Т. 1.
14. Марунчак Михайло. Студії до історії українців Канади. Історія суспільно-культурного росту українців Монітоби. Піонерська доба. Частина I. Вінніпег: Накладом Вільної Академії наук в Канаді, 1966–1967. – Т. 2.
15. Марунчак Михайло. Студії до Історії Українців Канади. Нариси – Статті – Ессеї до Піонерської доби. – Вінніпег: Накладом Вільної Академії наук в Канаді, 1970–1972. – Т. 4.
16. Мороз Мирослав, укладач. Михайло Петрович Драгоманов. Бібліографічний Показчик Видань Творів та Критичної Літератури. – Львів, 1991. Ресурс: <http://www.ditext.com/moroz/1.html>.
17. Оглоблин Олександр. Українська Історіографія 1917–1956. Українська Історична Наука Поза Межами (на Еміграції) в 1920–1950-х роках // Український історик. – 2004/2005. – № 3–4.1.
18. Перша Українська Книжка про Канаду. 'Прокоп Д. Українці в Західній Канаді: До історії їх поселення та поступу. Збірник цікавих статей й дописів для старших і молоді'. – Едмонтон–Вінніпег, 1988.
19. Славутич Яр, укладач. Анотована бібліографія української літератури в Канаді: Канадські книжкові видання 1908–1985. – Едмонтон, 1986. Ресурс: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6527/file.pdf>.

20. Солонська Наталія. Книжкова Комунікація Українських Іммігрантів у Канаді як Засіб Національного Спілкування // Українознавчий Альманах. – Вип. 19. – С. 153. Ресурс: <http://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/180>.

21. Спомини про переживання перших українських переселенців в Канаді. 1892 – 1942. Зібрав і записав Василь А. Чумер. (Без видання, 1942)

22. Стахова Є... (*перше ім'я не знайдено). Свято української книжки в Канаді 1907– 1957 // Новий шлях. – 29 листопада 1957.

23. Тимошик Микола. Українське друкарство в Канаді. Історія та сьогодення // Друкарство. – № 4.

24. Тимошик Микола. Українська преса і книговидавництва в Канаді як джерело дослідження українсько–канадських відносин // Україна Дипломатична: Науковий Щорічник. – 2007. – вип. 8.

25. Томашівський Тома. В 50–ліття Першого Плугатора на Українській Народній Ниві в Канаді // Канадійський Фармер. – 30 листопада 1953. – Ч. 48.

26. Учебник Англійської Мови Для Руского Народу з Граматикою і Словарями Руско–англійским и Англійско–руским. Уложили: Іван Бодруг, Микола Щербінін // Вінніпег: Канадська Північно–Західна Видавнича Спілка, 1905. Ресурс: https://ia800607.us.archive.org/17/items/cihm_990589/cihm_990589.pdf.

27. Християнський Катехизм Для Ужитку Шкільних Дітей і Молодежи // Канадійський Фармер, 1904. Ресурс: <http://diasporiana.org.ua/religiya/8877-hristiyanskiy-katehizm-dlya-uzhitku-shkilnih-ditey-i-molodezhi/>.

28. Чубатий Микола. Українська історична наука: її розвиток і досягнення. – Філадельфія, 1971.

29. Ястремський Томко. Канадіанізація. – Едмонтон–Вінніпег, 1946.

РЕЛІГІЯ

Хольгер Куссе і Маріанна Новосьолова
(Технічний університет Дрездена, Німеччина)

МОЛИТВИ ЗА УКРАЇНУ В КАНАДІ: АНАЛІЗ РЕЛІГІЙНОГО ДИСКУРСУ «ВІСНИКА» УПЦК У 2014 РОЦІ

Київський «Євромайдан» 2013 року та наступна «Революція Гідності» увійдуть в історію як поворотні для державності України та доленосні для її громадян. Для тих, хто слідкував за ними здалеку, наприклад, для численної української діаспори в Канаді, події на майдані Незалежності закарбуються в пам'яті візуальними образами: синьо–жовтими прапорами, що майорять у багатотисячному натовпі людей, а далі – палаючими барикадами не то вночі, не то в чорному диму гумових шин, тілами героїв на розібраній бруківці Інститутської та панахидами голінеба над ними. Духовенство було з народом від самого початку буремних подій і, незважаючи на віросповідання, пліч–о–пліч молилося з народом і несло Слово Боже у молитвах і проповідях. Представники різних конфесій об'єдналися у Духовну раду Майдану і, як згадує архієпископ Апостольської Православної Церкви в Україні Стефан (Негребецький): «Ставали разом, і молилися разом, і разом передавали людям євангельські вчення, зі сцени і не тільки. (...) ... в духовному колі всі слухали один одного, і всі мали право голосу, і ніхто не був кращим, і ніхто не мав монополії на істину»¹. Вони свідомо виступали не як громадяни своєї держави, а саме як духовні особи. Перше інтуїтивне бажання – їхати в підрясниках, тобто в духовному строї, на Майдан і просто бути серед людей, говорити із ними² – перетворилося на глобальну місію церковного служіння – підтримувати та надихати розвиток громадянського суспільства та бути духовним речником його ідей³. В історії існують немало

¹ Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності. Упорядники Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко. – К.І.С., 2015. – С. 133

² Там само. – С. 119–120, 127.

³ Филипович Людмила і Оксана Горкуша. Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка. – Саммит–Книга, 2014.

подібних прикладів, коли загрози людству виявлялися сильнішими за слова із Послання апостола Павла до Римлян: «Нехай кожна людина кориться вищій владі, бо немає влади, як не від Бога, і влади існуючі встановлені від Бога» (Рим. 13:1), і церква була змушена залучитися до вирішення мирського безладдя. Як приклад згадаємо події політичного повороту у Німецькій Демократичній Республіці у 1989 році, коли представники протестантської церкви нарівні з лідерами політичного опозиційного руху організували громадські демонстрації. Гасло «Wir sind das Volk!» («Ми – народ!» – нім.) стало квінтесенцією вимоги загальної демократизації державної політики в НДР, боротьби за права людини та спершу не порушувало національного питання та питання єдності західних та східних німецьких земель. Згодом рух за демократизацію та права людини перетворився на рух за єдність усього німецького народу під гаслом «Wir sind ein Volk!» («Ми – один народ!» – нім.), від якого церква поступово дистанціювалася. Цей історичний приклад унаочнює, де саме закінчується сфера впливу церкви як суспільного інституту під час конфліктних процесів. У цьому сенсі важливо згадати, що український «Євромайдан» 2013 року виник спершу як плацдарм боротьби не за українськість, а за громадянські права, передусім, за право народу визначати політичний курс своєї держави. Таким чином, постає питання співвідношення релігійного та політичного дискурсів взагалі та під час конфліктних процесів у суспільстві зокрема. У цій статті ми будемо аналізувати молитви за Україну як суто релігійний жанр, що торкається актуальних політичних та військових подій. Для цього аналізу ми обираємо молитви, що публікувалися, починаючи з 2014 року у газеті «Вісник» Української Православної Церкви в Канаді.

Газета УПЦК «Вісник» як джерело дослідження дискурсу

Дослідження дискурсів саме діаспорних церков є цікавим з погляду специфічного залучення площини національної ідентичності. Українська діаспора в Канаді є однією з найчисленніших у світі, а українські церкви є її найпотужнішими організуючими центрами. Інформаційні медіа українських церков у Канаді віддзеркалюють та фіксують їхні офіційні позиції щодо нагальних питань. Вони є розмаїтою палітрою щодо мовного, стильового та жанрового наповнення. Серед них ми обрали «Вісник» («The Herald», «Le Messenger») – газету Української Православної Церкви в Канаді. На наш погляд, з декількох причин «Вісник» є ідеальним джерелом для дослідження питання: як жанр молитви синкретизується на перетині релігійної, політичної та національно-ідентичної площин. По-перше, Українська Православна Церква в Канаді є самоврядною православною митрополією та підпорядковується безпосередньо Константинопольському патріархату. Це означає, що її голос є національно-опосередкованим, але вільним від можливих впливів інших православних патріархатів. По-друге, починаючи з січня 2014 року, «Вісник» у кожному числі широко освітлював події в Україні, зокрема в окремих тематичних рубриках: «Ukraine Situation» (у березні 2014 року), «The Church and the Revolution» (у травні 2014

року) та «Ukraine in Crisis» (починаючи з червня 2014 року). По-третє, з січня 2014 року у кожному числі окремим жанром публікують молитви за Україну, в яких простежується зміна мотивів у безпосередньому зв'язку із динамікою подій в Україні.

Перш ніж аналізувати конкретні молитви, окреслимо основні засади релігійного дискурсу та місце молитви у ньому.

Перетини релігійного та політичного дискурсів

Незважаючи на те, що сформулювати універсальну дефініцію релігії, яка б повністю задовольняла усім релігіям сьогодення, неможливо, беззаперечним є твердження, що релігія завжди є формою подолання або усунення контингенції, тобто невизначеності сенсу людського буття. Німецький соціолог Ніклас Луман розуміє релігію як творення «світотворчого сенсу», що обертає невизначений світ людини на такий, що піддається визначенню⁴. Відтак, релігія – це певна форма розуміння сутності світу та сенсу власного життя. Пошук сенсу спирається на певну аксіологічну опозицію, в межах якої царина трансцендентності, де народжується сенс буття, є благом або навіть абсолютним благом, тоді як царина осягання сенсу буття (окрема особа, суспільство, навколишній світ) протиставляється їй та оцінюється негативно. Сутність їх взаємодії полягає у тому, що царина осягання сенсу може покращити та раціоналізувати себе тільки завдяки царині трансцендентності⁵. У релігіях, що базуються на одкровеннях – в іудаїзмі, християнстві та ісламі – трансценденція приймає форму комунікативного акту між Богом та людиною (усім людством, релігійною общиною, кількома або навіть одним обраним). Тому німецький релігієзнавець Густав Меншинг визначає релігію як «вирішальну зустріч зі священною силою з одного боку та дією людини у відповідь з іншого боку»⁶.

Виходячи із розуміння релігії, як зустрічі Бога та людини, молитва є «центральною формою релігії»⁷. Німецький релігієзнавець Фрідріх Гейлер наголошував на важливому значенні молитви у найпершій фразі своєї засадничої релігійно-історичної та релігійно-психологічної праці «Das Gebet» («Молитва» – нім.). Звернення до Бога можуть змістовно відрізнятися одне від одного та набувати форми хвали або благодаті, але «прототипом», як вважає Гейлер, завжди є «спонтанна, вільна молитва-прохання наївної людини»⁸. Молитва є, власне, початком релігії, її продовженням і розвитком. Вона існує у всіх релігіях та у всіх їхніх формах, які виникали в історії людства. В нашій статті ми не будемо

⁴ Luhmann, Niklas. *Funktion der Religion*. Suhrkamp Verlag, 1996, 22, 26

⁵ Куссе Хольгер. Культуроведческая лингвистика. Введение. Перевод с немецкого М. Новоселовой. – Издательство Казанского университета, 2016. – С. 162; Kuße, Holger. *Kulturwissenschaftliche Linguistik. Eine Einführung*. Vandenhoeck und Ruprecht, 2012, 153.

⁶ Mensching, Gustav. «Sprache und Religion». Kaempfert, Manfred. *Probleme der religiösen Sprache*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983, 10. Переклад з німецької наш.

⁷ Heiler, Friedrich. *Das Gebet. Eine religionsgeschichtliche und religionspsychologische Untersuchung*. Verlag von Ernst Reinhardt, 1923, 1 (5 видання).

⁸ Там само. – С. 38.

заглиблюватися у теорію релігії та молитви Гейлера, але наголосимо, що центральним стрижнем молитви в усіх релігіях, епохах та історичних контекстах є саме *прохання*. Воно лежить в основі базової «примітивної молитви»⁹. Втім, первинна примітивна молитва не обмежується формою прохання, а має також інші причини і форми, що поступово розвивалися в історії християнства: *звернення* (Anrufung – нім.); *плачу* (Klage – нім.); *благання*, тобто прохання за себе (Bitte – нім.), *заступництва*, тобто прохання за іншого (Fürbitte – нім.); *подяки* (Danksagung – нім.) тощо. Крім того, у молитвах Старого Заповіту (у пророків, у псалмах) поширені форми *визнання гріхів* (Sündenbekenntnis – нім.) та *прохання про прощення гріхів* (Bitte um Sündenvergebung – нім.), які є також невід’ємними складниками молитов християнських церков¹⁰.

Молитва як спілкування людини з Богом віддзеркалює також суспільні відносини, особливо тоді, коли молитва є прохальною. У цьому сенсі Гейлер розмірковує, що молитва є живим зв’язком побожної людини з Богом, якого вона відчуває та присутність якого переживає, зв’язком, який своєю формою нагадує людські відносини¹¹. Молитви можуть звершуватися як особисті звернення людини до Бога за закритими дверима, як спільні звернення, наприклад, сімейні, а також як відкриті та публічні. В останньому випадку найбільш яскраво виявляється віддзеркалення міжособистісних стосунків та суспільних контекстів, оскільки публічна молитва – це одночасно звернення людей до Бога і один до одного. На це звертав увагу сучасний німецький богослов Ганс–Мартін Барт в одній із перших своїх праць, присвячених прохальній молитві: «Розуміння молитви як безпосередніх стосунків один на один («one-to-one relationship») є винятково незадовільним, оскільки молитва однієї людини врешті жива завдяки молитві всієї общини та її молитовній традиції. Розмова з Господом в общині – це завжди одночасно розмова всередині общини»¹².

Отже, молитва, навіть коли вона звершується як містична молитва однієї людини, є частиною загального релігійного дискурсу. І передусім це властиво, коли молитва є публічною та своєю формою наслідує традиції певної церкви. Це дає нам змогу розглядати молитви за Україну як особливий малий жанр релігійного дискурсу, що реалізується на перетині релігійної та політичної площин. Але оскільки ми мовимо про діаспорну церкву, то маємо обов’язково долучати третю площину – площину національної ідентичності.

Аналіз молитов за Україну у «Віснику»

Серед молитов за Україну, що були опубліковані у «Віснику», починаючи з 2014 року, переважають прохальні молитви та молитви заступництва, але в них трапляються й інші мотиви, як визнання гріхів та прохання про їхнє прощен-

⁹ Там само. – С. 58–98.

¹⁰ Там само. – С. 452–454.

¹¹ Там само. – С. 491.

¹² Barth, Hans–Martin. *Wohin – Woher mein Ruf? Zur Theologie des Bittgebets*. Chr. Kaiser Verlag, 1981, 108. Переклад з німецької наш.

ня. Вони можуть виконуватися індивідуально окремою людиною, але загалом є спільними молитвами, бо опубліковані та можуть промовлятися на богослужіннях. У цих молитвах українська християнська спільнота в Канаді імплікує своє ставлення до подій в Україні. У цьому сенсі молитву можна тлумачити як завуальоване політичне висловлювання. Однак, стосовно «Революції Гідності», анексії Криму та врешті війни на Донбасі необхідність однозначного позиціонування церкви, а тим паче національної церкви за межами держави, не є настільки очевидною, як здається на перший погляд. Річ у тім, що ці події стосуються не духовного та релігійного життя, а напевне тільки політичного устрою та державних кордонів. У такому випадку, як вже наголошувалося на початку статті, християнська церква дистанціюється від конфлікту, спираючись на вже згадувані новозавітні слова апостола Павла, а також відомі заклики Ісуса «Віддайте кесареви кесареви, а Богові Боже» (Мф. 22:21).

З іншого боку, у Старому Заповіті ми спостерігаємо сильну традицію колективних політичних молитов, у тому числі, від пророків та у псалмах. Мотивами цих молитов є благання про справедливість, визнання гріхів цілого народу, плач народу та благання про захист перед ворогами. Саме у межах цієї старозавітної традиції, яку Гейлер назвав пророцькою та протиставив містичній (для якої властиві індивідуальні та переважно аполітичні містичні молитви), необхідно аналізувати молитви за Україну з боку Української Православної Церкви в Канаді.

Більш того, подібне позиціонування можна обґрунтувати тісним зв’язком між церквою та народом, що уявляється як єдине тіло за образом однієї людини. Цей зв’язок також має свої корені у Старому Заповіті, але в історії християнства особливо помітно постав у Візантії, згодом – у східних православних церквах¹³, а пізніше загострився через татарське завоювання Києва та османську навалу на Балкани. У цьому контексті відомий американський російсько–православний богослов та історик церкви Олександр Шмеман розмірковує про зростання православного релігійного націоналізму за доби «турецького ярма»¹⁴.

У молитвах за Україну віддзеркалюються саме ці пророцькі та православні традиції публічних молитов: сповідання у гріхах усього народу, благання про прощення гріхів, плач багатостраждального народу, прохання про захист від ворогів та, звісно, звернення та хвала Богові.

Перший етап: стримана церковна реакція

Як слід очікувати, у січневому номері «Вісника» 2014 року відсутні офіційні звернення Української Православної Церкви в Канаді (далі – УПЦК) з приводу подій в Україні. На першій сторінці числа опубліковане Різдвяне послання до пастви, яке традиційно супроводжується згадуванням пророцьких слів Ісаї:

¹³ Heyer, Friedrich. *Konfessionskunde*. Walter de Gruyter, 1977, 10–81.

¹⁴ Шмеман Прот. Александр. Исторический путь православия. – Издательство имени Чехова, 1954. – С. 323.

Народ, який в темряві ходить,
Світло велике побачить,
І над тими, хто сидить у краю тіні смерти,
Світло засяє над ними! (Ісаї 9:1)
(...)

В сиву давнину ці слова були донесені до людей, які жили у тривозі, страсті та відчаю, людей позбавлених упевненості, безпеки та присутності Божої¹⁵.

На тлі сутичок на Майдані ці слова та їх тлумачення можуть читатися спершу як натяк на актуальні події. Далі у Різдвяному і Новорічному привітанні Собору Єпископів УПЦК вони тільки поверхнево тематизуються:

Ми сприймаємо серцем події в Україні, демонстрації на Майдані, тих, які продовжують боротьбу за звільнення від гніту і прагнуть до життя у Христі, гідність і праведність.

Our hearts have been especially touched by the Euromaidan protest action occurring in our native Ukraine, where they continue to struggle to throw off the yoke of oppressors to strive towards a life in God of human dignity and moral righteousness¹⁶.

Цитоване висловлювання не містить політичного позиціонування та в контексті Євромайдану має тлумачитися винятково як підтримка народу у часи випробувань.

Одночасно з цим, Молитва за Україну та її побожний народ є експліцитно україноцентричною:

Молитва за спасіння держави Української і втихомирення в ній розбрату і чвар між людьми

Господи Боже, Ісусе Христе, Спасителю наш! До Тебе припадаємо зі скорботним серцем і сповідуємося у гріхах і беззаконнях наших, що ними зранили Твоє милосердя і зачинили від себе щедроти Твої. Бо відступили від Тебе, Владико, і законів Твоїх не дотримуємося, і не робимо того, що заповідав Ти нам. Тому й уразив Ти нас безладдям і віддав на потоптання й зневаження ворогам нашим, і принижені ми більше інших народів, і зневагу й наругу терпимо від сусідів наших¹⁷.

У молитві сутички на Євромайдані, з одного боку, оцінюються як внутрішній конфлікт між громадянами (*розбрат, чвари між людьми*), але з іншого боку, за старозавітною традицією говориться про зовнішньополітичні загрози (*принижені ми більше інших народів, і зневагу й наругу терпимо від сусідів наших*), причому ворог як такий не ідентифікується і не конкретизується. Стверджуєть-

ся, що це вороже зневаження є Божим покаранням цілому народу за його гріхи і беззаконня (*відступили від Тебе, Владико, і законів Твоїх не дотримуємося, і не робимо того, що заповідав Ти нам*).

Необхідно наголосити, що на етапі першої стриманої церковної реакції у молитвах за Україну простежуються мотиви покаяння, сповідання у гріхах, проте відсутні мотиви благання про захист.

Другий етап: акумулювання релігійних смислів

Другий номер «Вісника» від лютого 2014 року наочніше показує віддзеркалення подій в Україні у жанрі молитви за Україну:

Молитва за Україну

Господи Ісусе Христе Боже наш, ми згрішили перед Тобою і праведним Твоїм судом, через неправди і беззаконня наші втратили мир і злагоду в Україні нашої. Ти, Господи, бачиш протистояння між владою і народом. Ти бачиш, як злі сили розпалюють ворожнечу і ненависть між людьми. Ти бачиш непримиренність між протидіючими силами. Неправда породила в нас насилля, страждання невинних людей і кров. Ти ж, милостивий Господь, що не до кінця гніваєшся, дивлячись на наші вікові великі страждання, голодомор, гоніння на Церкву, заслання і катування, а ще більше – на велике терпіння нашого народу, бо ми і в стражданнях, і в неволі не втрачали віру в Тебе, єдиного істинного Бога – Ти змилювався над нами і дарував нам свободу і державу. Дякуємо тобі за милосердя Твоє, і припадаючи знову, дякуємо за Твою безмежну любов. Ми хоч і грішимо перед Тобою, але ж Тобі єдиному служимо.

Зглянься на нас, Чоловіколюбний Господи, і не карай нас гнівом Твоїм за наші провини вільні і невольні, за наше протистояння і нерозумність, за нашу непримиренність, гордість і нетерпеливість один до одного, за наше небажання знаходити порозуміння. Але Ти, Боже наш, бачиш і навернення до Тебе народу нашого, його віру і жертвність.

Господи Ісусе Христе, Ти сказав: «Без мене не можете робити нічого». Допоможи нам знайти примирення між протидіючими силами. Пошли в наші серця любов один до одного, мир і злагоду, – благає Тебе Церква Твоя.

Владико Многомилостивий, охорони нашу державу від тих, хто зазіхає на її незалежність і хоче розділити її. Господи, збережи нашу Українську державу, як Ти завжди оберігав християнські держави.

Господи Боже, Ти керуєш народами і кожною людиною, ти даєш владу і відбираєш її, надихни нашу владу, щоб вона служила тим, хто обрав її, а не своїм інтересам, або невеликій частині суспільства. Навчи людей, особливо тих, що називають себе християнами, не продавати свою совість ні дешево, ні дорого, бо вона буде потрібна їм у житті.

Господи, Спасителю наш, дай мудрість народним депутатам України, щоби вони приймали справедливі закони на благо народу і кожної людини, і не чинили неправди.

¹⁵ Вісник. The Herald. Le Messenger, LXXX, № 1, Jan. 2014, 1.

¹⁶ Вісник. The Herald. Le Messenger, LXXX, № 1, Jan. 2014, 3.

¹⁷ Вісник. The Herald. Le Messenger, LXXX, № 1, Jan. 2014, 4.

Господи Боже наш, Ти є суддя праведний, пошли суддям нашим благодатну допомогу і пробуди їхню совість, щоби вони не дивились на обличчя, на посади і на гроші, а чинили справедливий суд, щоби люди остаточно не втратили надію на правдивих суддів. Нагадай їм, Господи, що скоро і вони стануть перед Тобою на Твій суд.

Господи, надоум правоохоронців не застосовувати зброю проти свого народу, проти своїх батьків і матерів, братів і сестер. Навчи також нерозумних людей не спокушувати правоохоронців на насилля.

Господи, Боже наш, сьогодні Україна переживає тяжке випробування. Це наслідок наших гріхів і беззаконь. Не карай нас надмірно, але зглянься на нашу немочі, прости нам провини наші і допоможи нам знайти примирення і справедливість, захисти нас від видимих і невидимих ворогів наших, які хочуть поневолити нас, і помилуй народ наш, як Ти помилював ніневітян заради їх покаяння.

Бо Твоє є милувати і спасати нас. Боже наш, і Тобі славу возсилаємо. Отцю, і Сину, і Святому Духу, нині і повсякчас і навіки віків. Амінь¹⁸.

У тексті цієї типологічно комплексної молитви напластовані різні релігійні смисли та мотиви, а також розставлені акценти інтерпретації подій. Вона починається як типова молитва зі звернення до Бога у формі покаяння (*ми згрішили перед Тобою*) і провини перед Богом за старозавітною традицією покладається на весь народ, причому українська діаспора в Канаді розуміється як невід'ємна частина єдиного народу і сповна розділяє його гріхи. Далі гріхи конкретизуються й, з одного боку, всенародний погляд релятивізується через відокремлення влади та народу (*Ти, Господи, бачиши протистояння між владою і народом*), а з іншого боку, цей розподіл знову нівелюється перед загальною загрозою злих сил (*Ти бачиши, як злі сили розпалюють ворожнечу і ненависть між людьми*). Далі у молитві виражаються мотиви народного плачу та згадуються найбільші страждання українського народу (*наші вікові великі страждання, голодомор, гоніння на Церкву, заслання і катування, а ще більше – на велике терпіння нашого народу*), які тим не менш не порушили християнської віри (*ми і в стражданнях, і в неволі не втрачали віру в Тебе, єдиного істинного Бога*). Після прославлення Божої ласки наступним кроком, властивим для кожного покаяння, є прохання про Боже милосердя (*Зглянься на нас, Чоловіколюбний Господи, і не карай нас гнівом Твоїм за наші провини вільні і невольні*). У цьому проханні молитва прямо апелює до Ісуса як людського заступника перед Богом–Отцем (*Господи Ісусе Христе, Ти сказав: «Без мене не можете робити нічого»*) та висловлює повну покору народу перед Божою волею. Врешті покаяння перетворюється на молебне благання, типове для Єктенії (*охорони нашу державу; збережи нашу Українську державу*)¹⁹. Молитва продовжується проханнями про

¹⁸ Вісник. The Herald. Le Messenger, LXXX, № 2, Feb. 2014, 7.

¹⁹ Наприклад, у літургійному молитвослові, складеному Літургійною комісією УПЦК у 2016 році, читаємо наступні слова Усердної Єктенії: «Ще молимося за боголюбивий і Богом бережений край наш, Канаду, за уряд, військо, і весь побожний на-

заступництво, де згадується влада, народні депутати, судді та правоохоронці. У контексті актуальних подій ці прохання можна інтерпретувати як приховане звинувачення у порушенні законів та морального обов'язку перед громадянами (*надихни нашу владу, щоб вона служила тим, хто обрав її, а не своїм інтересам, або невеликій частині суспільства; дай мудрість народним депутатам України, щоби вони приймали справедливі закони на благо народу і кожної людини, і не чинили неправди; пошли суддям нашим благодатну допомогу і пробуди їхню совість, щоби вони не дивились на обличчя, на посади і на гроші, а чинили справедливий суд; надоум правоохоронців не застосовувати зброю проти свого народу, проти своїх батьків і матерів, братів і сестер*). З точки зору політичного позиціонування ця молитва є нейтральною, бо в ній акцентуються незалежність та державна єдність як загальнолюдські цінності, а також не ідентифікуються ворожі сили (*захисти нас від видимих і невидимих ворогів наших, які хочуть поневолити нас*).

У наступному березневому номері «Вісника» 2014 року ми вперше зустрічаємо офіційну реакцію УПЦК на події в Україні. У своєму посланні до віруючих Вселенський Патріарх Варфоломій називає трагічну ситуацію в Україні внутрішнім конфліктом:

... ми змушені – в ім'я етосу і культури свободи, даної Богом усім людям як божественний дар – засудити безжалюно жорстокість та наполягти на мирному і розважливому вирішенню внутрішніх проблем України задля добра її народу та на славу Богу. Нехай Він проведе обраних керівників України до цього благословенного завершення²⁰.

На цьому наголошує також Єпископат УПЦК у зверненні до духовенства та всіх вірян, де жорстко засуджує спалах насильства 18 лютого у Києві та безапеляційно покладає провини на владу та безсумнівно стає на сторону народу та революціонерів:

Ми надзвичайно стурбовані безпрецедентною агресивністю, продемонстрованою владою супроти українського народу та проявленого нею насильства над мирними людьми на Майдані, в центрі Києва та в інших місцях по всій країні.

(...)

Українські релігійні провідники охарактеризували цю боротьбу народу як «революція гідності», яка бореться за людську гідність, справедливість і моральні цінності²¹.

З цього приводу Єпископат рекомендує канадському духовенству внести зміни у структуру Літургії та під час Благальної Єктенії додати заступницьке

род наш, щоб Господь Бог допомагав їм у всьому та охороняв їх від усякого ворога і супротивника». Див.: Божественна Літургія. The Divine Liturgy. Підготовлене до друку Літургійною комісією Української Православної Церкви в Канаді. – Торонто, 2016. – С. 35.

²⁰ Вісник. The Herald. Le Messenger, LXXX, № 3, Mar. 2014, 8.

²¹ Вісник. The Herald. Le Messenger, LXXX, № 3, Mar. 2014, 9.

прохання за українців та служити Панахиду за упокій душ убитих від насилля:

Благословляємо нашому духовенству в неділю 23-го лютого 2014 р. Б. під час Св. Літургії на Благальній Єктенії після прохання «Ще молимося за змилювання, життя, спокій...» додати наступне прохання:

«Ще молимося за братів і сестер наших в Україні, що в цей час великих випробувань зазнають погроз, принижень і побоїв. Захисти їх, Всемилосердний Господи, і даруй їм любов, єдність, злагоду і перемогу над ворогами, щоб у нашому народі запанували свобода, правда і справедливість».

Ми також благословляємо після Божественної Літургії служити Панахиду за упокій душ убитих від насильства і переслідування²².

Третій етап: апокаліптична кульмінація

Весна 2014 року стає переломною у новітній історії України. На момент виходу квітневого числа «Вісника» світові вже остаточно зрозуміла агресія з боку Російської Федерації: 1 квітня Рада Федерації Росії підтримала звернення Володимира Путіна про дозвіл на застосування російських збройних сил на території України, а 18 березня був анексований Крим. Це накладає відбитки на всі сфери комунікації, зокрема й на релігійний дискурс УПЦК.

В офіційних посланнях духовенства та текстах молитов за Україну виразно змінюється модальність і недвозначно ідентифікується зовнішній ворог. У квітневому числі «Вісника» 2014 року опублікована молитва за Україну, складена на основі молитовних текстів із «Требника» XVII ст. Петра Могили, яка читається в дні неспокою та нашестя ворогів на державу:

Молитва за Україну:

Молитва в дні неспокою та нашестя ворогів на державу і вітчизну нашу

Господи Боже сил, Боже спасіння нашого, Ти Єдиний твориш чудеса. Поглянь в милості і щедротах на смирення рабів Твоїх і чоловіколюбно вислухай і помилуй нас: бо вороги наші зібралися на нас, щоб погубити нас і знищити державу нашу та святині наші. Допоможи нам Боже, Спасителю наш, і визволи нас, заради слави імені Твого, і нехай до нас будуть додані слова, сказані Мойсеєм: будьте сміливими, стійте і побачите спасіння від Господа, бо Господь переможе за нас.

Так, Господи Боже, Спасителю наш, не пом'яни беззаконь і неправд людей Твоїх і не відвертайся від нас гнівом Своїм, але в милості і щедротах Твоїх відвідай смиренних рабів Твоїх, що до Твоєї милості припадають: повстань на допомогу нам і подай воїнству нашому з Ім'ям Твоїм перемогти. Погуби наміри і неправедні наміри тих, хто йде на нас війною.

Молимося до Тебе, Владико миру і спокою нашого, щоб як щезає дим, так нехай щезнуть вороги наші, і як прах розсипається від лиця вітру, так нехай розвіються їхні злі думки знищити державу нашу Українську. Господи, втихомир тих, хто противиться заповідям та постановам Твоїм. Поверни їм пам'ять Твоєї

заповіді: Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться. А для тих, хто противиться цій Твоїй заповіді, пошли гнів, скорботу і ангелів лютих, які вселять в них страх і пам'ять про те, що і вони себе християнами називають.

Нехай же, Господи, буде воля Твоя над нами і якщо Твоє Провидіння буде таким, щоб покласти воїнам нашим у битві за Віру і Україну душі свої, то і їм прости гріхи їхні і в день праведного Твого Суду подай вінці нетління. Але віримо і молимося Тобі, Великодаровитий Господи, що Ти захистиш, втихомириш і напоумиш та до спокою приведеш всіх.

Бо Ти еси захист і перемога, і спасіння для тих, хто надіється на Тебе. Тобі славу возсилаємо, Отцю, і Сину, і Святому Духу, нині і повсякчас, і на віки віків. Амінь!²³

Цією благальною молитвою, яка надалі буде друкуватися у «Віснику» майже кожного числа, скріплюється ідентифікація церкви української діаспори з українським народом та особливим мовним зворотом проводяться паралелі із татарською навалою (*вороги наші зібралися на нас*). Порівняно з попередніми молитвами нарощується войовнича модальність: молитва благає не тільки про захист від ворогів (*допоможи нам Боже, Спасителю наш, і визволи нас*), але й про перемогу (*подай воїнству нашому з Ім'ям Твоїм перемогти*) та відверто про знищення ворогів (*як щезає дим, так нехай щезнуть вороги наші*). Якщо у попередніх молитвах переважало сповідання власних гріхів, а внутрішній конфлікт у державі розумівся як покарання Господа за людські провини, то тепер перед лицем зовнішньої загрози молитва просить Бога забути всі минулі гріхи (*не пом'яни беззаконь і неправд людей Твоїх*) та стати на сторону українського народу, незалежно від того, грішний він чи ні. Наприкінці молитви синтаксично об'єднуються, а значить ставляться на єдиний щабель християнська віра й український народ як найбільші цінності (*покласти воїнам нашим у битві за Віру і Україну душі свої*), що перетворює захист Батьківщини на священну війну, в якій полеглим українським воїнам буде відпущено гріхи та дароване вічне життя (*прости гріхи їхні і в день праведного Твого Суду подай вінці нетління*).

Розуміння війни як священної є кульмінаційним пунктом в аналізованому дискурсі: держава стає об'єктом релігійних почуттів, однією з християнських святинь і абсолютним благом. Це будує неспростовну аксіологічну опозицію: все, що є на боці абсолютного блага, також автоматично стає абсолютним благом, а все інше – стрімко прямує на інший полюс опозиції та врешті може стати абсолютним злом. В рамках подібного міфологічного бінарного мислення з'являються апокаліптичні мотиви та інфернальна метафорика. Якщо говорити про публічні дискурси, то, починаючи з літа 2014 року, найінтенсивніше вона

²² Там само.

²³ Вісник. The Herald. Le Messenger, LXXX, № 4, Apr. 2014, 6.

насичувала український медійний²⁴ та публіцистичний²⁵ дискурси, який заповнили «нелюди», «нечисть», «орки», що влаштовують «інфернальні мітинги», а також «сили зла», що окупували українські міста тощо.

У цих обставинах є цілком послідовним молитовне звертання до Архистратига Михаїла, який за Об'явленням Іоана Богослова є переможцем священної битви зі злими силами: «І сталась на небі війна: Михаїл та його Анголи вчинили зо змієм війну. І змії воював та його анголи, // та не втрималися, і вже не знайшлося їм місця на небі. // І скинений був змії великий, вуж стародавній, що зветься диявол і сатана, що зводить усесвіт, і скинений був він додолу, а з ним і його анголи були скинені. // І я почув гучний голос на небі, який говорив: Тепер настало спасіння, і сила, і царство нашого Бога, і влада Христа Його, бо скинений той, хто братів наших скаржив, хто перед нашим Богом оскаржував їх день і ніч!» (Об'явлення 12:7–10). Захисна молитва, опублікована у червні 2014 року, благає Михаїла, як заступника істинних християн та поборника справедливості, про захист від усіх ворогів:

Молитва захисту до Архистратига Михаїла

Великий Архистратиже Божий, Михаїле, переможцю демонів, перемагай і знищ всіх моїх ворогів видимих і невидимих. Випроси у Господа Вседержителя Ласку: нехай Він спасе і збереже мене від всілякої хвороби, від смертоносної рани і від наглої смерті, сьогодні, і повсякчас, і на віки вічні. Амінь²⁶.

Про перемогу над злими силами йдеться й у Давидових псалмах, згаданих у тому самому числі, де той, хто молиться, проголошує себе щирим праведником (*Почуй, Господи, правду, прийми благання моє та молитву, що виходить з уст не ложних*²⁷) і просить Божого захисту перед злими силами (*у тіні крил Твоїх прихисти мене. Від лиця нечестивих, які нападають на мене, – від ворогів душі моєї, що оточують мене... При кожному кроці нашому нині оточують нас; вони спрямовують очі свої, щоб повалити мене на землю; вони схожі на лева, що жадливий на здобич, скидаються на гадюку, на молоде левеня, що засіло в сховку*²⁸). У цю бінарну парадигму вписується також коротка молитва, що є частиною Молитовного правила за Україну в небезпеці, і в якій дії ворога стосовно України оцінюються як ганебні стосовно Господа:

Скоро поспіши до нас, Христе Боже наш, доки не поневолив ворог, який ганьбить Тебе та погрожує нам: здолай Хрестом Твоїм тих, хто бореться про-

ти нас, нехай зрозуміють, що може віра православних, молитвами Богородиці, єдиний Чоловіколюбче²⁹.

Після кривавого літа 2014 року у молитвах за Україну, надрукованих у «Віснику», майже не трапляються прохання про прощення гріхів, проте постійно присутні мотиви поклоніння перед волею Божою та форми прославлення Його сили: «*Бо Твоя є влада, Царство і сила, від Тебе допомогу всі приймаємо, на Тебе надію покладаємо і Тобі славу возсилаємо, Отцю, і Сину, і Святому Духові, нині, і повсякчас, і на віки віків. Амінь*³⁰. Разом із цим у дискурсі наскрізно простежується ствердження священної війни, наприклад, шляхом символічного порівняння нападу на Україну з оскверненням храму Божого Єрусалиму. Так, у вересневому числі «Вісника» читаємо:

Псалом 78: Псалми під час лиха й нападу ворогів

Боже, прийшли чужинці в насліддя Твоє, осквернили святий храм Твій, Єрусалим обернули на руїну. Кинули трупи рабів Твоїх на поживу птахам небесним, тіла святих Твоїх – звірам земним. Розлили кров їх, як воду, навкруги Єрусалиму, і не було кому ховати. Ми стали посміховиськом для сусідів наших, наругою й соромом для тих, що оточують нас. Доки, Господи, будеш безупинно гніватися на нас, доки буде палати, як вогонь, обурення Твоє? Вилий гнів Твій на народи, які не знають Тебе, і на царства, які ймення Твого не призивають. Бо вони пожерли народ Твій і місце його спустошили. Не згадує давніх гріхів батьків наших, але скоро пошли нам щедроти Твої, Господи, бо зубожіли дуже ми. Поможі нам, Боже, Спасителю наш, задля слави імені Твого. Господи, вивольи нас і очисти гріхи наші задля імені Твого. Щоб не сказали безбожні: «Де Бог їх?» Нехай на очах наших зазнають невірні помсти за пролиту кров вірних Твоїх. Нехай прийде перед лице Твоє стогін ув'язнених; могутністю Твою збережи засуджених на смерть. Всемеро поверни в серце ворогам нашим наругу їх, що нею Тебе, Господи, вони зневажали. А ми, народ Твій і вівці пасовиська Твого, будемо вічно прославляти Тебе та з роду в рід сповіщати хвалу Твою. Амінь³¹.

Четвертий етап: зниження пафосу

З листопада 2014 року у молитвах «Вісника» спостерігається поступове зниження героїчного пафосу та повернення до пафосу абсолютної покори перед до волею Божою. У цьому сенсі є показовим початок молитви, передрукованої із «Требника» Петра Могили 1646 року:

Молитва за воїнів, що йдуть на війну

Владико Господи, Боже отців наших, Тебе просимо і Тебе смиренно і з розчуленням благаємо: зглянься милостиво на молитву нас, недостойних рабів

²⁴ Тараненко Елена. Языковая инструментализация российско–украинского конфликта в современном медиа–дискурсе // Дискурс смысловой войны: агрессия и аргументация. Сборник научных статей. Ред. Елена Тараненко, Хольгер Куссе, Татьяна Нагорняк и др. – ФОП Барановская, 2016. – С. 5–38.

²⁵ Новоселова Марианна. Трансформированный образ «другого» у жертв военного конфликта на востоке Украины // Дискурс смысловой войны: агрессия и аргументация. Сборник научных статей. Ред. Елена Тараненко, Хольгер Куссе, Татьяна Нагорняк и др. – ФОП Барановская, 2016. – С. 90–113.

²⁶ Вісник. The Herald. Le Messenger, LXXX, № 6, Jun. 2014, 8.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Вісник. The Herald. Le Messenger, LXXX, № 8, Aug. 2014, 7.

³⁰ Вісник. The Herald. Le Messenger, LXXX, № 9, Sep. 2014, 6.

³¹ Там само.

Твоїх, і як колись Сам благозволив еси виступити з угодником Твоїм Мойсеєм, виводячи людей Своїх, Ізраїля, з Єгипту в землю обітовану, так і нині Сам виступи з рабом Твоїм цим (ім'я головнокомандувача) та воїнами цими, і Сам будь їм помічником і заступником, і збережи їх і вдень, і вночі невразливими і неущкодженними від усякої злої напасти і недуги, голоду, потоплення і від усякого страху (...)»³².

У наведеному фрагменті висловлено послух та самоприниження перед Божою силою (*зглянься милостиво на молитву нас, недостойних рабів Твоїх*), а колишні заклики про допомогу змінюються смиренным благанням (*Тебе просимо і Тебе смиренно і з розчуленням благаємо*). Модальності покори відповідає також обґрунтування жаданої перемоги над ворогом, як, наприклад, в іншій молитві Требника:

... благослови в усі дні життя нашого, щоб від Тебе допомогу, і заступництво, і визволення прийнявши, славу і вдячність без жодної перешкоди завжди ми Тобі возсилали»³³.

Тут стверджується, що власне не перемога над ворогом є жаданою метою, а можливість далі продовжувати служити Господу та вдячно прославляти Його.

Далі, у січні 2015 року можемо спостерігати повну нейтралізацію героїчного пафосу у малому жанрі молитви та навіть відсутність мотиву війни як такого:

Молитва за Україну

Боже Великий, Боже Всесильний! Ми, грішні діти Твої, у покорі сердець наших приходимо до Тебе і схиляємо голови наші. Отче! Прости провини наші та провини батьків, дідів і прадідів наших. Прийми нині, благаємо Тебе, щирю молитву нашу і подяку нашу за безмежне милосердя Твоє до нас. Вислухай наші молитви і прийми благання сердець наших. Благослови нашу Батьківщину Україну, долю та щастя їй дай. Премилосердний Господи, усім, хто вдається до Тебе з благанням, милість Твою подай. Благаємо Тебе, Боже, за братів і сестер наших, за вдовиць, за сиріт, за калік і немічних, і за тих, хто Твого милосердя та допомоги Твоїї потребують. З'єднай нас усіх в єдину велику Христову сім'ю, щоб усі люди, як брати, славили величне ім'я Твоє завжди, і нині, і повсякчас, і на віки віків. Амінь»³⁴.

У цій молитві бачимо абсолютний контраст із модальністю молитов, що друкувалися у «Віснику» влітку та у вересні 2014 року. Із великою покорою (*у покорі сердець наших приходимо до Тебе і схиляємо голови наші*) та визнанням провини (*Прости провини наші та провини батьків, дідів і прадідів наших*) молитва звертається до Бога не з проханням про захист України та звільнення від ворогів, а про благословення, долю та щастя (*Благослови нашу Батьківщину*

Україну, долю та щастя їй дай). Молитва не благає окремо про захист воїнів та тих, хто потерпає від ворожої наруги, а узагальнено заступається за всіх, хто потребує допомоги (*Благаємо Тебе, Боже, за братів і сестер наших, за вдовиць, за сиріт, за калік і немічних, і за тих, хто Твого милосердя та допомоги Твоїї потребують*). На завершення лунає християнський заклик до об'єднання всіх християн (*З'єднай нас усіх в єдину велику Христову сім'ю, щоб усі люди, як брати, славили величне ім'я Твоє завжди*). Важливо наголосити, що у молитві відсутні заклики до примирення ворожнечі, до справедливості чи до перемоги над ворогами – отже, відсутні навіть імпліцитні мотиви існуючого конфлікту. Єднання у Христі проголошується найголовнішою цінністю та метою людства.

У наступних числах бачимо тільки епізодичне повернення до Молитви у дні нашестя ворогів, яка вперше була опублікована у квітні 2014 року, і, разом з тим, домінування теми війни у журналістських матеріалах «Вісника», зокрема, у передруках з інших українських медійних джерел.

Висновок

Фрагментарний аналіз релігійного дискурсу на прикладі газети «Вісник» Української Православної Церкви в Канаді показав певну залежність малого жанру молитви за Україну від динаміки подій в Україні. Перша обережна реакція на Майдан, яка спостерігалася у січні 2014 року, змінилася поступовим наростанням героїчного пафосу, що досяг своєї кульмінації появою апокаліптичних мотивів влітку 2014 року, які, звичайно, не можуть тривало домінувати у релігійному дискурсі. Наприкінці 2014 року прийшло усвідомлення, що війна стала реальністю і «звичайною» повсякденністю мільйонів українців. Виявилось, що у часи довгострокових конфліктів є потреба не тільки в такій молитві, що акумулювала б внутрішні сили та героїчний настрій громадян, але й такій, що була б могутньою підтримкою душевного спокою. Це втілювалося у поверненні до мотивів загальнохристиянської єдності та покори перед волею Божою. Проте, зниження героїчного пафосу у малому жанрі молитви супроводжувалося виваженою, послідовною і непохитною політикою духовенства УПЦК в інших жанрах релігійного дискурсу. Численні офіційні звернення Єпископату до пастви та вибір журналістських матеріалів до передруку на сторінках «Вісника» показали абсолютну ідентифікацію діаспори з громадянами України, тож можна стверджувати, що погляд УПЦК та діаспори в цілому на події в Україні є, так би мовити, поглядом на своє іззовні.

Хольгер Куссе – професор славістики, Технічний університет Дрездена, Дрезден, Німеччина.

Маріанна Новосолова – науковий співробітник Інституту славістики, Технічний університет Дрездена, Дрезден, Німеччина.

³² Вісник. The Herald. Le Messenger, LXXX, № 11, Nov. 2014, 5.

³³ Там само.

³⁴ Вісник. The Herald. Le Messenger, LXXXI, № 1, Jan. 2015, 15.

ПЕРСОНАЛІЇ

Леонід Коровник
(Поет, Едмонтон)

ЧОЛОМ ТОБІ, ТАРАСЕ (НА РОКОВИНИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА)

Дні березневі – це пора весни.
Із вирію летять лелеки
Аж до Довженка любої Десни,
Хоч і зазнали небезпеки.

Вертаються й до Моренців-села,
Бо там давно в убогій хаті
На світ Тараса мати привела,
Птахи ось там, немов на святі.

А ми, Тарасе, ось на чужині
В снігах холодної Канади,
Але в ці юні березневі дні
Тебе святкуєм без завади.

У нас велика радість, спів, життя.
Бандура весело рокоче.
Об'єднано йдемо у майбуття –
Хоча зубами Кремль скрегоче.

Ми сходимося радісно гуртом,
(На нас не ставлять тут тенета)
Тобі, Тарасе, даємо чолом
В твій день уродин, день поета.

Ми гордимось, що ти мужнім став.
Щоденно вчився до втоми
І слухав інших, а свій розум мав,
Хоча походив із сіроми.

Про тебе хмари спогадів у нас –
Коли гриміли царські грози,
Ти вірив і в надії не погас –
«Йде воля!» – говорив без пози.

Здоров'я, часу ти не жалкував,
Йшов до братів на рідну ниву
І правду в душі їм переливав –
«Свобода долю дасть щасливу».

Ти аксіому цю практикував,
Стояв за волю, ніби креміль,
І так сваволлю царську подолав,
Довів: Росія – варвар, теміль!

Твій приклад нам натхнення донесе,
Як у майбутнє шлях прокласти:
Любити Батьківщину над усе,
Як треба, і життя покласти.

Тарасе, ти герой понад усе,
Захисник України, чести.
Коли ти бачив – кривду хтось несе,
Метав слова визивно й жести.

Прощай до березневої весни,
Як знову вернуться лелеки
До Канева, Канади і Десни –
Ми будем рідні, недалекі.

9 лютого 2017 р.

Микола Ів. Сорока
(Доктор філософії, Едмонтон)

БАГАТОГРАННІСТЬ ПОСТАТІ МИКИТИ МАНДРИКИ В УКРАЇНСЬКОМУ І КАНАДСЬКОМУ СУСПІЛЬНО- КУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ

Відомий діяч, науковець і поет Микита Мандрика (1886–1979) був багатогранною постаттю в українському суспільно-культурному житті Канади. Колишній член Центральної Ради в Києві (1917–1918), він прибув до Канади в 1928 р., привізши з собою дух української революції, поетичну музу та невгомність наукового пошуку. Як іммігрант явив собою добрий приклад політичної трансформації та соціальної інтеграції в нове суспільство. Мандрика також є унікальним прикладом у світовому масштабі, який розкрив свій поетичний талант у віці 73 років за досить таємничих обставин. За його життя були численні короткі огляди його творчості¹, проте бракувало спроб представити його в ширшому контексті з урахуванням контрверсійних біографічних фактів. Ця розвідка базується на маловідомих матеріалах з архіву Мандрики² та інших архівів і є спробою розглянути праці й життя Мандрики після приїзду до Канади в контексті українського і канадського суспільно-культурного дискурсу. У хронологічному порядку будуть розглянуті його досягнення як політичного і громадського активіста, науковця й поета.

Микита Мандрика в молодому віці. Фото з архіву Мандрики.

¹ Деякі огляди його творчості побачили світ у книзі «Микита Мандрика. Ювілейний збірник у відзначення 85-річчя його життя та 65-річчя його поетичної, суспільно-політичної та культурно-наукової діяльності, 1886–1971». Ред. М. Марунчак. – Вінніпег, 1973. Далі: «Ювілейний збірник».

² Архів Мандрики зберігається в Національному архіві Канади (НАК) в Оттаві: MG30–D238 (30 коробок), MG30–D238 1980/0246 (коробки 3–5) та MG230–D238 1982/329 (коробки 3–4). Матеріали стосовно Мандрики зберігаються і в інших архівах НАК, зокрема в архівах Ярослава Рудницького (MG31–D5), Володимира Коссара (MG30–D277) та Ольги Войценко (MG30–D212).

Мандрика народився в Києві у старій козацькій родині, але виростав у родинному маєтку біля Звенигородки (нині Черкаська область). Навчався в Умані й Києві, здобувши професію агронома. Хвиля революційного руху в Російській імперії та українське національне пробудження спонукали молодого Мандрику приєднатися до цього руху та надихати його поетичним словом. Поліція почала стежити за ним. Він був діяльним у зростаючому кооперативному русі та пропагував інноваційні методи в сільському господарстві³. У 1917 р. Мандрика був вибраний до Центральної Ради й до загальноросійських Установчих Зборів. Після перевороту гетьмана Скоропадського він був змушений залишити України, до якої так і не повернувся. З його спогадів дізнаємося, що Мандрика перебував на різних дипломатичних постах і торговельних представництвах на Кубані, Далекому Сході (Владивосток, Японія, Китай), а пізніше в Константинополі, Грузії й Болгарії.

У Болгарії Мандрика здобув диплом правника Софійського університету (1923) та закінчив студії з міжнародного права й дипломатичної служби в Близькосхідному інституті в Софії, де його керівником був київський профе-

Українська інтелігенція в Празі, кінець 1920-х років. У першому ряду: Мандрика (третьою зліва), Микита Шаповал (третьою справа). Фото з архіву Мандрики.

³ Серед його праць на дану тему є такі: «Буракові плантації селян» (1913), «Кооперация і національно-визвольна справа» (1915) та «Коротенька історія кредитової кооперации на Україні та її околицях» (1917).

сор Михайло Богаєвський⁴. Там він також викладав курс із теорії кооперації. У 1925 р. Мандрика переїхав до Праги, ставши вченим секретарем Українського соціологічного інституту та співредактором журналу «Суспільство». Тут він захистив дисертації «Національні меншості в міжнародному праві» (опублікована в «Суспільстві», 1926) та «Нарис історії консульських інститутів» (1927), отримавши право викладати. Член Української партії соціалістів–революціонерів (УПСР) на чолі з Микитою Шаповалом, Мандрика також був секретарем і співредактором журналів «Нова Україна» і «Спілка» та активно займався дослідницькою роботою⁵. Та дуже скоро він опинився на життєвому роздоріжжі, прямуючи на північноамериканський континент і не знаючи, як повернеться його доля далі.

Мандрика з дружиною Анною у Празі. Саме їй він присвятив свою збірку «Пісні про Анемону» (1917).
Фото з архіву Мандрики.

звіти, вести переговори від імені інституту про заключення договорів, отримувати рахунки й позики.

Серед інших завдань, делегованих Шаповалом та Українською партією соціалістів–революціонерів (УПСР), були збирання коштів для українських установ у Празі, викриття більшовицької загрози, створення пресового органу, робітничого університету й інституційної підтримки для робітників та інтелігенції. Канада розглядалася як фінансове джерело для плекання нових ініціатив в Європі і самій Канаді. Шаповал уже проклав доріжку до української громади у США, де зустрічався з Мирославом Січинським та групою «Оборона України» кількома роками перед тим і тепер планував продовжити співпрацю.

⁴ З його біографії, поданої до УВАН у 1955 р. Проте я не знайшов згадок про його навчання в Софійському університеті у «Споминах». – С. 122–131.

⁵ Серед його інших праць були такі: «Сучасне міжнародне право та його суррогати» (1927) та «Суспільні антагонізми» (1927).

Мандрика прибув до Канади в 1928 р. із короткотерміновою місією налагодити тісні стосунки з українською імміграцією в Північній Америці. У довідці, якому йому видали Микита Шаповал і Спиридон Довгаль, ішлося про чотири головні цілі подорожі: (1) вивчати організацію соціологічної науки в США і Канаді; (2) налагодити зв'язки у США і Канаді з академічними й культурними установами й робітниками; (3) вивчати українські поселення з соціологічної перспективи; та (4) робити

Також, розглядалася можливість про перенесення українських інституцій та їхніх працівників із Праги до Канади. З часом це питання стало критичним, оскільки уряд Чехословаччини почав скорочувати фінансову підтримку різним іммігрантським групам.⁶ Саме для втілення цих завдань направлялися молоді члени УПСР до Північної Америки: Мандрика до Канади, а Богдан Залевський до США.

Мандрика прибув до Канади з чехословацьким паспортом 12 серпня 1928 р., прямуючи зі США до м. Ніагара Фолз. Щоб ближче пізнати українську громаду, він почав тур по Канаді, виголосивши близько 60 доповідей на такі теми: ситуація в Україні, Західній Україні, та в інших місцях українського поселення (Кубань, «Зелений Клин»); питання державності, націоналізму, соціалізму й інтернаціоналізму; кооперативний рух, більшовицька агресія, сучасна політична ситуація в світі, українська культура та бачення українського життя в Канаді⁷. Звіти про доповіді Мандрики були опубліковані в місцевій українській («Канадійський фермер», «Український голос») та канадській пресі («The Star», «Winnipeg Tribune» та «La Presse»). Протягом 1930–1931 рр. Мандрика продовжував свої тури, перетнувши Канаду дванадцять разів і давши близько 200 доповідей⁸.

Ідея масового переселення українців до Канади, яка лунала під час виступів Мандрики, насторожила канадську владу⁹. Проте його наміри протидіяти більшовицьким впливам у Канаді знайшло підтримку. Свідок більшовицького нападу на Україну, Мандрика став серйозним опонентом зростаючого впливу комуністичної ідеології, особливо серед українських іммігрантів. Газета «Winnipeg Tribune» звітувала, що для Мандрики «більшовицький режим був повторенням найтемніших часів феодалізму й абсолютизму».¹⁰ Найбільш його вражало те, що серед прихильників комуністичних ідей було багато українців. «Чи не Каїнова це робота!» – запитував Мандрика риторично – «Московських большевиків тут нема, майже нема. Працюють для Мосви проти цілого україн-

⁶ Ідею переселення підтримував інший провідник УПСР Никифор Григорієв, тоді як Шаповал шукав лише фінансової підтримки (лист до Мандрики від 11 квітня 1931 р. Архів Мандрики, коробка 5).

⁷ Повний перелік доповідей Мандрика подав у «Споминах». – С. 152–166.

⁸ Спомини. – С. 177.

⁹ Був створений Слов'янський колонізаційний траст за участі російських, канадських і американських агентів, який опікувався переселенням духоборів до Мексики та слов'янських (насамперед українських) іммігрантів до Канади. Цей план не був втілений і опинився у судовому розгляді (Спомини. – С. 179–180).

¹⁰ Winnipeg Tribune, 6 February 1933, 4.

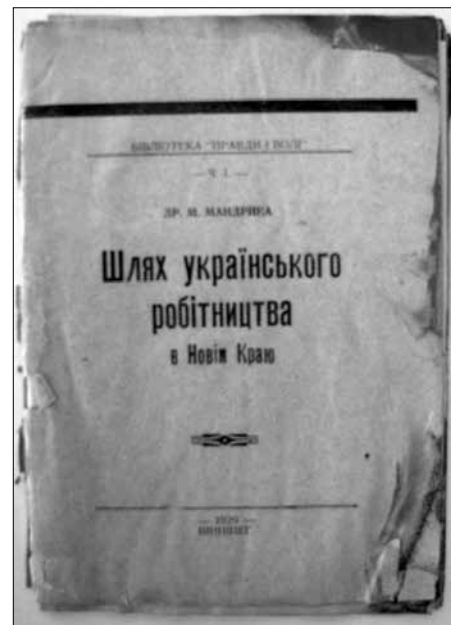

Оголошення про доповіді Мандрики під час його першого туру по Канаді.
Фото з архіву Мандрики.

ського народу в Старому Краї і проти українського населення в Канаді і Америці самі українці, що впряглися в віз московського комунізму. Вони взяли на себе весь тягар комуністичної пропаганди, вони дають на цю пропаганду свої долари... В Канаді приучаються інші національності дивитися на українців як на комуністів, ворогів всякого громадського ладу, ворогів людського добробуту, а разом з тим як на людей низшої, гіршої свідомости...»¹¹. Як писала українська преса, тверда позиція Мандрики сильно вплинула на прихильників більшовизму: «Вияснення дійсних ідеалів трудових мас українських та шляху до їх здійснення викликає аплодисменти навіть у тих «комуністів». Видно, що ці «комуністи» не знають самі, що таке московський комунізм і попали на московський гачок з свого щирого незнання».¹²

Мандрика уважно досліджував політичні й економічні процеси в УРСР у працях «Будування держави» та «Большевицьке будівництво» (1929), в яких передбачив нереалістичність першого п'ятирічного плану та небачені страждання, які мали випасти на долю українського народу, насамперед селянства¹³. Без сумніву, Мандрика доклався до розколу в товаристві «Український робітничо-фермерський дім» (ТУРФДім), коли десять організацій у Вінніпезі об'єдналися в Українську національну раду (УНР) у 1933 р.¹⁴ Його послідовна антибільшовицька позиція зрештою переконала українську громаду, що він не був «прихований більшовик», як про це спекулювали деякі представники православних і гетьманських кіл¹⁵.

Повний енергії, Мандрика мав на початку цілковитий успіх. Його видавництво було зареєстроване 19 листопада 1928 р., а відділ Українського робітничого університету (УРУ) та газета «Правда і воля» відкриті у січні 1929 р.¹⁶ Новий університет був призначений для студен-

Палітурка до праці Шлях українського робітництва в «Новім Краю» (1929).
З архіву Мандрики.

¹¹ Мандрика, Микита. Шлях українського робітництва в Новім Краю. – Вінніпег: Правда і воля, 1929. – С. 36–37.

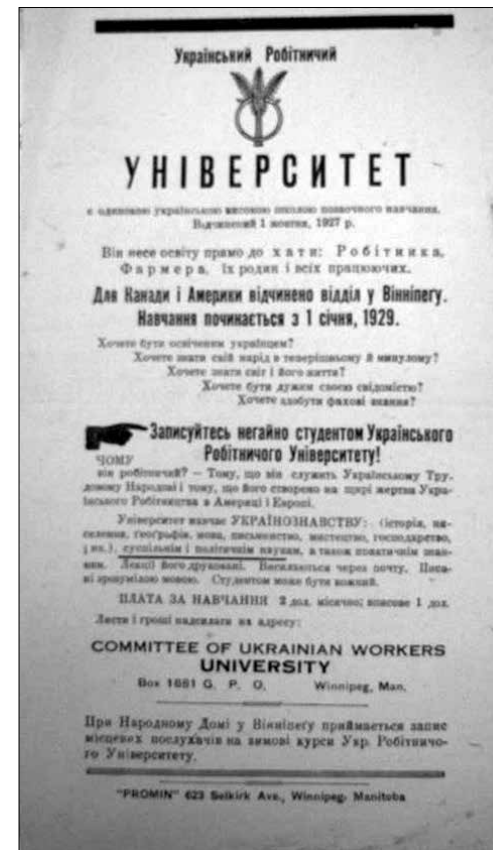
¹² Відчити д-ра М. Мандрики в східній Канаді (1928). Архів Мандрики (рукопис).

¹³ Мандрика одним із перших зробив доповідь про голод в Україні на мітингу, організованому УНР, про що повідомила «Winnipeg Tribune» (21 August 1933, 4).

¹⁴ Спомини. – С. 177, 183

¹⁵ Там само. – С. 161.

¹⁶ УРУ був заснований у Празі 1927 р. Ідею створення такого університету подав Шаповал після його поїздки до США та зустрічі з провідниками «Оборони України» Мирославом Січинським і Миколою Цеглинським (Спомини. – С. 143).

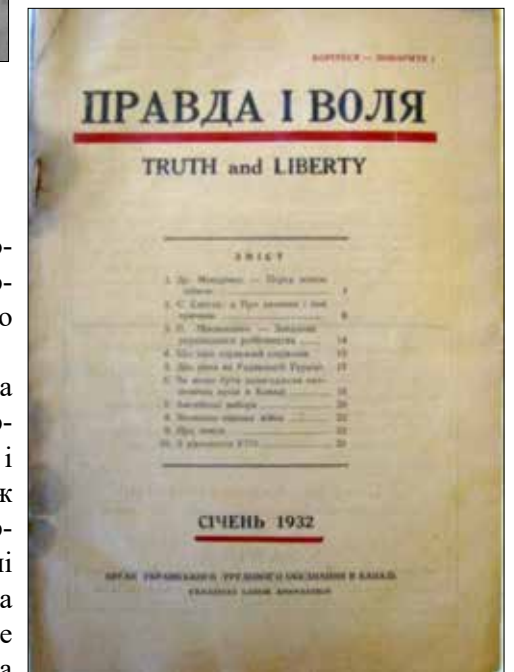

Оголошення про набір студентів до Українського робітничого університету.
З архіву Мандрики.

Представлений як здобуток робітничого руху, університет, ймовірно, був першою українською освітньою установою з заочною формою навчання.

Газета «Правда і воля» також була задумана Мандрикою як народний орган, який буде стояти понад партіями і протидіяти ідеологічному розколу між католиками, православними, монархістами й комуністами. Якщо існуючі українські газети були зосереджені на місцевих подіях, то нова газета більше орієнтувалася на цілісну Україну та

тів будь-якого віку зі США і Канади, які б могли навчатися в заочній формі, зберігаючи свої робочі місця. Студенти мали отримувати завдання від викладачів з Праги і повертати їх до відділу у Вінніпезі. Програма навчання включала такі предмети: українознавство, історія, соціографія, література, українська та англійська мова, музика, економіка, суспільство, держава, національна справа, закони Канади, а також можливість отримати професійні навички (аграрна наука й електричні технології). Окрім Мандрики, викладачами курсів були Е. Козловський, І. Чайка, С. Озеро, В. Дем'янчук, Д. Якимішак, С. Ковбель та М. Вавриков¹⁷. На початку студентами нового університету були 80 осіб та кількості поза межами Канади. Університет мав існувати за рахунок оплати за навчання та пожертв.

Палітурка одного з випусків «Правди і волі». З архіву Мандрики.

¹⁷ Спомини. – С. 169.

справу українського визволення. Великою мірою тут були представлені ідеї УПСР, які дописували з Європи Сергій Шелухин, Григорій і Довгаль. У той же час газета поклядалася на місцеву підтримку і заохочувала крайові представництва до видавничого комітету. До першого такого комітету ввійшли Д. Гунькевич (голова), Н. Баран, С. Ковбель, М. Онофреїв та П. Павлюкевич. Перші числа «Правди і волі» поширювалися і за кордоном¹⁸. Як головний редактор «Правди і волі» Мандрика став духовним провідником нової робітничої організації «Українське трудове об'єднання», заснованої в 1930 р., що була активною протягом майже десяти років.

Окрім періодичних чисел, під маркою «Правди і волі» виходила серія малих публікацій. Одним із них було видання «Будучність українського населення в Канаді» Мандрика, що по суті стала дороговказом для українців у Канаді. Автор виправдовував імміграцію не лише через політичні, але й соціальні та економічні причини. Він уже тоді бачив Канаду багатонаціональною країною з численними можливостями для української групи. Він, зокрема, вважав, що збереження української ідентичності не перешкоджає бути громадянином Канади¹⁹. На цій основі Мандрика власне запропонував нову візію української громади, суть якої полягала не в тому, щоб зберігати мову і звичаї, а щоб посісти належне місце в суспільстві²⁰. Для нього політична пасивність земляків була великою проблемою, і він пропонував зорганізуватися в трьох ділянках – політичній, економічній і культурній. Він наголошував на економічній ділянці, яка б вела до зростання політичного впливу. В той же час Мандрика застерігав від недалекоглядності самоізоляції і закликав до тіснішої співпраці з канадським суспільством²¹. Оскільки великі держави не підтримали українську державність, єдиним виходом залишалось покладатися на свої сили, співпрацю, тяжку працю й відданість.

Окреслюючи нові перспективи життя в Канаді, Мандрика завжди тримав Україну в центрі своєї уваги. По-перше, він сам був нещодавнім іммігрантом, підтримував зв'язки з земляками в Європі та постійно думав про визволення своєї батьківщини²². По-друге, як соціаліст він мислив у ширших категоріях визволення усіх робітників. По-третє, Мандрика добре розумів глобальну загрозу російської версії соціалізму як інструменту імперської експансії, в якій Україна була першою жертвою. Тому «україноцентричність» була невіддільною рисою його політичної позиції, що відрізняла його від інших українських діячів Канади. Мандрика прагнув об'єднати українські групи і зробити Кана-

¹⁸ На випуск нової газети, наприклад, відгукнувся відомий український поет Олександр Олесь у паризькому тижневику «Тризуб» (під псевдо «Валентин»). Більше про «Правду і волю» див. Marunchak, M. H. *The Ukrainian Canadians: A History*. Winnipeg–Ottawa: UVAN, 1970, 475–476.

¹⁹ Мандрика Микита. Будучність українського населення в Канаді. – Вінніпег: Бібліотека «Правди і волі», 1929. – С. 8.

²⁰ Там само. – С. 10.

²¹ Там само. – С. 34.

²² Споми. – С. 240.

ду «голосом і представництвом поневоленої України»²³. Він сподівався, що «українське робітництво в Новім Краю, вивчене організаційно, вишколене технічно, мусить постачити Старому Краєві робітничих інструкторів: організаторів, техніків, керівних»²⁴.

Реалії українського життя в Канаді були, однак, досить відмінними від початкових планів. Їдучи до Канади, Мандрика подібно до своїх колег у Празі покладав великі надії на, як гадалося, більш–менш однорідну й багату українську громаду. Проте, всі ці уявлення були досить ідеалізованими. Більше того, Мандрика зіткнувся із сильною протидією і навіть підозрами щодо своєї діяльності й політичних амбіцій в Канаді. Говорячи про провідників різних українських груп, він зазначив: «Ми являлися інтродерами в їх домінію, а тому мусили натрапити на дужий спротив»²⁵. Наприклад, під час туру до Едмонтону йому відмовили виступити в Інституті ім. Грушевського (бо Мандрика не належав до Союзу українців самостійників, СУС), і він був змушений зробити свій виступ у німецькому залі²⁶. Як зізнається Мандрика, члени СУС також доносили в поліцію, що він здійснює підривною діяльністю проти українців у Канаді, а це загрожувало йому депортацією²⁷. Зрештою СУС розпочав невдалий судовий процес проти Українського трудового об'єднання, бо вбачав у ній конкурента у справі об'єднання українських народних домів²⁸.

Правду кажучи, українські організації консервативного напрямку мали підстави не довіряти Мандриці, адже він власне прибув до Канади як член УПСР з метою розбудови партійної мережі та зміцнення революційного руху. Для Українського католицького братства есер Мандрика був просто радикалом, ба навіть марксистом, закинутим із Праги, щоб зруйнувати українську церкву і

Палітурка програмової праці Мандрика «Будучність українського населення в Канаді» (1929). З архіву Мандрика

²³ Там само. – С. 251.

²⁴ Мандрика Микита. Шлях українського робітництва в новім краю. – Вінніпег: Бібліотека «Правди і волі», 1929. – С. 43.

²⁵ Споми. – С. 167.

²⁶ Там само. – С. 156.

²⁷ Там само. – С. 156. На щастя, поліцейські агенти стежили за доповідями Мандрика і нічого крамольного в них не знайшли (Там само. – С. 160).

²⁸ Споми. – С. 170. Див. також Marunchak, P. 409. «Український голос» згодом опублікував негативні рецензії на книгу Мандрика «Теорія господарської демократії» і поетичну збірку «Мій сад» (Споми. – С. 187).

віру.²⁹ Більше того, 5 грудня 1928 р. орган СУС «Український голос» опублікував статтю з метою дискредитації Мандрики на підставі деяких загадкових фактів із його минулого. На підставі листа, отриманого від Українського культурного товариства в Болгарії, у статті стверджувалося, що Мандрика не належав до жодної української організації в Болгарії, був маловідомий в цій громаді, служив секретарем у російських козаків та переїхав до Праги за підтримки Архіву російської революції³⁰. Я. Бирич пізніше згадував про сумнівні епізоди з життя Мандрики, згадуючи, що перші президенти УВАН Дмитро Дорошенко й Леонід Білецький не хотіли приймати його до академії, ймовірно за його вчинки в минулому³¹. Мандрика згадував у своїх «Спогадах», що він дійсно працював для Козацького комітету (зокрема, допомагаючи козакам армії Денікіна та іншим козацьким групам з Дону, Кубані й Тереку) і що був секретарем в Російському архіві³². Він також згадував про зв'язки з українцями в Болгарії та видатним скульптором Михайлом Парашуком³³. Мандрику, як і інших членів УПСР у Празі, критикували за приєднання до Ліги нового Сходу, де вони співпрацювали з Російською партією соціалістів–революціонерів (РПСР) на чолі з Віктором Черновим. Мандрика виправдовувався, що РПСР, на відміну від інших російських партій в еміграції, формально визнавали повну незалежність України³⁴. Очевидно, що ця сторінка з біографії Мандрики, коли він залишив Україну в 1918 р. та перед приїздом до Праги, потребує подальшого дослідження.

*Портрет Мандрики.
З архіву Мандрики.*

Частково нападки на Мандрику були пов'язані з приїздом до Канади в 1930 р. лідера УСРП Шаповала. Навіть канадські газети інформували про його перебування в країні, представляючи як відважного поборника комунізму³⁵. Щоправда, багато українців Канади не поділяли Шаповалового радикалізму, показуючи, яка прірва лежала між українцями Канади та Європи. Перші, за

²⁹ Навіть пізніше, у 1948 р., Мандрика нарікав, що член УНО Теодор Дацьків називав його «марксистом», назвавши це «політичним невіглаством» (Лист до президента КУК Василя Кушніра (12 серпня 1948). Архів Мандрики).

³⁰ Лист–оригінал датований 3 квітня 1929 р. і нині зберігається в архіві Мандрики.

³¹ Бирич Я. Поема М. І. «Канада» в двох виданнях 1961 і 1977. – Вінніпег і Оттава, 1991. – С. 8.

³² Спомини. – С. 131.

³³ Там само. – С. 124–125.

³⁴ Там само. – С. 150.

³⁵ Один із таких звітів з'явився у франкомовній газеті «La Presse» у Квебеку (6 травня 1930 р.) після доповіді Шаповала в Монреалі

винятком комуністів, були щасливі опинитися в демократичному канадському суспільстві, тоді як другі нав'язували революційні ідеї ніби за інерцією.

Цікаво, що революційна риторика була притаманна Мандриці відразу після прибуття до Канади. Вона навіть містила марксистське обґрунтування історичного детермінізму, згідно з яким капіталізм був приречений і мав поступитися новому суспільному порядку: «Причина економічної кризи лежить в сучаснім господарським строї світу капіталізму. Капіталістична система прийшла до свого кінцевого завершення, себто до відмирання, так само як у свій час відмерли попередні господарські системи»³⁶. Він вважав, що внаслідок світової революції впадуть державні кордони і зникнуть капіталістичні держави. Війну він розглядав як інструмент на захист капіталізму, а революцію – як спосіб зупинити цю війну. В цілому Мандрика дотримувався наївної марксистської філософії, що в майбутньому не буде війн, бо робітникам не буде потреби воювати один проти одного. І що буде республіка працюючих людей. Тому треба бути активним і готуватися до останньої революції³⁷.

Мандрика, щоправда, швидко збагнув про марність радикалізму в канадському суспільстві. Це стало основною причиною його розриву з Шаповалом та його партією. Шаповал, зі свого боку, звинуватив Мандрику в консерватизмі та ініціював постанову про його виключення з партії. Це рішення, на жаль, відчужило групу Шаповала від його прихильників у Канаді, оскільки всі вони підтримали Мандрику і були здивовані такою поведінкою в Празі³⁸.

Окрім праці в «Правді і волі» та УРУ, Мандрика відіграв ключову роль у низці інших заходів, як–от: літературний вечір за участю місцевих поетів (15 березня 1929 р.)³⁹; всеукраїнський освітній та економічний з'їзд за участю першого українського депутата до федерального парламенту Михайла Лучковича (29–31 грудня 1929 р.); діяльність в УТО і УНР, спрямоване на об'єднання українських організацій та протидії більшовицькому впливу. Для проведення науково–дослідницької роботи Мандрика ініціював створення Канадійсько–українського товариства наукових дослідів, яке нараховувало 41 члена. Серед поточних планів товариства були дослідження про українські поселення в Канаді, досягнення українських студентів, правові стосунки, здоров'я українців та їхній культурний розвиток (освіта, пісні, музика й танці)⁴⁰. Одним із найважливіших його здобутків був спільний проект з Канадським національним інститутом соціальної гігієни на чолі з Геленою Рід. З допомогою іншого працівника інституту, Чарльза Янга, було видано можливо перше дослідження про українців у Канаді, «The Ukrainian Canadians: A Study in Assimilation» (Торонто, 1931). Д–р Рід була прихильною до канадських українців та підтримала ідею

³⁶ Мандрика М. Перед новою війною // Правда і воля. – Січень 1932. – С. 1.

³⁷ Там само. – С. 7–8.

³⁸ Постанова Центрального комітету Українського трудового об'єднання в Канаді з дня 20 грудня 1931 р. (підписана членами ЦК П. Павлюкевичем і Н. Бараном); та лист Н. Барана до Шаповала (архів Мандрики).

³⁹ Спомини. – С. 170.

⁴⁰ Постанова датована 5 червня 1929 р. (архів Мандрики).

створення українських студій в одному з канадських університетів⁴¹.

Будучи свідком світової економічної кризи, Мандрика виступив з критикою сучасного капіталізму у своїй книзі «Теорія господарської демократії» (1934). Вважаючи політичну демократію найбільшим здобутком людської цивілізації, автор проте критикує економічну складову капіталізму за його «економічну автократію», яка, на його думку, особливо проявилася у фашизмі і більшовизмі. Для виходу з цього економічного безладу він пропонує ідею «інтегральної демократії», яка би стала основою для об'єднання всіх трудових елементів – інтелектуальних, промислових і аграрних. У випадку Канади ці проблеми могли бути розв'язані через поступове перетворення

конфліктуючих елементів системи у самодостатню єдність з метою запровадження справжньої економічної демократії, перегляду теорії експорту, та налагодження сильної міжнародної торгівлі. Газета «Winnipeg Free Press» опублікувала його лист з конкретними пропозиціями, як розв'язати існуючі економічні проблеми⁴².

Дана праця стала теоретичною платформою для значної частини робітничого руху, об'єднаного навколо УТО⁴³. Праця, також, зацікавила представників канадського «мейнстріму» робітничого руху, які шукали нових підходів для розв'язання тривалої економічної кризи. Праця Мандрики набула розголосу завдяки старанням Лучковича, який переклав її англійською мовою (1936 р.) та поширював через свої політичні канали.

Пояснюючи своє зацікавлення книгою, Лучкович сказав, що вона допоможе налагодити контакти з англомовними фермерськими й робітничими організаціями Канади⁴⁴. Він, зокрема, рекомендував працю своєму колезі–депутату Джеймсу Шейверу Вудворту, першому голові партії «Федерації кооперативної співдружності» (ФКС, Co-operative Commonwealth Federation). Вудворт зацікавився ідеями Мандрики, які могли посприяти зближенню між українськими соціалістичними групами та його лівоцентристською партією. Секретар національної ради партії Норман Прістлі поширював книгу серед українців, «щоб прояснити їхні соціальні й економічні погляди», та запропонував розіслати достатню кількість примірників з максимальною знижкою. Також, книгою Мандрики зацікавилися в Незалежній робітничій партії Манітоби, що була

афілійована з ФКС⁴⁵. Для українців це було доброю нагодою приєднатися до канадського політичного «мейнстріму». Вудворт зізнався, що його попередні спроби співпрацювати з українцями не мали успіху і мали з українського боку «досить авантюристичний характер»⁴⁶. Уже після Другої світової війни Мандрика вважав цю книгу неактуальною, що лише підкреслювало його відхід від соціалізму⁴⁷.

Незважаючи на численні труднощі і свій непевний стан на початку перебування в Канаді, Мандрика визнав цю країну найкращим місцем для українських іммігрантів. «В першій моїй подорожі на захід Канади я був приємно вражений тим, що ця країна найкраще ставиться до українців. Українці тут не зустрічають заперечення їх національності, як це я бачив у Франції, Америці, навіть у балканських країнах. Українці тут рівно з іншими трактовані і поважані»⁴⁸. Щоправда, багато з його ініціатив не були тривалими. Частина з них були ідеалістичними, проте були й інші причини, які він сам назвав катастрофічними: (1) світова економічна криза, що почалася в 1929 р.; та (2) нова імміграційна політика канадського уряду, яка фактично закрила імміграцію до країни.

Мрія Мандрики про об'єднання всіх українців таки здійснилася після створення Комітету українців Канади в 1940 р. на підтримку військової програми Канади. Проте, його розбіжності з керівниками інших українських організацій лишалися досить сильними. Щоб якимось впливати на українську громаду, у 1940 р. Мандрика заснував «Товариство української культури» (ТУК) з метою підтримки української літератури й культури. Він вважав культуру й освіту дуже важливими чинниками для розвитку сильної національної ідентичності та подальшого формування політичного впливу. Мандрика прагнув до ширшого визнання української громади в канадському суспільстві і, зокрема, наводив, як приклад, успіхи ісландської громади на чолі з письменницею Лорою Гудмен Сальверсон.

Найважливішою працею, виданою товариством, була англомовна книга Мандрики «The Ukrainian Question» («Українське питання») (1940), яка з'явилася у вигляді рецензії і відгуку на працю професора Ватсона Кірконела «Canada, Europe and Hitler» (University of Manitoba: Toronto, Oxford UP, 1939). Праця Мандрики стала важливим внеском до дискусійного питання про місце України в Європі напередодні Другої світової війни, коли Гітлер у своїй політичній грі звернувся до українського чинника та ідеї «Великої України». Автор вказував на кричущу невігластво західних науковців щодо знань про Україну і власне тому вирішив негайно відповісти. Критикуючи Кірконела за брак знань, Мандрика представив коротке історичне тло про українську націю з додатками

⁴¹ Спомини. – С. 173.

⁴² Там само. – С. 178.

⁴³ Див. Marunchak, 409–410

⁴⁴ Лист до Мандрики, 15 червня 1934 р. (Архів Мандрики).

⁴⁵ Лист до Мандрики, 27 лютого 1934 р. (Архів Мандрики).

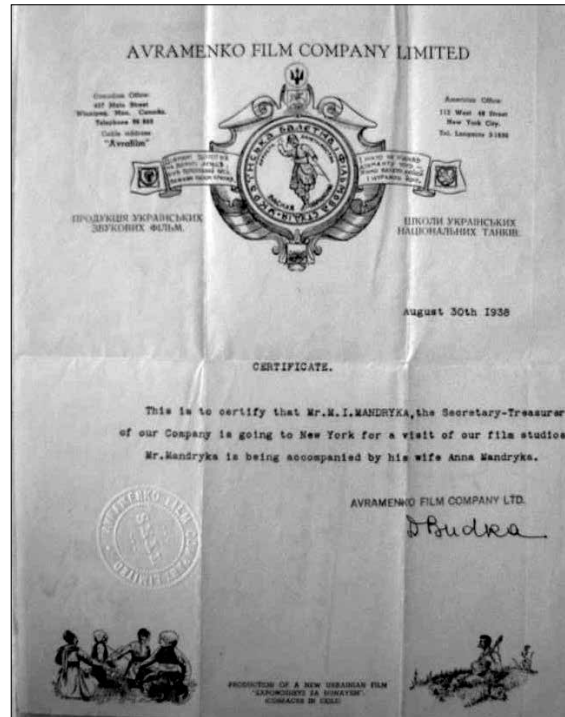
⁴⁶ Лист до Мандрики, 16 лютого 1934 р. Мандрика також підготував відкритий лист до провідників політичних партій Канади, в якому висловив свою стурбованість економічною кризою в країні та поділився ідеями, як її подолати, посилаючись на свою працю (Архів Мандрики).

⁴⁷ Спомини. – С. 178.

⁴⁸ Там само. – С. 180.

історичних мап. Говорячи про історичне право України на свою державність, автор запропонував і практичну розв'язку: «створення суверенної української демократичної держави на всій етнографічній українській території»⁴⁹. На його переконання, нинішня війна стала можливою через несправедливі рішення великих держав-учасниць Версальського договору. «Якби українська держава була створена після Великої війни, ... то в Європі був би сьогодні мир і процвітання»⁵⁰. Книга Мандрики мала резонанс на Заході і, зокрема, згадувалася в британських і американських журналах⁵¹. Вона також відкрила очі Кірконелу, який згодом став провідним фахівцем з українських студій. Невдовзі Кірконел опублікував дві праці: «The Ukrainian Canadians and the War» (Oxford UP, 1940) та «Our Ukrainian Loyalists: The Ukrainian Canadian Committee» (1943).

Товариство також видавало місячник української культури «Наше життя» та видало «Антологію українського письменства в Канаді» (1941), яка містила літературні твори за останні півстоліття. Перша публікація такого роду в Канаді, антологія засвідчила про вагомий досягнення українців у Канаді. Щоб підтримати освіту, товариство разом з КУК планували видати вкрай необхідні публікації, такі як англо-українські граматику і словник⁵². Після того, як канадський уряд заборонив комуністичні організації, включно з Товариством «Українсько-Робітничий Дім» (ТУРФДім), Мандрика десь протягом року працював у редколе-

Довідка, видана Мандриці для поїздки на кіностудію Авраменка в Нью-Йорку. З архіву Мандрики

⁴⁹ Mandryka, Mykyta. «The Ukrainian Question». Winnipeg: Canadian Ukrainian Educational Association, 1940, 53.

⁵⁰ Там само. – С. 54. Ідея про егоцентризм і вину Заходу перед Україною повторювалася і в інших працях Мандрики, включно з його доповіддю «Великі демократії завинили Україні» (Вінніпег, 25 листопада 1945) та поезією.

⁵¹ Мандрика М. і А. Господин. З діяльності Товариства української культури в Канаді. – С. 1 (рукопис). Книгу Мандрики отримали в «New York Times Book Review» та замовили в Королівському інституті міжнародних справ у Оксфорді (з листа 11 жовтня 1940 р. Архів Мандрики).

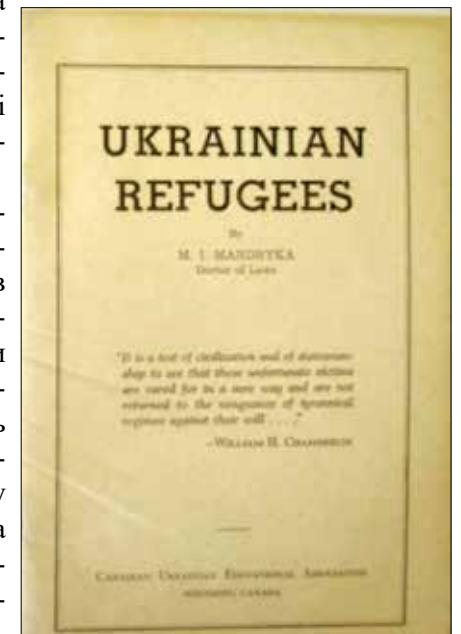
⁵² Мандрика нарікав, що КУК уповільнив видання граматики після того, як її відредагував Іван Огієнко («З діяльності Товариства української культури в Канаді». Архів Мандрики, рукопис).

гії «Народної газети». Газета відразу стала антикомуністичною і продовжувала доставлятися всім абонентам.

Одним із найбільш перспективних проєктів на культурному фронті в цей час було створення фільмової компанії Василя Авраменка, в якій Мандрика був секретарем і скарбником. Разом з іншими членами правління (Пасечка, Ганчарик та Ратуський) він збирав кошти для виробництва другого фільму Авраменка «Запорожець за Дунаєм», який став помітною подією в культурному житті українців у Канаді і США. Щоправда, в комерційному плані цей проєкт виявився невдалим, передусім через непередбачуваність президента компанії, В. Авраменка. Мандрика визнавав важливість цього новаторського проєкту: «Запорожець за Дунаєм», так само як і перший фільм Авраменка «Наталка-Полтавка», були перші після України повнометражні фільми, що змусило радянську сторону відповісти своєю версією фільму «Запорожець за Дунаєм»⁵³.

Під час Другої світової війни Мандрика уважно стежив за подіями, які мали привести до значних геополітичних змін. Він не переставав критикувати західні держави за існуючий хаос та користався з нагоди, щоб обґрунтувати право України на незалежність, зокрема, у своїй статті «Справа західних українських земель»⁵⁴. Як знавець міжнародного права, Мандрика вважав, що влада і сила не завжди перемагають знання й закон, наводячи численні приклади з української історії. Коментуючи спробу відновити українську державність у 1941 р., Мандрика стверджував, що Західна Україна мала свою формальну історію і це виправдовувало її останні претензії. Він наголошував на ролі української діаспори у справі відродження України та пропонував створити «Комітет західноукраїнських земель».

Як послідовний прихильник українських домагань, Мандрика займався практичними питаннями українських біженців допомагаючи їм оселитися в Канаді та інших країнах. Незважаючи на біль втрати Батьківщини, він вважав імміграцію українців позитивним чинником, який зміцнить їхню присутність у вільному світі, та зрештою допоможе відродити свою державу в майбутньому. Його англійська брошура «Ukrainian Refugees» («Українські біженці», Вінніпег, 1946) стала практичною від-

⁵³ В архіві Мандрики містяться численні матеріали стосовно Авраменка та його кар'єри в кіно (коробка 3). Він написав про співпрацю з Авраменком у «Споминах» (с. 195–202). Про співпрацю двох українських діячів пише Орест Мартинович: Martynowych, Orest. *The Showman and the Ukrainian Cause: Folk Dance, Film, and the Life of Vasile Avramenko*. University of Manitoba Press, 2014.

⁵⁴ Стаття опублікована в «Канадійському фермері» (березень і квітень 1942).

повіддю на кризове питання з біженцями. У ній Мандрика, посиляючись на американського журналіста Вільяма Чемберлена, підкреслив страхіття тиранічних режимів щодо своїх громадян та вказав на світову кризу з біженцями посиляючись на приклад з українськими «переміщеними особами». Він, зокрема, вказав на правові й моральні аспекти цієї трагедії: «Українці, висококультурний і цивілізований народ, належить до націй світу, принципи життя якого побудовані на ідеях людської свободи й християнства. Вся їхня історія вказує на неприйняття рабства й варварства... Чи ми дозволимо йому зникнути через нашу пасивність? Наш моральний обов'язок є чіткий. Не можна відмовити в захисті людських прав»⁵⁵. Мандрика запропонував розв'язку, яка би допомогла в питаннях (1) ідентифікації країн для розселення; (2) транспортування; та (3) надання фінансової підтримки. Він, зокрема, згадував про українських піонерів у Канаді, як про позитивний приклад розселення іммігрантів.

Переїнятий долею своєї Батьківщини, Мандрика також практично допомагав українським біженцям у Європі з імміграцією до Канади. Це був період його найбільш активної співпраці з КУК, де він був членом управи та головою Переселенського комітету в «Українському канадському допомоговому фонді» (УКДФ, Ukrainian Canadian Relief Fund). Фонд належав до «Товариства Канадського червоного хреста» й опікувався переселенням українських біженців із таборів для переміщених осіб у Європі після Другої світової війни. Дружина Мандрики, Анна, також була задіяна в цьому фонді у якості секретарки.⁵⁶

До 1947 р. Канада була фактично закрита для імміграції, і канадських уряд повільно реагував на питання про біженців. Мандрика, якраз, був діяльним у лобіюванні уряду, звернувшись 19 грудня 1945 р. з листом від КУК до прем'єр-міністра Канади Макензі Кінга⁵⁷. Він, також, звертався до різних федеральних міністерств (наприклад, громадянства та імміграції, копалень і ресурсів, сільського господарства), провінційних урядів та посольств з проханням про допомогу іммігрантам та забезпечення їх роботою, що було необхідною передумовою їхнього в'їзду до країни. Мандрика допоміг підготувати доповідну записку до канадського уряду, яка була представлена другим українським депутатом Антоном Глинкою. Вона була представлена у 1947 р. і розширювала умови, на яких нові іммігранти могли заїхати до Канади. Старання Мандрики та його колег увінчалися успіхом після того, як уряд дозволив імміграцію та прийняв близько 34,000 українських біженців між 1947 і 1952 рр. Також, він мав контакти з іншими українськими групами з Китаю (м. Тяньцзинь), Південної Америки, а пізніше Радянського Союзу, щоби у якості нотаріуса допомогти їм з документами, чи порадою⁵⁸.

⁵⁵ Mandryka, Mykyta. *Ukrainian Refugees*. Winnipeg: Canadian Ukrainian Educational Association, 1940, 42.

⁵⁶ Документи щодо Українського канадського допомогового фонду й повоєнної імміграції містяться в архіві Мандрики (коробки 17–19).

⁵⁷ Спомини. – С. 217.

⁵⁸ Мандрика працював як нотаріус, перекладач, агент з нерухомого майна і страхування та імміграційний агент.

Допомагаючи українським біженцям, Мандрика відзначив внесок своїх земляків у перемогу в статті «The Ukrainian Group and Canada's War Effort» («Українська громада та участь Канади у війні»). Вказуючи на українців, як на четверту найбільшу групу в Канаді, і третю в західній Канаді, він уже на той час закликав до багатокультурності, яка би стала запорукою канадської єдності: «Беручи участь у цій війні, мусимо визнати, що канадська нація складається з різних рас. Мусимо уникнути будь-яких проявів расової дискримінації. Мусимо ствердити важливість національної єдності не лише словом, а й ділом. Уже в минулому той день, коли новоприбулих з Європи до Канади називали 'іноземцями'. Кожен канадський громадянин, чоловік чи жінка, незалежно від расового походження має право називатися 'канадцем', як і не повинен бути поділ на 'старих' і 'нових' канадців»⁵⁹.

Авторству Мандрики належить низка інших статей, у яких він розкриває важливість української імміграції до Канади. В одній з них він переконує, що втеча від московського ярма в майбутньому допоможе відродженню України⁶⁰. Він особливо підтримував імміграцію українських науковців і митців, які мали би оживити українське життя та влитися до канадського суспільства⁶¹. Як і на початку власної імміграції, він вбачав в українській імміграції до Канади засіб до того, щоб підтримати Захід у його протистоянні з Москвою, допомагаючи розкрити очі збентеженим «сталіністам», та розказуючи правду про «московський рай»⁶².

Співпраця Мандрики з КУК була короткотривалою. Він був критичним до бюрократизму й фаворитизму КУК з пануючою в ній «гетьмансько-бандерівською групою»⁶³. У листі до Приходька він порівняв КУК до «шакалів», які думають більше про вигоду, ніж про Україну (20 жовтня 1949 р.). Про свою незгоду з роботою КУК Мандрика висловився публічно у статті «Комітет українців Канади», опублікованій у католицькій газеті «Наша мета» (№ 4, 5, 6, 1949 р.), що сталося завдяки його особистим зв'язкам з головним редактором Володиславом Біберовичем (якого було негайно звільнено після публікації – М.С.)⁶⁴. Голова КУК, д-р Василь Кушнір, відкинув звинувачення і вказав на

⁵⁹ Архів Мандрики, рукопис, с. 6–7. (Дата не вказана).

⁶⁰ Мандрика Микита. «Лицарі українського народу: Україна на скитанні» (Архів Мандрики, рукопис).

⁶¹ Мандрика Микита. «Справа спровадження до Канади українських науковців і взагалі інтелектуальних сил зі скитальщини» (Архів Мандрики, рукопис).

⁶² Із доповіді Мандрики «Якою дорогою іти і з ким?» 27 липня 1947 (Архів Мандрики, рукопис).

⁶³ Детальніше див.: Luciuk, Lubomyr Y. *Searching For Place: Ukrainian Displaced Persons, Canada, and the Migration of Memory*. University of Toronto Press, 2000. Депутат Глинка висловив подібну стурбованість у листі до Мандрики 6 червня 1947 р. Особливо багато гострих стріл на адресу КУК можна знайти в листуванні Мандрики. Див. лист Мандрики до президента КУК д-ра Василя Кушніра від 12 серпня 1948 р., а також його лист до Михайла Єремєєва з Українського допомогового комітету в Женеві, 10 листопада 1946 (Архів Мандрики).

⁶⁴ Спомини. – С. 193–4.

небажання Мандрики співпрацювати з українськими організаціями в Канаді⁶⁵.

З початку 1950–х років, незважаючи на конфлікт з КУК, Мандрика залишався діяльним в українській громаді, насамперед, у ділянках культури, науки, й літератури. Нова хвиля українських науковців, письменників і спеціалістів оживила життя громади і спонукала до осмислення нової візії свого майбутнього. Серед відомих постатей до Канади прибули: митрополит Іларіон (Іван Огієнко), історик і політик Дмитро Дорошенко, літературний критик Леонід Білецький, та багато молодих фахівців, які розпочали свою кар'єру в Канаді і США (Ярослав Рудницький, Володимир Жила, Костянтин Біда та ін.).

Провідною науковою установою в Канаді стала Українська вільна академія наук (УВАН), заснована у Вінніпезі 1949 р., щоб бути академічним форумом для українських науковців та поширювати знання про Україну на Заході. Мандрика був одним з засновників академії, і підготував юридичні документи для реєстрації. Він став членом–кореспондентом у 1955 р.⁶⁶, а пізніше обіймав посади секретара, президента, та діючого президента академії. Він, також, був плідним автором наукових праць, статей і рецензій⁶⁷. Серед його публікацій під егідою УВАН були такі: «З болгарсько–українських літературних взаємин: вплив Шевченка на болгарську поезію» (1956 р.)⁶⁸, «Леонід Білецький» (1957 р.), «Шевченко і Франко» (1957 р.) та «History of Ukrainian Literature in Canada» (1968 р.), та численні статті в інших виданнях⁶⁹.

Іншим важливим завданням УВАН як найбільш авторитетної української інституції було лобіювання українських інтересів перед канадським урядом. Мандрика, як президент УВАН, був відповідальний за підготовку доповідної записки до Королівської комісії з білінгвізму і багатокультурності в 1964 р. У записці йшлося про поправки до Конституції Канади щодо визнання Канади багатокультурною державою та підтримку мов інших національностей, окрім англійської і французької. Ця записка супроводжувалася додатками, і містила: мапу розселення українців у степових провінціях станом на 1961 р., та інформацію про розмір української групи (близько 500,000), як найбільшої слов'янської групи, її внесок до культурного збагачення Канади, українсько–канадську літературу та опитувальник про статус української мови. Мандрика був формально запрошений, щоби представити доповідну записку перед Королівською комісією⁷⁰.

⁶⁵ Кушнір Василь. Вияснення КУК. – С. 6. Копія статті знаходиться в архіві Мандрики без вказівки на джерело друку.

⁶⁶ Лист від Ярослава Рудницького, 25 березня 1955 р. (Архів Мандрики). Архів Мандрики містить численні документи, що стосуються діяльності УВАН (коробки 20 і 21).

⁶⁷ Тут є його рецензії на «The Ukrainians in Manitoba: A Social History» Пола Юзика, «Lesia Ukrainka: Life and Work» Костянтина Біди та сучасні поезії Ліни Костенко.

⁶⁸ Це була перероблена версія його ранішої праці, опублікованої Всеукраїнською академією наук у 1925 р.

⁶⁹ Серед його статей були такі: «Ukrainian Letters in Manitoba», звіти про українські теми на міжнародних наукових форумах та студії про відомих українських науковців у Канаді.

⁷⁰ Лист від 18 листопада 1963 р.

Мандрика вважав Канаду толерантною країною і підтримав її нову політику багатокультурності, що почала формуватися в 1960–х рр. Він був у центрі однієї з дискусій, коли поставив під сумнів критицизм Ярослава Галицького, який стверджував, що українська громада в Канаді занепадає й асимілюється⁷¹. У своїй відповіді Мандрика підтримав зміни в політиці канадського уряду і вказав на досягнення українців у Канаді, як–от запровадження української мови у школах, курсів україністики в університетах, та організація фестивалів. Він також вказував і на проблеми, які можуть бути вирішені при діяльній участі членів громади: «Ми маємо всі дороги відкриті в Канаді для розвитку нашої мови, культури взагалі, шкільництва. Бракує нашого хотіння використати ці дороги»⁷². Важливою подією, яка засвідчила визнання українських успіхів у Канаді, стало відкриття пам'ятника Тарасові Шевченку у Вінніпезі 9 липня 1961 р. Мандрика особисто подякував прем'єрові Манітоби Дафу Робліну за його цитату українською мовою, але найважливіше – за його оголошення про запровадження української мови у школах Манітоби⁷³.

Окрім УВАН, Мандрика був задіяний у низці інших організацій і проектів у післявоєнний період. Він був директором Осередку української культури і освіти, заснованого у 1944 р. – найбільшого сховища українських архівних матеріалів на Заході, оскільки такі матеріали було складно зберігати в Україні чи Європі. Там він разом з д–ром Ісидором Глинкою викладав курс з історії українців у Канаді на Вищих освітніх курсах та брав участь у двомовній дискусійній групі, організованій у 1952 р. Він також належав до Українського літературно–мистецького клубу у Вінніпезі, метою якого було «об'єднання літературних і мистецьких сил, всіх галузей мистецтва для досягнення найкращого і найбільш досконалого розвитку української літературної і мистецької творчості в дружній фаховій кооперації»⁷⁴.

Після Другої світової війни Мандрика відгукнувся на формальне входження Української РСР в ООН у статті «Суверенність України в світлі міжнародного права» (1955)⁷⁵. Хоч Україна фактично перебувала під контролем Москви, на його думку, ця подія надавала його Батьківщині певного правового статусу і присутності на міжнародному рівні. Тому Мандрика критично поставився до критики нового статусу України, які висловлювалися в діаспорі. Для нього це було здобутком і результатом постійної боротьби українців за свою державність, яку й надалі потрібно було наповнювати реальним змістом.

Ця боротьба за ширше визнання України була важливою, як у канадському суспільстві, так і на міжнародному рівні. Мандрика відзначив, що такі «дивні назви», як австріяки, галичани, рутенці, псевдо–московити й псевдо–поляки,

⁷¹ Галицький Ярослав. Українці в Канаді та їхнє майбутнє // Сучасність. – 1970. – № 11. – С. 93–99.

⁷² Мандрика Микита. Українська Канада в кривому дзеркалі // Сучасність. – 1971. – № 3. – С. 107.

⁷³ Лист за 20 липня 1961 р. (Архів Мандрики).

⁷⁴ Статут Ukrainian Literary and Artistic Club in Winnipeg. Архів Мандрики (рукопис).

⁷⁵ Архів Мандрики (рукопис).

вже майже вийшли з офіційного вжитку в Канаді, хоча ще подекуди можуть вживатися через звичайну бюрократію й невігластво⁷⁶. Він звертав на це увагу канадського уряду у своїх листах⁷⁷. Як відомо, канадський уряд не визнавав окремо громадянства Української РСР, як і не вживав назви «Росія», як держави, оскільки офіційною назвою був «СРСР».

Для поширення інформації про Україну на міжнародньому рівні Мандрика цінував роль радіо–програми «Голос Америки», заснованої у 1949 р. Її першим директором був його колишній приятель Никифор Григорійв. Мандрика співпрацював з програмою, постачаючи їй матеріали про українську науку, культуру й мистецтво, передусім у Канаді. Григорійв, зокрема, замовляв матеріали про УВАН, роман Іллі Киріяка «Сини землі», українські фільми в Америці, та роман Володимира Винниченка «Нова заповідь». Для Киріяка це була «велика й приємна» несподіванка дізнатися, що програма про його роман транслиувалася до української аудиторії в діаспорі 25 грудня 1950 р.⁷⁸

Іншим культурним текстом для дискусії про українську ідентичність на Заході став голівудський фільм «Тарас Бульба» (1962), базований на повісті Миколи Гоголя під такою ж назвою. Українська письменниця зі США Ганна Черінь повідомила Мандрику, що фільм, який незабаром мав вийти в прокат, був великою мірою спотворений через зображені в ньому російські стереотипи (12 березня 1962 р.). Відомий американський актор українського походження Джек Паланс (Володимир Палагнюк), ймовірно, відмовився зніматися у запропонованій версії. Мандрика звернувся до продюсера фільму (United Artists Studio) із проханням відредагувати фільм, де можливо, щоб уникнути історичної неправдоподібності⁷⁹. Він також запропонував, щоб УВАН та інші організації вислали свої листи з протестом⁸⁰. Хоча Мандрика залишився критичним до фільму, видається, що його критика подіяла і фільм з'явився менш суперечливим, аніж очікувалося⁸¹.

Говорячи про політичну трансформацію Мандрики, не можна не зауважити його руху від радикального до поміркованого соціалізму наприкінці 1920–х–1930–х рр., та зрештою до консервативного прихильника існуючого ладу. Посилаючись на власний досвід революції в Російській імперії, він нагадав про небезпеку популізму, як це свого часу сталося з головою Тимчасового уряду Олександром Керенським, і призвело до більшовицької деструктивної «революції проти багатих». Він бачив цю загрозу в сучасному політичному рухові проти капіталістичного істеблішменту, провідником якого був П'єр Трюдо. «Те, що відбувається нині у США й Канаді, можна назвати небезпечним

⁷⁶ Мандрика Микита. «Україна і українська національність в урядових паперах» (Архів Мандрики).

⁷⁷ Лист від Міністерства громадянства та імміграції, 28 січня 1954 р. (Архів Мандрики).

⁷⁸ Лист Киріяка до Мандрики, 6 січня 1951 р. Мандрика також опублікував огляд роману в «Українському голосі». – 1951. – №. 3.

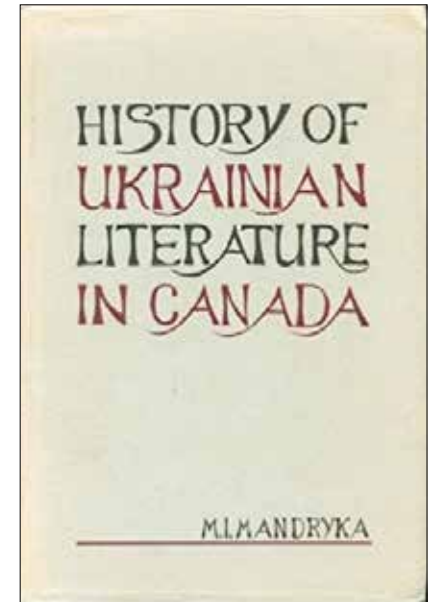
⁷⁹ Лист від 26 березня 1962 р. (Архів Мандрики).

⁸⁰ Лист до Ганни Черінь (4 березня 1962).

⁸¹ Лист до Ганни Черінь (30 січня 1963).

наступом на добробут. І це не лише анархістська пропаганда маоїстів, сталіністів, гіппі, інших 'гостей' та їхніх послідовників, що деморалізує молодь і веде до деструкції істеблішменту, а власне деструкції всієї системи добробуту заради бідності, фізичного й соціального маразму»⁸². А ще більшу небезпеку він вбачав у зростаючому страйковому русі профспілок та «впаданні в пролетарське мислення інтелектуальних шарів суспільства», що може призвести до переродження демократії в охлократію, згідно з Арістотелем⁸³. Він навіть боявся, що це може призвести до комуністичної диктатури⁸⁴.

Мандрика увійде в історію, як автор першої обширної праці з історії української літератури, «History of Ukrainian Literature in Canada»⁸⁵, що, також, стала спробою інтегрувати українське письменство до ширшого канадського контексту. Видана з нагоди сторіччя Канади при фінансовій допомозі канадського уряду, ця «Історія» символізувала українські досягнення в Канаді та їхній внесок у «збагачення канадської ідентичності»⁸⁶. В цілому, понад сто авторів ввійшло до цієї досить строкатої праці, серед яких: Ілля Киріяк, Мирослав Ірчан, Олександр Луговий, Борис Олександрів та ін. Одним із ключових чинників у підборі авторів було те, як «вони стали часткою канадської реальності». На цій підставі деякі відомі автори (наприклад, Улас Самчук і Віра Ворскло) не були включені до історії, натомість туди увійшли окремі журналісти, науковці, музикознавці і, навіть, канадські автори, які писали на українські теми (Ватсон Кірконел, Джордж Сімпсон, Александер Гантер, та Персівал Канді)⁸⁷. Він також включив англійських авторів українського походження – Миросю Лазечко–Гаас, Василя Палюка і Віру Лисенко, – яких він

⁸² Мандрика Микита. «Revolution Against Prosperity» (Архів Мандрики, 8 липня 1970 р., рукопис).

⁸³ Мандрика Микита. «Degeneration of Democracy» (Архів Мандрики, 30 квітня 1975 р., рукопис).

⁸⁴ Лист до О. Маєвської (12 вересня 1966).

⁸⁵ Mandryka, Mykyta. *History of Ukrainian Literature in Canada*. Winnipeg–Ottawa: Ukrainian Free Academy of Science, 1968.

⁸⁶ Там само. – С. 11.

⁸⁷ Такий всеохоплюючий підхід критикував Данило Струк у статті «Ukrainian Émigré Literature in Canada» «Identifications: Ethnicity and the Writer in Canada». Ed. Jars Balan. Edmonton: CIUS, U of Alberta. 1982, 88–103. Інший критичний огляд о. Клича швидше відбивав тенденційний підхід до самого Мандрики в окремих колах діаспори («Winnipeg Free Press», 15 November 1969).

вважав українськими письменниками⁸⁸. Це підтверджувало його методологічний підхід до визначення української ідентичності в Канаді на основі ширшої категорії культури, а не лише мови.

Як літературознавець, Мандрика свідомо обрав утилітарний підхід. «Література має служити справі соціального і національного визволення», і саме такий підхід був пануючим в українській літературі, наприклад у працях Сергія Єфремова й Михайла Грушевського: «Український автор, на відміну від своїх колег із інших країн, не має часу на пошук невідомого в поетичному й літературному мистецтві. Всі його помисли повинні бути на відомому – безсмертній прометеївській ідеї звільнення людини й народів від поневолення, сприяння духовному поступу, радості життя й щастя»⁸⁹. Незважаючи на всі недоліки в цій праці 82-річного автора, історія стала важливим науковим і культурним здобутком і була поширена по північно-американських університетах і бібліотеках, відігравши вагомий роль у репрезентації української ідентичності на Заході.

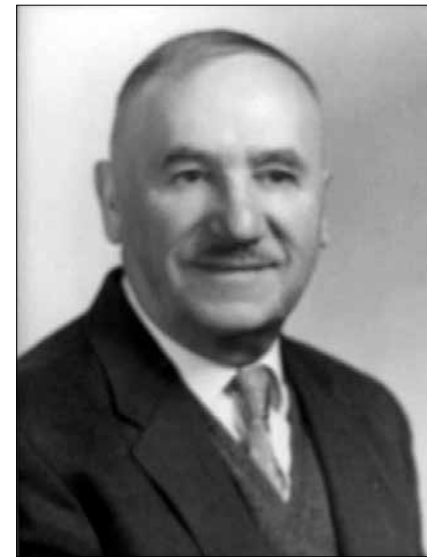
Серед багатьох здібностей Мандрика саме поезія, можливо, була найбільш автентичною і загадковою. Якщо його перші спроби, які співпали з початком революційних подій в Російській імперії в 1905 р., виглядали досить аматорськими, то його подальші поезії під кінець 1910-х рр., особливо збірка «Пісні про Анемону» (1917), уже ввібралися в досить елегантний стиль і були відзначені критикою⁹⁰. Та, як відзначав сам поет, наступні події, пов'язані з втратою Батьківщини і різними життєвими поневіряннями, не надихали його на поезію. Та поезія, яку він назвав своїм головним покликанням, повернулася до Мандрика в останній період його життя.

Його друга збірка поезій «Мій сад» з'явилася у Вінніпезі 1941 р., уже після того, як він обжився в Канаді. До неї увійшли його поезія, починаючи від ранніх спроб 1905 р., через революційні події, поневіряння по чужині, і аж до «осінніх ранків» у Канаді. Тут він представив своїх три головні кредо: екзистенційне, естетичне, й суспільне. Незважаючи на читацьку рецепцію його поезії, найважливішим для нього було екзистенційне кредо: поет ніколи не буває самотнім, бо поезія приходить до нього у найважчі моменти, як найбільш надійний і вірний друг. З естетичної точки зору, процес творення поезії – це найсолідша музика, а її мистецьке завершення приносить найбільше щастя. І

⁸⁸ Див. також його лист до С. Павлюка, голови Українсько-канадської дослідницької фундації в Торонто, 22 жовтня 1965 р. (Архів Мандрика).

⁸⁹ *History of Ukrainian Literature in Canada*, 239. Подібну думку Мандрика висловив з приводу перекладу абстракціоністських поезій поетів із Квебеку: «Французькі автори можуть бавитися з абстракціонізмом, тому що вони не повинні боротися за те, що ми боремося» (лист до Петрівського, 26 лютого 1969 р.). Мандрика також був критичним до модерністських спроб українських поетів нової генерації (зокрема, членів Нью-Йоркської групи), яких називав «епігонами західних абстракціоністів» та «перекотиполем» космополітичного мистецтва. Див. його рецензію «На хибній дорозі», та листи до Віри Вовк, Ганни Черинь, та Михайла Петрівського (Архів Мандрика, рукопис).

⁹⁰ Найбільш заслуговує на увагу рецензія Микола Зерова, що з'явилася в журналі «Книгар» (Київ, 1918. – № 6. – С. 344–345).

Мандрика на схилі літ.
Фото з архіву Мандрика.

з суспільної перспективи, це моральне задоволення служити вищим ідеалам⁹¹.

Після смерті дружини у 1957 р. Мандрика видав третю збірку «Золота осінь» (1958), що швидше виглядала епілогом до його життєвої дороги і складалася з ранніх і пізніших творів⁹². Але те, що сталося далі, можна назвати унікальним феноменом не лише в українській, але й у світовій літературі. Починаючи з 1959 р. (у віці 73 років) Мандрика буквально вибухнув поезією, ставши одним з провідних українських поетів у Північній Америці. Таку раптову зміну можна цілком зберегти до найбільших містерій в історії української літератури, що породила низку хибних трактувань. *Cherchez la femme*. Уважне дослідження архіву Мандрика дає всі підстави ствердити, що такий сильний приплив творчості став можливим завдяки

жінці, Стефанії Бубнюк, журналістці й головному редактору журналу «Жіночий світ» (Вінніпег), яка несподівано увійшла в його життя.

Містерія підсилювалася тим, що критики (Онуфрій Івах, Ганна Черинь, Лариса Мурович) вважали, що поетичною музою літнього Мандрика лишалася його покійна дружина⁹³. «Спомини» й листування Мандрика нарешті дають змогу пролити світло на цю загадкову трансформацію поета і пояснити існуючі хибні трактування його текстів:

Тебе нема... До мене ти смієшся,
Як Божа квітка в полі росянім,
І радісним весь світ здається
У саяві щастя соняшнім твоїм.

(збірка «Радість», с. 33)

Це була не його дружина, якої «нема», а його «дівчинка» (як він інтимно звертався до Бубнюк), якої він давно не бачив. Саме вона вдихнула в нього новий сенс життя, коли, після смерті дружини, йому здавалося, що воно йде до кінця. Саме вона стала його новим натхненням, коли одна за одною вийшли нові збірки: «Радість» (1959), «Сонцесвіт» (1965), «Вино життя» (1970)⁹⁴ та «За-

⁹¹ Див. передмову до другої поетичної збірки Мандрика «Мій сад» (Вінніпег, 1941. – С. 3–4).

⁹² Англомовна рецензія Ярослава Рудницького опублікована у «Winnipeg Free Press» (30 січня 1960).

⁹³ Див. також огляди його поезії у «Ювілейному збірнику».

⁹⁴ Ця збірка була видана з нагоди сторіччя провінції Манітоби і включала подяку від Міністерства культури Манітоби.

вершення літа» (1975). Назви перших трьох збірок говорять самі за себе:

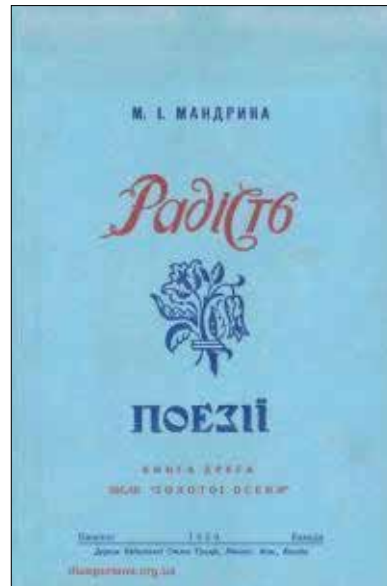
Є на світі радощів багато,
А любов найбільша серед них,
Та не всім дано її прийняти
Серед буднів, буденних утіх.
(збірка «Радість», с. 72)

І це не лише тема кохання, але й загальна радість життя та його глибинний зміст. У своєму огляді збірки «Радість» Ганна Черинь відзначила, що Мандрика «спромігся на нову, струнку й оригінальну філософію модерного й гуманного гедоїму, та ще в такі літа...»⁹⁵. Його поезія стала більш філософською, і в ній він розмірковує про вічні людські питання життя, смерті й вічності:

Одвічності закон непередбачний,
Ми є частинка безкінчених фаз;
Життя і Смерть у Бога рівнозначні,
І рівнозначними вони є і для нас.
(збірка «Радість», с. 15)

Ця філософська виваженість, як помітив Вадим Сварог, напевно, викликана віком поета, який готується до післяжиттєвої подорожі⁹⁶. Мандрика уникає модерного темпу життя і лишається в своєму світі «ніжної душі, мрій, ідей вищого порядку»⁹⁷. Відійшовши від раннього захоплення соціалізмом, він стає стриманим навіть до технологічного поступу, розглядаючи людину крізь язичницьку й християнську призми, як частину природи, як «черв'яка»⁹⁸.

Окрім глибокого ліризму, Мандриці притаманна й сильна соціальна заангажованість. Він постає як автор епічних поем «Мазепа» (1960), «Повість временних і невременних літ» (1961), «Канада» (1961), «Мандрівник» (1965) і «Вік Петлюри» (1966). Вимушений покинути свою Батьківщину через більшовицьку окупацію, Мандрика завжди вважав своєю місією розказувати правду про Україну і служити її майбутньому відродженню. «А поет в наші часи є тим, чим були біблійні пророки; в нашій українській дійсності поет таки має місію пророка», зізнався він

⁹⁵ Черинь Ганна. Життя – це радість // Ювілейний збірник. – С. 88.

⁹⁶ Сварог Вадим. Життя в поезії // Ювілейний збірник. – С. 59–63.

⁹⁷ Рудницький Ярослав. Золота осінь. Рецензія. // Ювілейний збірник. – С. 74.

⁹⁸ Андрусишин К. Г. М. І. Мандрика: «Сонцесвіт». Поезії. Том IV. Вінніпег, 1965. // Ювілейний збірник. – С. 117–119.

Черинь⁹⁹. На цій підставі він вважав, що «поезія – це еманация, відблиск душі народу... не є забавкою, виграшкою блазнів-легкодухів»¹⁰⁰.

Саме такий світоглядний підхід лежав в основі його епічних поем, як-от у «Мазепі». Ця поема була внеском Мандрики до дискусії про українського гетьмана, яка точилася на той час у західній україністиці¹⁰¹, а, також, відповіддю до класичного колоніального тексту – поеми «Полтава» (1829) російського поета Александра Пушкіна. Тут автор «Мазепи» послався на аргумент Джона Полза¹⁰² про те, що деякі літературні твори можуть мати більший вплив ніж самі історичні факти. І найкращим способом подолати цей бар'єр художнього тексту має бути інший художній текст, що базується на реальності. Такий підхід спонукав Мандрику створити свій текст про видатного українського діяча, щоб протиставити його російському колоніальному образу Мазепи-зрадника. Під пером українського автора Мазепа постає як носій державного й національного ідеалу, який кинув виклик «грабіжнику й бандиту» Петру І. Мандрика розумів, що твори, які не вписуються в ідеологічні рамки комуністичної ідеології, було неможливо видати в радянській Україні, і це підживлювало його амбіційний намір створити для української літератури великий наратив про Мазепу. Зрештою він висловлював великі сподівання, що всі його твори повернуться до України, як його «спадщина поколінням».¹⁰³ Цікаво, що саме в цей час (1959) з другого боку океану відомий український поет Володимир Сосюра таємно закінчував свою поему «Мазепа», так само сподіваючись, що колись вона потрапить до читача.

Розкиваючи важливі соціальні й політичні теми, Мандрика часто звертався до історії, використовуючи історіографічний метод, як-от у його епічній поемі «Повість временних і невременних літ»¹⁰⁴. Звертаючись до середньовічного «Літопису временних літ», поет по суті ставив себе у позицію літописця свого часу. Тут він роздумує про українську історію, починаючи від трипільських часів до сучасного «царства звіра» в особі російського колоніалізму: «Україно! В твій храм вступає звір!»¹⁰⁵. Прославляючи українських героїв, поет висловлює переконаність, що їхня жертвність не була даремною і що вона лише наближає відродження України:

⁹⁹ Лист до Ганни Черинь, 23 грудня 1962 р. (Архів Мандрики).

¹⁰⁰ Мандрика Микита. Слово ювіляра // Ювілейний збірник. – С. 53.

¹⁰¹ Серед праць про Мазепу можна назвати праці Олександра Оглоблина, Костянтина Біди, Вери Річ, Кларенса Меннінга, Ярослава Рудницького та Теодора Мацькова. Детальніше див.: Рудницький Ярослав. Поема М. І. Мандрики «Мазепа» // Мандрика Микита. Мазепа. Вінніпег: Trident Press Ltd., 1960. – С. 5–12. Рецензія англійською мовою вийшла у «Winnipeg Free Press» (29 жовтня 1960).

¹⁰² Справжнє ім'я автора – Іван Сидорук.

¹⁰³ Слово ювіляра. – С. 55.

¹⁰⁴ Ця поема з'явилася у збірці Мандрики «Симфонія віків» (Вінніпег: Trident Press Ltd., 1961). Англомовна рецензія Костянтина Андрусишина опублікована в «Winnipeg Free Press» (23 грудня 1961 р.).

¹⁰⁵ Симфонія віків. – С. 179.

Ненависть вгасне й рани заживуть,
І буде вільна й радісна людина,
І Божим раєм всі краї назвуть
Той край, що зветься Україна! (189)

Цікаво, що натхненням для цієї поеми послужив інший національний текст, симфонічна поема «Фінляндія» Яна Сібеліуса. Мандрика хотів, щоб подібний музичний твір був написаний про Україну, а його поема стала літературним виявом цього бажання¹⁰⁶.

В історіософській поемі «Мандрівник» (1965) Мандрика розширює географічний ареал. Це подорож різними країнами у часі, де він описує їхній внесок у світову цивілізацію та возвеличує західний культ свободи на противагу деспотизму варварської Росії.

Поему «Вік Петлюри» можна розглядати як доповнення до «Повісті». Це літопис революційної й національної боротьби українського народу за свою незалежність на чолі з головним отаманом Симоном Петлюрою. Член Центральної Ради, Мандрика брав активну участь у цій боротьбі і знав Петлюру особисто¹⁰⁷. У цій історіософській поемі піддано критиці не лише російський колоніалізм, але й недалекоглядну політику інших країн Антанти, які підтримали Білу армію задля відновлення Російської імперії. Для поета Петлюра належить до когорти великих провідників. Замордований підступно з московського наказу, він нині спочиває на Монпарнаському кладовищі поруч з Наполеоном і Клемансо, чекаючи на повернення до Батьківщини:

Коли ж утхне повстань побідна буря,
У Києві збудують Пантеон,
Тоді повернеться і прах Петлюри,
Як повернувсь в Париж Наполеон¹⁰⁸.

Свою тривалу історіософську мандрівку Мандрика закінчує поемою «Канада», в якій представлений широкий опис нової країни – від корінних народів, прибуття французьких і британських поселенців, і аж до нових іммігрантів, включно з українцями. Поема, на думку Ярослава Рудницького – це визнання Канади, країни свободи й достатку, яка широко відкрила свої кордони для українських поселенців і стала новим П'ємонтом українського вільного життя¹⁰⁹. Цей поступ був можливий і завдяки внеску українських іммігрантів. Поет ніби витає над різними регіонами Канади від Тихого океану до Атлантичного, згадуючи різні історичні події (наприклад, труднощі піонерського життя, бу-

¹⁰⁶ Таке бажання він висловлював, наприклад, у листах до Марії Бек та Романа Кося (3 листопада 1963).

¹⁰⁷ Архів Мандрика містить унікальні матеріали про цей період, включно зі світлинами.

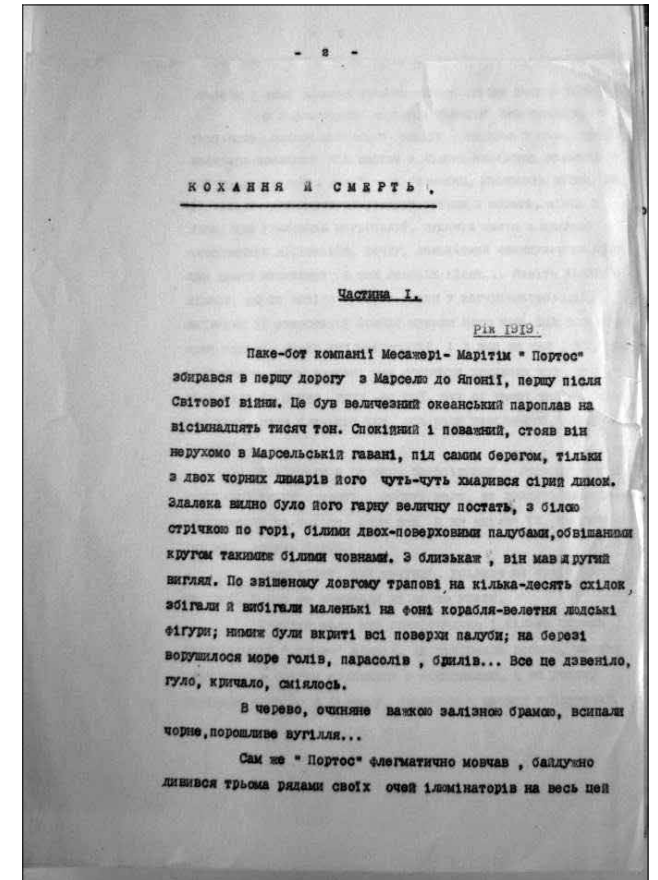
¹⁰⁸ Мандрика Микита. Вік Петлюри. – Вінніпег: Trident Press Ltd., 1966. – С. 44.

¹⁰⁹ Мандрика Микита. Канада. – Вінніпег, 1961. – С. 4.

дівництво залізниці) та видатних людей (Лучкович, Глінка, Киріак). Символічним жестом стала присвята поеми професорові Кіркконелу, який переклав її англійською мовою і багато зробив для зміцнення української присутності в канадській мозаїці¹¹⁰.

Відомий як поет, Мандрика лишається практично невідомим як прозаїк, оскільки майже не друкував своїх прозових творів. Він є автором великого роману «Кохання й смерть» (398 стор.), який було написано під час перебування автора в Болгарії у 1923–1924 рр. Роман є важливим історичним і естетичним документом часу, в якому йдеться про недавні революційні події в Україні та непевні перспективи щодо майбутнього нових емігрантів, представлених в образі Павла і Ганни. У листі до Черинь Мандрика нарікав на невдачу видати роман через різні підходи видавців: вони вважали його або «занадто цнотним», або непридатним для масової аудиторії через свою складність, або недостатньо революційним. Окрім того, його видання виглядало мало рентабельним через малу кількість читачів у діаспорі¹¹¹. Роман зберігається в архіві Мандрика (коробка № 10) і очікує на свою публікацію.

Окрім роману, Мандрика зробив спроби англійською мовою: оповідання про громадянську війну в Росії «His Fate» («Його доля», 1935) та готичне опо-

Рукопис роману «Кохання й смерть»

¹¹⁰ Англійський переклад поеми разом з оригіналом були надруковані в 1977 р. (Вінніпег: УВАН, при допомозі Української канадської фундації ім. Т. Шевченка та відділу державного секретаріату Канади). Останні правки в перекладі зробила дочка Кіркконела Джанет після раптової смерті батька у 1977 р. Мандрика вніс незначні поправки до української версії, які не були внесені до англійської (с. 58–59).

¹¹¹ Лист до Ганни Черинь, 3 жовтня 1960 р. (Архів Мандрика).

відання з канадського життя «Satan» («Диявол», 1964). Невідомо, чи йому вдалося опублікувати ці оповідання¹¹², але варто відзначити його бажання долучитися до місцевого літературного дискурсу. Із надрукованого на увагу заслуговує книга «Через моря і океани» (Вінніпег, 1941) – живий опис довгої подорожі від Азовського моря через Індійський і Тихий океани. Та найважливішими є його «Спомини» – відвертий документ про свою добу, над якими Мандрика працював у 1961–1963 рр., а закінчив вже у 1975 р.¹¹³

Дане дослідження доводить, що Микита Мандрика був ключовою постаттю в українсько-канадському суспільно-політичному й культурному житті. Свідок кардинальних історичних змін, він займає унікальну нішу, пов'язуючи дореволюційне минуле, революційні події в Україні, еміграцію та пошук нової ідентичності в діаспорі. Прибувши до Канади радикальним соціалістом, він поступово еволюціонував до поміркованого соціаліста, а зрештою – до консервативного прихильника існуючого ладу. Без сумніву, Мандрика був тісно пов'язаний із своєю українською ідентичністю, що проявилось в його суспільній і політичній активності, науковій, журналістській і літературній праці в українській громаді Канади. В той же час він був безмежно вдячний своїй прибраній батьківщині як дороговказу свободи й процвітання та прагнув долучитися до ширшого канадського дискурсу. За півстоліття він став свідком вагомих змін у канадському суспільстві в його напрямку до багатокультурності: «Я є канадець і я є українець. Канада не забрала мою душу, а захистила її», сказав Мандрика в інтерв'ю 1960 р. Навіть у своїй поезії він втілював цей симбіоз подвійної лояльності: в епічних поемах він насамперед промовляє до України, а його лірика і філософська заглибленість уже більше виростає із канадського ґрунту¹¹⁴.

¹¹² Мандрика отримав лист на шість сторінок від видавця з пропозиціями, як покращити «His Fate» (19 грудня 1935).

¹¹³ Рукопис «Споминів» знаходиться в Архіві Мандрики (коробка 1).

¹¹⁴ Деякі критики пропонують розглядати його поезію і як внесок до канадської літератури. Див. Andrusyshen, C. H. «Zolota osin» by M. I. Mandryka // Ювілейний збірник. – С. 79–80. До такого ж висновку прийшов С. Волинець, аналізуючи збірку «Сонцесвіт» // «Ювілейний збірник». – С. 119–122.

Надія Миронець

(Доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України)

ТОРОНТО В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

У житті одного з найвідоміших українських політичних емігрантів Євгена Маланюка, видатного письменника, поета, культуролога–енциклопедиста, публіциста і літературного критика, Торонто займало особливе місце. З того часу, як він у червні 1949 року переїхав на американський континент і поселився в околиці Нью-Йорку, де прожив до кінця своїх днів, Торонто також не було для нього чужим. Тут діяло видавництво «Гомін України», з яким він тісно співпрацював, і в якому були опубліковані два томи його блискучої прози – «Книга спостережень»¹, видавалися тут й інші його праці, зокрема, підготовлена ним до друку збірка творів Юрія Липи², у цьому місті жили його близькі друзі: Улас Самчук та Вольфганг Бурггарт – син Освальда Бурггартта (Юрія Клена), яких він радо відвідував. Та, починаючи з кінця 1950-х років, у житті Є. Маланюка з'явилася причина, яка надавала відвідуванням Торонто особливого романтичного відтінку, бо пов'язана була з жінкою, яка там у той час проживала, і зустрічі з якою були для нього дуже бажані.

Хто ж вона, ця жінка? Це його перша дружина – Зоя, з дому Равич, а за другим чоловіком – Плітас. Зоя – його велике (як виявилось, на все життя!) кохання, якому судилися важкі випробування.

В оприлюднених біографіях Євгена Маланюка цій жінці відведено небагато місця. Її ім'я або зовсім не згадується, або ж присвячується їй кілька рядків приблизно такого змісту: у 1925 році Євген Маланюк одружився із Зоєю Равич, студенткою–медичкою, що походила з Полтавщини. Однак, родинне життя тривало недовго, і в 1929 році вони розлучилися. І все. Більше дослідники раннього періоду творчості Євгена Маланюка пишуть про його закоханість у Наталю Ливицьку, яка не відповіла йому взаємністю і в 1924 році одружилася з художником Петром Холодним (молодшим). Вважається, що саме вона надихнула поета на створення ліричних віршів, які увійшли до його перших поетичних збірок.

Невідомі раніше листи Євгена Маланюка до Зої Равич–Маланюк–Плітас, нещодавно введені до наукового обігу, разом з його поезією дозволяють детальніше дослідити, яке ж місце перша дружина займала в житті поета, зокрема й у сторінках, пов'язаних з Торонто. Згадані листи зберігаються в «Українсько-канадському дослідно-документаційному центрі» (Торонто, Канада), куди їх пе-

¹ Маланюк Євген. Книга спостережень. – Гомін України, 1962. – Т. 1; Маланюк Євген. Книга спостережень. – Гомін України, 1966. – Т. 2.

² Липа, Юрій. Поезія. Уклад Євген Маланюк. Гомін України: Накладом Українського Лікарського Товариства Північної Америки, 1967.

редала Емілія Янішевська, вдова професора Василя Янішевського – племінника Зої Плітас. Там зберігається родинний архів Зої Плітас, але адресовані їй листи Євгена Маланюка не описані, тому не маємо змоги при їх цитуванні покликатися на архівну справу, а вказуємо лише дату написання листа. На основі згаданих листів автором цих рядків написані розвідки³, які лягли в основу цієї статті.

Зоя Равич увійшла в життя Євгена Маланюка у той час, коли він – студент Української господарської академії в чеському містечку Подебради, а в недалекому минулому – старшина Армії УНР, переживав важку душевну драму, викликану втратою надії на взаємність Наталі Лівницької, у яку він був закоханий. Романтичні сподівання на взаємність від коханої Наталочки розвіялися після їхньої зустрічі у Празі в перших числах березня 1924 р., коли вона пояснила Маланюкові, що її захоплення ним як поетом і дружні до нього почуття не мають нічого спільного із справжнім коханням. Це породило в його душі сумні, песимістичні настрої, потьмяніли весняні кольори, він зізнався, що відчув себе напівлюдиною⁴.

Наталія Лівницька–Холодна була не зовсім об'єктивною, коли писала у листах–спогадах, що після вияснення стосунків «Євген довго не страждав і дуже скоро перейшов на дуже теплий, але тільки приятельський тон. Дуже скоро також він одружився з моєю товаришкою, дуже доброю і інтелігентною дівчиною, зовсім не подібною до мене»⁵.

Насправді це сталося не так уже й «дуже скоро». Нагадаємо, що доленосна для Маланюка розмова з його коханою Наталочкою відбулася на початку березня 1924 р., вона одружилася з Петром Холодним–молодшим у серпні того самого року, а роман Маланюка із Зоєю Равич, якщо судити з їхнього листування та Зоїних спогадів, почався десь влітку 1925 року, коли в його безрадісному житті засяяв сонячний промінчик у вигляді молодої, життєрадісної, закоханої в нього студентки медичного факультету Карлового університету в Празі.

У своїх спогадах про першу їхню зустріч, яка сталася влітку 1925 року в студентській їдальні в Подебрадах, Зоя писала, що Є. Маланюк справив на неї сильне враження вже своєю зовнішністю: «...Незвичайної вроди молодий чоловік ..., високий, стрункий, чорнявий, з гордо піднесеною головою, з блискучими карими очима, з гладким темним волоссям зачесаним наперед на скронях».

³ Див.: Миронець Надія. Муза і печаль Євгена Маланюка // Спадщина: Літературне джерелознавство, текстологія. – Laugus, 2012. – Т. 7. – С. 388–420; Маланюк Євген. Листи до Зої Равич–Маланюк (1925–1929 роки). Упорядник Надія Миронець // Спадщина: Літературне джерелознавство, текстологія. – Laugus, 2012. – Т. 7. – С. 421–430; Миронець Надія. Невідомі автографи Євгена Маланюка // Слово і час. – 2013. – № 13. – С. 77–92.

⁴ Див.: З Епістолярію Наталії Лівницької–Холодної. Упорядник Леонід Куценко // Вежа. – 1997. – №. 8–9. – С. 27–39; Куценко Леонід. Князь Духу: Статті про життя і творчість Євгена Маланюка. [Без видавництва] – Кіровоград, 2003. – С. 77–88; Куценко Леонід. Наталія Лівницька–Холодна. Нарис життя і творчості // Спадщина, 2004. – С. 21–32.

⁵ З Епістолярію Наталії Лівницької–Холодної // Вежа. – 1997. – №. 8–9. – С. 30–31.

Коли їх познайомили, то між ними зразу ж почалася «легка, безпосередня розмова, що велась без перерви, ніби ми були вже давно–давно знайомі». «Ми були щирі, відверті у своїх розповідях і з незакритим захопленням дивилися просто в очі один одному, – згадувала Зоя. – Я почувала себе немов у казці, так тепло й ніжно дивився на мене Євген і так приємно звучав його голос»⁶.

Взаємна приязнь, що виникла при першій зустрічі, мала своє продовження. Уже в першому з відомих нам листів Євгена Маланюка до Зої Равич від 24 червня 1925 р. він писав: «Ви – сонечком глянули крізь хмари мого сірого життя – а поїхали і сонечко – сховалося. Ви не можете собі уявити, як тяжко мені зараз – чотири стінки. Вечір. Самота».

Зоя своїм коханням, ласкою, добротою повернула Маланюкові радість життя, надихнула його на нові поетичні твори. У листі від 1 липня 1925 р. він ласкаво звертається до адресатки: «Золота Заїнько», дякує за листа, що «як тепла долоня сестри і коханої разом – на змучене чоло», аналізує свої почуття, у яких переплелися і радість, і мука, і тривога за майбутнє людини, яка ризикнула пов'язати з ним свою долю. Він писав: «Є тільки одне, що окупає муку пережитого за ці дні: Ви мені стали рідною. Мука з'єднала мене з Вами і знаю – надовго, хоч може для Вас це і несподівано прозвучить і, може, ... зайво».

Коли під ранок забувався тяжким сном, – в сні приходили Ви, – сон були – Ви і скільки ніжності тоді буяло в мені!

Ні, не боюся Вас полюбити на ціле життя. До кінця цих убогих земних днів, серед яких засяло мені сонце – Вашої ласки. За ню не дякують, але я кажу ще раз: Спасибі! і поцілую побожно і тихо Вашу руку»⁷.

У цьому листі Маланюк прямо свідчить, що саме Зоя надихнула його на написання однієї з найкращих його поем – «Варязької балади». Він не вказує назви поеми, але просте співставлення дати попереднього листа (24. VI. 1925) і дат, які стоять у публікації під текстом цієї поеми – 26–28. VI. 1925⁸, дає підстави для висновку, що мова йде саме про цей твір. У листі читаємо: «Я ці дні не міг працювати над науками, але під час зустрічі з Вами у мене народилася поема і я написав її за два дня по Вашім від'їзді, Ваша ласка запліднила душу і Ви – мати цієї поеми».

У листах, написаних Є. Маланюком влітку 1925 року, до заручин, які відзначили 25 серпня, і після них звучить почуття тривоги з того приводу, чи під силу буде його нареченій «прийняти любов чоловіка, що є в вічному полоні демона мистецтва (вампіра, що висисає мозок і життя!)», чи вистачить у неї сили витримати нелегке життя з людиною, яка взяла на себе хрест поета і воїна. Ніби щось передчуваючи, він кілька раз у листах звертається до неї із запитанням: чи все вона зважила, чи не переоцінила свої сили, погоджуючись на шлюб із ним?

Вінчання Євгена Маланюка із Зоєю Равич відбулося 12 серпня 1925 року.

⁶ Плітас Зоя. Наша перша зустріч // Євген Маланюк. В 15–річчя від дня смерті. Упорядник Оксана Керч // Америка. – 1983. – С. 20–23.

⁷ При цитуванні листів Є. Маланюка особливості авторського написання збережено. – Н. М.

⁸ Маланюк Євген. Земля і залізо. Третя книга віршів. – Тризуб, 1930. – С. 22–24.

Почалося сімейне життя, яке, як майже завжди це буває, не у всьому співпало з уявним, романтичні мрії розбивалися об щоденні побутові турботи. Через три місяці після весілля, 17 листопада 1925 р. Маланюк пише присвячений дружині вірш «Пишна, буйна, рубенсівська жінка...», у якому яскраво зафіксовані прикметні риси побуту емігрантів, змушених у буряну епоху кочувати «чужиною чужою» і роздмухувати «родинний вогонь» в умовах, дуже далеких від уявних («Не таким воно нам уявлялось / По романах, по веснах, по снах»). Разом з тим, він знаходить для дружини ласкаві поетичні звертання–образи, що засвідчували його щирі почуття: «Пурпурова трояндо моя», «Мадонно моя земна». До речі, образ земної мадонни, який він пізніше винесе в заголовок однієї з поетичних збірок, був пов'язаний саме із Зоєю. Адже вперше він використав його у вірші, який був написаний напередодні весілля з нею і адресований Ганні Редер – своєму юнацькому захопленню. Прощаючись цим поетичним посланням із жінкою, яка залишила такий глибокий слід у його житті (адже був упевнений: «Серце Вас не забуде»), він писав: «Зустрів я земну мадонну / І – гірко мені і гарно»⁹.

Присвячені Зої вірші, написані до весілля і в перші роки сімейного життя («Був світ шумливий і широкий...», «Вже день примружив вії. Тихне шум», «Хай темні ми, скалічені і грішні...», «Ні, не забудь святі родинні узи...», «Пишна, буйна, рубенсівська жінка...»), додавши написаний у Подєбрадах 7.XII.1925 року вірш «Майже обряд. Молитовно–поважно...», який закінчується строфою: «Хай не Джоконда ти, не Клеопатра – / Проста жінка землі: / Під історичним вітром – ватра / Не згасає у млі», – Є. Маланюк об'єднав під символічним заголовком «Перша весна» і включив у збірку під не менш символічною назвою «Остання весна», яку укладав уже тоді, коли зустрівся із Зоєю після майже 30-літньої розлуки і вони відновили теплі, дружні, а з часом й інтимні стосунки. У цій публікації дати написання окремих віршів збережені, присвяти «Моїй дружині» зняті, а після заголовка стоять ініціали «З. Р.», тобто, Зої Равич.¹⁰

На жаль, родинне життя Євгена і Зої Маланюків виявилось нетривалим. В чому ж була причина, яка привела до сімейної драми, хоч обоє любили одне одного? Та виявилось, що для щасливого сімейного життя взаємного кохання замало.

Із розповідей обізнаних людей, із свідчень найближчих подруг Зої і її самої вимальовується така картина. У 1928 р. Є. Маланюк закінчив гідротехнічний факультет Української господарської академії в Подєбрадах і одержав диплом інженера. У Чехії влаштуватися за фахом було неможливо, і в пошуках роботи він виїхав до Польщі. Зоя продовжувала студіювати медицину і поїхати разом з Маланюком не могла. Опікуватися нею на час його відсутності Маланюк попросив свого найближчого друга Олександра Плітаса, який у той час працював лікарем в Українській господарській академії. Плітас закохався в Зою й оточив її такою турботою, повагою і любов'ю, які примусили здригнутися її жіноче серце. Він узяв на себе всю домашню роботу, весь побут, Зоя знала лише на-

вчання, а потім – роботу за фахом та громадські справи. І так було упродовж всього їхнього родинного життя.

Порівнюючи своє сімейне життя з Плітасом і з Маланюком, Зоя писала Наталі Лівницькій–Холодній 9 жовтня 1932 р.: «З чоловіком живу я дійсно прекрасно: дружба, любов, повага, щирість і довіра – панує в нас. Безперечно і порівнювати не можу з моїм першим родинним життям. Тоді я не мала а ні права голосу, ні права думки, ні чину. Ти можеш собі уявити вже по тому, що я відважилась розійтися з М[аланюком] тоді, як так сильно й безмежно його любила. І те чуття не пройшло, воно вічне.

Зате тепер маю справжнього товариша в життю, вірного й доброго і люблю свого Олександра глибоко й спокійно. Можливо, що ти відчужеш різницю в цих моїх почуттях»¹¹. І далі пише: «Одне ще й тепер мене болить, що у М[аланюка] залишилось до мене жахливо вороже відношення і він незаслужено–безконечно поносив мене»¹².

А найближча подруга Зої, Олена Теліга, так писала про її сімейне життя тій самій адресатці 26 вересня 1932 р.: «Бідна Зоя! Яке ж у неї нецікаве життя. Уяви собі: Подєбради, мертві й заглухані, де поховане її найбільше кохання – Маланюк, товариство старших дам, вірніше жадного товариства, і чоловік – грек–Плітас, людина чудова, шляхетна, порядна, але така нудна і обмежена, що навіть Зоя це відчуває. Вона не жаліється на своє життя, але я відчуваю його з її листів»¹³.

Щодо свідчень очевидців про поведінку Зої й Маланюка під час розлучення, то вони не на користь останнього. Розчарування, образа, принижене чоловіче Его були настільки сильними, що він відчував невимовний душевний і навіть фізичний біль і не зміг утриматися на належній висоті.

Торкаючись цієї теми, Олена Теліга писала Наталі Лівницькій–Холодній 18 жовтня 1932 р.: «Зоя, звичайно, в порівнянні з Маланюком – пігмей, звичайна сіренька жінка, але під час свого розводу Зоя була велитнем, а Маланюк – дрібним, міщанським і навіть – непорядним. Маланюк чомусь певний, що я радила Зої розійтися з ним. Це неправда, я якраз радила Зої не розходитися, бо знала, що вона нікого не кохатиме, крім Маланюка, хоч він і гнітив її, як ти вірно зауважила, своєю індивідуальністю. Отже, я була за Маланюка до того часу, як він почав обливати Зою поміями в листах, листівках, знайомим і незнайомим. Зоя ж ніколи ні одного поганого слова не сказала про Маланюка, хоч ми б з тобою, безперечно, після таких листів, зненавиділи б людину, яка їх писала і ... осатаніли б!! О, Натусь! У Зої, може, є багато смішних рис, але нема ні одної підлої. Вона дуже ревнувала Маланюка до тебе, але в той же час хвалила тебе. Вона дуже хороша, і я її дуже люблю...»¹⁴.

¹¹ Матеріали до історії літератури і громадської думки. (Листування з Американських Архівів, 1857–1933). Редактори: Марта Скорупська та ін. Українська Вільна Академія Наук у США, 1992. – Т. 3. – С. 342.

¹² Там само.

¹³ Олена Теліга. Листи. Спогади. 2-ге видання. Упорядник Надія Миронець. – Видавництво імені Олени Теліги, 2004. – С. 114.

¹⁴ Там само. – С. 134.

⁹ Цит. за: Куценко Леонід. Князь Духу. – С. 74.

¹⁰ Маланюк Євген. Остання Весна. Поезії. – Видання «Вістника», 1959. – С. 58–61.

Не нам судити, хто винен у тому, що шлюб Маланюка із Зоєю розпався. Зазвичай бувають винуваті обидві сторони. Мабуть, так сталося і в цьому випадку. Коли після майже 30-літньої розлуки вони знову зустрілися і відновили дружні, а згодом й інтимні стосунки, то в розмовах і в листах не раз поверталися до причин розриву, кожний визнавав свій гріх, шкодував, що так сталося, бо життя підтвердило: їхнє взаємне кохання витримало випробування часом.

У листі від 30 березня 1959 р. Зоя, дякуючи Маланюкові за моральну підтримку, писала: «Все ж таки свою молодість як згадую – це Ви і життя спільне з Вами. Ніколи цього не викреслити мені вже зі свого життя. Коли б скоріше Великдень! (На Великдень вони мали зустрітися. – Н. М.). Скоро буду сповідатися. Простіть мені мої гріхи. Я знаю, що згрішила, залишивши Вас в 1929 р. Лише той біль і сльози, що пролила, та каяття перед Богом мене може звільнило від покути. Вибачте, як можете».

Маланюк також не раз визнавав свою провину перед Зоєю. У листі від 29 грудня 1960 р. він, бажаючи Зої здоров'я, спокою й радості, пише: «І вибачте, що так часто (в минулому й сучасному) – вільно чи невільно – не міг Вам дати радості й «спокоєності» стільки, на скільки Ви заслуговуєте». 25 березня 1961 р. він знову писав: «Хотів ще: подякувати Вам за все і ще раз попрохати простити за ті провини (*тяжкі!*), які маю перед Вами». Тему свого гріха Зоя також порушувала не раз, бо в листі Маланюка від 1 квітня 1967 р. читаємо: «Мила Зоїчко, сьогодні дістав Ваші обидва послання.

Що до того додаткового, то знайте, раз на завше, що всі Ваші гріхи (що до мене) давно вже вирівняні. Чого не можу сказати про свої гріхи – і що до Вас, і що до інших».

Отже, варто детальніше розглянути, як склалися їхні стосунки на цьому, другому етапі спілкування, який, волею долі, виявився удвічі тривалішим, ніж перший, був нерозривно пов'язаний з Торонто і залишив помітний слід у житті і творчості Є. Маланюка. Дослідники творчості Є. Маланюка, справедливо наголошуючи на тому, що його муза найперше була покликана служити державотворчій ідеї, будити і формувати націю, що роздуми над долею, історією й майбутнім України й українців стали магістральним напрямом у його творчості, особливо в перші десятиліття його письменницької діяльності, звертають увагу на те, що лише з середини 1950-х років ліричне начало стало домінуючим у творчості поета¹⁵. Однак причини цього не пояснюють. А І. Качуровський вважає, що струминець Маланюкової лірики цього періоду – «його інтимні, переважно любовні, подеколи забарвлені еротикою вірші, – також виливається у формі спогадів...»¹⁶. При цьому дослідник цитує поезію, написану за кілька років до смерті: «Куйовдить вітер срібний струм осик...», не звернувши уваги на те, що над її текстом стоїть присвята – «Z», тобто, Зої.

На моє глибоке переконання, ліричний струминець у творчості Є. Маланюка цього періоду був зумовлений тим, що в його житті знову появилася Зоя: вона

¹⁵ Див.: Куценко Леонід. Князь Духу. – С. 77–78.

¹⁶ Качуровський Ігор. До «реабілітації» Євгена Маланюка // Євген Маланюк. Земна Мадонна: Вибране. – Словацьке педагогічне видавництво, 1991. – С. 408.

повернула в його уяву роки молодості, скрасила його самоту, внесла в життя нові барви й настрої. Листи Є. Маланюка переконливо свідчать про це, у них нерідко знаходимо прямі перегуки з його поезіями, і це дає підстави для висновку, що в його ліричних віршах (зокрема й у цитованому І. Качуровським) знайшли відображення не лише спомини про молодість, але й тогочасні емоції.

Після смерті Зоїного чоловіка Олександра Плітаса 27 квітня 1958 р., убитая горем удова, яка втратила надійну опору в житті й виявилася зовсім до нього не пристосованою, переживала стан глибокої депресії й розгубленості. Її забрала у свою родину рідна сестра, доктор Галя Янішевська, яка була одружена із земляком Євгена Маланюка, інженером Іваном Янішевським, і мешкала в Торонто. У цій родині Зоя мешкала до кінця своїх днів.

Є. Маланюк, дізнавшись про смерть О. Плітаса, писав своїй постійній тогочасній кореспондентці Оксані Сембай-Галицькій: «Сьогодні, власне, з «Свободи» довідався, що вмер мій приятель – лікар (колись в Армії, пізніше в нашій Академії в Ч¹⁷. С. Р.) др. О. Плітас... Це чоловік моєї першої дружини (може Ви не знали, що я одружений вдруге). Прекрасний лікар, добрий товариш і великий і справжній патріот.

Завтра похорон, недалеко від N. Y., де є православний центр і куди небіжчика перевезли. Отже мушу поїхати на цю сумну службу – віддати останній борг... бо ж була там і моя вина, і, може, його. А тепер все – перед лицем смерті – видається таким малим і таким земним і людським». Закінчує він лист такими словами: «Тепер лише, коли старієш, бачиш, як багато було егоїзму, егоцентризму, себелюбства, а як мало було віддавання себе цілком»¹⁸.

До Зої Маланюк обізвався листом від 30 липня 1958 р. Ось його повний текст:

«Мила Зоє!

Дуже хотів Вас тоді побачити в В. Brook¹⁹, але якийсь справді фатум – перешкодив. Пишу, не знаючи навіть точної адреси. Але пишу, бо так мені підказує моя свідомість.

Все менше близьких людей на світі, все хутчіше летить час. Друзі й ровесники відходять без вороття. Добре було б хоч листами підтримувати звязок (бо ж самота бездонна). А якщо б Ви випадком були в N. Y., то прошу задалегідь повідомити: був би дуже радий Вас зустріти.

Вибачте, що Вас цим листом може непотрібно турбую, і несвоечасно, але прошу його прийняти з такою щирістю й безпосередністю, як він написаний.

Цілую руку

Е. Маланюк».

¹⁷ Тут у публікації помилково подано «У».

¹⁸ Сембай-Галицька Оксана. Весна на Вікі: Листи Є. Маланюка з Нашої Переписки 1953–1968. – Накладом автора, Детройт, 1997. – С. 80.

¹⁹ В. Brook – Бавнд Брук – Український православний цвинтар в Нью Джерсі (США), де похований Олександр Плітас.

Листом від 16 серпня 1958 р. Є. Маланюк дякував Зої за те, що обізвалася, цікавився, як довго вона буде в Торонто, бо сам він планував бути там у кінці серпня і писав: «... Дуже радий був би Вас побачити». 22 серпня він повідомляв, що прибуде в Торонто 27-го в середу і цікавився, чи не міг би він «у середу переночувати у Галі – Івана» (тобто, у Янішевських, де жила Зоя. – Н. М.), бо він завжди зупинявся у Бурггартів, але цього разу Вольф не відповів на його листа, і він опинився у трохи непевному стані. У нього були й інші варіанти (Самчук, редакція видавництва «Гомін України»), але той «перший день, – писав він, – хотів би мати ‘дах над головою’».

Звичайно ж, гостинні Янішевські запросили Маланюка у свій дім, де й відбулася його хвилююча зустріч із Зоєю після майже тридцятилітньої розлуки.

1 вересня Маланюк надіслав Зої листівку такого змісту:

«Мила Зое! Дякую Вам за ці дні, що провів їх справді в родині і що відчув себе молодшим на 30 літ. Євген». А вже наступного дня він знову їй писав, що в Нью-Йорку чудова погода і йому аж плакати хочеться: чому вона не тут або він не в Торонто, «поїхали б на пляжу, попили б чаю з вишневими конфітюрами (останніми рештками) і взагалі, ‘шаліли б’».

З цього часу починається їхнє регулярне листування. Листів Зої, на жаль, немає у нашому розпорядженні (крім кількох, які вона або навмисне не відправила, або залишила копію). Втім, про інтенсивність листування можна зробити висновок і з листів Маланюка. Лише до кінця 1958 р. він надіслав Зої 30 листів і листівок, а всього до останнього дня свого життя – біля півтисячі листів (в архіві листи не описані й не упорядковані, тому називаю приблизну цифру).

Вони містять найрізноманітнішу надзвичайно цінну інформацію про повсякденне життя поета, його настрої, творчі плани та їх реалізацію, музичні та літературні уподобання, оцінку творчості колег по поетичному цеху, коло спілкування, ставлення до української громади в еміграції, стан здоров’я тощо. Він ділився з Зоєю турботами про свою родину, яка залишилася «на тім боці» (після розлучення із Зоєю Маланюк одружився зі співробітницею чеського посольства у Варшаві Богумілою Савіцькою, в 1933 році у них народився син Богдан; через наближення радянських військ він змушений був залишити дружину з хворим сином у невеличкому селі в Моравії, і, за його образним виразом, «Так розчахнулось дерево родини». Після війни дружина з сином мешкали в Празі). Їх доля дуже турбувала Маланюка, ця тема постійно присутня в листах до Зої, яка через третіх осіб надсилала їм посилки від Маланюка і від себе.

Можна б продовжити перелік тем, що зустрічаються у їхньому листуванні, але тут зосередимо увагу лише на тих сюжетах, які дозволяють скласти уявлення про розвиток і характер їхніх особистих стосунків та їх відлуння у творчості поета.

Мабуть, під враженням уже перших зустрічей із Зоєю в родині Янішевських, які викликали в пам’яті Маланюка згадки й про рідну домівку, про багато що пережите й передумане, народився в нього вірш, датований 16 вересня 1958 р.:

Так довго був двуликий і двоякий...

Ось – путній вітер в сонці золотім,

І ловлять ніздрі рідний дим Ітаки,
І бачуть очі свій родинний дім.

.....

Все проминув ти. Все здмухнув, як попіл,

Щоб ось віддять під тінню рідних віт

Себе – єдиній, вірній Пенелопі –

Як пізній плід невичерпаних літ²⁰.

Восени 1958 р. Є. Маланюк завершив укладати збірку поезій «Остання весна». 14 листопада 1958 р. він писав Зої: «Я книжку (віршів) вже скінчив монтувати. Уф! Друк (почнеться) або кінцем грудня, або початком січня». У цю збірку він включив цитований вище вірш, а також згадувані тут присвячені Зої поезії, написані 1925 року. 9 лютого 1959 року Маланюк писав їй, що висилає книжку, ‘де є сторінки ‘спільні’, які дадуть Вам нагоду пережити весняне минуле... тільки не сумуйте й не... словом, – не треба брати то занадто гостро, а так м’якше, як буває в дорогих споминах».

Вони зустрічалися не дуже часто, хоч намагалися використати для цього кожен можливість: приїзд Маланюка в Торонто на літературний виступ (відчит), до редакції видавництва «Гомін України», з яким співробітничав, або й просто на свято чи вихідні дні. Характерні у цьому відношенні листи осені 1958 року, коли він шукав роботу і в листах до Зої зізнавався, що душу його роздирають протиріччя: з одного боку, працю конче треба було знайти, а з іншого, якщо влаштується на роботу, буде менше можливостей для поїздки в Торонто, залишаться лише вихідні дні. І 4 жовтня він з радістю повідомляє Зої: «Хоч мало маю часу на роздумування, але вже зараз, ц.т. о годині 9 вечора повідомляю, що в середу до чи коло – полудня в Торонті буду.

В понеділок напишу, яким саме літаком і коли точно...

У мене з працею – дуже непевно, але – ‘пропадай моя телега’ – поки що я є яко так ‘вільний’, треба не тратити часу».

Зоя зрідка приїжджала до Нью-Йорка. Вперше, мабуть, вона відвідала там Маланюка 20 жовтня 1958 р., бо в той день він писав їй: «В кімнаті щось залишилося від Вашої візити – якийсь такий новий складник». З цього часу їхні стосунки, мабуть, перейшли у нову фазу, бо його підписи під листами змінюються з майже офіційних: «Є. Маланюк», «Ваш Євген» на інтимніші: «Ваш Женя», «Цілую. Женя», «Цілую. Ж.».

Листами обмінювалися часто. Якщо траплялася кількаденна пауза з боку Зої, то у листах Маланюка звучала тривога: чи не сталося що з нею? Якщо була його провина, то вибачався й пояснював причину (справи, перевтома, погане самопочуття тощо). Інколи листи розминалися або й пропадали. Так, 24 листопада 1958 р. Маланюк писав: «Люба Зое! Якщо Ви не одержали мого листа, то було б дуже прикро, бо він був дуже ліричний».

Зоїні листи були для Маланюка великою моральною підтримкою, свої листи він часто починав подякою їй за це: «Спасибі за милого листа» (24.X.58); «Спа-

²⁰ Маланюк Євген. Остання весна. Поезії. – Видання «Вісника», 1959. – С. 85.

сибі й Вам за Ваші листи – вони дуже мене підтримують, бо це сливе – один рідний голос» (14.XI.58); «Мила Зоїчко! Спасибі за листа і за все, що в нім» (18. XI.58); «Мила, дорога, рідна Зоє! Спасибі за листа, що був для мене Вашими відвідинами в моїй кімнаті. І було зовсім не самотньо, і радісно, і бадьоро...» (23.I.59); «Люба Зоє, отже сьогодні вночі зустрічатиму свій 62-й рік... І я дуже радий, що вчора дістав від Вас сердечного і дуже дорогого мені листа з поздоровленням» (1.II.59); «Мила, дорога, близька істото!

Спасибі – сьогодні дістав аж 3 листи, з них «ювілейний» мене просто скуйовдив... І, як град, впали спогади.

Дуже дякую за тепло, увагу й серце, й ще, й ще...» (12. VIII. 59);

«Люба Зоїчко! Невимовно дякую за Ваші листи, турботи й молитви» (17. III.60); «Дуже дякую за листа, бо як довго немає, то я починаю давати волю фантазії і думаю, Бог знає що» (16.X.63); «Мила! За Ваш лист – такий добрий і теплий – не можу мовчати. І тому хоч напишу: спасибі! І відповідно (хоч в листі) поцілую» (17.I.64).

А лист, датований 3.II.66 (наступний після дня народження), без звертання, починається трикратним «Спасибі»!

Цей ряд подібних прикладів можна продовжити.

Маланюк постійно цікавився Зоїним станом здоров'я, радив їй добре відпочивати, берегти себе. Тут треба відзначити, що доктор Зоя Плітас, працюючи за фахом у лікарні Принцеси Маргарити, була також відомою громадською діячкою і багато часу віддавала громадським справам. З 1959 р. вона була членом відділу «Союзу українок Канади ім. Святої княгині Ольги» в Торонто, багато років була членом культурно-освітнього комітету і гуртка книголюбів; у 1961–1963, 1969–1971, 1977–1978 рр. вона – «Голова комітету українок Канади» (Відділ Торонто); виконувала й інші обов'язки в управі «Комітету українок Канади» (Відділ Торонто), зокрема, в 1972–1980 рр. була першою заступницею голови «Ділового комітету» будови пам'ятника Лесі Українці в Торонто. Активно працювала Зоя Плітас також в «Об'єднанні прихильників державного центру Української Народної Республіки в екзилі», з 1968 р. вона – член відділу ОП ДЦ УНР в Торонто, пізніше – член Управи відділу; від 1976 р. до березня 1986 р. – кореспонденційна секретарка Головної управи ОП ДЦ УНР в Канаді; від 1979 р. – член президії Української національної ради. За свою активну багаторічну діяльність Зоя Плітас нагороджена багатьма почесними грамотами різних громадських організацій²¹.

Зрозуміло, що така напружена діяльність вимагала багато сил і енергії, тому в Маланюка були підстави висловлювати свою стурбованість станом її здоров'я. 5 травня 1959 р. писав: «Спіть регулярно, о 10–30 маєте бути в ліжку і не раніш 7-ої вставати, а ліпше 7–30. Коли Ви приведете свій сон в порядок, то це вже буде 75% здоров'я». «Головне», – писав у іншому листі, – «не перетомлюйтесь, не спішіть, не ..., 'не', 'не' й ще раз 'не'!» (29.X.63).

²¹ Українсько-канадський дослідно-документаційний центр (Торонто). Архів. Фонд 2002. 2. Родинний архів Зої Плітас. Листи Євгена Маланюка до Зої Плітас.

В їхніх листах – і в рядках і між ними – відчуваються взаємні теплі почуття, духовна близькість і мрії про близькість тіснішу. У листі від 13 травня 1959 р. Маланюк, знайомлячи Зою зі своїми планами на літо, писав, що у червні думає «поїхати до Торонта, так на 2–3–4 тижні...»

Може, дійсно, це – остання весна. (Так називалася його поетична збірка, яка вийшла того року. – Н. М.) – а що ж на цім світі є гарніше за неї?! Було б – хай Бог простить! – гріхом її не пережити.

Вибачте за одвертість – але творець так зробив, що душа й тіло дають повноту, а без тієї повноти є завжди біль, недовершеність, недосит, недо... недо...

Цілую Ж.»

Маємо всі підстави для висновку, що саме зустрічі із Зоєю в Торонто надихнули Маланюка на прекрасні ліричні вірші, датовані літом і осінню 1959 р., та й інші, включені до збірки «Серпень» (1964 р.) («Не пам'ятатиму нічого», «Твоє осіннє тіло має чар» та ін.).

А взагалі – то, повідомляючи Зою про те, що ця збірка йде до друку, Маланюк писав 31 січня 1964 р.: «В ній буде більш, ніж припускаєте, 'Ваших' віршів. Але ставити ініціали я не рішився, бо (особливо при однім вірші) це було б занадто – не знаю, як сказати – словом ті вірші відносяться лише до двох людей: того, що писав, і тієї, що дала тему – і ще щось...

Словом – побачите».

Уважне одночасне прочитання листів Маланюка до Зої і його віршів останнього десятиліття дає підставу для висновку, що цитовані вище слова стосуються не лише збірки «Серпень» (1964 р.), а й попередньої – «Остання весна» (1959 р.) і наступної – «Перстень і посох» (1972 р.). Адже деякі вірші й листи не лише сюжетно, а навіть текстуально співпадають.

У одному з листів Маланюка (23.XII.59) зустрічаємо слова, які прямо перегукуються з його поетичною мініатюрою: «Зоїчко люба! Дякую за листа – справді в останніх часах якось не можу називати 'Ви' – там, де губи самі вимовляють – Ти – Ти – Ти». А у вірші, що увійшов у останню укладену ним збірку «Перстень і посох», яка побачила світ уже після смерті автора, читаємо:

Боїмося обидва діткнути
Вже зів'ялих змучених рук.
А за вікнами – місяць Лютий.
Лютий місяць без сліз і мук.
Тільки тиша, порожня тиша,
Невимовний сум самоти.
Серце стиснуте ледве дише
І не знає, чи «Ви», чи «Ти»²².

Слід зауважити, що звертання на «Ви» вони зберігали до самого кінця (принаймні, в листах), хоч Зоя інколи збивалася й на «Ти». Так, лист від 30 березня 1959 р. вона закінчує словами: «Добраніч, Женю! Спи спокійно! Я мріятиму про Вас цю ніч...».

²² Маланюк Євген. Перстень і Посох. Епілоги. – Сучасність, 1972. – С. 11.

14 вересня 1959 року Зоя писала: «Сьогодні відчуваю гостро Вашу близькість духово (майже 11 год[ина] веч[ора]) і мрію про інакшу близькість. Не знаю, як витримаємо цей місяць – певно нам обом тяжко жити так далеко один від одного й зустрічатися так рідко і коротко. Дасть Бог, якось унормуються наші відносини і життя буде більш прихильне до нас. Любий, будьте, як і я, повні життя, радості й бажання – тоді досягнемо все, що нам зможе ще післати Доля. Тепер я живу від листа – до листа. Тому пишіть. Не забувайте. Цілую, обіймаю, ласкаю.

Ваша Зоя».

Цей лист залишився в архіві Зої не відісланим. (Може, через занадто відверто висловлені почуття?)

Тема бажаної близькості, очікування зустрічі із Зоєю в листах Маланюка звучить досить часто. Так, у листі від 12 грудня 1959 р. зустрічаємо таку багатозначну фразу: «Тільки тепер, коли так давно..., бачу, що Ви – моя вітаміна і гормона – разом». А 3 лютого 1960 р. зізнавався, що старається писати весело, але в дійсності «мені не так вже весело, бо дуже бракує серця, тепла й близькості справді рідної людини». З листів осені 1960 року видно, з яким нетерпінням він чекав сподіваної зустрічі на Різдво в Торонто. У листі, написаному 20 листопада 1960 р. о 9 годині вечора, він цікавиться, як її здоров'я, настрої, і додає: «'Поважно', а часом і гостро скучаю. Ну та сподіваюсь, що на Різдво – так чи інакше – побачимось. Цілую. Ж.».

25 листопада дякує Зої «за згадки, за молитви, за те, що думаємо разом (хоч в думках – немає віддалі від Н.У. до Торонта)». А в листі від 29 листопада читаємо: «Дуже, дуже, дуже скучив. Більш нічого не скажу, бо боюся...». Тут у цитованому реченні перше слово підкреслене однією рисою, друге – двома, третє – трьома. Грудневі листи сповнені хвилювання через наближення зустрічі. 6 грудня пише, що вночі довго не спав, бо обдумував подорож. «І все боюся – так якось судьба проти нас». «Мені аж страшно помислити, що 24.XII рано я можу Вас зустріти», – продовжує в цьому ж листі. 11 грудня пише, що вже по троху збирає речі для подорожі: «Можливо, що візьму лише халат, але піжами – не візьму (рахую на Вашу...)». З листа від 13 грудня: «Зоя, стараюся не думати про 23–24. XII. Стараюся. Але мало помагає, бо – думаю й думаю». У листі від 26 грудня читаємо: «Посилаю Вам мімози – дуже розквітлу галузку сьогодні купив.

Пив чай – з Вашими вишнями і – мало не плакав з досади.

Цілую. Ж.».

До речі, на листі збереглися жовті плями від мімози, деякі літери розплилися від вологи.

Маланюк постійно підкреслював, що в товаристві Зої він почував себе здоровішим і молодшим. 29 січня 1968 р. він писав, що син Богдан «навіть по почерку відгадує, звідки я пишу: з Н. У. чи з Канади. Каже, так якби писала (й почувала себе) інша людина... відмолоділа й повна життя.

Думаю, що він має рацію. Тому – спасибі ще раз за все».

22 липня 1964 р. Маланюк писав, що «не балує» її листами з тої простої причини, «що писати те, що хотів би (і те, про що аж надто часто думаю) – 'не випадає', бо то було б ... ну, словом, не до написання, Ви ж це легко собі можете уявити. А писати 'нормального' листа – часу майже немає...». Але він майже постійно думає про неї, «і здається, що то творить своєрідні радіо-хвилі, які й до Вас доходять. Напр. тепер, сидючи над працею, так яскраво уявив собі все те, що знаємо лише ми, що просто аж в очах потемніло. І мені здалося, що ми в саду у Вас нетерпляче чекаємо, коли вже підемо 'на гору'...».

Почуття, які переживав Маланюк навесні–влітку 1964 р. в Торонто, надихнули його на вірш, який він включив у збірку «Перстень і посох». Над його текстом стоїть ініціал «Z.» (очевидно, присвята Зої):

Куйовдить вітер срібний струм осик,
І полохливе листя щось лепече,
Мов немовля настрашене...

І зник

Ворожий світ.

... Твої рожеві плечі

Ростуть над плесом теплої ріки –

Живий кораль, тропічна анемона,

Гарячий полоз повної руки,

Жемчужна мушля випуклого лона.

І ще, і ще ... Та як тепер шукати

Тих барв, секунд нестримане стаккато.

27.V.1964²³.

Час від часу в листах Маланюка зустрічаємо відвертий опис його «еротичних» снів, у яких він часом «всім тілом відчував» її близькість.

Свої інтимні стосунки вони не афішували. Зоя мріяла про те, щоб були вони якось унормовані, а він волів нічого не міняти. Пише їй, що запізно починати нове життя, а треба радіти тому, що можуть зустрічатися, згадувати й знову переживати «май», і не треба, мовляв, «перетягати струни» і повторяти «Казку про рибака й рибку».

Та Зоя, очевидно, час від часу порушувала цю тему. 13 грудня 1967 р. Є. Маланюк, дякуючи Зої «за великого животворного листа», далі писав:

«Про тему, Вами порушену, ще поговоримо. Раз на завше. Але поки що одно прошу пам'ятати: те, що існує межи нами – є незмінне й одне. Решта – життєві обставини, обов'язки до людей...». 15 лютого 1968 р., за день до смерті, він писав: «Взагалі, час вже, щоб Ви не плутали себе з кимсь. Ми ж не юнаки з Вами (на жаль), а Вам все здається, що нам по 20–25 літ... Є в мене життєві обставини, з яких випливають певні життєві (буденні) обов'язки. Але що ж то має спільного з тим, що існує поміж двома істотами, які колись були призначені собі назавше, але яких доля розвела (часом) далеко? Та ж ми з Вами зв'язані

²³ Маланюк Євген. Перстень і Посох. Епілоги. – С. 53.

– знаєте як? Не лише стиском руки чи теплою взаємної помочі (дружби etc), але й найінтимнішим (з гормонами разом), тим святом вогню, яким людина спалахує нечасто (а я – тільки раз).

Отже, ту тему – *вилучіть* з Ваших думок».

Він задалегідь привітав Зою з іменинами, які відзначали 26 лютого, ніби передчував, що до тієї дати не доживе, і в дужках написав: «(уявіть в той день, що нам по 25 літ і що ми у Вашій кімнаті). Цілую. Ж.».

Цього листа Зоя отримала вже після смерті автора.

Отже, останній у своєму житті лист Є. Маланюк адресував у Торонто, в місто, яке подарувало йому так багато щасливих хвилин. Пережиті тут почуття надихнули його на створення прекрасних віршів, завдяки яким він увійшов в історію української літератури не лише як «Імператор залізних строф», але і як ніжний лірик.

Резюме

На основі листів Євгена Маланюка до його першої дружини – Зої Плітас, – які зберігаються в архіві «Українсько-канадського дослідно-документаційного центру», показано, яке місце в останні десять років його життя займало місто Торонто, де проживала з 1958 року його адресатка.

Із Зоєю (з дому Равич) Євген Маланюк був одружений у 1925–1929 роках, але їхнє родинне життя у той час не склалося, хоч обоє кохали одне одного, і молодий поет присвятив коханій дружині кілька прекрасних віршів, які пізніше включив у збірку «Остання весна».

Після смерті другого Зоїного чоловіка, Олександра Плітаса, вона переїхала в Торонто до своєї сестри Галі Янішевської, де й мешкала до кінця життя. 30 липня 1958 р. Маланюк звернувся до Зої з листом, у якому запропонував хоч листами підтримувати зв'язок «(бо ж самота бездонна)». Розпочалося їхнє листування, а в кінці серпня 1958 р. в Торонто, у домі Івана і Галі Янішевських відбулася їхня перша (після майже 30-літньої розлуки) зустріч. Між ними встановилися теплі, дружні, а з часом й інтимні стосунки.

Доведено, що саме спілкування із Зоєю Плітас у Торонто, почуття, там пережиті, надихнули Євгена Маланюка на створення прекрасної інтимної лірики, що була зумовлена не лише споминами про молодість, як твердять деякі дослідники, але й тогочасними емоціями.

Література.

1. Українсько-канадський дослідно-документаційний центр, Торонто. Архів, ф. 2002.2. Родинний архів Зої Плітас. Листи Євгена Маланюка до Зої Плітас. Працювала в архіві у серпні–вересні 2012 року.

2. З Епістолярію Наталії Лівницької–Холодної. Упорядник Леонід Куценко // Вежа. – 1997. – № 8–9. – С. 27–39.

3. Качуровський Ігор. До «реабілітації» Євгена Маланюка. Євген Маланюк. Земна Мадонна: Вибране. – Словацьке педагогічне видавництво, 1991. – С. 406–410.

4. Куценко Леонід. Князь Духу: Статті про життя і творчість Євгена Маланюка. [Без видавництва] – Кіровоград, 2003. – С. 77–88.

5. Куценко Леонід. Наталя Лівницька–Холодна. Нарис життя і творчості. – Спадщина, 2004.

6. Юрій Липа. Поезія. Уклад Євген Маланюк. – Гомін України: Накладом Українського лікарського товариства Північної Америки, 1967.

7. Маланюк Євген. Земля і Залізо. Третя Книга Віршів. – Видавництво «Тризуб», 1930.

8. Маланюк Євген. Книга Спостережень. – Гомін України, 1962. – Т. 1.

9. Маланюк Євген. Книга Спостережень. – Гомін України, 1966. – Т. 2.

10. Маланюк Євген. Листи до Зої Равич–Маланюк (1925–1929 роки). Упорядник Надія Миронець // Спадщина: Літературне джерелознавство, текстологія. – Laugus, 2012. – Т. 7. – С. 421–430.

11. Маланюк Євген. Остання Весна. Поезії. – Видання «Вісника», 1959.

12. Маланюк Євген. Перстень і Посох. Епілоги. – Сучасність, 1972.

13. Маланюк Євген. Поезії. – Книгозбірня «Просвіти», 1992.

14. Маланюк Євген. Серпень. – Видавництво Нью-Йоркської Групи, 1964.

15. Матеріали до історії літератури і громадської думки. (Листування з американських архівів, 1857–1933). Редактори: Марта Скорупська та ін. Українська Вільна Академія Наук у США, 1992. – Т. 3.

16. Миронець Надія. Муза і Печаль Євгена Маланюка // Спадщина: Літературне джерелознавство, текстологія. – Laugus, 2012. – Т. 7. – С. 388–420.

17. Миронець Надія. Невідомі Автографи Євгена Маланюка // Слово і час. – 2013 – № 13. – С. 77–92.

18. Олена Теліга. Листи. Спогади. 2-ге видання. Упорядник Надія Миронець. – Видавництво імені Олени Теліги, 2004.

19. Плітас Зоя. Наша перша зустріч // Євген Маланюк. В 15-річчя від дня смерті. Упорядник Оксана Керч. – «Америка», 1983. – С. 20–23.

20. Сембай-Галицька Оксана. Весна на Віки: Листи Є. Маланюка з Нашої Переписки 1953 – 1968. – Накладом Автора, Детройт, 1997.

Сергій Ціпко

(Канадський інститут українських студій, Альбертський університет)

«ЛЮДИНА, ЯКА РОЗПОЧАЛА ‘ЦЮ СПРАВУ БАГАТОКУЛЬТУРНОСТІ’: ПАВЛО ЮЗИК ТА ‘ТРЕТЯ СИЛА’»

У статті в журналі «Canadian Ethnic Studies» [Канадські етнічні студії], Джулія Лаланд заявила, що початки багатокультурності можна простежити до обговорень двомовності та двокультурності у 1960–х роках. Вона зазначила, що однією з груп, яка брала найбільш активну участь у цих дискусіях, була українсько–канадська громада¹. Кульмінацією цих дебатів стало оголошення прем'єр–міністром П'єром Трюдо у парламенті у 1971 році про політику Канади щодо багатокультурності. Починаючи з того часу позиція уряду полягає у тому, що хоча зобов'язання щодо двомовності нації зберігатимуться, канадський уряд буде проводити політику багатокультурності, а не лише двокультурності. Насправді, асоціювання Трюдо з політикою багатокультурності було настільки сильним, що йому навіть закидали не лише запровадження цієї політики, але й авторство самої концепції багатокультурності.

У відповідь на це неправильне уявлення, Манолій Лупул, автор книги про багатокультурність, у 1980 р. написав листа до редакції газети «Калгарі Геральд», у якому зазначав, що не Трюдо, але Павло Юзик був першим, хто представив ідею багатокультурності. Лупул зокрема вказував на те, що Юзик висунув цю концепцію ще у 1960–х роках у відповідь на дуалістичну спрямованість «Королівської комісії з двомовності та двокультурності» («Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism»), яка у 1963 р. була створена Ліберальним урядом під керівництвом прем'єр–міністра Лестера Пірсона.² Сенатор Юзик висунув своє бачення багатокультурної Канади у Сенаті у 1964 році, але насіння його ідеалу були закладені задовго до того.

Лаланд зазначила, що ідеї, подані українськими канадцами до «Королівської комісії з двомовності та двокультурності», можна звести до трьох вимог: участі,

¹ Lalonde, Julia. «The Roots of Multiculturalism—Ukrainian Canadian Involvement in the Multicultural Discussion of the 1960s as an Example of the Position of the ‘Third Force’». *Canadian Ethnic Studies* 38, no. 1 (2006): 47.

² «Trudeau Didn't Introduce Multiculturalism to Canada». *Calgary Herald*, 5 May 1998. Звідки випливає термін «мультикультурність»? За словами Асада Хан, «слово мультикультуралізм було введено до обігу у 1957 році для опису багатонаціонального поєднання Швейцарії». Див. «View from the West: Is Multiculturalism Good?» *Winnipeg Free Press*, 27 August 2007. Втім, вживання цього терміну можна простежити ще глибше з історичної точки зору – С. Ц.

визнання, та рівності. Ці три ідеї були присутні в матеріалі, який написав Павло Юзик ще до того, як він став сенатором у 1963 році.

Павло Юзик народився і виріс у канадській провінції Саскачеван. Він і його родина (батьки, двоє братів, та сестра) жили у західній частині Саскатуну, в районі, де проживали англійці, шотландці, росіяни, норвежці, німці, і, також, українці. Переламний момент у житті Юзика стався у 1933 р., коли він закінчив з відзнакою Саскатунську нормальну школу і почав шукати роботу вчителя. Понад сорок років пізніше він зазначив журналістам газети «Оттава сітізен», що хоча українська мова була для нього рідною, англійська була його робочою мовою. Отже, він шукав роботи у англійській громаді. Юзик подав сімдесят сім заяв, і всі вони були відхилені. Він «особисто ходив шукати деякі з вакантних посад, і саме тоді йому повідомили чиновники, що вони не хочуть, щоб він ‘заразив’ своїх дітей». Як Юзик сказав журналістам, він тоді дійшов висновку, що якщо він є канадійцем за народженням, але його називали чужинцем, то «це означало, що Канаді треба щось змінюватися»³. Юзик був свідомим того, що у цьому досвіді він не був самотнім. У попередні роки критики канадської імміграційної політики зазначали, що її представники та втілювачі іноді називали українців та інших «чужинцями» незалежно від того, чи народилися вони в Канаді, чи ні. Врешті–решт, Юзик знайшов роботу вчителем у місцевості Хаффорд, яка була заселена українцями. У Хаффорді й дотепер імена вулиць вказано як українською, так і англійською мовами⁴.

Пізніше, Юзик навчався в Університеті Саскачевану. Він здобув ступінь бакалавра з математики та фізики, а його магістерський ступінь був з історії і слов'янської літератури. Юзик також мав ступінь бакалавра з історії.

У 1946 році Юзик закінчив курс з «Британської історії», який включав лекцію про «Народ Канади»⁵. З лекції він дізнався, що імміграція стала джерелом заселення Канади, і що за переписом 1921 року «англійська» група займала друге місце після «французької» групи, в той час коли англійський «елемент» трохи переважав «французів». Але у 1946 року французи склали вже лише тридцять відсотків канадського населення, головним чином тому, що імміграція збільшила кількість англійського населення. Серед записів Юзика з лекції є кілька сторінок статистики про чисельність населення та питомій вазі у відсотках різних етнічних груп. Юзик з цієї лекції зрозумів, що етнічний склад Канади радикально змінюється. Пізніше він міг говорити з точки зору канадського населення, яке складалося з трьох елементів: англійців, французів, та всіх інших етнічних груп, які не належали до перших двох.

Юзик дуже активно працював в українській громаді, і протягом багатьох десятиліть він відігравав головну та / або керівну роль у низці організацій. Він був одним з інтелектуальних засновників «Youth Speaks» («Молодь говорить») – ча-

³ «Experience in Youth Led to Prized Role in Fight for Culture». *Ottawa Citizen*, 11 December 1976, 69.

⁴ McLennan, David. «Hafford». *Encyclopedia of Saskatchewan*. <http://esask.uregina.ca/entry/hafford.html>.

⁵ University of Saskatchewan Archives, University Calendar for 1945–46.

сопису молодіжного крила «Молодь українського національного об'єднання», у якому він був ключовим членом. У своїх нотатках «Українсько-канадська ситуація з молоддю», зроблених ще до створення часопису у вересні 1947 року, Юзик підкреслював необхідність голосу для української молоді в Канаді. Під заголовком «Проблема другого покоління» він написав, що [цитую його]: «Друге покоління українських канадців повинно не намагатися відкинути цінні культурні традиції своїх батьків. Було виявлено, що молодь, яка намагалася це зробити, перекрутила своїх персонажів, коли вони працюють проти власної природи, яка успадкована від їхніх батьків і матерів. Це сприяє шкідливому 'комплексу неповноцінності', який закликає невдачу в житті і не приносить користі. Відповідь на проблему полягає в тому, щоб краще знати ваші тло і традиції, а також підтримувати найкращу українську культуру таким чином, щоб сприяти нашій спільній канадській культурі, яка знаходиться в процесі розвитку. Проблема є однією з адаптації, і для досягнення задовільного рішення нам обов'язково треба стикатися з фактами».

Юзик описав проблему, яка стосувалася канадських нащадків українських іммігрантів. Це була проблема, за якою він, як молодіжний організатор, уважно спостерігав під час своїх подорожей Канадою у 1930-х роках.

Юзик працював над докторською дисертацією в Університеті Міннесоти, а у 1951 році був призначений на факультет Манітобського університету. Після приїзду до Вінніпегу він перебрав на себе керівництво організацією «Осередок української культури і освіти», де організував дискусійні групи з таких питань, як українсько-канадська ідентичність, інтеграція українців у суспільство, та внесок українців у справу розбудови Канади. У лютому 1956 року Юзик поїхав до Дофіна (провінція Манітоба), де звернувся до місцевого відділення Українсько-канадського комітету⁶. У своїй промові він зокрема зазначив, що:

1. Канадська культура не мала іншого вибору, як бути складеною з різних елементів, оскільки в країні було багато етнічних груп.

2. Канада показала світові, що люди різних походжень можуть єднатися, що підсилюватиме її позицію у міжнародних справах.

3. Що стосується українців, то українська громада заклала собі міцну основу для подальшого успішного життя в Канаді. Він надав у якості прикладу сто тридцять українських топонімів по всій країні; імена депутатів українського походження, які представляли чотири політичні партії; імена міністрів кабінету у провінційних урядах; вказав на військову службу українців в армії, щоб проілюструвати свою точку зору про високий рівень їхньої інтеграції до канадського суспільства.

4. Процес інтеграції надав канадцам колір та індивідуальність, чим вони відрізняються від американців. Юзик стверджував, що канадці розвиваються виразно в культурних питаннях, і що цей процес добре підходить для майбутнього країни.

⁶ «Discussion Group». Library and Archives Canada (LAC), MG 32, C-67, vol. 16 [номер файлу не вказано].

Павло Юзик завершив свою промову, нагадавши своїм слухачам слова прем'єр-міністра Луї Стівена Сент-Лорана про рівність усіх громадян Канади⁷.

На початку березня 1957 року газета «Вінніпег триб'юн» розпочала першу тижневу серію про внесок з боку різних етнічних груп до «манітобського способу життя». Серія мала назву «Третій вимір». Половина населення провінції складалася з представників етнічних груп, які не мали відношення до французького або «англосаксонського» етносів, і становили, за визначенням «Вінніпег триб'юн», справжній «третій елемент». Цей третій елемент взяв на себе вищу відповідальність у культурі та уряді. Перша частина цієї серії була присвячена українцям. Як зазначала газета, вони склали восьму частину від населення Манітоби, і можна було лише очікувати, що вони повинні стати «істотним фактором формування долі провінції». Саме через українців, продовжував «Вінніпег Триб'юн», цей «третій вимір» здобув більшу увагу⁸.

У червні 1957 року консерватори під керівництвом Джона Діфенбекера прийшли до влади. 24 вересня 1957 року Павло Юзик зробив доповідь урядові на тему «Третього елементу» – групи, яка не була однією з двох «народів хартії» («Charter Peoples») (британці і французи). У цій доповіді Юзик запропонував створити «Генеральний етнічний комітет», до складу якого мали би увійти такі люди:

* Алістер Гросарт, національний директор, Прогресивна консервативна партія Канади

* Майкл Старр, в якості члена уряду

* Два консервативних депутати – представники «третього елементу»

* Консервативний депутат – представник «британського елементу»

* Консервативний депутат – представник «французького елементу»

* Радник з етнічних питань

* Редактор журналу з етнічних питань

Юзик сподівався, що уряд Діфенбекера підтримає цю ідею. За словами Юзика, до урядової партії Діфенбекера після других виборів (31 березня 1958 р.) входили депутати з вісімнадцяти етнічних груп, крім британських та французьких⁹. Одним з міністрів в цьому уряді був Майкл Старр – перший канадський федеральний міністр українського походження.

Діфенбекер не припав на створення «Загального етнічного комітету», але 4 лютого 1963 року він призначив професора та громадського діяча Павла Юзика до Сенату. Роком пізніше, 3 березня 1964 року, сенатор Юзик виголосив свою

⁷ «Ukrainians Seen Adding to Diversity of Culture». LAC, MG 32, C-67, vol. 15, file 39.

⁸ «Ethnic Culture Blends in Scene». *Winnipeg Tribune*, 2 March 1957.

⁹ Yuzyk, Paul. «Right Honourable John George Diefenbaker – Champion of Freedom and Justice». Speech delivered at the Toronto Ukrainian Canadian Committee's Testimonial Dinner for John Diefenbaker on 24 January 1970. LAC, MG 32, C-67, vol. 17, file 4; також: Yuzyk, Paul. «A Tribute to the Late John Diefenbaker», 2, in LAC, MG 32, C-67, vol. 17, file 4.

першу промову. У ній він вказував на те, що «Королівська комісія з двомовності та двокультурності» фактично віднесла велику частину канадського суспільства до статусу громадян «другого сорту», оскільки зосереджувала всю свою увагу на англо–французьких відносинах. Він заявив, що усі інші етнічні групи склали майже третину населення наполягаючи на визнанні представників цієї «третьої сили» рівноправними партнерами з британськими та французькими мешканцями Канади.

П'ятнадцять років по тому газета «Оттава журнал» повідомляла, що на бенкеті, який відбувся на честь Павла Юзика в Оттаві, люди згадали про цю першу промову Юзика в Сенаті зазначивши, що саме він був тією людиною, яка «розпочала цю справу багатокультурності».

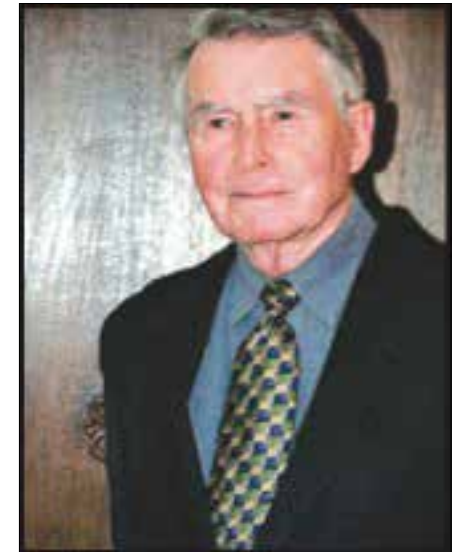
**Франк Тровато, М.В. Джордж,
Род Бежо та Олександр Гладун**

ПАМ'ЯТІ АНАТОЛІЯ РОМАНЮКА ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

5 березня 2018 року, у віці 94 років, у власному домі в Оттаві, після короткого періоду захворювання пневмонією, помер видатний вчений доктор Анатолій Романюк. 11 березня 2018 року його сім'я та друзі зібралися разом в Оттаві, щоб поділитися спогадами про його життя. Анатолій Романюк був люблячим чоловіком Марії Романюк, щасливим батьком Лари і Алекса, і несамопитим дідусем Бельмонта.

Народився Анатолій 28 лютого 1924 року в селі Зарожани Хотинського району, Чернівецької області, в Україні (колишня Бессарабія та частина Румунії). Дитинство його було важким. Хотинський район був багатонаціональною територією з неспокоїною історією, неодноразово переходив від Османської до Російської імперії, і нині він поділений між Молдовою та Україною. У п'ять років Анатолій втратив батька, і ця втрата справила на нього глибокий та тривалий вплив. У 2009 році після багаторічних ретельних досліджень він українською мовою написав біографію свого батька: «Біографія Івана Онуфрійовича Романюка». У ній описано коротке яскраве життя молодого сімейного чоловіка, який з честю відслужив в армії під час Першої світової війни, а після війни мешканці регіону визнали його гідним представляти їх у парламенті Румунії.

Під час Другої світової війни, щоб врятуватися від радянської окупації Румунії та України, Анатолій тікав далі у Європу. Під час втечі його схопили радянські спецслужби (попередники КДБ), а потім гестапо, двічі він ледь уникнув смерті. Але після порятунку протягом 16 років був розлучений зі своєю дорогою матір'ю та сестрою і змушений вести самостійне життя. Цей досвід мав глибокий вплив на нього. Він любив життя, досяг професійних висот, найкращим чином використавши свої здібності і талант, заслужив велику повагу всіх, хто його знав.

Анатолій Романюк прожив довге, визначне та вдячне наукове та адміністративне життя, залишив вагомий спадок у царині демографії. Він був плідним вченим, активно працював до самої смерті. Його останню статтю опубліковано в осінньо–зимовому випуску 2017 року журналу «Канадські дослідження народонаселення» («Canadian Studies in Population»). Він був космополітом, добре знав світ, його завжди гостро цікавило вивчення інших культур, мабуть тому вільно володів шістьма мовами: французькою, англійською, українською, румунською, німецькою та російською.

У 1945–1947 рр. він навчався в Університеті Ерлангена в Німеччині, де вивчав філософію та історію. Після закінчення університету продовжив навчання в університеті Лувена у Бельгії, де в 1952 році отримав ступінь магістра політичних наук та економічної теорії. У 1958 році переселився до Парижу, де рік провів у інтенсивному навчанні в Інституті національних статистичних та економічних досліджень (*Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques*, *INSEE*). У 1961 році йому запропонували посаду наукового співробітника в престижному «Управлінні досліджень народонаселення» Принстонського університету, де він отримав Сертифікат у галузі демографії. Кандидатську дисертацію з економіки Анатолій захистив в університеті Лувена в 1967 році.

Після переїзду до Канади він обіймав професорську посаду в Університеті Оттави (1964–1969 рр.) та в Університеті Монреалю (1969–1972 рр.). У 1968 році д-р Романюк почав працювати в «Статистичному Бюро Канади», яке тоді мало назву «Dominion Bureau of Statistics». Протягом наступних 25 років за сприяння та підтримки колег він заснував «Департамент демографії» в «Статистичному бюро Канади» і керував ним, створивши два спеціалізовані відділи з оцінки чисельності населення і демографічних прогнозів. Працюючи на посаді директора, він розширив методологічні можливості департаменту, спираючись на роботу своїх відомих попередників Натана Кейфітца, Нормана Райдера та Карола Кротті. Команда д-ра Романюка також відповідала за демографічну частину Канадського перепису населення.

Невдовзі після виходу на пенсію зі «Статистичного бюро Канади» в 1993 році він був запрошений на посаду ад'юнкт-професора кафедри соціології Університету Альберти, і продовжував публікувати важливі роботи з дослідження населення. У 2014 році після більше ніж шести десятиріч професійної діяльності він завершив роботу в академічному світі.

Окрім членства в «Міжнародному союзі наукових досліджень народонаселення», «Американській асоціації народонаселення» та «Демографічній асоціації Квебеку», Анатолій Романюк працював віце-президентом (1978–1980 рр.) та президентом (1980–1982 рр.) «Канадського товариства народонаселення» і був президентом «Федерації канадських демографів» (1993–1996 рр.).

Йому належить вагомий внесок у різні області демографії – предметну, методологічну та теоретичну. У 2003 році на честь «його численних внесків у міжнародну та канадську демографію» був опублікований спеціальний випуск журналу «Канадські дослідження народонаселення» (т. 30, № 1). У 2008 році Анатолій Романюк отримав премію за видатні досягнення в професійній діяль-

ності від «Канадського товариства народонаселення» за внесок у канадську демографію та галузь демографічних досліджень.

Однією з найважливіших робіт Анатолія Романюка, яка принесла йому національну славу, стала його монографія «Народжуваність у Канаді: від демографічного вибуху до раптового спаду народжуваності» («Від Baby-Boom до Baby-Bust»), надрукована в 1984 році «Статистичним бюро Канади» в рамках серії «Поточний демографічний аналіз» (видана французькою мовою як *La fécondité au Canada: croissance et déclin*). Ця книга містить великий за обсягом методологічний та теоретичний матеріал і відзначається тим, що демонструє недостатність репродуктивності в Канаді, що може мати критичні наслідки для зростання населення.

Інші новаторські роботи були опубліковані в різні періоди кар'єри Романюка, і охоплювали різноманітні області демографії та дослідження народонаселення – від демографії Африки та Східної Європи до соціальної демографії корінного населення, методологічних і теоретичних аспектів демографії та демографічних прогнозів народонаселення.

Внесок у демографію Африки

Працюючи в Принстоні, А. Романюк у співпраці з командою вчених, очолюваною Вільямом Брассом, до складу якої входили Енсли Коул, Пол Демені, Дон Хайзель, Френк Лорімер та Етьєн Ван Девальє, підготували класичну працю, яка стала фундаментальною у галузі демографічного аналізу: «Демографія Тропічної Африки» (*The Demography of Tropical Africa*. Princeton University Press, 1968). Ця книга стала найвищим досягненням багатьох років польових робіт команди видатних демографів в Африці. Розділ Анатолія Романюка під назвою «Демографія Демократичної Республіки Конго» стосується країни, яку він добре знав і зрозумів, в якій на початку своєї кар'єри він організував перший перепис населення. Складна робота, розпочата через рік після того, як Конго стала незалежною від Бельгії, тривала сім років, від початку збирання даних у 1954 році до публікації результатів у 1961 році. У неформальних розмовах з колегами Анатолій Романюк часто розповідав про деякі захопливі події, які пережив у цей період свого життя. На початку його перебування в Конго колоніальна адміністрація створювала перешкоди його роботі. Але йому вдалося успішно мобілізувати команду місцевих конголезців, які допомогли йому об'їздити Конго вздовж і впоперек, з одного села до іншого, отримуючи дозвіл племінних вождів порухувати мешканців.

А. Романюк також є автором праць «Народжуваність конголезького народу» (*La fécondité des populations congolaises*. Mouton, 1968) та «Конголезька демографія в середині ХХ століття» (*La demographie congolaise au milieu du XXe siècle*. Louvain University Press, 2006). У цих роботах, використовуючи методи демографічного аналізу на підставі недостатніх даних, А. Романюк запропонував надійні вимірювання рівня народжуваності, її регіональних та етнічних варіацій та дослідив основні культурні та епідеміологічні чинники. Його до-

слідження, засновані на антропологічних та медичних даних про стерильність та безпліддя серед певних племен в Африці, здобули йому широке визнання. Зокрема, він розглядав проблему безпліддя в рамках стану репродуктивного здоров'я. Зовсім недавно, у 2011 році він опублікував статтю

«Збереження високої народжуваності в тропічній Африці: випадок Демократичної Республіки Конго» («Persistence of high fertility in Tropical Africa: The case of the Democratic Republic of the Congo». *Population and Development Review* 37(1):1–28).

Внесок у демографію корінних народів Канади

Після переїзду в 1964 році до Канади д-р Романюк зацікавився демографією її корінних народів. Він відчував, що його власний досвід роботи з африканською демографією, з точки зору предмету та методології, може бути застосований для вивчення корінного населення Канади. Його робота, яка в своїй основі мала раннє обстеження ним району Джеймс Бей в Канаді, сприяла появі низки статей та наукових документів, які по-новому розкривають демографічну історію корінних народів Канади. Він висунув тезу про те, що особливості цього демографічного розвитку, з чітко вираженими хвилями демографічного колапсу і відновлення, а також повільність демографічного переходу, потрібно розглядати в контексті зустрічі корінних народів з європейською цивілізацією (див. «Корінне населення Канади: динаміка росту в умовах зустрічі цивілізацій» («Aboriginal Population of Canada: Growth dynamics under conditions of encounter of civilizations». *Canadian Journal of Native Studies* 20 (1), 2000)). Ця тема була розглянута ширше в розділі «Населення аборигенів Канади: від зустрічі цивілізації до відродження та зростання», який з'явився в книзі «Населення аборигенів: соціально-демографічні та епідеміологічні перспективи» (*Aboriginal Populations: Social Demographic and Epidemiological Perspectives*. University of Alberta Press, 2014), в якій його співредактором був Френк Тровато.

Внесок у демографічне прогнозування

В області демографічного прогнозування внесок Анатолія Романюка був методологічний, епістемологічний та адміністративний. За даними перепису 1971 року він відновив «Статистичне бюро Канади» як агентство федерального уряду, відповідальне за демографічне прогнозування. Його стаття «Демографічний прогноз як передбачення, моделювання та перспективний аналіз» («Population projection as prediction, simulation, and prospective analysis») була опублікована в бюлетені «Відділу народонаселення ООН» (*Population Bulletin*, 1990). Ця і наступні статті створили і зміцнили його репутацію в галузі демографічного прогнозування. Окрім впровадження інноваційних методів, він сприяв переоцінці сприйняття передбачень і прогнозів. Якщо виділити головне, в прогнозуванні він зосереджує основну увагу на перспективному аналізі, а не на передбаченні; на аналітичній ймовірності, а не на передбачуваності; на впливі, а не на

точності даних як критерії підтвердження коректності прогнозу і на прогнозуванні як інструменті творення, а не на відкритті майбутнього. Його робота «Демографічний прогноз: епістемологічні міркування» (*Population Forecasting: Epistemological considerations*) була представлена Британському товариству населення у 2006 році.

В огляді роботи А. Романюка канадський демограф Томас К. Бурч коротко виклав природу його внеску в прогнозування: «А. Романюк вийшов за межі стриманого методологічного погляду більшості демографів, і висвітлив багатогранний характер демографічних прогнозів, зокрема його роль як основної моделі динаміки населення, тобто як теорії» (див. «Алгоритм позовжнього компонентного прогнозу: метод, модель та теорія» («The Cohort Component Projection Algorithm: Technique, model, and theory». *Canadian Studies in Population*, 30(1):30, 2003)).

Методологічний внесок

Творчі здібності Анатолія Романюка виявили себе у трьох конкретних методологічних областях.

По–перше, він здійснив інноваційне застосування для оцінки народжуваності та смертності населення за неточними даними нестандартних демографічних методів, які базуються на моделях стабільного населення Е. Коала і П. Демені та методах В. Брасса для оцінювання народжуваності та смертності за даними про дітей, що були народжені. Таким чином, він зміг значно покращити оцінку основних демографічних параметрів для Конго та корінних народів Канади.

По–друге, він зробив важливий внесок у методологію прогнозування народжуваності. Зміст цього внеску розкритий у двох статтях, написаних у співавторстві з С. Мітра: «Пірсонівська крива I типу та її потенціал для прогнозування народжуваності» («Pearsonian Type I Curve and its Fertility Projection Potentials». *Demography*, 10 (3), 1973) і «Трипараметрична модель для прогнозування народження» («Three Parameter Model for Birth Projection». *Population Studies*, 27 (3), 1973). Цінність цієї моделі полягає в тому, що вона мінімізує необхідні вхідні дані при максимізації вихідних даних, і покращує аналітичні властивості пов'язаних параметрів.

По–третє, працюючи директором Департаменту демографії разом з колегами він значно вдосконалив методологію. Метою такого вдосконалення було підвищення точності та своєчасності оцінок населення та домогосподарств для періоду після проведення перепису (див. «Методи оцінки населення» («Population Estimation Methods». *Statistics Canada*, 1987)).

Теоретичний внесок

Значний теоретичний внесок Анатолія Романюка був зроблений у дві конкретні сфери: демографічну теорію переходу та демографічну історію корінних народів. У першому випадку він зміг концептуалізувати та емпірично проде-

монструвати приріст природної народжуваності на ранніх стадіях модернізації. Основна ідея полягає в тому, що модернізація усуває або послаблює, скорочуючи їх тривалість, деякі традиційні фактори, що обмежують народжуваність, такі як тривале післяпологове утримання і грудне вигодовування, які використовувались до появи протизаплідних засобів.

Важливими в цьому сенсі є дві з його статей: «Зростання природної народжуваності на ранніх стадіях модернізації: докази з Африканського прикладу, Заїр» («Increase in natural fertility during earlier stages of modernization: Evidence from African Case Study, Zaire». *Population Studies*, 34(2), 1980) та «Зростання природної народжуваності на ранніх етапах модернізації: приклади канадських індіанців» («Increase in Natural Fertility during Earlier Stages of Modernization: Canadian Indians Case Study». *Demography*, 11 (4), 1981)).

Що стосується демографії корінних народів, то його «Загальна концепція на основі історії» є важливою віхою в розумінні їх народжуваності за історичний період, починаючи з перших контактів з європейцями. Двома фундаментальними стовпами парадигми є етноцентризм та статус залежності. У своєму розділі про народи–аборигени А. Романюк знову звертається до теоретичних поглядів на довгострокові демографічні наслідки культурного контакту з корінними народами Канади.

В останні роки він зацікавився дослідженням і розробкою теоретичних основ майбутнього демографічно зрілих суспільств, які давно завершили демографічний перехід. Ін відчував, що концепція стаціонарного стану, запропонована британським філософом Джоном Стюартом Міллом, може бути плідно переформульована та застосована як політична база для вирішення критичних економічних, екологічних та соціально–демографічних проблем, з якими стикається сьгоднішнє населення, яке невпинно старіє. Ця ідея була представлена на кількох конференціях та в електронному виданні «Стаціонарне населення як політичне бачення» («Stationary population as policy vision». *Optimum Online: Journal of Management of Public Sector*, 42 (1), March 2012).

А. Романюк поглибив свою роботу у цій галузі в останній публікації «Стаціонарне населення, імміграція, соціальна згуртованість та національна ідентичність: який між ними зв'язок і які наслідки для політики держави? Погляд демографа – з особливою увагою до канадських проблем» («Stationary population, immigration, social cohesion, and national identity: What are the links and the policy implications? With special attention to Canada, a demographer's point of view». *Canadian Studies in Population* 44(3/4), 2017, переклад якої відкриває цей номер журналу «Демографія та соціальна економіка»).

Збір та управління даними

Протягом своєї тривалої і продуктивної кар'єри Анатолій Романюк також займався масштабними операціями зі збору, обробки, та управління статистичними даними. Національний перепис населення в Демократичній Республіці Конго на підставі імовірного відбору став видатним досягненням молодого

демографа у важких умовах слаборозвиненої країни того часу (1950–ті роки). Це був грандіозний успіх, за який Демократична Республіка Конго нагородила його «Зіркою за службу» (*Etoile de Service*).

У «Статистичному бюро Канади» він був залучений до переписів 1971–1996 років для визначення змісту інформації та її аналітичного дослідження. Він також був радником канадського уряду під час підготовки та проведення перепису населення в Україні в 2001 році, і заслужив нагороду Президента України за видатний внесок в цю роботу.

*Анатолій Романюк як керівник відділу
«Статистичного бюро Канади», колега та друг*

Як засновник і директор відділу оцінки та прогнозування населення, а потім відділу демографії, Анатолій Романюк понад 20 років був архітектором та головною рушійною силою виконання основної демографічної програми бюро. Професійний лідер та ініціативний керівник, він протягом багатьох років сформував добре інтегрований та збалансований комплекс видів діяльності: дослідження населення та його демографічних характеристик та компонентів (вік, стать, кількість шлюбів, народжуваність, смертність та міграція), поточні оцінки населення та оцінки між переписами, демографічні прогнози та демографічний аналіз.

А. Романюк був одним із тих рідкісних керівників в урядовому середовищі, якому вдалося успішно поєднувати керівництво високотехнологічною програмою і виконання власних технічних і змістовних демографічних досліджень. Більшість із вищезгаданих досліджень та публікацій здійснені тоді, коли він працював у «Статистичному бюро Канади» і ніс важку управлінську та адміністративну відповідальність за його роботу.

Управлінський стиль доктора Романюка був досить неформальним. За винятком спеціальних зборів він не вимагав попереднього призначення зустрічі стосовно будь–якого питання. Він часто відвідував своїх підлеглих у їхніх офісах, а не викликав їх до свого. Його спокійний стиль керування, здатність підтримувати науковоорієнтовану атмосферу, його працьовитість і відданість професії, а також широкий світогляд і вдячність за якісну роботу допомогли йому не тільки побудувати надійну демографічну програму, але і залучити та утримувати висококваліфікованих професійних демографів. Під його орудою співробітники відділу демографії склали найбільшу групу професійних демографів у країні. Він заслуговує особливої поваги за підтримку двомовного середовища та етнічної різноманітності персоналу «Відділу демографії», яка не мала собі подібних у будь–якому іншому місці в «Статистичному бюро Канади». Йому також вдалося залучити для роботи над спеціальними проектами видатних демографів: професорів Натана Кейфітца, Нормана Райдера та Роланда Пресса. Інші відомі демографи також відвідували бюро і проводили публічні лекції та семінари.

Д-р Романюк розмовляв, не підвищуючи голосу, мав чудову здатність примирення розбіжних поглядів та конкурентних інтересів. Особливо яскраво він демонстрував цю здатність, коли як голова «Федерально-провінційного комітету з демографії» при «Статистичному бюро Канади» вміло знімав напругу під час гарячих дискусій. З моменту заснування комітету його вміння спокійно і дипломатично згладжувати розбіжності та досягати обґрунтованих компромісів сприяло успішній роботі комітету.

З Україною в серці

Народившись на території, яка на той час входила до складу Румунії, та проживши все доросле життя за межами України, Анатолій Романюк у душі завжди залишався українцем. Рятуючись від висилки до Сибіру, він у 1940 році покинув рідні краї, які зміг знову побачити лише у 1988 році. Після війни Анатолій вступив до Лювенського університету, який набирав саме українських студентів.

Українці мали свій гуртожиток, де в ідальні подавали українські страви. 1950 року його було обрано головою студентської громади «Національного союзу українських студентів». На новорічний бал до університету приїздили

А. Романюк з дружиною Марією біля свого будинку, 2015 рік

українські сім'ї з прилеглих місцевостей. Коли на початку 1960-х років постало питання щодо країни подальшого проживання, однією з причин вибору Канади було те, що це була «найбільш українська країна поза Україною». Одним з найулюбленіших письменників А. Романюка був Микола Гоголь, а серед творів – його «Тарас Бульба».

Втрата рідної домівки залишила глибокий слід у тоді ще юнацькій душі Анатолія. Образ хати, чудових місцевих садів і краєвидів він зберігав у своїй пам'яті протягом усього життя як образ земного раю. «... гору від нашого саду простягалися виноградники, чи не найкращі в селі. А далі горою тягнуться сади, немов ліси. ... Дивовижна природа, тиша і спокій там панували. Просто рай на землі!» – пише Анатолій Романюк у

Один з останніх візитів до «Агентства статистики Канади» (по ліву руку від А. Романюка – У. Сміт – Голова Агентства статистики Канади), 2015 рік

Делегація Державного комітету статистики України у будинку А. Романюка, 2001 рік

роді, буквально викорчувавши всі дерева й виноградники! Пусткою там стояли городи, де колись буяла райська краса!», – пише він.

Значну частину свого життя А. Романюк присвятив своїй рідній землі, Хотинщині, створенню умов для дослідження і відродження історичної пам'яті цього краю. Він заснував «Канадсько-українську фундацію імені братів Івана й Давида Романюків». На кошти фундації (фактично його особисті) була відновлена садиба батьків, розчищений став, закладено основи місцевого музею. Безпосередню допомогу надавав ветеранам та старшим людям, зокрема лікарями,

своїй автобіографічній книзі «Хроніка одного життя: спомини і роздуми» (Львів, 2006). «А та 'Говдя', своєрідний природний заповідник, підніжжя гори! Пам'ять про неї мене завжди супроводжувала, де б я не був у світі. Я все її бачив такою, як її бачив у дитинстві...», – продовжує він. «У Канаді немає таких садів», казав він, «але свою 'Говдю' я знайшов – це був невеликий пагорб неподалік від будинку». Після першого відвідання рідного села у 1988 році Анатолій Романюк пережив шок: «Найбільше мене вразило те, що прекрасні сади, які я зберіг у своїй пам'яті і які ввижались мені буквально щоночі, аж доки не засну, де б я не був – у Західній Європі, Африці чи Америці, – оті сади просто щезли з землі... Яка божевільна влада могла завдати такої кривди селу й при-

були призначені іменні стипендії студентам Чернівецького університету. Фондація спонсорувала видавничу діяльність місцевих авторів.

«Хоч моя дружина... дружньо ставиться до України, деколи я волію не розкривати своїх 'витрат на Україну' або применшувати їх, щоб не нагадувала мені, що обов'язки батька насамперед...», зазначав Анатолій Романюк. За меценатську діяльність земляки обрали його почесним громадянином м. Хотин і Хотинського району Чернівецької області.

Уся родина Романюків володіє українською мовою, багато разів відвідувала Україну. Діти навіть були залучені до політичного життя України: Лара була спостерігачем від Канадського уряду, а Алекс – від Європейського союзу на виборах президента 2004 року, Лара спостерігала також за парламентськими виборами 2006 року.

Він особисто і його родина завжди радо приймали у себе демографів і статистиків з України, підтримував професійні контакти і у разі необхідності завжди надавав допомогу. Неоціненним є його внесок в організацію і проведення першого в історії незалежної держави перепису населення на його історичній батьківщині.

У 1998–2004 рр. доктор Романюк як радник від канадського уряду брав участь у всіх основних стадіях підготовки й проведення всеукраїнського перепису населення 2001 року. Від імені канадського уряду він дав техніко-економічне обґрунтування й оцінку канадської допомоги у зв'язку з переписом, сприяв взаємодії Канади з міжнародними організаціям у забезпеченні технічної експертизи проведення перепису, був організатором і активним учасником дванадцяти семінарів, присвячених питанням організації та проведення перепису, які відбувались в Україні й Канаді.

А. Романюк разом з українськими й канадськими колегами брав безпосередню участь у всіх головних стадіях перепису: формуванні концепції перепису; плануванні всіх основних його операцій і складання бюджету; створення пов'язаного з переписом законодавства; навчанні персоналу перепису; висвітленні його тематики в засобах масової інформації; польовій роботі; обробці документів перепису, його якісній оцінці, оприлюдненні результатів і їх поширенні; розробці аналітичної програми перепису, зокрема, в галузі підтримки державної соціально-економічної політики й програм та

Частина наукової бібліотеки А. Романюка, подарована Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України

ін. Він підготував 12 аналітичних наукових доповідей, що стосуються кожної з операцій перепису. У своїй доповіді канадському уряду він дав високу оцінку українському перепису, визначивши його як одне з основних всесвітньо визаних досягнень

України після набуття нею незалежності. За внесок у проведення всеукраїнського перепису населення 2001 року Анатолій Романюк був нагороджений Почесною грамотою президента України, Державний комітет статистики нагородив його відзнакою «Почесний працівник статистики України».

Україні була опублікована книга Анатолія Романюка «Демографічні студії» (Київ, 1997), яка складається з десяти статей, перекладених українською мовою. Сім із них були присвячені предметній демографії, три – методиці демографічного аналізу. У передмові автор висловив сподівання, що «видання цієї книги буде поштовхом до зближення канадської та української демографії в їх загальному русі до вдосконалення методів та засобів демографічного аналізу, демографічного прогнозування і демографічної політики».

А. Романюк був закордонним радником «Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи» Національної академії наук України, на етапі його створення вплинув на назву та напрями його діяльності. З 2012 року був членом редакційної колегії журналу «Демографія та соціальна економіка», який видає інститут. У цьому ж році Анатолій Романюк подарував інституту частину своєї наукової бібліотеки.

Усі, хто знав Анатолія Романюка, мали до нього велику повагу. Він був мудрою, співчутливою, елегантною людиною з великим інтелектом. Він ніколи не відмовляв оточуючим у допомозі чи мудрій пораді, якщо вони її потребували.

Ми, як і всі його друзі та колеги, завжди будемо пам'ятати Анатолія Романюка, високо цінувати наші дружні спогади про нього та той чудовий досвід, який ми пережили разом, коли були поруч з ним. Він був джерелом натхнення і взірцем позитивної поведінки для всіх. Ми будемо сумувати за ним.

Березень, 2018 р.

Франк Тровато,
Університет Альберти, Відділ соціології

М.В. Джордж, Статистичне Бюро Канади,
колишній старший радник Відділу демографії
Університет Еморі, ад'юнкт-професор
Род Бежо, Західний університет, Відділ соціології

Олександр Гладун,
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи НАН України, заступник директора

УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКІ ВІДНОСИНИ

Андрій Веселовський

(Генеральний консул України в Торонті, доктор політичних наук)

ЗРАЗКОВІ УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКІ ВІДНОСИНИ – 2017: ЗБІГ ОБСТАВИН ЧИ ТЕНДЕНЦІЯ, ЩО СТАЄ СТРАТЕГІЄЮ?

Не буде перебільшенням говорити, що в зовнішніх відносинах України існують симпатії. Терміна «симпатії в міжнародній політиці» ми, зрозуміло, не відшукаємо в підручниках, але дипломати неофіційно цього не заперечуватимуть.

Як це співвідноситься з відомою максимою лорда Палмерстона «У нас немає вічних союзників, ані постійних ворогів. Наші інтереси є вічні і постійні, і нашим обов'язком є дотримуватися цих інтересів»¹, пізніше повтореною Генрі Кіссінджером у формі «В Америці немає постійних друзів – лише інтереси»? Як уявляється, суворі заяви політиків і державців успішно співіснують з відмінними фактами. Швеція симпатизує Латвії, Литва – Грузії, Польща – Молдові. Україна симпатизує Канаді і хоче вірити, що це взаємно. Питання полягає в тому, наскільки це реально, вагомо, та надійно.

В останньому двосторонньому документі на вищому рівні прем'єр Трюдо і президент Порошенко «закріпили міцні й тривалі зв'язки між Канадою й Україною та спільне бажання поглиблювати двосторонні відносини»². В цій же спільній заяві сторони фіксують як пріоритети економічні зв'язки, співробітництво у галузі безпеки та віддають належне спільним цінностям.

Нижче ми розглянемо стан справ у цих та інших сферах і висловимо припущення щодо його еволюції. Ми проаналізуємо економічну й торговельну сферу, політичну сферу, гуманітарну сферу і побачимо, яким чином вони можуть бути використані для підтримки пріоритетів, визначених у «Заяві Трюдо–Порошенко», та в яких напрямках слід працювати далі для її реалізації.

¹ House of Commons, 01.03.1848.

² Pm.gc.ca/eng/news/2017/09/22/joint-statement-prime-minister-trudeau-and-president-poroshenko.

У 2016 р. торгівля Канади з Україною становила, за українською статистикою, \$246 млн., з них український експорт склав лише \$28 млн., торгівля послугами – близько \$60 млн., з яких \$36 млн. становив експорт. Цифри загалом мізерні для Канади з її зовнішньоторговельним оборотом у \$900 мільярдів(!), і невеликі навіть і для України (близько \$75 мільярдів)³. Порівняємо це з обсягами торгівлі Канади зі співмірними сусідами України – Польщею, Румунією та Туреччиною. Між 1995 і 2016 рр. Польща підвищила загальний зовнішній товарообіг з 50 до 450 млрд., причому її експорт до Канади у 2016 р. становив \$1,5 млрд., а імпорт – \$430 млн. Румунія за цей же час підвищила товарообіг з \$20 млрд. до \$160 млрд., з них експорт до Канади склав \$389 млн., а імпорт – \$124 млн. Туреччина мала товарообіг \$50 млрд., а зараз – \$700 млрд., з них експорт в Канаду становить \$1,2 млрд, а імпорт – \$1,1 млрд. Ці країни мають додатне сальдо в торгівлі з Канадою і за всіма показниками суттєво перевищують Україну. Для порівняння, експорт Канади до РФ становить \$1,2 млрд. (1,29% усього експорту), а імпорт – \$711 млн (0,16% від імпорту).

Тобто, як не прикро це відзначати, як торговельний партнер Україна для Канади є малозначущою. За економічними параметрами вона майже не існує (відповідно 0,036% в експорті та 0,022% в імпорті); вона «важить» менше, ніж Словенія з 2,5 млн. мешканців, чи Болгарія з 7,5 млн. населення. Таким чином, поле для поглиблення відносин (deepening of relations) у цій частині доволі широке.

Але чи в принципі можливе суттєве зростання товарообігу? Зокрема, нещодавні дослідження Міністерства економічного розвитку та торгівлі твердять, що потенціал його зростання становить \$46,6 млн., які можна надолужити протягом 2017–2021 років (хоча й ця цифра зовсім незначна)⁴. Для відповіді щодо перспектив маємо розібратися, з чого він складається на сьогодні. З канадської сторони – це риба, нафтопродукти, лісоматеріали, трохи автомобілів та запчастини для них і тракторів. З української – залізничне обладнання, традиційні чорні метали, трохи продукції тваринництва.

Щоправда, є резерви у збільшенні торгівлі послугами. Так, 65% від усіх послуг з України припадає на сферу ІТ. За останній статистичний рік вони зросли майже на третину, хоча й через присутність ефекту від низької порівняльної бази, і ця тенденція триває у 2017 році. На всіх бізнес-семінарах, в офіційних контактах ІТ послуги з України перебувають у полі зору канадської сторони. «Угода про вільну торгівлю (УВТ, про неї нижче) присвячена саме товарам, але ми можемо обговорити і важливість послуг. Україна [є] серед лідерів в

³ Канадська статистика подає інші цифри, а саме: \$372,5 млн. з яких імпорт з України \$107,5 млн. http://www.canadainternational.gc.ca/ci-ci/assets/pdfs/fact_sheet-fiche_documentaire/ukraine-FS-en.pdf. Причина розбіжностей криється як у відмінностях у статистичній практиці, так і в можливому приховуванні реального експорту, який здійснюється через треті країни.

⁴ <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e6ab10fa-0ad9-4fe4-b8be-32f570693b64&title=EkспортnaStrategiiaUkraini-DorozhniaKartaStrategichnogoRozvitkuTorgivli2017-2021>.

ІТ-галузі, ви вже маєте потужну базу надзвичайних ІТ-сервісів. Це може допомогти канадським підприємствам, які будуть заходити на український ринок. Я бачу в цьому великий потенціал... ІТ-сектор обох країн вииграє від дії УВТ, адже продавці будуть торгувати своїми товарами, а ІТ буде працювати разом з ними, підтримуючи нові ініціативи і використовуючи інновації для прискорення торгівлі»⁵, зазначив Клінт Мартін – радник та очільник торговельного представництва при посольстві Канади в Україні, один з творців «Угоди про вільну торгівлю» між двома країнами.

Важливим елементом у двосторонній економічній сфері є режим торгівлі. У Канади з Україною він дуже сприятливий. У липні 2016 р. була підписана, а у серпні 2017 р. запрацювала «Угода про вільну торгівлю». Сам факт її укладення надзвичайно символічний. Принагідно запитав: з якими країнами, крім членів НАФТА, Канада має ЗВТ? Перелік доволі короткий: це Ізраїль та Йорданія (для політичного балансу), Південна Корея, і кілька південноамериканських споживачів канадського агроекспорту⁶. Підписання «Угоди про вільну торгівлю» з Європейським Союзом («СЕТА») сталося пізніше, ніж з Україною; це також стосувалося і набуття чинності.

Як наголошують переговірники, розробники УВТ Україна–Канада передбачають можливість експортувати без мита до Канади перероблену сільськогосподарську продукцію, товари харчової, легкої, хімічної, нафтової та машинобудівної промисловості. Найбільші переваги від скасування мит отримують українські виробники одягу (буде скасоване мито у розмірі 17,2%) та взуття (9,7%), представники машинобудівної (5,6%) та хімічної галузей (4,5%), а також аграрії (4,5% для овочів та фруктів). Щоправда, експорт деяких товарів буде безмитним лише у межах встановлених квот. Зокрема, це стосується аграрної продукції: пшениці, ячменю, яєць, яловичини та свинини.

У свою чергу, Україна зобов'язалася скасувати митні тарифи на 72% канадських товарів, зокрема, на рибу та морепродукти, зернові, арахіс, соки і мінеральну воду. На частину товарів з Канади мита скасовуватимуть не одночасно, а з використанням перехідних періодів у три з половиною та сім років. Українська сторона виключила цукор з режиму вільної торгівлі, а на імпорту мороженої свинини, субпродуктів та канадського сала встановила квоти.

Угода також регулює питання нетарифних бар'єрів торгівлі, оскільки різниця між канадськими та українськими вимогами у сферах якості та безпеки продукції, маркування, сертифікації тощо може стати джерелом невиправданих обмежень для вільної торгівлі⁷.

Підсумовуючи найбільш придатну для оцінки й обрахування сферу двосторонніх відносин – торгівлю, упевнюємося, що, попри існування УВТ, резерви поглиблення тут незначні. Більшість товарів з обох сторін не створюють мільярдних обмінів, адже їх виробляють багато країн, зокрема сусіди України і Канади. Отже, наздогнати навіть Туреччину України у зовнішній торгівлі з

⁵ <http://tyzhden.ua/News/197560>.

⁶ Гондурас, Коста-Рика, Панама, Чилі, ЗВТ вужчого змісту.

⁷ <https://cutisproject.org/publications/cufta-in-10-min/>.

Канадою навряд чи вдасться. І це, незважаючи на те, що Україна є однією з FOCUS COUNTRIES для Канади у політичній, торговельній, допомогівій сфері, в гуманітарних зв'язках, єдиною FOCUS COUNTRY в Європі⁸.

Тут було б коректно порівняти можливості взаємодії канадського і американського ринків з українським. Зокрема, у американському випадку може йтися про експорт та імпорту авіаційних та космічних компонентів та літаків, аудіо- і відеопродукцію, імпорту вугілля, обладнання і палива для АЕС, необмежений обсяг інвестицій (для цього українська сторона має створити умови і забезпечити захист), і багато чого іншого; причому, окремі товари є критично важливими для сторін. Слід зауважити, що в українсько-канадському випадку критично важливих для сторін товарів не проглядається. Як в експорті, так і в імпорті, їх у разі потреби можуть постачати інші країни.

Отже, тим природнішим виглядає питання: чому укладена складна, багатомірна торговельна угода між країнами, що мають незначні торговельні відносини та, до того ж, і не можуть розраховувати на їхній суттєвий розвиток? Чому, на додаток, уряд Канади створив окрему програму CUTIS⁹, яка на гроші канадських платників податків сприяє підготовці української сторони до виходу на канадські ринки, а канадським інвесторам – на ринки України? Ми говоритимемо про це нижче. Зараз розглянемо іншу важливу сферу взаємодії – політичну.

Загальновідомим є факт, що Канада була першою країною західного світу, яка визнала незалежність України у ніч після референдуму 1 грудня 1991 року (хронологічно першою виявилася Польща, яку, на той час, ще не визнавали «західною ліберальною демократією»). Автор був присутній на бесіді міністрів закордонних справ Канади та України у січні 1992 року, коли канадський міністр поскаржилася, що це швидке визнання викликало неабияке незадоволення у Вашингтоні¹⁰. Канада діяла як послідовний ментор України у міжнародних організаціях (зокрема, при вступі України до СОТ) та на світових форумах; як член G7 просувала тематику допомоги у подоланні наслідків аварії на Чорнобильській АЕС¹¹, активно йшла на обміни політичними заявами¹² та візитами¹³

⁸ International.gc.ca.

⁹ <https://cutisproject.org/>.

¹⁰ <http://www.infoukes.com/ukremb/chrono.shtml>, 27 січня – Міністр закордонних справ Барбара Макдугал відвідала Київ і підписала спільну декларацію з міністром закордонних справ України Антолієм Зленком про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Канадою. Генеральне консульство Канади в Києві стало посольством, а Нестор Гайовський почав тимчасово виконувати обов'язки посла.

¹¹ 20 квітня 1996 – під час зустрічі великої сімки в Москві відбулася робоча зустріч між президентом України Леонідом Кучмою та прем'єр-міністром Канади Жаном Кретьєном, на якій обговорювалися питання допомоги і співпраці, зокрема у справі закриття Чорнобильської атомної станції.

¹² <http://www.infoukes.com/ukremb/agreem-940331e.shtml>.

¹³ 27-28 січня 1999 – Перший офіційний візит в Україну прем'єр-міністра Канади Жана Кретьєна; підписання двостороннього меморандуму про співпрацю щодо заборони протипіхотних мін та кількох угод про торгівлю й економічну співпрацю.

(перший закордонний візит новообраного президента Кучми був до Канади¹⁴, і одним з перших – для президента Порошенка). Водночас, Канада часто і далі йшла на певний політичний ризик, відряджаючи своїх урядовців у часи, коли Україна залишалася у міжнародній ізоляції, чи відстоюючи Україну відверто і безкомпромісно¹⁵.

Ця «проукраїнська» канадська лінія незначно, якщо взагалі позначалася на ставленні офіційної української влади до канадських інтересів. На початку 1990 років, коли чимало канадських бізнесменів, як українського походження, так і спонукуваних ними «чистих канадців», узялися вкладати гроші у ключові сфери економіки (енергетика, інфраструктура, фінансово-банківська система), київська влада жодним чином не захистила їх від рейдерства, судового безправ'я та нечесної конкуренції.

Політична підтримка Канади особливо яскраво виявилася з моменту початку російської агресії проти України в Криму і на Донбасі. Відбулася безпрецедентна серія візитів та зустрічей на міжнародних майданчиках найвищого керівництва країн, міністрів закордонних справ, оборони, галузевих міністрів, парламентаріїв; у рази зросли обсяги канадської допомоги Україні в різних формах. Надзвичайно швидко, враховуючи неквапливість канадського законодавчого процесу, були погоджені згадана вище УВТ, «Домовленості про співробітництво у сфері оборони»¹⁶, які визначають п'ять пріоритетних напрямків співпраці: оборонні дослідження, розробки та виробництво; матеріальне забезпечення; логістика; оборонна політика; військова освіта. На підході – внесення України до списку держав, з якими можна торгувати зброєю (Automatic Firearms Country Control List P.C. 1991–1928 1991–10–03)¹⁷. Таким чином, маємо дві важливі сфери у міжнародних відносинах – економічну та політичну, які активно розвиваються насамперед зусиллями Канади.

У пошуках пояснень такої виняткової прихильності Канади до України дослідники, як правило, звертаються до феномену української діаспори. За результатами перепису 2011 р. її кількість становила 1 млн. 251 тисяча осіб за походженням¹⁸, тобто менше 4% всього населення, хоча говорить українською лише кожен десятий¹⁹.

На наш погляд, справа тут не в кількості. Упродовж 126 років з дати початку офіційного масового поселення українців ця громада була єдиною великою етнічною групою, яка демонструвала виняткову лояльність до державної влади і водночас не асимілювалася і продовжувала залишатися етнічною групою,

¹⁴ 23-27 жовтня 1994 – Президент України Леонід Кучма здійснив державний візит до Канади – свій перший візит за кордон. Було підписано шість угод – <http://www.infoukes.com/ukremb/chrono.shtml>.

¹⁵ <http://www.cbc.ca/news/world/stephen-harper-at-g20-tells-vladimir-putin-to-get-out-of-ukraine-1.2836382>.

¹⁶ <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2204996-ukraina-i-kanada-posilili-oboronu-ugodu.html>.

¹⁷ <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/regulations/SOR-91-575/FullText.html>.

¹⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Statistics_Canada.

¹⁹ <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/ukrainian-canadians/>.

створила паралельну національну квазідержавну структуру, яка успішно пережила дві світові війни, трагедію інтернування 1914–1920 років, шалений пропагандистський та правовий пресинг СРСР і прихильних до нього політичних сил у Канаді.

Понад те, українська громада витримала наплив кількох різних у часі, складі і політичних уподобаннях еміграційних хвиль, абсорбувавши їх у гнучкій системі численних професійних, галузевих, культурних, політичних груп і організацій з «федеральною» за формою надбудовою на національному рівні. Серед видатних національних особистостей, які завжди підкреслювали своє українське походження, були політики (генерал-губернатор Р. Гнатишин, сенатори, міністри, прем'єри провінцій), уславлені артисти, спортсмени, митці і навіть учасник I Світової війни, нагороджений вищою відзнакою Британської імперії «Хрест Вікторії» П. Коновал.

За цих умов усі канадські уряди з кінця 1950 років послідовно й успішно спиралися на українську канадську громаду у національній внутрішній політиці, насамперед з огляду на сепаратистські тенденції, а також на місцевому рівні у прерійних провінціях (Альберта, Саскачеван, Манітоба). Українська громада не стояла осторонь від процесів в Україні за всі часи свого організованого існування. Вона протестувала проти Голодомору 1932–1933 років і в підсумку домоглася офіційного визнання його геноцидом проти українського народу. Вона не мовчала, коли відбувалися репресії у СРСР, насамперед, проти українських національних церков, діячів культури; коли уряд Угорщини окупував Закарпаття і знищив Карпатську Україну у 1939 році; коли знищували Українську греко-католицьку церкву у 1946 році та осередки підпільної боротьби у повоєнний період. Так само принципово українська громада ставилася і до аберацій української державності за часів незалежності: корупцію, відступ від прав людини, захоплення влади агентами РФ під урядом Януковича тощо.

Українська громада залишається для федеральних урядів, незалежно від партійності, свого роду символом успішності політики багатокультурності. Останнє набуває особливої ваги з огляду на два полярних фактори: триваючу політику підтримки всіма федеральними партіями імміграції в Канаду та, водночас, зростання у суспільстві нетолерантності до релігійних, етнічних, расових меншин внаслідок стрімкої глобалізації і міграції великих мас населення. Як відомо, активна імміграційна політика Канади є запорукою успішного функціонування канадської економіки й у такий спосіб забезпечує її передбачуваний соціальний та політичний розвиток.

Українська громада повноцінно скористалася цими важелями у момент агресії Російської Федерації проти України. Перелік дій в цьому напрямі не є предметом даного дослідження, досить лише згадати, що в результаті Канада першою серед усіх країн НАТО надала Україні значну і надзвичайно цінну допомогу військовим спорядженням та обладнанням, надавала супутникові знімки, створила програму тактичної підготовки Збройних сил України UNIFIER, яка успішно функціонує вже третій рік, підписала згадані вище «Домовленості про військове співробітництво» та вивчає можливості спільних військово-тех-

нічних проектів. Окремо слід відзначити появу та успішну діяльність сотень громадських організацій, груп, ситуативних об'єднань із залученням державного або провінційних бюджетів та фондів, приватного бізнесу з придбання, відправки і розподілу ЗСУ, переселенням, пораненим, інвалідам, їхнім сім'ям, лікарням, окремим установам допомоги в різних формах на десятки мільйонів доларів.

Таким чином, головними факторами впливу української громади в Канаді можна вважати наступні:

- унікальна структурованість громади, гнучкість і незалежність її складників та здатність оперативно й адекватно реагувати на виклики;
- позапартійність і надпартійність громади і переважної більшості її складників, здатність працювати з федеральними та провінційними політичними силами різного спрямування;
- демонстративна демократичність, лояльність, відданість задекларованим «канадським цінностям»: діалогу, толерантності, консенсусу, інклюзивності, поваги до закону;
- значний вплив на світове українство та на політичні й соціальні процеси в Україні;
- здатність виступати в ролі носія канадських інтересів в економічній, політичній сферах в Україні.

Водночас, як і кожна національна/етнічна меншина, канадська українська діаспора піддається процесам асиміляції.

Вище зазначалося, що кількість громадян, які спілкуються українською мовою в Канаді, є незначною, і вона не зростає. Об'єктивним негативним фактором при цьому є те, що українське населення у західних/прерійних провінціях зосереджувалося насамперед у маленьких поселеннях, у яких держава чи українська громада практично не мають змоги підтримувати українське шкільництво. З тих же причин українська громада не змогла створити помітних «діаспорних» економічних, фінансових інституцій чи мереж, як це вдалося іммігрантам з Індії, Шотландії, В'єтнаму тощо.

Як зазначають ЗМІ української громади в Канаді, створені діаспорою, з огляду на відсутність державності України до 1991 р., наукові центри втрачають популярність або навіть зникають (у кращому разі залишаються окремі дослідники²⁰). Найбільшим і далі залишається Канадський інститут українських студій (Едмонтон)²¹, у якому традиційно досліджують історію, міжнаціональні відносини, літературу, археологію України та цивілізаційні надбання діаспори. Подібна тематика, хіба що з акцентом на сучасну історію (зокрема, соціальні дослідження українських повстань 21 століття) досліджується на Кафедрі українських студій Оттавського університету²². Літературна, історична та етнонаціональна тематика превалює і в Торонтському університеті²³. Курс україністики,

який діяв упродовж років в Йоркському університеті, припинився у 2015–2016 роках. Під назвою інститутів діють студентські гуртожитки, і то не обов'язково зі студентами-українцями²⁴, ²⁵ або зменшені за обсягом і тематикою дослідницькі осередки²⁶, ²⁷.

Зменшується активність професійних груп/об'єднань (професіоналісти, бізнесмени, інженери, лікарі тощо), і навіть українських релігійних центрів, які були не лише духовними, але й організаційними, навчальними, культурними і науковими осередками.

Таким чином, попри значні попередні досягнення, історичну вагу української діаспори, її впливовість у Канаді далі зменшуватиметься у випадку, коли не будуть знайдені шляхи до наповнення УВТ зростанням товарообігу та інвестицій, коли не припиниться скорочення українських студій та освіти, коли не розшириться взаємодія двох країн в інших, до сьогодні маргінальних сферах.

Як уявляється, таких сфер є кілька, і увага українських канадців мала б зосередитися саме на них. Це є:

- вивчення економіки (соціальної економіки) сучасної України та прилеглих країн Східної Європи;
- повноцінне використання потенціалу економічної та інвестиційної взаємодії;
- військово-технічне співробітництво;
- інституційне зміцнення.

Започаткування у Канаді академічних досліджень Східноєвропейського простору в складі України, Білорусі, Молдови та суміжних нових членів ЄС країн Балтії, Польщі, Словаччини, Чехії, Румунії, Болгарії як ключового фактора європейської та трансатлантичної безпеки на стику між реваншистською Російською Федерацією та ліберальним Заходом, може і мало би стати основою для вироблення стратегічного бачення Канади у відносинах з пострадянським простором та, опосередковано, на Арктичному напрямі. Такі дослідження мали би набути практичного наповнення. Орієнтиром можуть стати «Північні дослідження» (Nordic studies), розпочаті у Торонтському університеті у 2017 р.²⁸

Як неодноразово зазначалося в офіційних канадських (і українських) документах про розширення співробітництва, можливості для цього є, насамперед, у сферах інформаційних технологій та сільському господарстві. Водночас, досліджень на цю тему в українознавчих інституціях не ведеться. Свої знання, проекти у цій сфері канадські компанії будують на вторинних ресурсах з України, вузькопрофесійних довідках тощо. Завдяки такому підходу можна здійснювати поточну діяльність, але формувати стратегію на роки – вельми проблематично.

²⁴ <http://www.mohylainstitute.ca/>.

²⁵ <http://www.stvladimir.ca/>.

²⁶ http://www.umanitoba.ca/centres/ukrainian_canadian.

²⁷ <http://www.encyclopediiaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CP%5CR%5CPrairieCentrefortheStudyofUkrainianHeritage.htm>.

²⁸ <http://news.artsci.utoronto.ca/all-news/university-toronto-launches-nordic-studies-initiative/>.

²⁰ <http://umanitoba.ca/education/directory/Hlynka.html>.

²¹ <https://www.ualberta.ca/arts/research/canadian-institute-of-ukrainian-studies>.

²² <http://socialsciences.uottawa.ca/ukraine/>.

²³ <http://homes.chass.utoronto.ca/~tarn/courses/>.

Не враховується інтерес до цих українських можливостей з боку європейських партнерів, які переважають Канаду в оперативності, за географічним розташуванням, вже не кажучи про можливості східних, зокрема китайських інвесторів діяти швидко, інвестувати одразу і не обтяжувати себе правовими нормами.

Так само не ведеться вивчення економічного, інвестиційного потенціалу України (такі дослідження є в Німеччині, Польщі, у США). Потенційні канадські інвестори продовжують бачити Україну частиною пострадянського простору, не враховуючи при цьому динаміки євроінтеграційних процесів і відповідних змін у логістиці, інфраструктурі, потребах, обсягах і асортименті товарів та інших чинників.

Найменш дослідженим, і водночас потенційно вдячним напрямом досліджень мав би стати український сектор безпеки та його можлива взаємодія з канадським. На перший погляд, таке припущення виглядає неадекватним. Як партнер за угодою зі США NORAD (North America Aerospace Defense Command, 1956), у сфері стратегічної безпеки Канада залежить від США. Щодо озброєння, то воно постачається з ФРН (танки), США, Франції, Британії (артилерія), США, Франції (авіація), Британії (підводні човни) і лише фрегати виробляють власні. Ракетне озброєння теж іноземне. Тим часом в Україні та Канаді існують значні науково-дослідні, конструкторські та виробничі центри в авіації, ракетній техніці, військово-транспортній, бронетехнічній, зв'язковій, електротехнічній промисловостях, на які спираються сучасні збройні сили. Поєднання цих потенціалів могло би суттєво здешевити чи прискорити розробку потрібного обом країнам асортименту. У цьому легко переконатися, ознайомившись з перебігом конференції AUSA 2017²⁹. Для України спільне з Канадою виробництво давало б вхідний квиток у «сім'ю» країн НАТО – виробників зброї; для Канади це був би вихід на виробництво і випробування в умовах сучасної війни нового озброєння і обладнання.

Крім того, погляд на канадську безпеку, сформований після II Світової війни, вочевидь, застарів з огляду на появу нових світових центрів сили та нових загроз (КНР, Індія, Іран, КНДР), нових видів озброєння і, головне, нових підходів до ведення воєн (т. зв. гібридні війни, «делеговані» війни – «Proxy Wars» та ін.). Нові підходи диктуються, врешті-решт, демографічними та кліматичними змінами, особливо з урахуванням того що відстань між канадським островом Еллесмір та російськими островами Комсомолец чи Октябрьская Революция є насправді менша, ніж відстань від Торонто до Вінніпега. Крига довкола Північного полюсу зменшується, отже, перешкод для швидкого перекидання сил стає дедалі менше. І саме тут, в Арктичному океані та на прилеглих островах, РФ оголосила і почала здійснювати масовану мілітаризацію.

Канада починає реагувати на зміни у секторі безпеки. Свідченням цього є її активна участь у посиленні східного флангу НАТО шляхом взяття відповідальності за присутність військ Альянсу в Латвії³⁰, згаданими діями в Україні.

²⁹ ausameetings.org/2017annualmeeting/.

³⁰ <http://www.forces.gc.ca/en/operations-abroad/nato-ee.page>.

Однак практика нових методів війни і їхнього впливу на соціальний та економічний стан країн вивчається і узагальнюється саме в Україні у силовому зіткненні з найнебезпечнішою державою сучасного світу. Інтерес Оттави до їх вивчення – і саме тут ми повертаємося до поняття симпатій в міжнародних відносинах, які існують між Україною та Канадою, – міг би зробити Канаду провідним експертом у розумінні війн майбутнього, які, на жаль, вочевидь, матимуть місце упродовж XXI століття.

У практичному плані перед канадським сектором безпеки й оборони відкривається можливість спільного з Україною виробництва зброї та її компонентів, вивчення стратегії й тактики сучасної війни, розробка засобів протидії атакам у кіберпросторі. Для такого припущення є всі складники. Канада на сьогодні має певні потужності³¹, що виробляли чи можуть, за потреби і з невеликими зусиллями, бути переобладнані під виробництво зброї та її частин. Канадські збройні сили, як можливо жодні інші, мають унікальний досвід миротворчих, силових операцій в усіх світових регіонах, і є єдиними, хто у таких масштабах дотичний до реалій гібридної війни. Канадські компанії широко використовують досвід, технічну підтримку та розробки українських фахівців ІТ, залучають їх до роботи у найпотужніших місцевих бізнесах. Поширення цієї співпраці на інші сфери економіки не мало би викликати проблем.

За цих умов цілком логічно виглядало би стратегічне та змістовне реформування українських та українознавчих студій, завдяки якому Канада має потенціал стати одним із важливих центрів вивчення Східної Європи, процесів на пострадянському просторі, трансформаційного переходу до ліберальної економіки, протидії новим загрозам. Ідеться про створення потужного Центру політичних, соціальних та економічних досліджень сучасної України, її безпосереднього оточення та відносин Східна Європа – Російська Федерація, як частини взаємодії євроатлантичного простору з пострадянським простором. Відкладення такого кроку об'єктивно не посилить канадське українство та, як наслідок, не поживавить відносини між Україною та Канадою. Створення Центру, натомість, забезпечило би приплив науковців високого рівня з України, Східної Європи, та інших країн. За цим сценарієм можна очікувати замовлення практичних досліджень від приватного та урядового секторів, та посилення інтересу до розвитку двосторонніх відносин загалом. Предметні наукові дослідження викликали би інтерес ділових кіл та інвесторів. Поява Центру можлива в результаті взаємодії діаспори, канадської держави, академічного товариства та бізнесу і відповідала би їхнім спільним інтересам.

Додатковим, проте не останнім за важливістю компонентом у процесі перетворення українсько-канадських відносин на стратегічні та адекватним кроком у відповідь на посилення українсько-канадської синергії може стати створення органу державної влади в Україні, який би вів проблематику закордонного українства, будував політику держави у контексті розуміння діаспори, як фактора поглиблення двосторонньої співпраці з найпотужнішими країнами світу.

³¹ <http://www.waterburyfarrel.com/>.

Особливого значення при цьому набуває українська еміграція до цих країн, яка може бути втрачена для України у разі відсутності уваги з боку держави, як предметно доводить д-р. А. Гайдуцький³². Чинне на сьогодні формалізоване передання проблематики зарубіжного українства у підпорядкування Міністерства закордонних справ України є невластивою за формою та змістом ділянкою роботи для цього органу виконавчої влади, і на сьогодні є сумнівні, чи призведе воно до розвитку, а не деградації відносин.

Зазначене жодним чином не ставить під сумнів потребу у громадських організаціях в Україні, що опікуються стосунками зі світовим українством, зі своїми партнерами – громадськими організаціями діаспори. Зростає у такому випадку і вага Представництва Світового конгресу українців у Києві, який об'єктивно не може виконувати роль українських урядових інституцій і очікує на відповідного партнера. Канадська українська громада, як найбільш активна і домінуюча в Світовому конгресі українців, ймовірно зацікавлена у тому, щоби домогтися найкращого рішення, привернути увагу до його важливості для діаспор усіх країн, представлених у СКУ.

Андрій Веселовський народився у м. Львів (1951), навчався у Київському державному університеті та Дипломатичній академії Міністерства закордонних справ СРСР. Працював викладачем, журналістом, перекладачем, з 1986 р. – в Міністерстві закордонних справ України. Займався питаннями регіональних відносин, політичного аналізу, європейської та атлантичної інтеграції. Був послом України в Єгипті та Європейському Союзі, спеціальним представником України у Придністровському врегулюванні, національним координатором у Центральноєвропейській ініціативі та в організації ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова).

³² https://dt.ua/macrolevel/migranomika-hhi-stolittya-256261_.html.

ПОЛЕМІКА

Любов Василів–Базюк

(Магістр бібліотекарства та інформаційних наук, почесний професор, лауреат численних нагород за громадську працю та творчість в Україні й Канаді, Торонто)

ВІДПОВІДЬ ПОЛЬСЬКОМУ ПИСЬМЕННИКОВІ СТАНІСЛАВУ СРОКОВСЬКОМУ НА ЙОГО ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Я письменниця, і тільки нещодавно видала у Чернівцях мою сьому книжку, історичний роман, який розповсюдила між університетами, училищами, теологічними академіями, семінаріями, бібліотеками, парафіями та моїми приятелями. У польському журналі «Меркуріюш» від 30 травня 2013 р. я прочитала відкритий лист польського письменника Станіслава Сроковського до українських письменників. На цей лист я відповідала англійською мовою, тому що я читаю та все розумію, але граматично на науковому рівні польською мовою писати не можу.

Мені було 10 років, коли у 1939 р. почалася польсько–німецька війна. Я маю добру пам'ять та маю глибоке знання, які були важливі політичні закони та дії польського уряду від 1921 до 1947 років, які впливали на життя українського народу. Це допоможе вам оцінити, що діялося на українській землі під час мирного часу і війни від 1921 по 1947 рік.

Українська земля після Версальського договору була поділена між чотирма державами: Росією, Польщею, Румунією та Чехословаччиною (пізніше Угорщиною). Західня Україна потрапила під польську окупацію проти українських політичних міркувань. У той час Польща вирішила будувати свою державу з «Однієї Віри та Однієї Нації». Наслідком цього рішення було те, що польський уряд започаткував переслідування нашої Православної Віри: тому, у 1921 р. забрали українську православну святиню – катедральний собор в місті Холмі, який був побудований за правління короля–князя Данила у 1250–х роках, та переробили його на Римо–католицьку польську базиліку. Викинули три іконостаси та забілили фарбою розписи церкви. Після того вчинку парафії були ліквідовані та багато інших церков було конфісковано. Українські культурні центри – «Рідна

Хага», «Просвіта», «Пласт» – були заборонені. Пережили пацифікацію в Галичині. Українські студенти не могли поступити до університету, доки не довели, що вони вже стали римо–католиками та записалися поляками. Мій двоюрідний брат, що жив у Львові, проти волі всієї родини отаке зробив, мовляв, дуже хотів студіювати інженерію. Не тільки моєму татові в селі Крупе на Красноставщині прийшлося залишити парафію, бо церкву забрали під костел разом з будинком для священика, але й багатьом іншим священикам прийшлося виїжджати на Волинь та шукати нових парафій. Мій тато дістав парафію у селі Видерта Камінь–Каширського повіту, яка на той час належала до Пінської єпархії (теперішня північна Волинь).

На той час воєводою Полісся був жорстокий Костик–Бернадзький, який дав розпорядження не тільки читати по церквах Євангеліє польською мовою, але також тією ж мовою говорити проповіді та вчити українських дітей релігії по школах. Мій тато не виконував його розпоряджень, передплачував газети зі Львова, дитячі журнали та церковний журнал з Кременця: тому й отримав наказ залишити Поліську єпархію за 24 години, бо інакше втратить громадянство.

Не тільки в Галичині чи Холмщині, але й на Волині були також зачинені всі культурні центри. Для того, щоб відбувся концерт, або щоб поставити театральну п'єсу, треба було спочатку дати п'єсу до прочитання польському поліційному постерунку та дістати дозвіл на папері. Навіть, щоб зробити академію, присвячену Тарасові Шевченку чи читати його твори, треба було мати дозвіл.

На Волині церкви та монастирі мали багато землі, навіть більш ніж по 100 гектарів. Селяни, які не мали своєї землі, працювали на церковній та монастирській землі. Отже, польський уряд вирішив зробити селян та священиків бідними. При кожній церкві та монастирі уряд залишив по 20 гектарів: через це малоземельні селяни не мали змоги достатньо заробити на прожиття, ставали біднішими, а разом з ними – і священики. Тільки деякі парафії по містах мали так звану державну «дотацію» – не більше, ніж 100 злотих польської валюти.

На забраних землях польська влада оселила своїх колоністів, так званих «осадників», які служили при війську польського президента Юзефа Пілсудського та отримали нагороду, бо допомогли прийти йому до влади.

Не краща доля спіткала українське шкільництво: приватні гімназії були зачинені, хоч держава їх не оплачувала за рахунок податків, але батьки платили за навчання своїх дітей. Залишили українські заклади в Луцьку та Рівному, втім, зачинили гімназію в Кременці, де відкрили польську учительську семінарію.

Водночас, всі державні праці були тільки для поляків. Мій дядько був секретарем суду в Любліні, його звільнили, і він 20 років не мав праці під час польської влади. Мій другий дядько був керівником залізничної станції в Кременці, і вже з 1923 року його кидали по різних станціях: врешті–решт він продавав квитки на станції Личаків у Львові.

Українських вчителів переводили вглиб Польщі, а до України прислали польок, які не знали української мови, хоча, за законом, мало бути лише дві години польської мови на тиждень. Українські батьки хотіли посилати своїх дітей до української гімназії, але було дуже важко скласти іспити, бо вимагали

бездоганне знання польської мови та всіх політичних справ по відношенню до сусідніх держав – Чехії та Німеччини.

Цікаво те, що Польща мала багато грошей будувати великі в'язниці по більших і менших містах. У Львові були «Брегідки», в Луцьку та кожному Волинському місті стояли великі в'язниці, а на Поліссі звали великий концентраційний табір «Березу Картузьку».

Наша родина жила 5 кілометрів від Луцька у селі Боголюбів, та ми були свідками, скільки молоді було арештовано кожного року та сиділо в Луцькій в'язниці. Тримали в'язнів у пивницях по коліна в воді, щоб легше було проводити допити та карати за любов до України. З того можна зробити висновок, що тільки польські чоловіки мають право любити свою країну, нам, українцям, було заборонено любити свою землю – Батьківщину. Можна сміло порівняти польське жорстоке правління до московського та німецького.

Хочу пригадати вам про 1938 рік та польську братню любов до українців. Мені прислали книжку, видану в Холмі 2008 року проф. Григорієм Купріяновичем «Акція розбирання (буження) церков православних 1938 р». Бажала б, щоб ви цю книжку прочитали. Вона написана двома мовами: польською та українською. В ній можна прочитати оригінальні копії документів в польській мові та розпорядження польського «Сейму» (парляменту), як нищити Українські Православні церкви.

У проміжок між 5 травня та 25 липня 1938 р. за допомогою війська, поліції, польських колоністів–осадників та молодиків з організації «кракуси», за підрахунком митрофорного протоієрея Володимира Медведя, Холмщак та інших істориків церкви, було зруйновано 185 православних церков. Дошки з повалених церков та цеглу віддавали польським колоністам за безцінь на будову парканів, навіть для туалетів. Золоті хрести, церковні сосуди (начиння) та все вартісне з церков було забране та вивезене до Варшави. Ікони, хоругви, ризи, церковні книжки, документи, копії метрик були спалені на церковних майданах. Жінки намагалися забирати ікони та вартісні речі, щоб зберегти, але їх били нагайками, пускали на них собак, а чоловіків арештували. У містечку Тишівці, де народився мій тато, було дві старовинні церкви, збудовані ще перед 1510 роком – чудові історичні пам'ятки української архітектури. Мій тато в одній з них був хрещений, але не міг віджалити цих церков, і їх також повалили. Третя, мурована церква Св. Миколая була знищена, а цегла продана внаслідок акції «Вісла» (коли всіх, хто ще залишився після депортації, вивезли на захід на німецькі землі у 1947 р.).

Я мала приятеля у Львові, який народився у Степанковичах (12 км від Грубешова на Холмщині) і який був п'ять разів хрещений. Учителька в школі сказала учням прийти до школи наступного дня вдягненими по–святочному, бо підуть на прогулянку до сусіднього села відвідати школу. Замість відвідин школи у сусідньому селі їх повели до Римо–католицького костелу, де польський ксьондз перехрестив їх у Римо–католицьку віру. Такий насильний і незаконний акт перехрещення був вчинений два рази, адже батьки після того вели дітей до православної церкви, де над ними читалися молитви, святити їх свяченою водою.

Лишень уявіть, що сказали б польські батьки, якби їх дітей так перехрещували у православної церкві? Хіба їхні ксьондзи не знають, що кожне хрещення є важне, навіть бабуся чи батько можуть похрестити свяченою водою? У батьків не питали дозволу, щоб брати їхніх дітей до церкви іншого віросповідання, щоб їх перехрещувати. Це надзвичайний приклад того, як ставилися до українських родин, і як наші люди потерпали від такої жорстокості та такого нахабства.

До українських чоловіків, голів родин, утискувачі застосовували відмінні способи та практики. Поліція вночі приходила до хат українців та силою забирала мужчин до костелів, де ті були змушені присягати Римському папі, його вірі, та де їхню національну приналежність змінювали на польську. Чоловіки ховалися, не спали в хатах, але тоді поліція робила бешкети: розрізували перини, подушки, випускали пир'я по хаті, по подвір'ю, а в криницю наливали нафту. Мій двоюрідний брат Віктор Волошин з Тишівцеь втікав від поліції у нічній білизні та ночами йшов пішки до Боголюб біля Луцька, бо не хотів присягати в костелі.

У парафії мого тата в Боголюбах у місяці червні перед початком війни польська поліція без жодних звинувачень заарештувала одинадцять молодих хлопців віком від 16 до 20 років, яких відправили до Луцької в'язниці. Такі злочини поляки коїли у кожному селі, містечку та місті на нашій українській землі, яка дісталася полякам як подарунок від західних держав після 1921 року. Польські політики виконували інструкції вашого дуже славного письменника, який наказував «вогнем і мечем» будувати Польщу на українських землях.

Щоби знати, скільки Польща мала ворогів у Західній Україні, треба просто підрахувати скільки молодих хлопців і дівчат та всіх інших людей було заарештовано та сиділо по в'язницях. Треба підрахувати, скільки їхніх батьків, братів, сестер, сусідів та всіх родичів і знайомих переживали їхнє ув'язнення, хворобу, смерть, а також переживали через їхні змарновані роки, втрачене на ціле їхнє життя здоров'я?

Після польсько-німецької війни у 1939 р. українські землі було поділено між двома державами, Німеччиною та Советським Союзом, по річці Буг. На початку німецької окупації їхні політики звертали увагу на українські петиції, прохання і вдавали, що вони були на нашому боці. Німці на той час повертали наші церкви: зокрема, забрали від поляків Собор у місті Холм та багато інших церков по містах, містечках і селах.

Поляки були сердиті, що українцям було дозволено відчиняти рідні школи, гімназії, мати свої православні церкви, а також відродити культурне життя, засновувати театри, видавати пресу, книжки, засновувати хори, допомогіві комітети, маслосоюзи та будувати власне економічне життя. Українці відчували «Свободу!» Ця «Свобода», яка була заборонена польським урядом 20 років під час польських переслідувань, в'язниць та ув'язнень у концентраційному таборі. Українці одужали від переслідувань, почали вільніше дихати, втім не надовго. Польські офіцери Андерс, Сікорський і Миколайчик з Лондону (Англія) створили у Польщі свою підпільну армію, яка називалася «Армія Крайова (АК)». Їхні члени почали вже у лютому 1941 р. й продовжували аж до 1943 р. вбивати

українську інтелігенцію. «АК» вживали найбільш жорстокі способи терору та започаткували повне пролиття української крові. Першим зі священників, якого було жорстоко замордовано польською «АК», був двоюрідний брат мого тата, отець Михайло Трохимович. Він був замордований на день Святої Трійці на сходах своєї церкви у селі Бусні (30 км на схід від Холма). Мій тато-священник, моя сестра і я ховали отця Михайла в місті Холм разом з архієпископом Іларіоном, сотнями священників та тисячами холмщаків. Після того ще було замордовано у жахливий спосіб та з садистичним знущанням сім православних священників. Всі вони є тепер канонізовані, але Польща боїться і досі називати нашу церкву «Українською», а називає її «Польський православний костел». Я би хотіла довідатися, скільки поляків є православними?

У той сам час горіли грубешівські села, починаючи вже від 1943 року, і треба на цьому окремо наголосити, що це було ще перед «Волинню». Над холмськими, грубешівськими та красноставськими селами знущалася польська «АК» та «Хлопський Батальйон» («ХБ»), який був зорганізований з польських колоністів у колонії «Гуркі» (Горбки) поблизу українського села Малків під проводом Станіслава Басая (його псевдо було «Рись»). Цікаво те, що польський уряд відзначив його за добре виконану працю: його назвали «Героєм, Борцем за Народною Польщу» і також поставили високий пам'ятник на його честь в українському селі Смолигові – у самому центрі його кривавих успіхів-злочинів. Про все це тепер можна прочитати у польській «Енциклопедії Повшехній» (том № 7).

Отже, ще перед «Волинню», 5 травня 1943 р. «АК» і «ХБ» почали палити українські села: Моложів запалало 5 травня, Тугані і Мірче – 26 травня, а Стрільці – 31 травня. Поляки тепер хочуть себе виправдати, говорячи, що ці села були спалені, як помста за «Волинь». Але на Волині за їхніми звітами є вставлена певна дата, що саме в середині літа, 11 липня 1943 р., почалися сутички українців з поляками. Отже, поляки не хочуть пам'ятати, що не волиняки розпочали нападати на їхні колонії, а що саме вони, поляки, першими знищили багато людей по вищезгаданих селах, починаючи вже з 10 березня 1943 року.

Польські напади не припинилися на Грубешівщині, адже ніколи не можна забути долю великого гарного села Сагринь. Це село було спалене у «Шевченківські дні» між 9–10 березнем 1943 р., коли святкували академію та давали концерт. У тому селі згоріло з татової родини сім осіб. Їхніх тлінних останків навіть не можна було розпізнати. Згоріло від 800 до 1200 людей, бо в цьому селі переховувалися вночі люди з сусідніх сіл, через те, що в цьому селі була поліція – охорона, хоч її виявилось замало. Село було оточене о четвертій годині ранку двотисячною бандою з «АК» і «ХБ». Вони стріляли запальними кулями по солом'яних стріхах хат та господарських будинків. Люди та худоба втікали від огню, а бандити з кулеметів стріляли по всіх, хто тікав на поле. Тепер я прочитала спогади однієї жінки, яка вдавала себе полькою, лежачи на полі, бо знала добре польську мову та відповідала на запитання бандита; тих поляків вона знала з колонії, як знала прізвисьце поміщиці. Її лежачу не забили, а всіх інших ходили по полю та стріляли, хто був живий, а також і тих, хто був тільки

поранений. Тепер складають оновлені списки, додаючи імена людей з сусідніх сіл, що загинули у Сагрині, та нараховують вже до 1600 жертв.

За офіційними документи польськими бандами під проводом «АК» і «ХБ» було спалено 50 сіл на Холмщині (у повітах Грубешівському, Красноставському та Томашівському). Всі ці бандити тепер є польськими героями, яких поляки люблять і шанують. Польський уряд відзначає їх, але для нас вони не є героями, але «бандитами, різунами, злочинцями». Тому, що вони воювали не з армією, але зі старими дідусями, бабусями, малими дітьми, жінками, дівчатами та незброєними молодими чоловіками – господарями на своїй землі. Страждала не тільки Холмщина: польськи різуні «АК» забили у селі Павлокомі (Надсяння) 366 осіб. Люди там зачинилися у греко-католицькій церкві, але бандити розбили церковні двері, з людей здерли одягу та голими виводили їх за церкву, де їм стріляли у потилицю, а жертви мертвими та пораненими падали у викопаний рів. У селі Верховина на Холмщині польська поліція разом з бандою злочинців забила на Великдень 196 осіб, бо вони не виїхали за наказом, а хотіли відсвяткувати Великдень у своїх рідних хатах.

Польські історики повинні записати, що 15 сіл на Грубешівщині згоріло перед «Волинню». Тому не мають права себе виправдовувати, що це була помста за «Волинь». Зрештою, вони християни, отже, повинні знати 10 заповідей Ісуса Христа: хто вдарить у праву щоку, то настав ліву.

Вбивство українців і паління їхніх сіл були наслідком дій польського уряду, який у 1717 р., у 1786 р. і 1908 р. приготував план «Як знищити Русь (Русинів)». Польський уряд почав використовувати цей план у такий спосіб: почав нищити українські організації, інституції, переслідувати українців на працях, по школах, у торгівлі. «Теорія геноциду» д-ра Рафаеля Лемкіна була затверджена у Організації Об'єднаних Націй у Парижі 9 грудня 1948 р. та у Нью-Йорку у 1953 р. Він визначив, що саме становить «геноцид», і які види «геноциду» можуть бути. В українському випадку Польща хотіла отримати нашу землю без українських людей, які жили на цих землях більше 7 тисяч років.

У тому році, коли почався «геноцид» українського населення на Холмщині, населення Волині було більше та сильніше. Боротьба між поляками і українцями на Волині почалася влітку, 11 липня 1943 року. Люди на Волині знали, що діялося на західньому березі річки Буг, та спостерігали, що почала робити польська поліція з населенням Волині. Їм не подобалася праця польської поліції під час німецької окупації. Вони приводили німецьких військових до українських сіл збирати надмірно так званого «контингенту», і вбиваючи кожного десятого поміж тими, яких зловили або звинуватили у тому, що сховали збіжжя. Також за кожного забитого німця вбивали 10 осіб – українців. Забирали насильно українських хлопців і дівчат до Німеччини на роботу. Поляки доносили німцям про села, які були добре організовані, та про їхню молодь, що воювала, щоб звільнити Україну від ворогів та мати свою Самостійну Державу. За таких обставин багато поляків виробили собі документи, що вони є частинно німецького походження (німці називали їх «фольксдойчерами»). Ці поляки мали багато кращ

привілеї на харчувальні купони, а за фактом вони мали приховану польську зброю у своїх колоніях, щоб мати з чим нападати на українців.

Польські «осадники і колоністи», які жили на церковних землях, співпрацювали з німцями «рука в руку»: допомагали їм контролювати, знущатися, вбивати і відсилати наших людей до Німеччини на роботу. Крім того, вони були шпигунами, донощиками, бо знали дуже добре українську мову та доносили німцям, кого треба заарештувати, а кого – брати у заручники. У Рівненській в'язниці було чотири тисячі заарештованих заручників, які потрапили туди через польські доноси та їхню підпільну «АК», яка співпрацювала з польською поліцією та доносила німецькій окупаційній владі.

За вбивство німецького військового чи поліцейського окупаційна влада відразу страчувала 10 українців з тієї околиці або заарештовувала місцевих мешканців. Дуже часто самі поляки вбивали німця-військового, щоб перекласти вину на «Українську Повстанську Армію». У Рівному тих 4 тисячі заложників розстріляли та спалили їхні тіла, щоб не було й сліду тлінних останків (так само, як це зробили «совети» в Катині з частиною польських військових старшин, які потрапили до них у полон). Поміж тими забитими і спаленими у Рівному був Володимир Соловій з села Боголюби – наречений моєї двоюрідної сестри Софії Варварів.

Генерал Сікорський з Лондону відвідував Сталіна в Москві п'ять разів, або і більше, та випрошував по закінченню війни землі у межах старого кордону Польщі станом на 1939 р. Сталін на той час пообіцяв полякам наші найбільш західні землі: Холмщину, Підляшшя, Надсяння та Лемківщину, але не погодився віддати Волинь та Галичину. Можна задатися питанням: яке мав право Сталін торгувати нашими землями та обіцяти подарунок полякам у вигляді чотирьох великих областей наших земель? Чи ми мали просити та переконувати Сталіна, щоб дав нам місто Краків, тому що воно було побудоване на землі українського селянина, який називався Краком. Тому польський Комітет визволення підписав 9 вересня 1944 р. разом з комуністом-терористом, жадібним до української крові, Берією, щоб виселити силою все українське населення з тих чотирьох областей, які західні держави та Польща називають і дотепер «Закарпаттям». Це сталося ще до кінця війни і робилося насильницьким шляхом, з великою жорстокістю, вбивством людей руками польської поліції, частин «АК» та «ХБ» і за допомогою Армії Людової («АЛ»). Ця армія була створена у Сибіру з поляків, що були вивезені туди у 1939–1940 рр. Совети забрали їх помагати та відбивати наступ німців. Всі вони разом зайнялися насильно виселяти наших людей, силою виганяти з хатів, вбивати, забирати їхнє майно, забирати їхню землю, яку їхні предки обробляли ще з Трипільських часів, багато тисячоліть перед народженням Ісуса Христа.

Після Версальського договору українські патріоти, починаючи від 1921 року, створили свою Військову Організацію (УВО була створена у 1920 р. – *Прим. ред.*) під проводом полковника Євгена Коновальця, а згодом – Організацію Українських Націоналістів, представники якої під час німецької окупації зорганізували спочатку «Поліську Січ», а пізніше – Українську Повстанську

Армію. Ми були змушені себе боронити від польських планів, які передбачали знищення України як держави, а населення – як нації. Інша мета полягала у зупиненні розповсюдження Римо-католицизму на Холмщині, Підляшші та Волині. Наші провідники були люблені та шановані українським народом; лишень московські комуністи разом з нашими зрадниками-москвофілами та поляками радо хотіли б поділити Україну поміж собою, як це було колись під час Віденського та Андрусівського договорів. Ви згадуєте у своїй статті авторів, а саме Дмитра Павличка, який у Києві у 1970 році написав: «Будеш, Україно, довго пам'ятати виколені очі», та Олесе Гончара, який у своїй праці пише до націоналістів-вбивць дітей, «мордерців», які щораз більше потонули в злочинах та садизмі, втратили в кінці людську подобу і не стрималися перед нічим, не признавали жодної моральності... Людської крові не можна змити...». Ці цитати двох наших знаних письменників, які навів Станіслав Сроковський, я вже переклала з польської мови. На жаль, я не маю їх українською мовою, але можу сказати, що ці звернення двох наших письменників не говорять, що це було пов'язане саме зі злочинами України. Скоріш за все, все це стосувалося злочинів Москви і Польщі. Україна довго буде пам'ятати «виколені очі» в Сагрині та інших селах Холмщини і відрубану голову отця Лева Корпчука на сходах церкви. Багато жажливих злочинів, кримінальних вчинків допустилися поляки на Холмщині, Підляшші, Надсянні, Лемківщини та Волині. Щодо слів Олесе Гончара – а він добре знав, що роблять москалі-комуністи з нашими людьми на засланні, а поляки-націоналісти – у десятиліття після 1921 р. (не згадуючи вже попередніх століть) – то Ви, пане Станіславе Сроковський, берете ці рядки, вириваючи їх з контексту та цілої творчості українських письменників, які творили за часів великих переслідувань комуністичною владою, лише щоб очорнювати українців. Ви також цитуєте польських письменників з Канади, які звинувачують українців у нападах на євреїв, та не забуваєте навіть соціаліста з Торонто Марка Царинника і американського історика Тимоті Снайдера, який звинувачує Бандеру у вбивствах поляків, українців і євреїв у Києві у Бабиному Ярі, ігноруючи той факт, що на той час Бандера був заарештований і перебував у концентраційному таборі. Ви підбираєте те, що вам подобається, щоб навіть перекручені факти допомогли вам скласти всю вину на українців.

Наші герої обороняли нас, воювали з нашими ворогами – поляками, німцями, москалями, які хотіли нашу землю, але без наших людей. На протязі багатьох літ, століть нашої історії, ці три народи нищили нас як націю голодом, вбивствами, концентраційними таборами у Березі Картузькій, Явожно, Майданеку, Аушвіцу, на Соловках, у Сибіру, на Колимі, у копальнях Республіки Комі, у Магадані і Казахстані. Українська Повстанська Армія – це наші герої, які воювали в нерівній боротьбі без значної зброї, без запасів харчів, без відповідної одежі на зиму. Вони боронили багатьох людей від спалення, вбивства та депортації. Ви називаєте наших героїв «бандитами», тому що Ви не можете сприйняти «Вільну Самостійну Україну»; Ви ще мрієте володіти Волинню і Західною Україною як частиною Польщі. Наша Повстанська Армія була наши-

ми улюбленими молодими людьми, які не шкодували власного життя, які були «Воїнами Свободи та Правди!»

Ми також можемо і маємо ґрунтовні підстави називати ваші «АК», «ХБ» та «АЛ» «бандитами», які хотіли нашу землю, але без наших людей, бо ви думаете, що польський народ є дуже культурний, і вважаєте їх найкращими християнами у цілому світі. Тому всі ваші провідники, що насправді були бандитами та ризунами, є тепер вашими героями, а наші провідники для вас є бандитами. Це все тому, що вони хотіли зупинити вашу агресію і розширення польської території на схід.

Зокрема, я хочу вам повідомити, що «АК» забило десять мирних осіб у містечку Тишівці, які були двоюрідними братами, дядьками і племінниками мого тата; вони не були членами УПА, а спокійними громадянами, які нікому не робили жодної кривди.

Люди, що були спалені та жорстоко забиті у Ласкові (а це – 300 осіб!), у Турковичах, Сагрині, Модрині – у всіх 50 українських селах, є для нас «Мучениками та Святими». Вочевидь, Ви не вважаєте їх за людей, за християн, а називаєте їх «бидлом-кабанами», так як німці себе називали «уберменшами – понад людьми», так і ви себе також такими вважаєте. Це лишень тому, що і ви, і німці хотіли нашу багату землю – Україну.

Ви забуваєте чи не хочете знати, що багато польських «колоністів і осадників» на Волині біля Рівного були забиті комуністичною партизанкою Семена Ковпака, тому що поляки співпрацювали, були «колаборантами» нацистів та мали багато зброї й амуніції, яка залишилася позаду і була захована, коли «відважна» польська армія тікала до Румунії. Багато польських колоністів було вислано до Сибіру у грудні 1939 і 1940 рр. Советською владою, з яких потім створилася Армія Людова.

Вся статистика щодо того, скільки саме поляків жило на Волині та скільки було забито, не є вповні правдивою, адже відразу перед приходом Советського війська 17 вересня 1939 р. багато поляків тікали на захід, на німецьку сторону. А головне це те, що для колоністів було важко розпізнати, хто їх насправді нищив: чи то комуністична партизанка Семена Ковпака, чи Українська Повстанська Армія? Наразі важко з'ясувати, які села були прокомуністичними і знаходилися під впливом Семена Ковпака, і мешканці яких нищили тих, хто співпрацював з німцями, адже допомагали Советському Союзові. Раджу перевірити архівні матеріали про діяльність Семена Ковпака, і тоді Ви дізнаєтеся, скільки комуністична партизанка забила не тільки поляків, але також і наших хлопців з УПА.

Польський уряд є свідомий того, що фальсифікує статистичні дані, адже це було засадничо заплановано і наказано робити ще у 1908 р. вашими політитами, щоб довести Заходу, що та частина – Західна Україна – заселена збільше поляками.

Українці боронили свою власну землю, перебуваючи саме на українській землі: ми не воювали на польській землі, і це є нашим правом боронити себе. Ми, українці, любимо наших провідників, і вони є нашими героями, а ваші

польські провідники є вашими героями. Може нам треба писати статті та називати ваших провідників «АК», «ХБ» і «АЛ» також «бандитами»? Як вам це буде подобатися? Нам треба уживати такі ж самі критерії і оцінювати, кого вважати за героїв, як це стається у кожній країні.

У Канаді «поля Авраама» є полями перемоги та слави для людей, що говорять англійською мовою, а для французів–канадійців це – трагічний день, коли вони втратили велику частину канадської території, на якій планували мати «Французьку Канаду».

Ми, українці, втратили багатьох членів нашої інтелігенції від замахів і масових вбивств польським підпіллям: «АК», «ХБ» і «АЛ». Ми також втратили ще 100 тисяч людей, які були забиті, померли через злидні, голод по переповнених вагонах під час насильницької примусової депортації на схід і захід. Ви господарюєте на наших чудових 500 тисячах гектарах орної землі разом з ріками та горами, серед яких також є мої 12 гектарів у містечку Тишівці, та живете у моїх двох хатах. Ви знищили життя мільйона українців, які все ще переживають спогади про вбивства, паління їхніх сіл, насильні депортації і кінцеву депортацію під назвою «Акція Вісла».

Пишучи все це, я не бажаю пригадувати інші минулі історичні події, починаючи від «Люблінської унії», всю панщину, відрубання голів, садження на палі, вбивства іншими способами, експлуатацію українських селян та використання їхньої землі. Ми, як нація, є миролюбні; ми не нападали на наших сусідів, не забирали їхні землі, не планували мати державу від «Балтійського до Чорного морів» або будувати «Імперію» на землях своїх сусідів. Століттями ми мусили переживати багато знущань від наших «приятних» сусідів. Я мушу пробачити польському поліцейському, який у Холмі нацькував на мене двох німецьких жандармів і сказав їм, що я є жидівська дитина («зі іст юден»). Мене оборонив приятель мого тата, також священик, який опинився там несподівано: я його побачила, впізнала та просила врятувати мене. Інакше, мене б завів цей поліцейський до міського постерунку, куди зводили жидівських дітей, потім кидали до пивниці, вивозили вночі до лісу Борку біля Холма, розстрілювали та палили... Тільки виднілися чорні дими, а вітер розносив запах спаленого людського тіла. Цей поліцейський знав мене і бачив мене кожного дня, як я йшла до гімназії. Досі є ще живі два свідки, які це бачили; один такий свідок – мій товариш, адвокат зі США, а другий живе у Австралії. У такий спосіб польська поліція нищила українців, а також і євреїв у Холмі. Вони показували німцям вікна помешкань по пивницях, де жили євреї, а німці кидали в ті вікна гранати. Я це бачила, переступала річки крові та побите скло, коли йшла до гімназії.

У польській пресі постійно друкуються статті, в яких вони звинувачують нас, українців. Ви також стверджуєте у Вашій статті, що наші історики та письменники не пишуть, не пояснюють і не боронять Ваш спосіб думання. Це правда: ми не хочемо писати та повідомляти весь світ, Канаду, США, особливо Об'єднану Європу, про всі ваші злочини, які було скоєно під час президента Пілсудського та Ридза–Сміглого під час їхнього панування від 1921 р. по 1939 р. Особливо, про всі ті злочини, скоєні вашими «АК» і «ХБ» перед по-

діями на Волині, та про всі проблеми з польською поліцією, колоністами та осадниками, які ще перед війною були донощиками, стукачами, а пізніше отримували злочинні накази Сікорського, Миколайчика, Андерса та інших воєнних злочинців, і які ніколи не були засуджені та покарані. Ми повинні вимагати компенсацію за всі знищені наші церкви, хати, землю та за втрачені життя членів наших родин. Чи Ви дасте собі звіт у тому, скільки грошей вам прийшлося б відплатити тільки за самі церкви, або побудувати нові від самого фундаменту, повернути все золото, яке ви забрали, починаючи від 1938 року та після акція «Вісла», коли стільки церков було знищено (нараховується 508)?

Коли ми почнемо писати про це, то весь світ буде знати про плани вашого уряду по відношенню до нашого народу. У вас є багато освічених людей, і вони повинні були вивчити історію об'єктивно; нам не потрібно їм пояснювати чи нагадувати, як це слід робити. Ми бажали би, щоби ви вибачилися за події, починаючи 1921–1947 років. Нагадую Вам, що ми не воювали на вашій землі, не виселяли польське населення, так як ви це зробили українцям від 9 вересня 1944 р. до червня 1946 р. Ми не маємо червоних від крові рук, так як ви, від депортації та акції «Вісла» у 1947 р. Ми не планували мати державу «одної віри та одної національності». Отже, прошу перестати кидати каміння в нас, а, натомість, подивитися на себе: це є християнська наука на цілий світ. Все, що ви робили, починаючи з 1921 року – це міра вашого християнства, вашої людяності, вашої культури та вашої любові до своїх сусідів.

Я написала цю відповідь Вам, пане Станіславе Сроковський, не тому, що я шовіністка, а лишень тому, що не можу зрозуміти, як освічені люди можуть так перекручувати історію та не розуміти, що доба, коли можна було підбивати та володіти чужими країнами, вже закінчилася і ніколи не повернеться.

Література:

«Проекти на знищення Русі», які були опрацьовані польським Сеймом в 1717 р., 1786 р. і 1908 р. Їх можна знайти в архівах у Кракові та у Львові польською мовою. Я їх видала в одній моїй книжці «У горі та сльозах наша доля... Геноциди в Україні», Чернівці, БукРек 2010 р. у перекладі і частинно скорочені. Повне видання українською мовою можна прочитати в книжці «Книга Пам'яті 1944–2004», видав Процюк Віталій, Сполон, Львів 2004.

Пастернак Євген, Нарис Історії Холмщини і Підляшшя, Вінніпег 1968 р. (Ця книжка написана сином українського посла до польського Сейму – яка документально подає всю інформацію.)

Любов Василів-Базюк отримала ступені бакалавра гуманітарних наук (Торонтський університет) та магістра бібліотекознавства (Університет Західного Онтаріо, Лондон). Студіювала античну й середньовічну історію та історію Східньої і Західньої Європи, а також соціологію, географію, антропологію та політичні науки сходу Європи. Працювала як суспільний працівник для міста Торонто 28 років. Нині на пенсії, але має ще багато творчих планів.

Любов Василів-Базюк

ЧЕКАЮ ВОСКРЕСІННЯ

Холмщино, моя Ти люба Україно,
Ти частка нашої великої землі,
Полита кров'ю, засипана Ти попелом–кістками,
Стоїш, як пригадка ворожої, нелюдської злости.

Твої поля політі кров'ю,
На них хіба росте кукіль та бур'яни,
А села знищені, церкви розбиті,
Стоять, як доказ світові та іншим людям
Ворожих та злочинних польських дій на нашій Холмщині.

Тобі, мій любий краю, Холмщино,
Покірно голову схиляю,
Несу у світ із гордістю Твоє ім'я,
Голошу всім Твої терпіння,
Чекаю з певністю Твого нового та швидкого Воскресіння.

ПУБЛІКАЦІЇ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Валерій Полковський

(Доктор філософії, Сейнт Альберт)

ЗДОБУТКИ УВАН (УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК) У КАНАДІ: ОГЛЯД ОСТАННІХ КНИГ/ ПУБЛІКАЦІЙ

У статті–рецензії буде проаналізовано останні публікації УВАН у Канаді: «До основ. Збірник статей у шістдесятиліття Української Вільної Академії Наук у Канаді: 1949–2009», який був надрукований УВАН у Канаді у місті Вінніпезі, 2012 рік, обсягом 354 сс. та книга Ярослава Розумного «Українська Вільна Академія Наук у Канаді: Продовження ідеї вільної науки». – Вінніпег: УВАН у Канаді, 2013. – 285 сс.

Ці два ошатно видані томи спонукають до роздумів про здобутки та перспективи діаспорознавства та українознавства на північноамериканському континенті, зокрема в Канаді.

Розпочну з першої книги, яка містить статті як українською, так і англійською мовою. Книга має декілька розділів: «Вступне слово», «Література», «Освіта/культура», «Історія», «Канадіяна», «Бібліографія» та «Про авторів».

«Вступне слово» написане Ярославом Розумним (постать якого давно заслуговує на проведення окремого семінару/симпозіуму в Україні, присвяченому дослідженню його творчого спадку). Подано коротенький огляд праць збірника, а також особливості «Харківського» правопису, на правилах якого базуються україномовні статті збірника.

В розділі «Література» вміщено вісім статей, інтерв'ю, рецензійних оглядів тощо. Відкриває розділ стаття Ярослава Розумного «А куди з «Камінного саду» (Поезія Богдана Рубчака)». Розумний намагається впіймати сутність Рубчакової поезії, її нерв: «Його справжній «модерн» у спробах відкривати нові можливості в старих формах, моделях і зразках, а не в революції проти форм» (с. 12). Автор статті подає надто цікаві та особисті дані про Богдана Рубчака (заохочуємо потенційного читача до прочитання книги). Ярослав Розумний детально прослідковує вплив світової, російської та української літератур (зокрема

Богдана–Ігоря Антонича) на формування особистості Богдана Рубчака. Рубчак – надзвичайно самобутній поет і Розумний зауважує: «Рубчакова впевненість у своїй самобутності не дозволяє йому підкорятися іншому талантові й, мабуть тому, він мало перекладає, бо надто втручається в оригінал і переспівує» (с. 21). В своїй творчості Рубчак повертається знову і знову до теми батьківщини: «Батьківщина в Рубчакових віршах виступає в різних іпостасях – як поняття географічне, політичне, історичне; як ідея і як лояльність до світу батьків. Його батьківщина, дім також у мові й у поезії–літературі» (с. 32). Богдан Рубчак пропускає свого героя через низку життєвих обставин, колізій, труднощів: «Його герой завжди поза гуртом або над гуртом, і не тому, що йому не цікаво бути в гурті, а тому, що йому важко знайти стежку з ‘камінного саду’ й наблизитись до ‘селищ сердець’».

Рубчаків герой ніби вийшов з «камінного саду», але тільки частинно, тільки інтелектуально» (с. 33).

Надзвичайно цікаве англomовне інтерв’ю А. Д. Джеймсона з Юрієм Тарнавським. Тарнавський визнає вплив Достоєвського, Гоголя та Сартра на формування своєї творчості. В одній зі своїх книг, «Три блондинки і смерть», він навіть використовує епіграф з Гоголевих «Мертвих душ». Серед режисерів він визнає вплив Олександра Довженка на свою творчість.

Англomовна стаття «Розчленування Орфея та його воскресіння як Фенікса та проблеми перекладу» належить перу Олександри Черненко. Вона детально аналізує поезію канадського поета Едварда Блоджета та проблеми її перекладу українською мовою, здійснені Олегом Зуєвським. Цінними є роздуми Олександри Черненко про неперекладність деяких речей, зокрема, наскільки важко (а часом і неможливо) передати англійською поезію Тараса Шевченка (с. 66). Роздуми авторки про поезію Блоджета, проблеми їх перекладу українською, здійснені Олегом Зуєвським, роздуми загалом про проблеми перекладу досить слушні, глибокі та аргументовані. Розгляд творчої спадщини Олександри Черненко (званої поетки, літературознавиці та критика/критикеси) сьогодні також на часі в Україні. Це творчість діаспорних українознавців, які відійшли в засвіти у ХХІ столітті. Коли ж належно поцінуємо їхній спадок?

Розвідка «Філософські погляди Тараса Шевченка» Наталії Совінської фахова, професійна та написана добірною мовою. Цілком погоджуємося з авторкою в тому, що «Шевченко фактично започаткував нову національну концепцію, поставивши на порядок денний не лише питання про створення нової модерної української літератури, української літературної мови й національної культури, але й відродження української концепції власної держави. В його творах, присвячених історичним і суспільно–політичним проблемам, викладено програму національної гідності та національного опору будь–якому насиллю» (с. 103).

Автором статті «Скарга біля брами в вік прийдешній (Про есеїстику Оксани Забужко 90–х рр.)» є Володимир Шелест. Він висловлює цілком слушну думку: «Занепад есеїстики в Україні спричинював звуження комунікативних можливостей, що відбилося теж і на українській літературній критиці, яка після 30–х років зводилася до незavidної ролі прислужниці режиму в нав’язуванні літера-

турі й мистецтву незграбно надуманих ідеологічних тенденцій» (сс. 107–107). Володимир Шелест заявляє: «Змінилися й набрали іншого значення також і колишні поняття правди й кривди, ганьби й героїки. Їхня суть уже переміщується, змішується, і в загальному висновку постає якийсь хаотичний каламбур» (с. 111). Цей хаотичний каламбур досить часто є визначальним у літературі, культурі, кінематографі.

Валерій Полковський у рецензійній статті «Підсумок за 100 років чи місток у майбутнє?» рецензує «Хрестоматію з української літератури в Канаді: 1897–2000»; упорядники Яр Славутич і Мирослав Шкандрій, Видавничий комітет «Слова», Едмонтон, 2000, 632 сс. Хрестоматія, на жаль, так і залишилася належно не поцінованою в Україні (принаймні за останні 17 років ХХІ століття, з дня її виходу). Її слід було би передрукувати в Україні та надіслати, принаймні, в бібліотеки та виші.

Надзвичайно ерудована, цінна та глибинна стаття Ірени Книш «Есайас Тегнер і Україна». Твір геніального шведського поета безцінний і тому, що «у своєму бунті проти пасивного животіння без високої мети, проти жіночої неповноцінності, проти закріпачення людей у рабів, проти невірного кохання, в незалежності своїх думок, рішучості й сміливості, в активній боротьбі за здійснення своїх бажань ця самотня сирота така, якою можна уявляти Марусю Чурай, Мотрю Кочубей, Марію Башкірцеву – Тегнерова Марія благородна, хоробра дівчина з великим серцем, це апотеоза українки – унікальна в заграничній літературі» (с. 133). Цілком погоджуємося з авторкою в тому, що давно вже пора перекласти цей твір українською.

Заохочую потенційних читачів ознайомитися зі статтею Станіслава Пономаревського «До проблеми класифікації та функціонування балади на Чернігівщині». Автор приходять до наступного висновку: «... з врахуванням великої кількості побутуючих у регіоні зразків, доброго збереження окремих давніх традиційних сюжетів та мотивів, здатності в умовах міжетнічного прикордоння легко засвоювати та моделювати згідно з місцевою традицією ‘мандрівні’ сюжети, можемо на сьогодні констатувати життєвість жанру народної балади на Чернігівському Поліссі» (с. 144).

Розділ «Освіта/культура» містить шість розвідок. Ярослав Розумний представляє 21–сторінкову статтю «Освіта, наука і посполита письменність у Гетьманській Україні XVII–XVIII ст. (До 300–річчя смерті гетьмана Івана Мазепи: 1709–2009)». Автор високо цінує роль Острозької академії гетьмана Петра Конашевича–Сагайдачного: «Першою школою вищого типу стає Острозька академія, заснована коло 1576 р. й діяла до 1636 року. Її навчальна програма включала церковнослов’янську мову, яка продовжувала бути мовою літератури, мову грецьку і латинську та теологічні й філософські дисципліни. За програмою інших колегій тут викладали також «вільні науки» – математику, астрономію, граматику, риторичку й логіку та знайомили студентів з працями відомих тоді учених Ренесансу.

Гетьман Петро Конашевич–Сагайдачний – вихованок Острозької академії – зв’язує освітнє й військово–політичне крило державобудування ...» (с. 151).

В статті детально розглядається роль та становлення Києво–Могилянської академії. «І якраз в добу Мазепи число студентів з України закордоном значно збільшується, головню в таких університетах як Геттінген, Кенінгсберг і Штрасбург. Іван Полетика, колишній студент Київської академії, був професором у Медично–хірургічній академії в Кілі» (с. 157) – наголошує автор. Чи не пора нам відновити цю тенденцію?

Розглядається розвиток та становлення академії, колегій та семінарій, а також початкових шкіл. Як гірка іронія звучать сьогодні слова автора: «Українські вчені часів Гетьманської України відіграли значну роль в освіченні Московщини» (с. 164). Детально розглядається постать та роль Теофана Прокоповича. При написанні своєї розвідки Ярослав Розумний використовує ряд цікавих та оригінальних джерел (сс. 169–170).

Степан Ярмусь є автором розвідки «Юрій Мулик–Луцик про Україну як колиску християнської думки на слов'янському Сході». «... моїм головним бажанням є ознайомити український академічний світ з важливим філософом української діаспори – з д–ром Юрієм Мулик–Луциком, а зокрема з його баченням України як колиски християнського мислення на слов'янському Сході» – зазначав автор (сс. 171–172).

У збірнику подана англomовна стаття Борислава Білаша «Школи з підготовки українських вчителів у Манітобі». Ця стаття має дуже серйозну джерельну базу.

Англomовна стаття «Музична освіта та організаційна сітка класичної музики в Україні після 1991 р.» належить авторству Люби Жук.

Стаття Андрія Горняткевича «Кобза, бандура, кобза–бандура, «кобза» та (знов) кобза» добре ілюстрована, з резюме (коротким змістом) англійською мовою.

Рекомендую також потенційному читачеві розвідку Тараса Шаха «Просвітницьке подвижництво д–ра Ярослава Дудикевича (до 800–річчя Бібрки)».

Розділ «Історія» містить три статті англійською мовою та спомин в'язня українською. Розпочинається розділ статтею Юрія Книша «Забуті предки: Деякі думки щодо скитської спадщини в давній Україні». Короткі/вузькі рамки статті–рецензії не дозволяють мені зупинитися на детальному розгляді цієї статті, як і інших статей розділу. Знову ж потенційний читач матиме чудову нагоду насолодитися ними. Адже істориків в Україні вистачає, а також людей, які цікавляться історією. Наступною йде стаття Богдана Корчмарика «Російська інтерпретація історичних джерел». Не залишить байдужими істориків та й широкі коло читачів стаття Романа Сербина «Методологічні прогріхи Й.–П. Хімки в трактуванні «українських міфів» (мова йде про ОУН, УПА та Голодомор).

Зиновій Книш представляє «Показову польську тюрму в Дрогобичі (спомин в'язня)». Ці спогади – роздуми про долю українців його покоління.

Розділ «Канадіана» містить дві розвідки – статтю Джона Лера та Наталії Апонюк про українську ідентичність у провінції Манітоба та статтю Дениса Глинки про передачі української музики на мережі CBC радіо (1972–1973 рр.). Обидві статті написані англійською мовою.

Розділ «Бібліографія» має 3 розвідки. Стаття «Літопис УПА – джерело інформації про визвольну боротьбу в Україні» належить перу Петра Потічного. Дослідниця з Києва Ірина Матяш підготувала статтю «Українські архівні зібрання в Канаді: питання реєстрації та репрезентації (містить багато фактологічного матеріалу, буде надзвичайно цінною дослідникам з України). Англomовна розвідка Роберта Климаша присвячена постаті Никити Будки (подано короткий бібліографічний огляд).

Завершує книгу розділ «Про авторів» (англійською мовою). Навіть побіжний огляд показує, що переважна більшість канадських авторів або на пенсії, або вже померли (з моменту виходу книги). Виникла глибока проблема: «Хто замінить цих авторів?» Чи не перерветься зв'язок між канадськими та українськими вченими через відхід досить значної кількості канадських українознавців/діаспорознавців? Яким чином Україна може зарадити цій проблемі? Яким чином Україна може допомогти Канаді в цьому аспекті? Запитання нанизуються, але відповіді поки що немає.

Книгу Ярослава Розумного потрібно прочитати. Вона дає якнайдетальніше представлення про УВАН в Канаді. Рамки статті–рецензії не дозволяють мені зупинитися на всіх цікавих і пізнавальних моментах, бо в цьому немає потреби. Надіюся, що науковці України ознайомляться з цією книгою. У «Вступі» чітко визначена ціль УВАН в Канаді: «Завданням новоствореної дослідно–наукової установи було утворювати освітній, культурний і суспільний клімат серед українських поселенців на цьому мозаїчному й поліфонічному ґрунті на терені Канади» (с. 1). Підсумовується 60–річчя УВАН в Канаді (до 2012 р.).

Перша глава – «Заснування і початкові роки УВАН». «Треба було інституції, яка на території західних держав виправляла б викривлене уявлення про Україну й українське питання створене в західній науці, яка, в основному, не досліджувала цих питань незалежно й критично, а переписувала й споживала все, що виходило з кабінетів советсько–російських академії наук і університетів та від тенденційного ставлення своїх власних університетських професорів і політиків Америки, Канади й Європи», слушно зазначає автор (с. 20). В цій главі представлені організаційна структура УВАН, ідея злиття УВАН і НТШ (тоді були розбіжності, а зараз, мабуть, настав час зробити це), повоєнні обставини праці УВАН, видавничу активність УВАН, 1945–1948 рр.

Друга глава – «Перехід президії УВАН з Німеччини до Канади». В цій главі представлено дослідження про Вінніпег – перший осередок УВАН за океаном, введення ротаційної системи центральної президії УВАН та діяльність УВАН у Канаді, 1949–1954 рр.

Третя глава – «Усамостійнення осередків УВАН у діаспорі». Вміщено інформацію про узгодження статуту з місцевим законодавством, формування крайових і світової Наукової Ради, діяльність УВАН у Канаді, 1955–1969 рр.

Четверта глава – «Реформа і діяльність УВАН у Канаді після 1970 року». З неї дізнаємося про перехід від інститутів до індивідуальних ініціатив, діяльність УВАН у Канаді, 1970–2012 роки, видавничу діяльність УВАН у Канаді, 1949–2012 рр., серійні видання, позасерійні видання, монографії і збірники

наукових праць. Не можемо не погодитися з наступними думками автора: «... українська спільнота сьогодні стоїть перед реальністю старіння й відмирання організацій колишнього типу, який задовольняв потреби того часу й того суспільства. Громада стоїть перед втратою мови й загрозою повного відходу від організованого життя» (с. 117).

П'ята глава – «Наукові і популярно-наукові доповіді» знайомить нас із доповідями, темами доповідей, Шевченківськими сесіями та доповідями.

В шостій главі «Конференції і наукові конгреси» представлено інформацію про місцеві конференції, загальноканадські конференції та міжнародні конференції й конгреси.

Сьома глава – «Позадослідницька діяльність» містить дослідження про Воєнно-Історичний Музей і Архів, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Енциклопедію Української Діаспори (Канада), а також Лист до головної редакції ЕУД в Чикаго. Автор з сумом констатує: «Українська діаспора, з багатьох причин, в середині 1990-х рр. не була спроможна її [працю над ЕУД – В.П.] здійснювати. А була неспроможною з огляду на відхід багатьох фахівців-українознавців, на зменшену людську базу жертводавців на цей проект та перевантаження діаспори потребами незалежної України» (сс. 192–193).

У восьмій главі «Президенти, члени президії і почесні члени УВАН у Канаді» подана відповідна інформація. Звернено увагу на те, що давно пора в Україні серйозно дослідити вклад вищезазначених вчених в поступ української науки у світі. Дослідження ці мають бути системними, а не фрагментарними.

В дев'ятій главі «Біо-бібліографії членів, що упокоїлись» подана інформація про членів, які відійшли в засвіти. Надзвичайно важливо також дослідити їхній вклад в розвиток української науки за кордоном. Серед них назвемо імена та прізвища Константина Андрусичина, Константина Біди, Василя Вериги, Ольги Войценко, Іраїди Герус-Тарнавецької, Володимира Жили, Іллі Кириая, Володимира Кисілевського, Вотсона Кіркконнела, Романа Ковалю, Якова Крета, Юрія Луцького (якого більше знають в Україні), Володимира Мацькова, Леоніда Молодожанина (Лео Мола), Юрія Мулика-Луцика, Романа Олійника (Рахманного), Тимоша Павличенка, Валеріяна Ревуцького, Данила Струка (Гусара), Богдана (Дана) Чопика, Павла Штепи, Павла Юзика та багатьох інших.

Десята глава – «Становище УВАН у Канаді до подій в Україні, 2011–2012 рр.» містить «Заклик до захисту освітян в Україні», «Звернення до голови Львівської обласної ради» О. Панькевича, «Лист Достойному Міністрові зовнішніх справ Канади Джонови Бирдові», «Лист солідарності з заявою Президента НАУКМА д-ра Сергія Квіта».

Надзвичайно цікаве «Післяслово». Поданий також «Показчик вибраних імен».

Ці книги – «останні з Могікан» об'ємного та системного розгляду здобутків української науки на Заході. Дуже хотілося б помилитися, але реальність саме така.

Галина Котович
(Учителька, Едмонтон)

РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ «UKRAINIAN SUGAR BEET IMMIGRANTS»

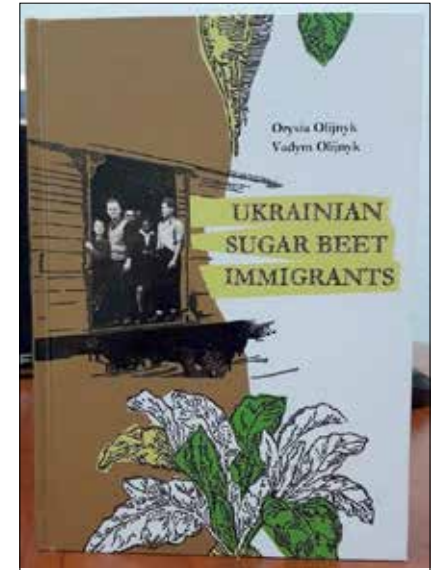
У книзі «Ukrainian Sugar Beet Immigrants» автори Орісія (Іванусів) Олійник і син Вадим Олійник розповідають маловідому історію про приїзд у 1948–1950 роках кількох сотень українських родин, серед яких була також і їхня родина, щоб працювати на фермах цукрових буряків у південній Альберті. Обставини цієї події є унікальними в історії канадської імміграції.

Після Другої світової війни в Канаді сильно бракувало працівників на фермах, у лісах та у копальнях через відтік звідти тих, хто працював там під час війни: інтернованих канадських японців, пацифістів, і німецьких військовополонених. Разом з тим, небагато канадців бажало займатися цими нелегкими працями у віддалених частинах країни.

У районах південної Альберти, де вирощували цукрові буряки, були дві цукроварні, а у 1947 р. там почали будувати третю. Внаслідок цього перед черговим посівом бракувало щонайменше 1000 робітників. Щоби запобігти економічній катастрофі канадський уряд був змушений знайти рішення щодо того, як заохотити людей до цієї праці. Самі ж фермери через певні обставини у минулому настоювали на запрошенні цілих родин замість самітних робітників.

На той час у Європі у таборах біженців (DP camps) у Німеччині й Австрії залишалось близько 210,000 українців, що усіма силами боролися проти примусового повороту «на родину» до «советського раю». Фінансовий міністр Канади, відвідуючи Німеччину, описував біженців, яких він зустрічав там, як людей працьовитих, інтелігентних та охайних – саме таких, яких було потрібно в Канаді.

На жаль, деякі українці Канади протестували проти приїзду цих земляків. Ці «ліві» приїхали до Канади ще перед «советською» революцією і не мали поняття про «радянський рай на землі» сліпо вірячи усій «советській пропаганді», зокрема тому, що ці українці були «співробітниками нацистів».

Обкладинка книжки

Зал у Pier 21

Втім, канадський уряд таки реалізував проект, у рамках якого у 1948–1950 роках сотні родин приїхали до південної Альберти на вищезгадану працю. Родини зобов'язувалися дотримуватися контракту, а уряд Канади оплачував приїзд кожної родини. Треба підкреслити, що серед цих людей було небагато фермерів: майже всі вони були освіченими, професійними людьми. Це не мусить дивувати, якщо подивитися на страхіття, які представники «третьої хвилі імміграції» пережили в Україні і Європі під час і після війни, адже більшість руйнувань та смертей на «східному фронті» сталися на українських територіях.

Наприкінці війни близько 2.3 мільйонів українців опинилися у Німеччині та Австрії: молоді люди, силою вивезені німцями на роботу до Німеччини;

люди зі східних і центральних районів України, що зазнали Голодомору, масові вбивства, депортацію до Сибіру та руйнування під час війни; люди з Західної України, які вже пізнали і «советське» і «нацистське» «щастя». Усі ці люди тікали у невідомість. Протягом 1945-1946 рр. люди були повні страху репатріації, тому що у перший повоєнний рік більшість українців була силою вивезена з Європи «советами». Як «зрадники батьківщини» або «співпрацівники нацистів» чимало з них були розстріляні або заслані до Сибіру.

Після 1946 р. у Західній Німеччині й Австрії залишилося 125 таборів біженців. Хоч люди уміло організували громадське життя, включно з навчанням для дітей і відновленням Пласту (забороненого в Радянській Україні), вони жили на «валізках» і розуміли, що наразі не буде вільної України, а довго залишатися у таборах – неможливо. Отже, люди почали подаватися до Канади, Америки, Бразилії та до інших країн – аби тільки хтось їх прийняв.

На фермі: родини Радьо і Гнатів

Жнива: родина Сороківських

Жнива: пані Сороківська із сином Борисом

Жнива: Іванна Іванусів обідає на полі

Тож коли у 1947 р. уряд Канади оголосив про набір робітників для праці на бурякових плантаціях, та що відтепер прийматимуть тільки родини з дітьми, велике число українців пристали на цю пропозицію. Канада була для багатьох жаданою країною для переселення. Втім, були певні вимоги: наприклад, у родині мусила бути певна кількість дорослих (себто, робочих сил) по відношенню до кількості дітей. Самітні і бездітні долучувалися до родин з дітьми, і, навіть, робили зміни у документах, щоб стати «родиною». Саме у такий спосіб батько авторки, Ярослав Іванусів, придбав собі «бурачаного брата», Василя Онуфрика.

Одна з найбільших груп родин приїхала з табору «Орлик» у Берхтесгадені (Німеччина). Його мешканці обрали ім'я гетьмана Пилипа Орлика, який у 1720 р. написав першу в Європі Конституцію. У книжці поданий також дуже зворушливий (особливо пластунам) опис пластового прощання перед від'їздом «буряківців» з рештою тих, хто залишався, і пластових зібрань на ранню й вечірню молитви на «морському таборі» на кораблі, які проводив пластовий сеньйор Ярослав Іванусів, Л.Ч.

Від березня 1928 р. до березня 1971 р. іммігранти до Канади припливали кораблями до пристані Галіфаксу «Pier 21». Тепер на цьому місці знаходиться Музей історії канадської імміграції. Подорож кораблем «буряківців» тривала від дев'яти до одинадцяти днів. 13-річний Олег, брат Ориси, запам'ятав, що коли вони зійшли з корабля, всі мусили носити довкола шиї напис з ім'ям і прізвищем, які нагадували йому собачі нашійні ідентифікації.

З корабля приїжджих посадили на поїзд до Альберти. Ця подорож тривала чотири дні й чотири ночі. В Монреалі та Вінніпезі українські комуністи на перони

Гурт пластунів, Летбридж, 1949

махали плакатами, протестуючи проти приїзду цих «фашистів». Канадські безмежні простори дуже відрізнялися від густого населення Європи. Один дворічний хлопчик найкраще окреслив почуття всіх дорослих: «Бозю, Бозю, де ми їхаєм?»

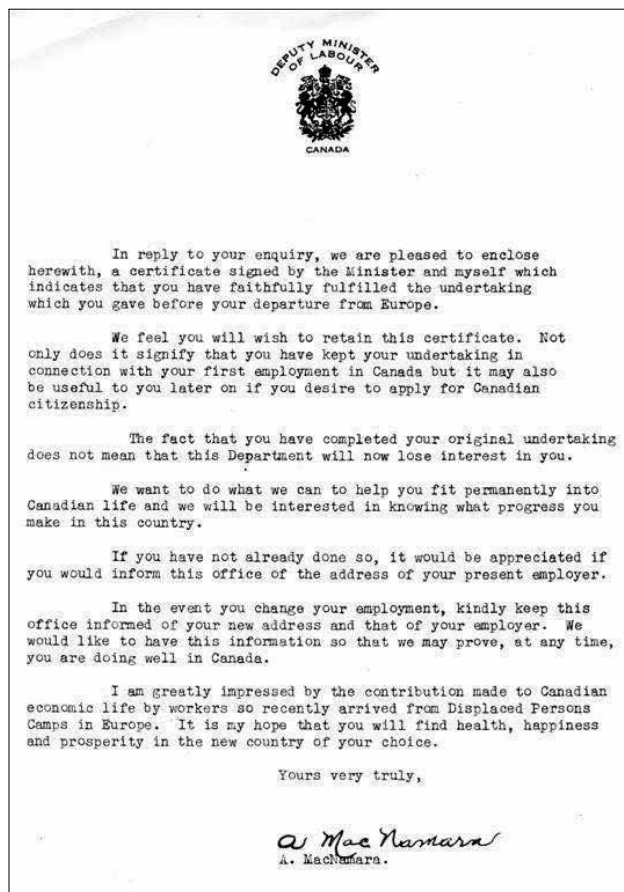
В Альберті фермери привезли свою «призначену» родину до своєї плантації цукрових буряків. Несподівана віддаленість від найближчих українських суспідів виявилася причиною одного з найважчих переживань переселенців під час цієї праці. Приміщення для родин різнилися від дуже добрих до просто примітивних. Праця, здебільшого, була ручна, виснажлива на спину. Оплата наприкінці жнив залежала від кількості врожаю, а не від часу роботи на полі. Фермери були задоволені зі своїх робітників, а наших тримала думка: «Це краще, ніж Сибір!»

Після закінчення контракту більшість родин переїхала до Летбриджу. Тут відразу відновили буйне громадське життя, а діти пішли до шкіл. На жаль, в Летбриджі було мало робіт, а можливості побудувати у місті майбутнє були значно обмежені. Тому багато «буряківців», майже усі з вищою освітою, переїхали з родинами до міст, наприклад до Едмонтону і до Торонта, де могли себе проявити краще, ніж займаючись суто фізичною працею. Дуже мала кількість переселенців залишилася на фермах. У цей спосіб кожна родина додала свій якнайкращий внесок до канадської мозаїки.

Автори книжки отримали фінансову підтримку від Фондації Енциклопедії України, Торонто (Олег Іванусів, президент) та від Фондації Історичних Ресурсів Альберти. Книжка має тверду обкладинку (оформлення Ольги Сало) та друкована 2016 р. у Львові (ISBN 978-0-9699359-8-8). Автори присвячують свою

Хор «Боян», Летбридж, 1949

Лист подяки від уряду Канади

2010–2013 рр.). На жаль, невідомими залишаються як точне число родин, так і імена всіх «буряківців». Документи було важко знайти, адже канадські закони приватності не дозволяють доступ до імміграційних документів раніше 75 років від дати приїзду до Канади. Отже, документи перших «буряківців» будуть доступні аж у 2023 році...!

Мене дуже захопила ця історія. Хоча я дивуюся відвазі і шаную перших поселенців, я, також, маю глибше розуміння обставин імміграції українців «третьої хвилі», адже я приїхала до Галіфаксу малою дитиною у 1949 році і виросла в Монреалі (дівоче прізвище Бродович). Найбільше я дивуюся тому, як наші родичі поборювали самотійно пам'ять воєнних переживань (про «стрес» не було й гадки, як тепер), і як ті люди з вищою освітою починали з фізичних робіт для того, щоб забезпечити нам, їхнім дітям, успішне життя в Канаді. Честь і подяка усім цим непохитним українцям!

Книгу можна отримати у ACUA (Альбертська Рада Українського Мистецтва), 9534 - 87 Street, Edmonton, AB, T6C 3J1, info@acuarts.ca, в Audreys Books, 10702 Jasper Avenue, Edmonton, AB, T5J 3J5, та безпосередньо від авторів (email: berkut@telus.net).

працю родичам та дідусяві й бабусі за їхню відважну рішучість всупереч несприятливим обставинам.

Англійський текст цікаво написаний і дуже гарно зорово розміщений на доброму папері та має долучені документи і світлини (чорно-білі, сепія і кольорові). Деякі тексти надруковано на ясно жовто-зеленому тлі, неначе на буряковому листі! Історичні факти виразно пояснені та переплетені темами родинних спогадів: втеча з України, табори біженців, подорожі кораблем і поїздом, праця на фермі, та нове життя «після буряків».

Праця над цією книгою почалася 60 років після зазначених подій. Чимало перших «буряківців» вже відійшли у вічність, і автори вдячні, що їм вдалося зібрати ці родинні згадки (у

Валерій Полковський
(Доктор філософії, Сейнт Альберт)

ПАМ'ЯТІ ПЕТРА САВАРИНА ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ. САВАРИН ПЕТРО. З СОБОЮ ВЗЯЛИ УКРАЇНУ: ВІД ТЕРНОПІЛЛЯ ДО АЛЬБЕРТИ. – КИЇВ: КВПЦ, 2007. – 524 С.

Діаспорознавство (незважаючи на значні успіхи останнім часом у вигляді міжнародних конференцій, публікацій, досліджень тощо) все ще залишається значною мірою непізнаним материком через обсяг матеріалу, який необхідно опублікувати, вивчити та дослідити в Україні. Кожна нова публікація в Україні слугує благородній цілі пізнання життя та здобутків (рівночасно і проблем) української діаспори.

Книга відомого правника, будителя українства за кордоном, ініціатора численних починань Петра Саварина з цього ряду.

Вона подає зріз життя української діаспори в Канаді 60 – 90-х років минулого століття та перших шести років нового, а також копітку і наполегливу щоденну працю в розбудові своїх власних інституцій/установ (організацій тощо). Власне тих інституцій, які мали б з'явитися в самій Україні, але не з'явилися через а) небажання комуністичного режиму організувати та розбудувати їх; б) відсутність ініціативи нових урядових структур та незміцнених і незрілих громадських організацій (як і самого суспільства в цілому) займатися цією благородною справою.

Книга цінна саме цією альтернативністю погляду на успішно здійснені проекти (якого так не вистачає нашим політикам, які нібито знають, як розбудувати Україну, а позитивного досвіду у вигляді суперуспішних проектів так і немає).

Це художньо-публіцистичне видання дасть фору солідним науковим працям саме розмахом матеріалу, обізнаністю з широким контекстом/тлом та конкретними ситуаціями, сотнями осіб майже на всіх континентах. Проектам в Україні часто не вистачає цієї міжнародності, задіяності українських мізків, розкиданих по цілому світу. В книзі багато фотографій, які показують та підтверджують міжнародний профіль/статус її автора.

Деякі з його роздумів цінні власне своєю простотою (підтвердженою життям):

«Більшість українців у Канаді довго не шанували ні політики, ні політиків» (с. 18).

«З політиками треба довго працювати, щоб вони вас, а ви їх добре розуміли і з вами рахувалися» (с. 19).

«...щасливий той народ, який має добрих і чесних політиків, і добро, на добро народу скеровану політику» (с. 21).

Книга розпочинається роздумами Івана Драча про автора «Йому болить рідна земля». Глава «У вирі канадської багатокультурності» відкривається статтею автора цієї рецензії «Будівничий українського життя в Канаді». Спогади учасника (Петра Саварина) включають його роздуми про політику, багатокультурність, Канадський інститут українських студій (КІУС) та абеткову Енциклопедію України–2. В короткій рецензії немає змоги (та й необхідності) зупинитися детально на всіх цих важливих аспектах (надіємося, що потенційний читач обов'язково прочитає цю книгу).

П.Саварин багато та охоче розповідає про свої особисті зв'язки та контакти, які були використані блискуче на спільне українське благо (а не для власного особистого матеріального збагачення).

Автор детально та скрупульозно показує ті перешкоди та перепони, які приходилося долати на шляху розбудови українських інституцій (зокрема, КІУСу). Мова Петра Саварина завжди чітка та образна («Млини політичні мелять не швидше, ніж університетські», с. 63).

У своїх спогадах–роздумах пан Саварин гранично чесний та відвертий (коли відбулася затримка з відкриттям КІУСу, він зазначає: «Я був лихий» (с. 70)).

В главі про багатокультурність більше ніж на 100 сторінках представлено історію створення Канадської фундації українських студій (КФУС).

В своїх роздумах П.Саварин постає тонким психологом та знавцем потаємних лабіринтів людського ества: «Деякі не мають прямо почуття реальности, інші зовсім не знають ‘натури’ людей, ще інші – скрайні егоїсти, за долара, як в нас колись казали, ‘гнали б козу до Пацикова’» (с. 80). Спостереження його дуже слушні для сьогоденної України: «Якось завжди беремося до будови власної хати, а до будови спільної хати так і не доходять» (с. 80).

П. Саварин одночасно критичний і щодо діаспорян: «Українці і так терплять на ‘парафіялізм’» (с. 93).

Розуміння важливості українських проектів у діаспорі часто відчувається на генному рівні: «Ніде правди діти: брат є брат, і є ситуації, в яких відзивається кров» (с. 100).

Сказані рядки аж ніяк не заперечують критичніших: «Ми щирі на слова, і навіть в критичних обставинах, в часи, коли вирішується ‘жити нам чи не жити’ скупі на національні потреби. А ‘якщо не ми – то хто?’ Хто дасть? Хто зробить?’» (с. 102).

У своїх роздумах Петро Саварин закликає до копіткої щоденної праці на благо українства та України: «Не все зерно впадає в добрий ґрунт, але СІЯТИ ТРЕБА, СІЯТИ – КОНЕЧНО, бо хто, не сіявши, може надіятися жнив?» (с. 107). Спеціальний підрозділ (главка) присвячені аргументації щодо фінансових пожертв «Чому давати?» Одним з аргументів власне є: «Бо від нас, у великій мірі, залежить закріплення ‘багатокультурности’ в Канаді. Ми були своєрідним її рушієм, на нас орієнтуються–дивляться інші національності, і найголовніше: якщо не зуміємо її закріпити, то й самі розчинимося в ‘розто-

плювальному горщику’ американської культури» (с. 113). І як заклик до розбудови України можуть звучати наступні слова: «Не дурімо себе, не нарікаймо ‘на воріженьків’, а нарешті зрозуміймо, що наша доля в наших руках, в першу чергу» (с. 114).

Кожен з нас, українців, повинен жертвувати на науку (беручи приклад з попередників). Петро Саварин зауважує: «Навіть найжертвонішим з нас нелегко скинути зі своєї душі намул своїх щоденних потреб і побачити потреби своєї спільноти, ще й до того – в науці» (с. 122).

Розбудова України потребує багато праці та наполегливості. Петро Саварин роздумує: «Державу мають тільки ті, які для своєї спільноти готові жертвувати не лише гроші, але й життя, а ми ще наразі, на жаль, не досішли до стадії, щоби жертвувати гроші» (с. 132).

Автор наводить приклади деяких послань/апеляцій до свідомості української громади, які залишилися без відгуку. Не завжди зусилля приносять потрібний результат. Узагальнюючі спостереження П. Саварина дуже цінні: «Ті, які з науки живуть, не дуже то на неї жертвують» (с. 142). Сказані з іншого приводу слова якнайкраще передають стан сьогоденних «патріотів»: «Патріотизм на словах. Як звичайно. Тільки дуримо себе, тільки мудруємо» (с. 146). Або: «Не можемо вічно жити у фантазії» (с. 146).

Можливо, ця цитата Петра Саварина не дуже нам сподобається: «Українці залюбки змагаються за ‘право’ на щось, але раз те право здобудуть, то не дуже ним користуються» (с. 149).

Петро Саварин спілкувався з багатьма визначними постатями сучасності, як от: матір Тереза, Іван Багряний, Юрій Шевельов, канадська космонавтка Роберта Бондар, Папа Іван–Павло II, принц Чарльз і леді Діана, прем'єр-міністри Канади Дж. Діфенбейкер та Браєн Малруні, Л. Кравчук, Л. Кучма. Патріарх Мстислав, кардинал М. Любачівський, генерал–губернатор Канади Р. Гнатишин, Ліна Костенко, Данило Струк, Л. Молодожанин, Олесь Гончар, М. Горинь, Б. Гаврилишин та багатьма іншими (про що дізнаємося з вміщених фотографій).

Друга глава називається «Йдемо вперед. Ми – українці». Вона містить виступи та промови Петра Саварина, виголошені з приводу різних подій (наприклад, виступ на Всенародній маніфестації 27 листопада 1987 р. для відзначення 1000–ліття Християнської України по закінченню 5 Світового Конгресу Вільних Українців; слово новообраного Президента СКВУ; промова Президента СКВУ; слово на тризні Патріярха тощо).

Автор підкреслює виняткову роль науки: «На науку без сумніву треба б ... звернути найбільшу увагу, так в інтересі українців в діаспорі, як і українців на рідних землях» (с. 215).

Подано історію створення і відкриття першого у світі «Пам'ятника жертвам голодомору» в Едмонтоні.

Третя глава – «Вибрані доповіді Президента СКВУ П. Саварина». Одна з думок П. Саварина, висловлена ним у далекому 1987 р., актуальна і сьогодні: «Нам, що такі щасливі із багатокультурности в Канаді, треба прямо дивува-

тись з того, що багатокультурність в Україні була визнана і застосована ще в 1918–19 роках, коли то універсали, тобто державні закони, друкувалися не тільки в мові українській, але й в мовах російській, польській і єврейській, а в українському уряді були зарезервовані окремі місця для секретарів національних меншостей, включно з єврейською, тоді коли євреям в царській Росії не дозволено було жити на російських землях» (с. 283). Знову П. Саварин наголошує на ролі науки (абсолютно недооціненої, до речі, в Україні, не дивлячись на численні проекти, плани, резолюції, не підкріплені фінансово): «Проф. Прицак говорив теж про науку і я погоджуюся з ним, що для української діаспори немає нічого важливішого як наука» (с. 289).

Сказані 1986 р. слова П. Саварина актуальні і понині: «Всяка поміч українській справі тут – на полі науковому, культурно–освітньому, політичному, церковному чи мистецькому – це поміч Україні, українській визвольній справі там» (с. 300).

Двома роками раніше автор відзначив: «Біда не в тім, що в нас є різні партії, а в тім, що вони не вміють чи не хочуть ‘в мандрівці до великої мети’ співпрацювати» (с. 329).

Четверта глава – «Культура – міст між минулим і майбутнім народу». Вона включає «Діяльність осередку НТШ у Західній Канаді (1955–1985)» (промова на ювілейній конференції НТШ у Торонто 1998 р.); «Українці в Альбертському університеті (Спогади колишнього канцлера)»; «Олесь Гончар – доктор Альбертського університету, або 10–денна подорож у казку»; «20–річчя Альбертського товариства збереження української культури»; «Двомовні садочки та українсько–англійські школи в Едмонтоні»; «Кілька спогадів моїх в пам’ять д-ра Олега Зуєвського»; «Великий син великого батька (Кілька штрихів до портрета Юрія Стефаніка)»; «Прощальне слово на панахиді над домовиною Юліана Буцманюка» та інші. Чи усвідомлюємо ми, в Україні, сказане П. Саварином: «Мабуть, немає в державі важливіших інституцій за університети»? (с. 354).

П’ята глава – «Є кого любити й на що сподіватися». Подано короткі біографії Петра Саварина та його дружини Олі, а також виступ пана Петра на вечорі, присвяченому 50–річчю подружнього життя (13.08.2001 р.).

Книгу завершує Бібліографія вибраного Петра Саварина.

Петро Саварин дуже вдячний Віталію Абліцову, який сприяв у виданні цієї книги. Дуже позитивна рецензія була опублікована в «Літературній Україні» (Слабошпицький Михайло. *Добре, що він у нас є: Про Петра Саварина і його книжку.* – 25 лютого 2010 р. – С. 4).

Її (книгу – В.П.) сміливо можна рекомендувати вченим–діаспорознавцям, політологам, історикам, педагогам, літературознавцям (розділи про Стефаніка–молодшого та Олесь Гончара незабутні), українознавцям. А ось чи дозволить це зробити наклад/тираж (500 примірників, коштами самого автора) – питання часу. Можливо, вже зараз слід подумати про її перевидання в Україні.

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	8
---------------------	---

НЕКРОЛОГ

САВАРИН, ПЕТРО (1926-2017)	15
----------------------------------	----

ПАМ’ЯТІ ПЕТРА САВАРИНА

Устина Стефанчук

ГІМНАЗІЙНІ РОКИ ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ:

СПОМИНИ ПЕТРА САВАРИНА (З РОЗМОВ, ЗАПИСАНИХ
У ВЕРЕСНІ–ЖОВТНІ 2015 РОКУ)

16

Маруся Петришин

ІНТЕРВ’Ю З ПАНОМ ПЕТРОМ САВАРИНОМ

29

ЖИТТЯ ПЕРШОПОСЕЛЕНЦІВ

Пол Бродовий

ПО СЛІДАХ УКРАЇНСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ В ГРІНДРОДІ

44

УКРАЇНСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В КАНАДІ

Микола Воротиленко

ДО 85–ЛІТТЯ З ДНЯ ЗАСНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ОБ’ЄДНАННЯ КАНАДИ

52

Юрко Даревич

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО–КАНАДСЬКОГО ДОСЛІДЧО–

ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ

68

Богдан Горіх

НАГОРОДА ГЕТЬМАНА 2016:

ДО 125–РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ДО КАНАДИ.

КОНГРЕС УКРАЇНЦІВ КАНАДИ – ПРОВІНЦІЙНА РАДА АЛЬБЕРТИ

84

Орися Олійник, Маркіян Лазурко і Славка Шулякевич

ПЛАСТ У СКЕЛЯСТИХ ГОРАХ АЛЬБЕРТИ

90

ОСВІТА

Олена Сіваченко, Алла Недашківська та Оленка Білаш

МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ:

ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

104

МИСТЕЦТВО

- Дарія Даревич*
КАНАДСЬКИЙ МИСТЕЦЬКИЙ ЕСТАБЛІШМЕНТ
ВШАНОВУЄ ВАСИЛЯ КУРИЛИКА110
- Дарія Даревич*
МИСТЕЦТВО І МІКРОСКОП У ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ
ІРЕНИ НОСИК115

МУЗИКА І ТЕАТР

- Андрій Горняткевич*
БАНДУРА В ЕДМОНТОНІ127
- Люба Жук, Іриней Жук*
КОМПОЗИТОР ЮРІЙ ФІЯЛА (1922–2017 РР.) –
ВЕЛИКА ПОСТАТЬ У КЛЯСИЧНІЙ МУЗИЦІ КАНАДИ131
- Галина Котович*
ШЕВЧЕНКІВСЬКІ КОНЦЕРТИ В ЕДМОНТОНІ Й «УКРАЇНСЬКЕ
МУЗИЧНЕ ТОВАРИСТВО АЛЬБЕРТИ»143
- Христина Осташевська*
НЕВИЧЕРПНЕ «ДЖЕРЕЛО» НАТХНЕННЯ: ЗА ЛАШТУНКАМИ
ДИТЯЧОГО ТЕАТРАЛЬНОГО ГУРТКА ЕДМОНТОНА149

КНИГОВИДАННЯ

- Таїсія Ківшар*
КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА КАНАДСЬКИХ УКРАЇНЦІВ
ПОЧАТКУ «ПІОНЕРСЬКОЇ ДОБИ»153

РЕЛІГІЯ

- Хольгер Куссе і Маріанна Новосолова*
МОЛИТВИ ЗА УКРАЇНУ В КАНАДІ: АНАЛІЗ РЕЛІГІЙНОГО
ДИСКУРСУ «ВІСНИКА» УПЦК У 2014 РОЦІ179

ПЕРСОНАЛІЇ

- Леонід Коровник*
ЧОЛОМ ТОБІ, ТАРАСЕ194
- Микола Ів. Сорока*
БАГАТОГРАННІСТЬ ПОСТАТІ МИКИТИ МАНДРИКИ
В УКРАЇНСЬКОМУ І КАНАДСЬКОМУ СУСПІЛЬНО–
КУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ196
- Надія Миронець*
ТОРОНТО В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА223

Сергій Цінко

- «ЛЮДИНА, ЯКА РОЗПОЧАЛА ‘ЦЮ СПРАВУ
БАГАТОКУЛЬТУРНОСТІ’: ПАВЛО ЮЗИК ТА ‘ТРЕТЯ СИЛА’»238

- Франк Тровато, М.В. Джордж, Род Бежо та Олександр Гладун*
ПАМ’ЯТІ АНАТОЛІЯ РОМАНЮКА ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ243

УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКІ ВІДНОСИНИ

- Андрій Веселовський*
ЗРАЗКОВІ УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКІ ВІДНОСИНИ – 2017:
ЗБІГ ОБСТАВИН ЧИ ТЕНДЕНЦІЯ, ЩО СТАЄ СТРАТЕГІЄЮ?254

ПОЛЕМІКА

- Любов Василів–Базюк*
ВІДПОВІДЬ ПОЛЬСЬКОМУ ПИСЬМЕННИКОВІ
СТАНІСЛАВУ СРОКОВСЬКОМУ НА ЙОГО
ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ265
- Любов Василів–Базюк*
ЧЕКАЮ ВОСКРЕСІННЯ276

ПУБЛІКАЦІЇ ТА РЕЦЕНЗІЇ

- Валерій Полковський*
ЗДОБУТКИ УВАН (УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК)
У КАНАДІ: ОГЛЯД ОСТАННІХ КНИГ/ ПУБЛІКАЦІЙ277
- Галина Котович*
РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ «UKRAINIAN SUGAR BEET IMMIGRANTS»283
- Валерій Полковський*
ПАМ’ЯТІ ПЕТРА САВАРИНА ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ.
САВАРИН ПЕТРО. З СОБОЮ ВЗЯЛИ УКРАЇНУ:
ВІД ТЕРНОПІЛЛЯ ДО АЛЬБЕРТИ. – КИЇВ: КВПЦ, 2007. – 524 С.289

Науково-популярне видання

ЗАХІДНЬОКАНАДСЬКИЙ ЗБІРНИК

Том XLVIII

Частина 8

Редактори: *Алла Недашківська і Микола Ів. Сорока*

Відповідальний редактор: *Роман Шиян*

Коректор: *Лариса Кислюк*

Комп'ютерна верстка: *Наталія Крушинська*

Формат 100x70/16. Ум. друк.арк. 24,05. Обл.-вид. арк. 24,09.

Наклад (ювілейний) 125 прим. Зам. № 61–19.

Папір офсетний. Друк цифровий.

Гарнітура «TimesNewRomanС».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено ФОП видавець Свиначук Р. В.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.

